

**МОДУЛЬНИЙ КУРС
СИНТАКСИСУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

УДК 378: 811.161.2 (07)
ББК 74.58 + 81.2 УКР р 30
К 56

*Рекомендовано Вченою радою Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського*

(протокол № від 28. 04. 2010 р.)

Рецензенти:

К.Г. Городенська – доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу граматики Інституту української мови НАН України

Н.Л. Іваницька – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романських та слов'янських мов Інституту іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Коваль Л.М.

К 56 Модульний курс синтаксису простого речення в українській мові. – Вінниця: Книга-Вега, 2010. – 293 с.

Книга містить методичні зауваги щодо викладання синтаксису простого речення в українській мові у форматі кредитно-модульної системи, зокрема, подаються теоретичні викладки, пропонуються завдання для практичних занять, лабораторних робіт, висвітлюється спектр індивідуальних навчально-дослідних завдань, репрезентується система тестів для поточного та модульного моніторингів.

Для студентів-філологів, викладачів вищих навчальних закладів, може бути корисною учителям, старшокласникам, усім, хто цікавиться синтаксисом сучасної української літературної мови.

ISBN

© Л.М. Коваль, 2010

ЗМІСТ

Вступне слово

МОДУЛЬ 1. ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПОНЯТТЯ СИНТАКСИСУ

Теоретичний елемент

Фундаментальні поняття синтаксису

Словосполучення в системі синтаксичних одиниць

Речення як основна одиниця синтаксису

Практичний елемент

Практичні заняття

Фундаментальні поняття синтаксису

Словосполучення в українській мові

Лабораторні заняття

Структура й семантика словосполучення

Типологія речення в українській мові

Моніторинговий елемент

Поточний контроль

Фундаментальні поняття синтаксису

Словосполучення в українській мові

Модульний контроль

МОДУЛЬ 2. ПРОСТЕ НЕУСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Теоретичний елемент

Головні компоненти двоскладного речення

Другорядні компоненти речення

Односкладне речення

Неповне речення. Еквіваленти речення

Практичний елемент

Практичні заняття

Підмет у структурі двоскладного речення

Присудок у структурі двоскладного речення

Група підмета у структурі речення

Група присудка у структурі речення

Односкладне речення

Неповне речення. Еквіваленти речення

Лабораторні заняття

Синтаксичний аналіз простого речення

Моніторинговий елемент

Поточний контроль

Підмет у структурі двоскладного речення

Присудок у структурі двоскладного речення

Група підмета у структурі речення

Група присудка у структурі речення

Односкладне речення

Неповне речення. Еквіваленти речення

Модульний контроль

Індивідуальні навчально-дослідні завдання

Перелік питань до підсумкового контролю

МОДУЛЬ 3. ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Теоретичний елемент

Просте речення з однорідними компонентами

Просте речення з відокремленим компонентом

Просте речення з формально незв'язаним компонентом

Практичний елемент

Практичні заняття

Просте речення з однорідними компонентами

Просте речення з відокремленим компонентом

Просте речення зі вставним компонентом. Просте речення зі вставленим компонентом

Просте речення зі звертальним компонентом. Просте речення з вигуком. Еквівалент речення як елемент простого речення

Лабораторні заняття

Просте речення з однорідними компонентами

Просте речення з відокремленим компонентом

Просте речення з формально незв'язаним компонентом

Моніторинговий елемент

Поточний контроль

Просте речення з однорідними компонентами

Просте речення з відокремленим компонентом

Просте речення зі вставним компонентом. Просте речення зі вставленим компонентом

Просте речення зі звертальним компонентом. Просте речення з вигуком. Еквівалент речення як елемент простого речення

Модульний контроль

Індивідуальні навчально-дослідні завдання

Перелік питань до підсумкового контролю

Література до курсу

Додатки

Додаток 1. Синтаксичний аналіз простого речення

Додаток 2. Синтаксичний аналіз простого речення з однорідними компонентами

Додаток 3. Синтаксичний аналіз простого речення з відокремленим компонентом

Додаток 4. Синтаксичний аналіз простого речення зі вставним компонентом

Додаток 5. Синтаксичний аналіз простого речення зі вставленим компонентом

Додаток 6. Синтаксичний аналіз простого речення зі звертальним компонентом

Література

Предметний покажчик

ВСТУПНЕ СЛОВО

Розвиток усіх сфер суспільної діяльності, в першу чергу, вимагає реформування й удосконалення освіти. Впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу в Україні стало необхідним із метою підвищення якості вищої освіти фахівців та забезпечення на цій основі конкурентоспроможності випускників і престижу української вищої освіти в світовому освітньому просторі.

Ефективність застосування нової моделі організації навчального процесу значною мірою залежить від вправності її реалізації, а отже, вимагає філігранної методичної розробки всіх навчальних дисциплін у форматі кредитно-модульної системи.

Вивчення синтаксису простого ускладненого речення зорієнтоване на дослідження його головних, другорядних та ускладнювальних компонентів, синтаксичного зв'язку та семантико-синтаксичних відношень між ними.

Пропорційне співвідношення обсягу навчального матеріалу з синтаксису простого ускладненого речення та часового регламенту на його опрацювання спричиняється до структурування цієї частини курсу одним змістовим модулем, репрезентованим теоретичним, практичним та моніторинговим елементами.

Теоретична інтерпретація основних категорій простого ускладненого речення здійснюється на засадах традиційного вчення про однорідність, відокремленість, вставність, вставленість, звертальність у реченні та з використанням надбань новітнього мовознавства в царині семантичного й функціонального синтаксису.

Практичний елемент пропонованого посібника містить вправи й завдання, рекомендовані для використання на практичних, лабораторних заняттях (10 варіантів), а також для виконання студентами індивідуальних навчально-дослідних завдань. У якості фактичного матеріалу дібрано реченнєві конструкції із творів періоду новітньої літератури. Опрацювання кожної теми побудоване неа матеріалі творчості одного письменника, що, на нашу думку, всебічно демонструє практичний аспект використання різних синтаксичних категорій і значень та сприяє більш глибокому відтворенню мовної картини світу митця в цілому.

Моніторинговий елемент посібника структурований рубриками “Поточний контроль”, “Підсумковий контроль”, “Питання для самоконтролю”.

Додатки репрезентують алгоритми повного синтаксичного аналізу всіх різновидів простого ускладненого речення.

Бажаємо успіху!

З повагою автор

МОДУЛЬ 1.

ТЕОРЕТИЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ

Фундаментальні поняття синтаксису

Ключові слова: синтаксис, синтаксична одиниця, мінімальна синтаксична одиниця, синтаксична одиниця-конструкція, синтаксичний зв'язок, семантико-синтаксичні відношення.

План:

1. Синтаксис як розділ науки про мову.
2. Синтаксичні одиниці.
3. Синтаксичний зв'язок у межах одиниці-конструкції:
4. Семантико-синтаксичні відношення між компонентами синтаксичної одиниці-конструкції.

1. Синтаксис як розділ науки про мову.

В ієрархії мовознавчих наук синтаксису належить чільне місце, адже саме в його сфері перебуває речення як засіб мовленнєвого порозуміння між людьми.

Синтаксис (грец. *syntaxis* – “побудова, поєднання, порядок”) – 1) розділ граматики, що вивчає систему синтаксичних одиниць і правила їх функціонування; 2) це сукупність наявних у мові синтаксичних одиниць, синтаксичних зв'язків та семантико-синтаксичних відношень між ними.

Вивчення синтаксису сягає часів античності, коли було здійснено першу класифікацію речень за комунікативною метою (Протагор, Аристотель) і поділ речення на дві частини – ім'я й дієслово (Платон). А термін “синтаксис” запроваджений стоїками в III ст. до н.е.

Становлення українського синтаксису як науки відбувалося протягом XVI – початку XX ст. і пов'язується з іменами Лаврентія Зизанія, Мелетія Смотрицького, Івана Ужевича, Олексія Павловського, Івана Могильницького, Михайла Осадци, Олександра Потебні, Омеляна Партицького, Дмитра Овсянико-Куликовського, Івана Огієнка, Івана Чередниченка, Григорія Удовиченка.

Активізація синтаксичних учень спостерігається у XX столітті. Це, передусім, – праці Йосипа Андерша, Івана Білодіда, Михайла Жовтобрюха, Іллі Кучеренка, Віталія Русанівського, Сергія Дорошенка, Євгена Кротевича. У цей період набуває розквіту формально-граматичний аспект дослідження синтаксичних одиниць (студії Дмитра Баранника, Петра Дудика, Марії Плющ, Іларіона Слинька, Каленика Шульжука). У II половині XX століття особливо помітні нові підходи до вивчення синтаксичних реалій – акцент на семантико-синтаксичних потенціях, мовленнєва реалізація, комплексний різнорівневий аналіз (Іван Вихованець, Катерина Городенська, Ніна Гуйванюк, Анатолій Загнітко, Ніна Іваницька, Марія Пещак, Микола Степаненко, Мар'ян Скаб, Василь Шинкарук).

Сьогодні, на початку ХХІ століття, стан синтаксичних досліджень характеризується широким розгалуженням напрямів. Традиційним напрямом залишається структурний, активно розвиваються семантичний, комунікативний, стилістичний синтаксис, синтаксис тексту. З'явилася нова галузь – когнітивний синтаксис, спрямований на аналіз проєкції синтаксичних конструкцій на структури знань людини.

Як будь-яка наука синтаксис має власні об'єкт та предмет дослідження. *Об'єктом синтаксису* є синтаксичні одиниці, а *предметом* – система синтаксичних одиниць, їх структура, семантика, комунікативна реалізація, синтаксичні зв'язки й семантико-синтаксичні відношення ними.

2. Синтаксичні одиниці.

У сучасній українській лінгвістиці на найзагальнішому рівні виділяють дві синтаксичні одиниці: мінімальну синтаксичну одиницю й синтаксичну одиницю-конструкцію. Вивчення синтаксичних одиниць здійснюється в площинах:

- формально-граматичній (з погляду їх будови),
- семантико-синтаксичній (щодо їх значення),
- комунікативній (в плані їх мовленнєвої реалізації).

Мінімальна синтаксична одиниця утворюється на основі повнозначного слова й функціонує у складі синтаксичної одиниці-конструкції. Так, наприклад, у конструкції *Рідна земля і в жмені мила* виділяються такі мінімальні синтаксичні одиниці *земля, рідна, мила, і в жмені*. Лінгвістичний статус мінімальної синтаксичної одиниці визначається рівнем дослідження: у формально-граматичній площині мінімальними одиницями є члени речення, виділювані на основі синтаксичного зв'язку; у семантико-синтаксичній – синтаксеми, що визначаються за семантико-синтаксичними відношеннями; а в комунікативній – синтагми.

Синтаксична одиниця-конструкція формується на базі мінімальних синтаксичних одиниць. Її основними репрезентантами виступають словосполучення та речення: *ефективне вивчення; працювати за комп'ютером; охоче танцювати; Силою не буде милою; Мовчанка гнів гасить; В чужому домі будь привітливий, а не примітливий*. Склад синтаксичної конструкції утворюють два або більше компоненти, поєднані синтаксичним зв'язком. Саме кількісний критерій здебільшого виступає диференційним при розмежуванні *конструкцій елементарної та неелементарної будови*.

3. Синтаксичний зв'язок у межах одиниці-конструкції.

Компоненти синтаксичних одиниць-конструкцій поєднуються синтаксичним зв'язком.

Синтаксичний зв'язок – формальний зв'язок між компонентами синтаксичної одиниці-конструкції, виражений відповідними мовними засобами.

В українській мові існують такі засоби вираження синтаксичних зв'язків:

- 1) відмінкові закінчення іменників, флексії роду, числа і відмінка прикметників, закінчення особи, числа і роду дієслів: *граційна дівчина; холодне літо; перший номер* □;
- 2) прийменниково-відмінкові форми: *У нероби завжди неврожай; На коні їде і коня шукає; У кишені вітер гуляє;*

3) сполучники та сполучні слова: *Син мій, а розум у нього свій; Горе тому, що на печі: сюди пече, туди гаряче; добре тому, що в дорозі: лежить собі на возі; Коли б свині крила, вона б і небо зрила;*

4) порядок слів: *Україна – наша Батьківщина й Батьківщина – наша Україна;*

5) інтонація: *Відомо, мова є не лише засобом спілкування й Відомо, що мова є не лише засобом спілкування.*

Існує три типи синтаксичного зв'язку:

- предикативний,
- підрядний,
- сурядний.

Предикативний зв'язок – зв'язок між підметом і присудком.

Формою реалізації предикативного зв'язку виступає *координація*, що полягає у взаємообумовленості форм підмета й присудка: форма присудка вимагає підмета в формі називного відмінка, а форма присудка залежить від підмета в формах числа, роду та особи (*Український народ упродовж усієї своєї нелегкої історії творив і плекав рідну мову. Митці слова відшліфовували кожну його грань, щоб піднести нашу мову до рівня найрозвиненіших мов світу. Але залишитися на вершині вона зможе тільки тоді, коли ми й далі берегтимо її як найцінніший скарб* (О. Пономарів)).

Підрядний зв'язок – синтаксичний зв'язок, що вказує на граматичну залежність одного компонента від іншого в межах синтаксичної конструкції.

У складі конструкції, компоненти якої поєднуються підрядним зв'язком, завжди розмежовують головний та залежні компоненти.

Головний компонент – домінуючий, визначальний, саме від нього спрямовується вектор підрядного зв'язку: *старовинне місто* (місто (яке?) старовинне), *очолювати країну* (очолювати (що?) країну), *говорити гучно* (говорити (як?) гучно); *І на небі спалахують міради зірок* (“Дванадцять місяців”); *В останні роки увагу археологів привернула Замкова гора, що розміщена поряд із Старокиївською* (П. Позняк) (Замкова гора (яка?) що розміщена поряд із Старокиївською).

Залежний компонент – підпорядкований головному, він узгоджується, прилягає або набуває відповідної відмінкової чи прийменниково-відмінкової форми, що вимагає від нього головний компонент: *хоробрий турист, стенографувати доповідь, бігти швидко; Уже кілька днів над киргизькими степами не втихав рвучкий, вологий, осінній вітер* (В. Барагура); *Тарас складав вірші крадькома, бо московський цар заборонив йому писати й малювати* (В. Барагура).

Підрядний зв'язок реалізується двома різновидами:

- прислівним,
- детермінантним.

При прислівному підрядному зв'язку залежний компонент поєднується лише з одним компонентом, тобто знаходиться “при слові”, як-от, у конструкції *На подвір'ї ходило маленьке курча* (В. Сухомлинський) компонент *маленьке* знаходиться в прислівному зв'язку з компонентом *курча* (*курча (яке?) маленьке*), натомість компонент *на подвір'ї* одночасно пояснює обидва головні компоненти *курча ходило*, тобто компонент *на подвір'ї* поєднується із предикативною основою речення детермінантним зв'язком (*курча ходило (де?) на подвір'ї*).

Формами реалізації підрядного зв'язку виступають керування (*їхати велосипедом, доопрацювати проект, зустріч із керівництвом*), прилягання (*писати поспішаючи, бігти фотографуватися, віришувати залюбки*), узгодження (*наша Батьківщина, перший клас, веселі учні*), кореляція (*місто Вінниця; студенти-заочники; боксер Кличко*).

У синтаксичній конструкції також може реалізуватися сурядний зв'язок.

Сурядний зв'язок – синтаксичний зв'язок, що поєднує граматично рівноправні компоненти конструкції.

Сурядний зв'язок виражається за допомогою перелічувальної інтонації та сурядних сполучників: *і день, і ніч; танцюють, стрибають, веселяться; Зібралися, покричали й полетіли пташки за високі гори* (К. Ушинський); *Село заховалося в лісах, і знайти його було нелегко* (Б. Грінченко).

4. Семантико-синтаксичні відношення.

Між компонентами синтаксичних конструкцій наявні семантико-синтаксичні відношення.

Семантико-синтаксичні відношення – відношення, що, вказують на значеннєві стосунки синтаксичних одиниць.

Специфіка семантико-синтаксичних відношень зумовлюється характером зв'язку між компонентами конструкції.

У синтаксичних конструкціях, компоненти яких поєднуються підрядним зв'язком, можуть встановлюватися такі семантико-синтаксичні відношення:

субстанціальні (об'єктні) – відношення, за яких залежний компонент вказує на предмет чи об'єкт, на який спрямована дія головного (*контролювати комітет; пригостити чаєм; посміхатися сусідові; зустріч однокласників; читання поезії*);

атрибутивні (означальні) – відношення, за яких залежний компонент реалізує ознаку головного (*запашний хліб; витривала людина; толерантний учитель, красиве місто, материне пальто*);

адвербіальні (обставинні) – відношення, за яких залежний компонент передає обставинні характеристики головного компонента – місце, час, причину, умову, мету, спосіб дії, міру й ступінь (*голосно розповідати, смачно пообідати, працювати в Криму, їхати відпочивати, з'явитися вчасно*);

апозитивні – відношення, за яких залежний компонент одночасно реалізує другу назву й ознаку головного компонента (*політик-демократ, учитель-філолог, дівчина-киянка, країна Україна, дівчинка-перлинка*).

У межах сурядних конструкцій виявляються семантико-синтаксичні відношення іншого характеру:

єднальні (вказують на охоплення ряду предметів спільною ознакою): *У небі ні цяточки, ні хмариночки* (А. Камінчук); *Стукіт і робочий гомін здіймався по всій околиці* (М. Гоголь); *Відтоді Демосфен забув про ігри й розваги*;

розділові (відображають чергування або взаємовиключення певних явищ, подій, фактів): *Зранку Ясь ішов з усіма на роботу або на поле, або на городи, або в сади* (О. Іваненко);

протиставні (маніфестуюють контрастність певних планів, подій, протиставлення предметів): *Мало солодкого соку у квітах верби, та на весні не до примх* (М. Плавильщиков);

зіставні (коли йдеться не про контраст подій, явищ, предметів, а про їх співіснування): *Святий Петро поганяє воли, а Мати Божя носить золоте насіння* (І. Нечуй-Левицький);

градаційні (відображають наростання, посилення ознаки чи властивості):

Подекуди семантико-синтаксичні відношення можуть мати комплексний вияв: *стояти діля університету; велосипед батька; прогулянка верхи*. У таких випадках має місце явище **синкретизму**, тобто накладання, **семантико-синтаксичних відношень**.

Словосполучення

Ключові слова: словосполучення, синтаксичне словосполучення, синтаксичне сполучення слів, сурядне словосполучення, підрядне словосполучення.

План:

1. Словосполучення як синтаксична конструкція.
2. Структурна типологія словосполучень.
3. Семантико-синтаксичні відношення в словосполученні.
4. Підрядні словосполучення.
5. Сурядні словосполучення.

1. Словосполучення як синтаксична конструкція.

Синтаксичною конструкцією нижчого порядку виступає словосполучення: *цікаве оповідання, мамина пісня, спів жайворонка, синова колиска, пісня надії, застати за роботою, почути вперше, повільно йти, знаходитися вище; ячмінь, гречка й пшениця, тихо й спокійно; малювати, писати, рахувати, читати, ліпити* тощо.

Словосполучення – синтаксична конструкція, утворена двома чи більшою кількістю компонентів, поєднаних підрядним або сурядним зв'язком.

Диференційні ознаки словосполучення рель'єфно виявляються при зіставленні його з іншими синтаксичними одиницями – мінімальною синтаксичною одиницею і реченням. Так, словосполучення й мінімальна синтаксична одиниця мають однакове функціональне навантаження (виконують номінативну (називають предмети, події, явища) та конститутивну (використовуються для утворення речення) функції), проте – різний обсяг. Крім того, назва, яку дає словосполучення, розлогіша, місткіша, адже супроводжується ознакою. Порівняймо: *будинок і цегляний будинок, трава і трава біля хати, волошки й волошки у вінку*.

А от спільним для словосполучення й речення є позначення розширеного факту дійсності та належність до виду синтаксичних конструкцій. Між словосполученням і реченням існують й істотні відмінності. Це, зокрема, несхожість у функціональному призначенні (словосполучення – номінативна одиниця, речення – комунікативна), в інтонаційному оформленні (для словосполучення властива інтонація називання, а для речення – повідомлення), в обсязі (речення може формуватися й одним компонентом, а словосполучення – лише двома й більшою кількістю), у виявах синтаксичного зв'язку

(в реченні можуть реалізуватися три типи синтаксичного зв'язку – предикативний, підрядний і сурядний, а в словосполученні – лише підрядний і сурядний).

Будучи синтаксичною конструкцією, словосполучення утворюється на основі мінімімальних синтаксичних одиниць, тобто являє собою нашарування повнозначних слів. Однак не всі поєднання слів становлять собою словосполучення.

До словосполучень не належать:

– предикативне ядро речення: *жовтіє пишиця, налетів вітер; пригріло сонце; учитель пояснює, експонується картина;*

– аналітичні морфологічні форми: *нехай працює, буду вчитися, більш високий; найменш ефективний; більш зрозуміло;*

– фразеологічні сполучення слів: *манна небесна, про людське око, піддавати жару, як гірка редька, у своєму репертуарі;*

– лексичні сполучення слів: *важка атлетика, білий гриб, Велика Ведмедиця, Південний Буг; порівняльний зворот;*

– синтаксичні сполучення слів: *В кожній фантазії є доля істини* (Григор Тютюнник); *Дві сестри, тонесенькі й сухенькі, осінь ловлять в пелени над ставом* (І. Драч); *І довго на тебе ждав я, і жеврів **огник надій** – тлів од зеленого травня по серпень золотий* (Д. Загул); *Будують **мільйони безіменних**, щоб одиниці стали пам'яттю* (П. Загребельний); *Вдома він тримав чималий **жмуток рецептів*** (Є. Гуцало); *З-під тонких губів вилітали **недогризки слів**, без закінчення, без початку* (В. Підмогильний).

Поняття “словосполучення” (термінологічний синонім “синтаксичне словосполучення”) часто ототожнюють із “синтаксичним сполученням слів”, проте це зовсім різні лінгвальні реалії: компоненти синтаксичного сполучення слів виступають як єдиний член речення аналітичної будови, тоді як компоненти словосполучення утворюють окремі компоненти.

Диференційною ознакою синтаксичних сполучень слів є комплетивні (компенсувальні, інформативно-доповнювальні) семантико-синтаксичні відношення між його компонентами: коли залежне слово реалізує значеннєву неповноту головного (*починати досягати, залишатися оптимістом, кінець тижня, купа туристів, фонтан ідей, сотня побажань, повинен розуміти, варто прочитати, хочеться свята*).

2. Структурна типологія словосполучень.

За структурою словосполучення диференціюють на елементарні – неелементарні (прості – складні). В основу такого поділу покладено кількісний критерій. Наголосимо, що числовий склад словосполучення визначається кількістю його компонентів, а не слів.

Елементарне словосполучення – словосполучення, утворене лише двома компонентами: *красива жінка, струнка, дівчина, їхати на велосипеді, зустрітися біля парку, бачитися вперше, айстри та гладіолуси, чи сніг, чи град, комп'ютер і телевізор.*

Будова компонентів елементарного словосполучення, може бути як однослівною, так і багатослівною (*яскрава Мала Ведмедиця*), але незалежно від кількості слів, кількість компонентів має бути сталою – два.

Неелементарне словосполучення – словосполучення, утворене з трьох і більшої кількості компонентів, яке можливо трансформувати в кілька елементарних

словосполучень: *холодна джерельна вода, тривалі літні канікули, соковитий достиглий персик, їхати на червоному авто, зупинитися біля відомого пам'ятника, уважно слухати актуальне інтерв'ю; огірки, помідори й редис.*

3. Семантико-синтаксичні відношення в словосполученні

Між компонентами словосполучення, як і будь-якої синтаксичної конструкції, наявні семантико-синтаксичні відношення.

Підрядні словосполучення характеризуються такими типами семантико-синтаксичних відношень:

- атрибутивні (*маленьке білчєня, інтелектуальна гра, кваліфікований працівник, традиційна страва, фундаментальні знання, прагнення вчитися, м'ясо по-французьки*);
- субстанціальні (*сумувати за Батьківщиною, купувати біжутерію, навчати англійської*);
- адвербіальні (*вивчати ретельно, поводитися чемно, танцювати з запалом, фотографуватися сидячи, розмовляти жуючи*);
- апозитивні (*місто Вінниця, країна Україна, ріка Дніпро, студент-розумник, дівчина-красуня, дитинка-янголятко*);

Сурядні ж словосполучення мають власну специфічну типологію семантико-синтаксичних відношень:

- єднальні (*береза та ялина; кури, гуси й індики: стрибати, а не бігти*);
- протиставні (*не холодний, а гарячий; не лежати, а стояти; не малий, а великий*);
- розділові (*чи горобець, чи синиця; або виконати, або програти; чи синій, чи блакитний*);
- градаційні (*не тільки букви, але й звуки; не лише сукня, а й спідниця; не лише співати, але й декламувати*).

4. Підрядні словосполучення.

Синтаксичний зв'язок між компонентами словосполучення виступає дистинктивним параметром при класифікації словосполучень на сурядні та підрядні.

Підрядне словосполучення – синтаксична номінативна конструкція, компоненти якої поєднані підрядним зв'язком: *протилежний берег, наказали йти, місяць серпень, заводська територія, ріка Дніпро, залицятися до однокласниці, пригостити морозивом, мрія одружитися, місто Київ.*

Компоненти підрядного словосполучення граматично нерівноправні. Серед них виділяють головний (домінантний) та залежний (підрядний) компоненти, що поєднуються формою (способом) зв'язку – узгодження, керування, прилягання, кореляція.

Узгодження – спосіб підрядного зв'язку, за якого форми залежного компонента узгоджуються з граматичними формами головного компонента: *відремонтований комп'ютер, пізня осінь, ароматна випічка, цінна статуетка, стародавні міста, восьмий поверх, мій син, раритетне видання.*

Залежно від того, якою мірою – повною чи неповною – узгоджується залежне слов з головним, розрізняють повне й неповне узгодження.

Повним (власне-граматичним) кваліфікується узгодження у всіх формах – у роді, числі й відмінку (*молодий місяць, повна ріка, тепле море, екзотичний букет, вишуканий смак*), а **неповним** – узгодження в частині форм (*молоді поети, кришталеві вази, соковиті персики, солоні озера, красиві костюми, десяти днів, тридцятьома днями, двом учням*).

Неповне узгодження реалізується, коли головним компонентом виступає:

– іменник у множині (зумовлюються лише форми числа та відмінка): *новітні комп'ютери, навчальні програми, досвідчені консультанти, турботливі батьки, гарячі страви*;

– кількісний числівник у непрямому відмінку (узгодження відбувається лише у відмінку): *семи книг, десяти студентів, дев'ятьома кошиками, п'ятьома стільцями, на трьох ніжках*;

– іменник спільного роду (узгодження здійснюється за контекстом, так зване “сміслові узгодження”): *відомий професор – відома професор, стильний викладач – стильна викладач, знаний добряга – знана добряга*;

– незмінне слово (ніжне “люлі”, задумливе “ку-ку”, надокучливе “т-р-р-р-р-р”);

– займенник *хто, хтось, що, щось* (*хтось незрозумілий, хто перший, що непотрібне, хто така, щось красиве*);

– незмінний іменник-інонім (*тепле кашне, закрите депо, тривале турне, стисле резюме, цікаве кіно*);

– аббревіатура (*велика ОДА, рідний ДНЗ, потужна ООН*);

– власна назва (*величний Київ, швидка Амазонка, древній Китай*).

Керування – спосіб підрядного зв'язку, за якого головне слово вимагає від залежного певної відмінкової або прийменниково-відмінкової форми: *занотувати в щоденнику, навчання за методикою, уроки на танцмайданчику, конспект доповіді, скануванні документів, працювати викладачем*.

Типологія керування зумовлюється параметрами:

– форма залежного слова,

– морфологічна належність головного слова,

– необхідність залежного компонента.

Якщо залежний компонент має форму непрямого відмінка без прийменника, то керування – **безпосереднє** (*брак документів, пакувати речі, продаж колекції, поснідати бутербродом, фарбувати емалю*), якщо ж залежний компонент має прийменниково-відмінкове вираження, в такому випадку керування – **опосередковане** (*запрошення на бал, поспішати у кіно, відпочинок у горах, пленер за містом, відрядження за кордон*).

За ознакою морфологічної належності головного слова розмежовують керування **дієслівне** (*бачити успіхи, поїхати до Львова, ловити в озері, зупинитися біля метро, фотографувати краєвиди*), **іменникове** (*бесіда зі студентами, навчання в університеті, конкурс серед претендентів, світлина на пам'ять, продаж путівок*), **прикметникове** (*гідний похвали, веселий у розмові, щаслива в шлюбі*), **прислівникове** (*близько до батьків, холодно у светрі, затишно біля крамниці, весело друзям, якісніше за всіх*), **числівникове** (*вісім горіхів, десять грибів, двадцять років*).

За ступенем необхідності залежного компонента щодо розкриття змісту головного виділяють сильне і слабке керування. При **сильному** керуванні наявність залежного слова прогнозується семантикою головного (як правило, при сильному керуванні між компонентами наявні об'єктні семантико-синтаксичні відношення). **Слабке** керування має місце тоді, коли зв'язок можливий, але не обов'язковий.

Найрельєфніше сильне керування виявляється, коли головним словом виступає:

- перехідне дієслово: *купити хліба, принести води, зупинити таксі;*
- префіксальне дієслово, префікс якого дублюється залежною прийменниково-відмінковою формою: *доїхати до берега, написати на дощці, заглянути за двері;*
- семантично недостатнє (релятивне) дієслово, що вимагає залежного компонента: *послати листа,*
- віддієслівні іменники: *читання книги; затримка презентації, перегляд комедії.*

Прилягання – спосіб підрядного зв'язку, при якому залежний компонент поєднується з головним за змістом: *очікувати спокійно, одягатися поспішаючи, їхати фотографуватися, почуватися ніяково, працювати енергійно.*

В українському мовознавстві традиційно вважалося, що прилягають лише незмінні форми – прислівники, дієприслівники, інфінітиви. Однак сучасні лінгвістичні розвідки переконують у тому, що прилягають і відмінкові форми з означальним значенням: *обкладинка зі шкіри, дівчина з парфумами, лис у норі, квас із яблук, студент із району.*

З огляду на морфологічну природу головного компонента виділяють такі типи підрядних словосполучень:

іменникові – головний компонент реалізований іменником (*польова ромашка, червоний мак, хрумке печиво, глибокі очі, інтелектуальна гра*);

прикметникові – головний компонент представлений прикметником (*вартий перемоги, відсутній з дозволу, старший над усіма*);

числівникові – головним компонентом виступає числівник (*п'ятдесят зошитів; дванадцятьома працівниками, за трьома станками*);

займенникові – головним компонентом слугує займеник (*дехто з присутніх, хтось із наших, децю з невідомого*);

дієслівні – у якості головнго компонента виступає дієслово або його форми – дієприкметник, дієприслівник (*приготувати вечерю, поспішаючи на роботу, затишно облаштований*);

прислівникові – головним компонентом виступає прислівник (*радісно від зустрічі, товаришеві байдуже, далеко від міста*).

5. Сурядні словосполучення.

Сурядне словосполучення – синтаксична номінативна конструкція, компоненти якої поєднані сурядним зв'язком: *школярі й студенти; кмітливий, але пасивний; не тільки розумний, але й наполегливий; полуниці, черешні, агрус; оселедець, камбала та лосось; диван, стіл, крісло, шафа, стілець.*

У сурядних словосполученнях компоненти однофункціональні. Вони поєднуються за допомогою сполучників (*весна й осінь, чи сніг, чи дощ, бачить і посміхається*), безсполучниково (*акварель, олія, постель; книги, газети, вісники; рожевий, бузковий,*

фіолетовий) або комбінованим способом (*Валентина, Вікторія та Андрій; груші, яблука й сливи; оповідання, новели та повісті*).

Структура сурядних словосполучень може бути відкритою й закритою.

Відкритість структури передбачає можливість кількісного розширення словосполучення без зміни семантико-синтаксичних відношень між його компонентами. Наприклад, словосполучення *зошити й олівці* має відкриту структуру, оскільки його бікомпонентний склад можливо розширити за рахунок потенційних компонентів, які також перебуватимуть у єднальних семантико-синтаксичних відношеннях, як-от: *зошити й олівці, й книги, й пензлики, й фарби* тощо. Відкриту структуру мають ті сурядні словосполучення, між компонентами яких наявні єднальні або розділові семантико-синтаксичні відношення.

Закритість структури свідчить про неможливість кількісного розширення компонентного складу сурядного словосполучення, не змінюючи семантико-синтаксичних відношень. Такі словосполучення формують компоненти, між якими наявні зіставні, протиставні та градаційні семантико-синтаксичні відношення.

РЕЧЕННЯ ЯК ОСНОВНА ОДИНИЦЯ СИНТАКСИСУ

Ключові слова: речення, формально-граматична структура речення, семантико-синтаксична структура речення, комунікативна структура речення, типологія речення.

План:

1. Речення як комунікативна синтаксична одиниця-конструкція
2. Багатоаспектна природа речення
3. Типологія речення.

1. Речення як комунікативна синтаксична одиниця-конструкція

Реченню, безперечно, належить центральне місце в системі синтаксичних одиниць, оскільки саме воно безпосередньо формує повідомлення. Крім того, речення реалізує найважливіші функції мови: комунікативну (мова як засіб спілкування) та гносеологічну (мова як засіб пізнання й відображення дійсності, вираження думки). Структурно-семантичні особливості синтаксичних одиниць нижчого рівня також виявляються в реченні.

Речення – мінімальна комунікативна конструкція, оформлена за законами певної мови, що є відносно завершеною одиницею спілкування й вираження думки: *Кожна пташка славить травень, і кожна славить на свій голос* (О. Копиленко); *А дівчата й молодиці, помазавши долівку, посипали її свіжою травою та лепехою, канупером і любистком, щоб стала вона зеленою та пахучою, якою буває тільки в Клечані святки* (І Цюпа); *Настала пора вересових грибів – вересовиків* (А. Камінчук).

Диференційні ознаки речення:

- предикативність,

- граматична структура,
- семантична завершеність,
- інтонаційна оформленість,
- комунікативність.

Основною ознакою речення є предикативність.

Предикативність – комплексна синтаксична категорія, що виражає співвіднесеність повідомлення з дійсністю й формує речення як комунікативну одиницю.

Предикативність виражається єдністю категорій модальності й синтаксичного часу.

Модальність – граматична категорія, що виражає стосунок повідомлюваного до дійсності або оцінку мовцем ним сказаного. Диференціюють об'єктивну та суб'єктивну модальність. *Об'єктивна* модальність має своїм підґрунтям морфологічну категорію способу дієслова, оскільки репрезентує повідомлюване як реальне чи ірреальне. *Суб'єктивна модальність* реалізує оцінку мовця щодо сказаного та виражається за допомогою модальних слів, модальних часток, словотворчих формантів тощо.

Категорія модальності нерозривно пов'язана з категорією *синтаксичного часу*. Синтаксичний час властивий усім реченням, навіть тим, у яких відсутній головний компонент дієслівної будови, оскільки будь-яка повідомлювана інформація співвідноситься з певною часовою площиною – теперішньою, минулою, майбутньою.

Ще однією, послідовною, ознакою будь-якого речення є граматична **організованість**, тобто речення являє собою конструкцію, побудовану за певною структурною схемою, репрезентованою відповідним набором головних та другорядних компонентів.

Семантична завершеність. Речення інформує про певну ситуацію, тобто є відносно завершеним відрізком спілкування.

Інтонаційна оформленість. Кожному реченню властивий певний інтонаційний малюнок: інтонацією розрізняються розповідні, питальні, спонукальні речення; інтонаційно слово трансформується в речення; кожне речення має інтонаційний зачин та інтонаційно замикається. Мелодія речення створюється за допомогою тонів, логічного та емоційного наголосів, пауз, ритміки.

Комунікативність. Речення – це одиниця, орієнтована на створення, сприйняття та відтворення усних і писемних висловлень.

2. Багатоаспектна природа речення

Лінгвальна природа речення виявляється в єдності його формально-граматичної, семантико-синтаксичної та комунікативної структур.

Формально-граматична структура речення являє собою його формальну оболонку та відтворюється за допомогою структурної схеми. *Структурна схема* відображає формально-граматичні компоненти речення, виділювані на основі синтаксичного зв'язку.

З формально-граматичного погляду речення поділяють на прості й складні.

Формально-граматичними компонентами простого речення виступають головні й другорядні члени речення. До головних компонентів відносять підмет, присудок, головний компонент односкладного речення, а до другорядних – означення, прикладку, додаток, обставину.

Серед другорядних компонентів диференціюють обов'язкові (облігаторні) та необов'язкові (факультативні). *Обов'язкові другорядні члени речення* – це компоненти, необхідні для його семантичної завершеності. До обов'язкових компонентів відносять:

- прямі додатки при перехідних словах (*Жовтень зриває **листя*** (І. Чендей));
- непрямі додатки у формах родового, давального, орудного відмінків у безособовому реченні (*Щойно одполовіло, одвіяло жовтим **пилком*** (А. Камінчук));
- обставина місця, що вживається для позначення середовища чи обстановки в безособовому реченні (***На обрії** світлішало* (В. Сухомлинський)).

Факультативні другорядні члени речення – це компоненти, які розширюють, конкретизують, збагачують зміст речення, але не є обов'язковими для його розуміння. *Формально-граматичними компонентами складного речення* виступає предикативна частина, граматично незалежна або граматично підпорядкована.

Семантико-синтаксична структура речення – абстрактне мовне значення, репрезентоване в синтаксемах.

Синтаксема – компонент речення, виділюваний на основі семантико-синтаксичних відношень.

На загальному рівні в значеннєвому плані виділяють два типи синтаксем: предикатні й субстанціальні. За участю у формуванні структури речення виділюють базові й вторинні предикатні та субстанціальні синтаксеми. Розглянемо детальніше типологію синтаксем. Визначальною синтаксемою в семантико-синтаксичній структурі речення є *предикатна* (ознакове слово). Саме вона прогнозує кількість і якість субстанціальних синтаксем. За семантикою диференціюють такі типи предикатних синтаксем:

предикати дії – позначають діяльність, яку виконує суб'єкт: *Роса **впала** на трави* (З. Тулуб); *З-під похилого куща розлогої шелюги **випурхнула** блакитна пташка* (М. Яценко); *Погідне блакитне небо **дихало** на землю теплом* (М. Коцюбинський);

предикати процесу – “характеризують динамічну ситуацію, що пов'язана зі змінами астанів або інших ознак предмета” [Вихованець, с.137]: *Лілея пелюстки **стуляє** – н'ята година настала* (П. Утевська); ***Опадає** на землю лист* (І. Цюпа); *І раптом на очах **оживала** долина* (М. Стельмах);

предикати стану – реалізують тимчасову ознаку предмета: *І вже зовсім **радісно** в чистому, наче вмитому, березовому лісі* (“Скрабниця Деметри”); *Осінь **видалася** винятково дощовою* (В. Приходько); *І стало якось **порожньо** в степу* (А. Шибанова);

предикати якості – означають постійну внутрішню ознаку (колір, вагу, розмір, вік, довжину тощо) предмета чи особи: *Чумаки були **роботящими, майстровитими і дотепними*** (Н. Руденко); *Проте в моїй пам'яті Ірпінь – **тихоплинний, дикий*** (М. Олійник);

предикати місця – вказують на просторові стани, процеси або ознаки предмета чи особи (*стояти, сидіти, іти, перебувати, стрибати*): *Хліб у кожній хаті **обов'язково лежав** на столі, а біля нього **обов'язково стояла** сіль* (Л. Орел); *З хлібом на вишитому рушнику **ішли** навесні оглядати поле, сіяти, жати* (Л. Орел);

предикати кількості – передають кількісні характеристики предметів: *Снігу **було багато***; *Туристів **виявилось немало***; *Відмінників **було лише кілька***.

Субстанціальна синтаксема передає значення реальної предметності. Семантичний діапазон субстанціальних синтаксем включає:

суб'єктні синтаксеми – вказують на суб'єкт дії чи носія стану, ознаки, кількості: *Синіми пелюстками сміються й сміються **фіалки*** (Є. Гуцало); *Теплий **вітер** гоїдає дружне віття* (І. Цюпа); *Секотного літа марніє **деревина*** (О. Кулик);

об'єктна синтаксема – позначає предмет чи об'єкт, на які спрямовані дія, процес, стан: *Поставили ми з батьком **перемети** в Десні* (О. Довженко); *Розчулена до краю душа жадібно сприймає веселі **звуки*** (Ю. Яновський); *Я люблю зустрічати **сонце*** (В. Сухомлинський);

адресатна синтаксема – вказує на особу або іншу істоту заради якої відбувається дія, стан чи ознака: *Він умів розповідати цікаві казки і **дорослим, і дітям*** (О. Іваненко); *Він несе **нам** у собі весь гомін землі* (М. Коцюбинський);

інструментальна синтаксема – позначає знаряддя або засіб, за допомогою яких виконуються дія: *Старі, заорілі, широкоплечі, міцноногі запорожці стояли по коліна у воді й стягали човни міцним **канатом** з берега* (М. Гоголь); *Семен обчищав **істиком** леміш* (М. Коцюбинський);

локативна синтаксема – виражає місце, напрямок і шлях руху: *Сьогодні в лісі справжній жовтневий листопад* (О. Донченко); *З **краю** неба насувались білі, наче молочні, хмари* (М. Коцюбинський); *Сонце сховалось **за обрій*** (В. Сухомлинський).

Комунікативна організація речення спрямована у сферу мовлення.

У комунікативному плані речення кваліфікують як висловлення (термін В. Матезіуса), тобто одиницю мовленнєвого спілкування.

Висловлення – одиниця мовлення, утворена на основі речення, яка розглядається з погляду його комунікативної організації.

У висловленні мовець здійснює визначені комунікативні завдання. Отже, комунікативна структура речення зумовлюється мовленнєвою ситуацією і визначеними нею комунікативними завданнями.

Те саме речення в різних мовленнєвих ситуаціях може утворювати декілька висловлень, що диференціюються актуальною інформацією, тобто зміною їх речового змісту відповідно до комунікативного завдання та наявності – відсутності експресивно-стилістичного забарвлення. Так, реченнєва конструкція *Сьогодні перше вересня* (О. Донченко) може реалізуватися двома висловленнями залежно від поставлених комунікативних завдань: *коли перше вересня? (Сьогодні перше вересня)* чи *який день сьогодні? (Перше вересня сьогодні)*.

Наявність відомої та нової інформації в реченні спричинилася до появи **вчення про актуальне членування речення**: речення поділяється на дві частини: вихідну, що містить відому інформацію, – *тему* (дане, основа) та основну, актуально значущу – *рему* (нове, ядро). Основоположником цього вчення є чеський лінгвіст В. Матезіус.

Виділяють фонетичні, лексичні та граматичні засоби вираження актуального членування речення:

– фонетичні (логічний (фразовий) наголос, паузи, темп вимови тощо): логічний наголос завжди виділяє рему;

– граматичні (порядок слів, частки): частки увиразнюють позицію реми;

– лексичні (повтор слів).

4. Типологія речень

В українській мові класифікація речень здійснюється за комунікативними та формально-граматичними критеріями.

Комунікативні параметри.

Мета висловлення (комунікативне завдання). За цим критерієм традиційно виділяють розповідні, питальні та спонукальні конструкції.

Розповідні речення – конструкції, які інформують про певні факти та явища дійсності: *Гості відходячи затамували подих, а серед глядачів біля воріт зчинився регіт* (О. Довженко); *Океан туману розіслався над Закриниччям* (Є. Гуцало); *Баба Килина громом гримить* (Є. Гуцало); *А місяць кругловидий вийшов на обрій* (Є. Гуцало); *Надворі розгулявся двадцяти градусів мороз* (Л. Смілянський).

Таким реченням властива розповідна інтонація, яка підвищується на найважливішому для повідомлення слові, а в кінці – знижується.

Питальні речення – речення, що містять запитання: *Ти пам'ятаєш, ми в клубі закордонне кіно дивилися «Тореадор»?* (В. Нестайко); – *А де їхня пташка-годувальниця? – прошепотіла Надійка* (Є. Гуцало); – *А хто воно, діду, людина ота? Звідки вона?* (О. Довженко); – *Ну, чого ти стоїш як укопаний?* (О. Довженко); – *Це ти, Одарко?* (О. Довженко).

Засобами реалізації питальної модальності виступають:

- питальна інтонація (послідовно властива усім питальним конструкціям),
- питальні займенникові слова,
- питальні частки,
- порядок слів, за яким слово, що виражає питання, локалізується в препозиції.

Внутрішньотипологічна класифікація питальних конструкцій на *власне питальні й невластиве питальні (риторичні)* враховує фактор обов'язковості відповіді. Якщо речення спонукає співбесідника до відповіді, то це – власне питальна конструкція: *А Десна не висохне, тату? – Та не висохне. Ціла буде* (О. Довженко); – *Хіба немає меншого за мене? Чуєш, Христе?* (І. Сенченко); – *Чи ви знаєте, мамо, яка в нас okazія була?* (О. Пчілка). А коли речення не передбачає безпосередньої відповіді співбесідника, конструкція – невластиве питальна: *Хто сказав, що наша мова груба? ...Де іще від матінки-матусі ти почувеш спатоньки-спатусі? Ну яка на світі мова знає зменшувальні форми дієслова?* (Д. Білоус).

З огляду на тип запитання й характер передбачуваної відповіді серед питальних речень виділяють загальнопитальні й частковопитальні. *Загальнопитальні речення* передбачають ствердну чи заперечну відповідь (*Так; Ні*), а *частковопитальні* – у яких мовець спонукає до відповіді на поставлене запитання: – *Нащо ж ти віченьки знову розкрив* (О. Олесь); – *Ти куди везеш крота* (А. Камінчук); – *То де ж косить?* (М. Вінграновський).

Спонукальні речення – речення, що виражають волевиявлення: наказ, заклик, прохання, вимогу, побажання тощо: – *Благаю, не стріляйте!* (О. Довженко); – *Сідай, бо далеко бігти!* (Г. Косинка); *Ні, він з цієї землі нікуди не піде* (І. Багряний).

Засобами оформлення спонукальної модальності слугують спонукальна інтонація, дієслівні форми наказового способу, спонукальні слова-речення, частки.

Деякі мовознавці (І. Вихованець, А. Загнітко, М. Каранська, В. Кононенко) із загалу спонукальних речень виокремлюють *оптативні (бажальні) конструкції*, головними засобами вираження яких є умовні форми дієслів та інфінітиви з часткою *би* (*б*).

Експресія.

Розповідні, питальні та спонукальні речення, мовленнєва реалізація яких має експресивно насажений характер, називаються *окличними*, решта конструкцій – *неокличні*.

Письмово окличність передається знаком оклику: *Єдина мить – і він злотисто розцвівся сотнями квіток!* (М. Познанська); *Зараз я з тобою думами ділюся, І не раз мені ти сам даєш пораду, Мій хазяїн дому, втіхо і відродо!* (М. Познанська).

Стверджувальність – заперечність.

Поділ речень на стверджувальні і заперечні має виразну денотативну спрямованість, тобто ґрунтується на зв'язках і відношеннях між предметами та ознаками реального світу.

Стверджувальні речення – речення, в яких стверджується те, що висловлюється про предмет мовлення (думки): *сонце стоїть на півдні. Тихо на вулиці. Далеко видніється ціле місто* (В. Винниченко); *Заколосить у полі нива, Зацвітуть усі сади. Для того, щоб статъ щасливим, Треба мріяти завжди* (М. Сом); *І ось уже настала зима* (Є. Гуцало).

Заперечні речення – речення, в яких заперечується якась ознака чи явище дійсності: *Не сплять тільки зорі в далекому небі* (Панас Мирний); *Мудрим ніхто не вродився, а навчився; Чого навчився, того за плечима не носить*.

Не належать до заперечних риторично-питальні речення (типу *Хіба не кожен про це повинен пам'ятати?*) та конструкції з повторюваною часткою *не* (*Я не можу нічого не подарувати*).

Заперечні речення, в свою чергу, диференціюють на *загальнозаперечні* та *частковозаперечні*.

У загальнозаперечних реченнях структура присудка ускладнена часткою *не*: *Ти не лякайся, що змерзнеш, лебедонько* (М. Старицький); *А молодість не вернеться, не вернеться вона* (Л. Глібов); *Щастя – не слава, не гроші* (О. Підсуха). Специфіку частковозаперечних конструкцій створює те, що заперечна частка вживається при підметі та другорядних членах речення: *Тихий, спокійний, навіть флегматичний український ярмарок. Нема в ньому ні зайвої турботи, ні зайвого крику, ні зайвої біганини* (В. Винниченко); *Ніщо не мертве в вирі світовому: Ні курява планет, ні сталагміт, Ні мумії прадавніх пірамід, Ні літери спліснявілого тому* (Б. Тен); *Сусіди не раз згадували, як на замовлення він робив нашому панові фігури апостолів Петра й Павла* (М. Стельмах).

Формально-граматичні параметри.

Кількість предикативних компонентів.

Кожне речення формується певною кількістю предикативних компонентів.

Предикативний компонент – конструкція, твірним ядром якої є лише одна предикативна основа (репрезентована одним чи двома головними компонентами, поширена чи непоширена), і яка формальним конституентом речення .

За кількістю предикативних компонентів розрізняють прості та складні реченнєві конструкції. Загалом розмежування простих і складних речень ґрунтується на комплексі формальних і семантичних ознак, однак кількісний критерій постає визначальним з-поміж них.

Просте речення – синтаксична конструкція, у складі якої наявний лише один предикативний компонент: *Мій батько був простий сільський коваль* (Б.-І. Антонич); *Вузька польова дорога одразу за селом пірнає в ранковий розлив туману і зникає десь у гущину трав та верболозу* (Д. Прилюк); *Після розмови з дядьком Миколою усе повеселішало навкруги* (М. Стельмах).

Складне речення – речення, утворене двома або більшою кількістю предикативних компонентів: *І тільки перші краплі густого дощу, що з глухим гуком упали на землю серед раптової тиші, змусили мене озирнутися навкруги, пошукати певного захисту від зливи* (М. Коцюбинський); *Літо повертало на осінь, і в степу, де торохтів комбайн і де кишіли ящірки. цвіркуни, коники, раптом ставало тихо й порожньо* (В. Близнець); *Виросли хліба навдивовижу, зашуміли кругом колоски* (І. Цюпа).

Кількість головних компонентів.

З огляду на наявність головних членів речення та особливості реалізації предикативного зв'язку речення поділяють на двоскладні й односкладні.

Двоскладні речення – речення з двома головними компонентами (підметом та присудком), поєднаними предикативним зв'язком: *І тоді рясно вибухає фіалковий цвіт* (Ю. Смолич); *Перші ласкаві промені лягають на вкриті нічною рососою трави і крони* (І. Цюпа); *І за всім із гор високих стежать скелі-вартові* (О. Олесь).

Односкладні речення – речення з єдиним, предикативно достатнім, головним компонентом: *До вроди йому байдуже* (Д. Чередниченко); *Одійдіте, недруги лукаві* (В. Симоненко); *Опишу її внутрішній образ* (О. Довженко); *Їхати було весело* (Ю. Яновський); *Пильно й ненастанно політь бур'ян* (М. Рильський).

Такий головний компонент не потребує другого головного члена для реалізації предикативності.

Наявність другорядних компонентів речення.

За цим критерієм виділяють непоширені й поширені реченнєві конструкції.

Непоширене речення – речення, структуру якого формують лише головні компоненти: *Любов. Відчуваю її* (Ю. Яновський); *Минають роки* (О. Іваненко); *Прокинувся Сонгород. Ярмарок* (В. Винниченко); *Ось і рибний ряд* (Ю. Мушкетик).

Поширене речення – речення, у складі якого, крім головних, функціонують і другорядні члени: *Над містом котився важкий, тисячоголосий гомін* (Ю. Мушкетик); *Потім тато навстіж відчиняє наші скрипкові ворота* (М. Стельмах); *Тихий,*

спокійний, навіть флегматичний український ярмарок (В. Винниченко); *Маю я святе синівське право з матір'ю побути на самоті* (В. Симоненко); *Напишу я слово про хату* (О. Довженко).

В українській мові систему другорядних, поширювальних, компонентів формують додатки, означення, прикладки, обставини.

Наявність структурно й семантично передбачених компонентів речення.

Цей критерій покладено в основу розмежування повних – неповних речень.

Повні речення – речення з усіма необхідними членами: *Уночі повернувся батько із зборів додому* (О. Донченко); *Неабиякими віщунами є і бджоли* (В. Скуратівський); *На човнику й веслі від нас від'їхав травень* (М. Стельмах); *Навіть далекий вогник на хуторі біля містка теж здається мені зорею* (М. Стельмах); *Під тінню собору минало життя поколінь* (О. Гончар).

Повними можуть бути двоскладні й односкладні, непоширені й поширені речення, напр.: *Нація — організм живучий* (Р. Іваничук); *Тече вода з-під явора ярмом на долину* (Т. Шевченко); *Вночі тихо й тихо в нього, Нечуйвітрових, володіннях* (О. Гончар); *Щасливиця, я маю трохи неба і дві сосни в туманному вікні* (Л. Костенко).

Неповне речення – речення зі словесно невираженим компонентом (одним чи кількома): *Ось перед тобою шедевр* (О. Гончар); *Терешко знав дерево. Знав кожну його жилу й прожилок* (Григор Тютюнник); *У нашого Омелька невелика сімейка* (Народна творчість).

Наявність ускладнювальних компонентів речення.

Розрізняють синтаксично зв'язані та синтаксично незв'язані ускладнювальні компоненти речення. Такі компоненти семантично розширюють або модифікують структуру речення. До формально зв'язаних належать компоненти, що перебувають у підрядному чи предикативному зв'язку з певним компонентом речення, – однорідні та відокремлені члени, а до синтаксично незв'язаних – ті, що є надсегментними у структурі речення, тобто не поєднуються жодним видом формального зв'язку з членами речення, – вставні, вставлені, звертальні компоненти, вигуки, слова-речення.

За наявністю ускладнювальних компонентів традиційно розмежують прості ускладнені та неускладнені речення.

Прості неускладнені речення – речення, в структурі яких відсутні ускладнювальні компоненти: *Як гарно тепер на новій садибі* (О. Донченко); *Борис гиря носив у душі образ поетеси завжди* (І. Драч); *Спить натружене село* (В. Скуратівський); *Досі пам'ятаю свою першу зустріч із сердоліком* (А. Дімаров); *Споконвіку люди не були байдужими до назв своїх поселень* (А. Коваль).

Прості ускладнені речення – речення з ускладнювальними компонентами – однорідними, відокремленими, вставними, вставленими, звертальними членами, вигуками, словами-реченнями: *Несподівана осінь розгорнула над містом сірий мокрий покров, повиваючи дні вогкими туманами, дощами і гидкою мрякою* (В. Підмогильний); *Ага, і зайченя тут!* (О. Копиленко); *Одійдіте, недруги лукаві! Друзі, зачекайте на путі* (В. Симоненко); *В її устах і душі насіння було святим словом* (М. Стельмах); *Чуєш, пісня лунає* (І. Драч).

На думку І. Вихованця, до простих ускладнених речень також належать належать конструкції з компонентами, не зумовленими валентністю предиката: *Ого, як розлилась ця вузенька річечка* (О. Копиленко).

ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПОНЯТТЯ СИНТАКСИСУ

Ключові слова: синтаксис, синтаксична одиниця, синтаксичний зв'язок, семантико-синтаксичні відношення.

Контрольні запитання:

1. Розкрийте сутність терміна “синтаксис”. З'ясуйте місце синтаксису в мовознавчій науці.
2. Коротко схарактеризуйте історію становлення й розвитку українського синтаксису.
3. Що виступає об'єктом та предметом синтаксису?
4. З'ясуйте погляди вчених на обсяг поняття “синтаксична одиниця”.
5. У яких аспектах вивчають синтаксичні одиниці в сучасному синтаксисі?
6. Що являє собою мінімальна синтаксична одиниця?
7. Дайте характеристику синтаксичній одиниці-конструкції.
8. Що являє собою синтаксичний зв'язок?
9. Які різновиди синтаксичного зв'язку вам відомі?
10. Що перебуває в основі розмежування прислівного та детермінантного підрядного зв'язку? З'ясуйте специфіку кожного з них.
11. Розкрийте сутність поняття “семантико-синтаксичні відношення”.
12. Схарактеризуйте діапазон семантико-синтаксичних відношень у сурядних синтаксичних конструкціях.
13. Які семантико-синтаксичні відношення властиві підрядним синтаксичним конструкціям?

Практична частина

Індивідуальні завдання:

Підготуйте реферати на теми:

“Основні етапи становлення українського синтаксису”;

“Сучасні тенденції розвитку українського синтаксису”.

Завдання 1.

Виділіть у запропонованому тексті мінімальні синтаксичні одиниці. Підрахуйте їх загальну кількість.

Є слово, з яким людина не розлучається ніколи. І народиться дитина – до неї це слово приходять першим. Воно має бути дзвінким і красивим. Це – ймення твоє...

У кожному імені людини вкарбовано часточки історії народу. Тут сліди давніх епох, мрії і сподівання народу, його творча снага, господарські і культурні зв'язки...

І. Вихованець

Завдання 2.

Випишіть прості реченнєві конструкції. Схарактеризуйте всі вияви синтаксичного зв'язку між його компонентами.

Манять нас пахощами і поєднаннями барв квіти, квітуючі дерева і чагарники. Зупинімося перед красою весняного бузку з великими волоттями світло-фіолетового запашиного квіту. Погляньмо на волошку, що, чарівна і радісно-сумовита, заховалася в житі, щоб не чути тихого прокльону хлібороба за її бур'янову вдачу. Проте і зі своєї схованки вона перемовляється з сонцем, із зоряним небом і співає хвалу життю. За те ми волошку любимо і зачаровані нею.

І. Вихованець

Завдання 3.

У запропонованому фрагменті тексту виділіть конструкції, що становлять собою словосполучення. Окремо випишіть сурядні та підрядні конструкції. У кожному словосполученні з'ясуйте тип семантико-синтаксичних відношень між його компонентами.

Антоніми – це слова з протилежним значенням...

За допомогою протиставлення яскравіше змальовуємо ознаки предметів і явищ. Немовби ми завжди тримаємо наготові слово-антонім, щоб глибше передати особливості повідомлюваного. Якщо говоримо про тишу, то мимоволі зіставляємо її з голосним гучанням. Яскраве, що грає світлими барвами, сприймається на тлі неяскравого, темного. Рух і спокій, початок і кінець, правда і кривда, любов і ненависть, добро і зло, радощі і сум, працьовитість і лінощі. Минуле і сьогодні, сьогодні і прийдешнє. Такі контрасти можна продовжувати і продовжувати.

І. Вихованець

Завдання 4.

За змістовим наповнення теми “Фундаментальні поняття синтаксису” письмово укладіть лінгвістичний словник, у разі потреби подайте власні мовні ілюстрації.

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Ключові слова: словосполучення, синтаксичне словосполучення, сурядне словосполучення, підрядне словосполучення.

Контрольні запитання:

1. Що являє собою словосполучення?
2. Зіставте словосполучення з мінімальною синтаксичною одиницею та реченням.
3. Які поєднання слів не належать до словосполучень?
4. Розмежуйте словосполучення (синтаксичне словосполучення) та синтаксичне сполучення слів.
5. Що покладено в основу класифікації словосполучень на сурядні та підрядні?
6. Якими формами підрядного зв'язку можуть поєднуватися компоненти словосполучення?
7. Що являє собою узгодженні? Що покладено в основу диференціації повного й неповного узгодження?
8. Схарактеризуйте лінгвальні умови, що спричиняють виникнення неповного узгодження.
9. Що таке керування? Схарактеризуйте типологію керування.
10. Які різновиди керування виділяють за формою залежного слова?
11. Які різновиди керування виділяють за морфологічною належністю головного слова?
12. Які різновиди керування виділяють за ступенем необхідності залежного слова?
13. Що таке прилягання? Чому при реалізації такого зв'язку не беруть участі засоби словозміни?
14. Як класифікують підрядні словосполучення на основі морфологічної належності головного компонента?
15. За яким параметром виділяються елементарні й неелементарні словосполучення? Схарактеризуйте їх.

Практична частина

Завдання 1.

Із запропонованих речень вичленуйте словосполучення, випишіть їх, розмежуйте сурядні та підрядні словосполучення:

1. *Машина повзла по піску, мов човен-довбанка по річкових хвилях.*
2. *Лище його брижилось зморшками, як порхавка, з якої випущено дух.*
3. *Лелека линув над хатами і верхами дерев.*
4. *Цвіли соняхи на городах, хлюпотіли маки рожевою кров'ю пелюсток.*
5. *Шпоришем поросла горбкувата місцина, поцяткована табунцем гусенят.*
6. *Всяке теслярське причандалля було розкидане в шопі, в сінях, у хаті.*
7. *Це вже пізніше люди стали переходити на залізні ложки.*
8. *А ще вмів і*

любив Козидра виточувати ляльки. 9. Козидра любив роздавати свої ляльки. 10. Сяде на лаві й стежить, як моторна невістка сквапно пораяється.

Євген Гуцало “Козидра”.

Завдання 2.

Із запропонованих речень вичленуйте сполучення слів, що не становлять собою словосполучень:

1. Залишилась тільки одна молотарка. 2. Жорсткуватий вітер осені щось шепнув у пожовтілій горішині. 3. Озера світанку розіллялися над обрієм, коли вони вийшли на двір. 4. За муrom догорали й достигали пахощі заводського парку. 5. Іноді їхній старий садок нагадує Катрі церкву. 6. Його вид жив цим сподіванням, і в поставі воно вгадувалось... 7. Червоні барви – то пісня польового дівчати, яке цвіте одне літо. 8. Оця господиня запаслась на зиму хмизом... 9. Бо його вроджена лагідність тут не допоможе... 10. Неквапно зникали недавні його страхи...

Євген Гуцало “Коні не винні”.

Завдання 3.

Схарактеризуйте подані словосполучення за параметрами:

вид і тип зв'язку між компонентами,
форма залежного слова,
морфологічна належність головного компонента,
ступінь необхідності залежного компонента.

Підійматися з долини, повернувся лицем, молив про пощаду, упав на коліна, йде поміж садів, розмовляє із собою, дивився на дорогу, поверталися в село, прихилилася до одвірка, ходили на прогулянку, спалахнув посмішкою, вступили в ліс, наблизитись до вікна, стелити йому, розповісти йому, поговорити з ним, краяти матеріал, зрушити з місця.

Завдання 4.

Із запропонованих речень випишіть словосполучення, компоненти яких поєднані узгодженням, прокоментуйте випадки повного й неповного узгодження.

1. З-за обрію ступила нам назустріч срібляста постать Вітчизни-матері. 2. Руде її волосся аж горіло на сонці. 3. Вікна школи сторожко поглядали на нас. 4. І знову в уяві моїй виникла руда Гафійка із сьомого класу. 5. Меблі на гнутих ніжках були дуже гарні. 6. Ми стоїмо на майдані, витолоченому тисячами ніг. 7. Он хтось тягне м'яке взуття з білого шматка шкіри. 8. Хай усі твої пригоди мають щасливий кінець. 9. Солодкий сором огорнув мене. 10. За ним починався широкий проспект з красенями-будинками.

Всеволод Нестайко “Загадка старого клоуна”

Завдання 5.

Із запропонованих речень випишіть сурядні словосполучення, зробіть висновок про їх елементарність – неелементарність.

1. Він прокинувся й нащулив вуха: у вогкому струмені вітру долинав сухий, різкуватий звук.

2. Він те знав, однак це його не заспокоювало, і тривога в крові, спершу слабка і майже невловна, дедалі густішала.
3. Лось був старий і бувалий самець, він уже звик до заповідника, в який потрапив із тайги.
4. Куці й дерева струшували на нього синюватий іній, ніздрі випускали в повітря дві стьожки пари.
5. Ранньої весни вона перша вбиралася квітами і хутко тут виганялась така висока трава, що в ній, прилігши, лось міг сховатися до половини.
6. Так він стояв, а навкруги, розвидняючись, світліло, виразніше малювались осоки, повітря між ними глибишало й прозорішало, і тиша з настороженої й сліпої ставала спокійною й осмисленою.
7. Ще трохи постоявши, він побачив блідо-рожевий диск, спливав на пустелі зимового чистого неба, – і гойднув рогами, так, наче вітав його.
8. Лось, який уже встиг забути про нього, знову захвилювався, знову насторожився.
9. А в ногах прокинулося бажання бігти й тікати.
10. Але він переборював себе і донизу спускався повільно, хіба що частіше й сторожкіше озирався довкола.

Євген Гуцало “Лось”

ЛАБОРАТОРНІ ЗАНЯТТЯ

ЛАБОРАТОРНА РОБОТА №1

ВАРІАНТ 1

Тема. Словосполучення.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати словосполучення у структурі речення, розмежовувати словосполучення й поєднання слів, що не становлять собою словосполучень; диференціювати словосполучення на сурядні – підрядні, елементарні – неелементарні; класифікувати підрядні словосполучення на типи за морфологічною належністю головного слова; встановлювати форму підрядного зв'язку між компонентами підрядного словосполучення; виявляти семантико-синтаксичні відношення між компонентами словосполучень.

Навчальний матеріал: поезія Ліни Костенко, Василя Симоненка, Дмитра Павличка.

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: словосполучення, синтаксичне сполучення слів, сурядне словосполучення, підрядне словосполучення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

*Як пощастило дівчинці в сімнадцять,
В сімнадцять гарних, неповторних літ!
Ти не дивись, що дівчинка сумна ця.
Вона ридає, але все як слід.
Вона росте ще, завтра буде вишенька.
Але печаль приходить завчасу.
Це ще не сльози – не квітуча вишенька,
що на світанку струшує росу.
Вона в житті зіткнулась з неприємністю:
Хлопчина їй не відповів взаємністю.
І то чому: бо любить іншу дівчину,
А вірність має душу неподільчиву.
Ти не дивись, що дівчинка сумна ця.
Як пощастило дівчинці в сімнадцять!*

Ліна Костенко

Завдання:

1. Вичленуйте із запропонованого тексту словосполучення, окремо розгруповуючи підрядні й сурядні словосполучення (письмово).
2. Схарактеризуйте всі словосполучення за кількісним критерієм (елементарні – неелементарні) (письмово).

3. Схарактеризуйте семантико-синтаксичні відношення між компонентами виділених словосполучень (і сурядних, і підрядних) (письмово).

4. Запишіть підрядні словосполучення в три колонки, залежно від форми зв'язку між компонентами – узгодження, керування, прилягання.

5. У словосполученнях, компоненти яких поєднані узгодженням, виявіть його різновид – повне чи неповне (письмово).

6. У словосполученнях, компоненти яких поєднані керуванням, виділіть його типи за критеріями: форма залежного компонента (безпосереднє – опосередковане), морфологічна належність головного компонента (іменникове – дієслівне – прикметникове – прислівникове – числівникове), необхідність залежного компонента (сильне – слабке) (письмово).

7. Встановіть типологію підрядних словосполучень за морфологічною належністю головного слова (усно).

ВАРІАНТ 2

Тема. Словосполучення.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати словосполучення у структурі речення, розмежовувати словосполучення й поєднання слів, що не становлять собою словосполучень; диференціювати словосполучення на сурядні – підрядні, елементарні – неелементарні; класифікувати підрядні словосполучення на типи за морфологічною належністю головного слова; встановлювати форму підрядного зв'язку між компонентами підрядного словосполучення; виявляти семантико-синтаксичні відношення між компонентами словосполучень.

Навчальний матеріал: поезія Ліни Костенко, Василя Симоненка, Дмитра Павличка.

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: словосполучення, синтаксичне сполучення слів, сурядне словосполучення, підрядне словосполучення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

Вже почалось, мабуть, майбутнє.

Оце, либонь, вже почалось...

Не забувайте незабутнє,

Воно вже інеєм взялось!

І не знецінюйте коштовне,

Не загубіться у юрбі.

Не проміняйте неповторне

На сто ерзаців у собі!

Минають фронди і жіронди,

Минає славне і гучне.

*Шукайте посмішку Джоконди,
вона ніколи не мине.
Любіть травинку і тваринку,
і сонце завтрашнього дня,
вечірню в попелі жаринку,
шляхетну інохідь коня.
Згадайте в поспіху вагона,
в невідворотності зникань,
як рафаелівська Мадонна
У вічі дивиться вікам!
В епоху спорту і синтетики
Людей велика ряснота.
Нехай тендітні пальці етикетки
Торкнуться вам серце і уста.*

Ліна Костенко

Завдання:

1. Вичленуйте із запропонованого тексту словосполучення, окремо розгруповуючи підрядні й сурядні словосполучення (письмово).
2. Схарактеризуйте всі словосполучення за кількісним критерієм (елементарні – неелементарні) (письмово).
3. Схарактеризуйте семантико-синтаксичні відношення між компонентами виділених словосполучень (і сурядних, і підрядних) (письмово).
4. Запишіть підрядні словосполучення в три колонки, залежно від форми зв'язку між компонентами – узгодження, керування, прилягання.
5. У словосполученнях, компоненти яких поєднані узгодженням, виявіть його різновид – повне чи неповне (письмово).
6. У словосполученнях, компоненти яких поєднані керуванням, виділіть його типи за критеріями: форма залежного компонента (безпосереднє – опосередковане), морфологічна належність головного компонента (іменникове – дієслівне – прикметникове – прислівникове – числівникове), необхідність залежного компонента (сильне – слабке) (письмово).
7. Встановіть типологію підрядних словосполучень за морфологічною належністю головного слова (усно).

ВАРІАНТ 3

Тема. Словосполучення.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати словосполучення у структурі речення, розмежовувати словосполучення й поєднання слів, що не становлять собою словосполучень; диференціювати словосполучення на сурядні – підрядні, елементарні – неелементарні; класифікувати підрядні словосполучення на типи за морфологічною належністю головного слова; встановлювати форму підрядного зв'язку між компонентами підрядного словосполучення; виявляти семантико-синтаксичні відношення між компонентами словосполучень.

Навчальний матеріал: поезія Ліни Костенко, Василя Симоненка, Дмитра Павличка.

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: словосполучення, синтаксичне сполучення слів, сурядне словосполучення, підрядне словосполучення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

*Розкажу тобі думку таємну,
дивний здогад мене обік:
я залишуся в серці твоєму
на сьогодні, на завтра, навік.
І минатиме час, нанизавши
сотні вражень, імен і країн, –
на сьогодні, на завтра, назавжди! –
ти залишишися в серці моїм.
А чому? То чудна теорема,
на яку ти мене прирік.
то все разом, а ти – окремо.
І сьогодні, і завтра, й навік.*

Ліна Костенко

Завдання:

1. Вичленуйте із запропонованого тексту словосполучення, окремо розгруповуючи підрядні й сурядні словосполучення (письмово).
2. Схарактеризуйте всі словосполучення за кількісним критерієм (елементарні – неелементарні) (письмово).
3. Схарактеризуйте семантико-синтаксичні відношення між компонентами виділених словосполучень (і сурядних, і підрядних) (письмово).
4. Запишіть підрядні словосполучення в три колонки, залежно від форми зв'язку між компонентами – узгодження, керування, прилягання.
5. У словосполученнях, компоненти яких поєднані узгодженням, виявіть його різновид – повне чи неповне (письмово).
6. У словосполученнях, компоненти яких поєднані керуванням, виділіть його типи за критеріями: форма залежного компонента (безпосереднє – опосередковане), морфологічна належність головного компонента (іменникове – дієслівне – прикметникове – прислівникове – числівникове), необхідність залежного компонента (сильне – слабке) (письмово).
7. Встановіть типологію підрядних словосполучень за морфологічною належністю головного слова (усно).

ВАРІАНТ 4

Тема. Словосполучення.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати словосполучення у структурі речення, розмежовувати словосполучення й поєднання слів, що не становлять собою словосполучень; диференціювати словосполучення на сурядні – підрядні, елементарні – неелементарні; класифікувати підрядні словосполучення на типи за морфологічною належністю головного слова; встановлювати форму підрядного зв'язку між компонентами підрядного словосполучення; виявляти семантико-синтаксичні відношення між компонентами словосполучень.

Навчальний матеріал: поезія Ліни Костенко, Василя Симоненка, Дмитра Павличка.

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: словосполучення, синтаксичне сполучення слів, сурядне словосполучення, підрядне словосполучення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

*Вона прийшла непрохана й неждана,
І я її зустріти не зумів.
Вона до мене впливла з туману
Моїх юнацьких несміливих снів.
Вона прийшла завітчана і мила,
І руки лагідно до мене простягла,
І так чарівливо кликала й манила.
Такою ніжною і доброю була.
І я не чув, як жайвір в небі тане,
Кого остерігає з висоти...
Прийшла любов непрохана й неждана –
Ну як мені за нею не піти?*

Василь Симоненко

Завдання:

1. Вичленуйте із запропонованого тексту словосполучення, окремо розгруповуючи підрядні й сурядні словосполучення (письмово).
2. Схарактеризуйте всі словосполучення за кількісним критерієм (елементарні – неелементарні) (письмово).
3. Схарактеризуйте семантико-синтаксичні відношення між компонентами виділених словосполучень (і сурядних, і підрядних) (письмово).
4. Запишіть підрядні словосполучення в три колонки, залежно від форми зв'язку між компонентами – узгодження, керування, прилягання.
5. У словосполученнях, компоненти яких поєднані узгодженням, виявіть його різновид – повне чи неповне (письмово).
6. У словосполученнях, компоненти яких поєднані керуванням, виділіть його типи за критеріями: форма залежного компонента (безпосереднє –

опосередковане), морфологічна належність головного компонента (іменникове – дієслівне – прикметникове – прислівникове – числівникове), необхідність залежного компонента (сильне – слабке) (письмово).

7. Встановіть типологію підрядних словосполучень за морфологічною належністю головного слова (усно).

ВАРІАНТ 5

Тема. Словосполучення.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати словосполучення у структурі речення, розмежовувати словосполучення й поєднання слів, що не становлять собою словосполучень; диференціювати словосполучення на сурядні – підрядні, елементарні – неелементарні; класифікувати підрядні словосполучення на типи за морфологічною належністю головного слова; встановлювати форму підрядного зв'язку між компонентами підрядного словосполучення; виявляти семантико-синтаксичні відношення між компонентами словосполучень.

Навчальний матеріал: поезія Ліни Костенко, Василя Симоненка, Дмитра Павличка.

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: словосполучення, синтаксичне сполучення слів, сурядне словосполучення, підрядне словосполучення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

*Є в коханні і будні і свята,
Є у ньому і радість і жаль,
Бо не можна життя заховати
За рожевих ілюзій вуаль.
І з тобою було б нам гірко.
Обіймав би нас часто сум,
І, бувало б, темніла зірка
У тумані тривожних дум.
Але певен, що жодного разу
У вагання і сумнівів час
Дріб'язкові хмарки образи
Не закрили б сонце від нас.
Бо тебе і мене б судила
Не образа, не гнів – любов.
В душі щедро вона б світила,
Оновляла їх знов і знов.
У мою б увірвалася мову,
Щоб сказати в тривожну мить:*

– Ненаглядна, злюща, чудова,
Я без тебе не можу жити!..

Василь Симоненко

Завдання:

1. Вичленуйте із запропонованого тексту словосполучення, окремо розгруповуючи підрядні й сурядні словосполучення (письмово).
2. Схарактеризуйте всі словосполучення за кількісним критерієм (елементарні – неелементарні) (письмово).
3. Схарактеризуйте семантико-синтаксичні відношення між компонентами виділених словосполучень (і сурядних, і підрядних) (письмово).
4. Запишіть підрядні словосполучення в три колонки, залежно від форми зв'язку між компонентами – узгодження, керування, прилягання.
5. У словосполученнях, компоненти яких поєднані узгодженням, виявіть його різновид – повне чи неповне (письмово).
6. У словосполученнях, компоненти яких поєднані керуванням, виділіть його типи за критеріями: форма залежного компонента (безпосереднє – опосередковане), морфологічна належність головного компонента (іменникове – дієслівне – прикметникове – прислівникове – числівникове), необхідність залежного компонента (сильне – слабе) (письмово).
7. Встановіть типологію підрядних словосполучень за морфологічною належністю головного слова (усно).

ВАРІАНТ 6

Тема. Словосполучення.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати словосполучення у структурі речення, розмежовувати словосполучення й поєднання слів, що не становлять собою словосполучень; диференціювати словосполучення на сурядні – підрядні, елементарні – неелементарні; класифікувати підрядні словосполучення на типи за морфологічною належністю головного слова; встановлювати форму підрядного зв'язку між компонентами підрядного словосполучення; виявляти семантико-синтаксичні відношення між компонентами словосполучень.

Навчальний матеріал: поезія Ліни Костенко, Василя Симоненка, Дмитра Павличка.

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: словосполучення, синтаксичне сполучення слів, сурядне словосполучення, підрядне словосполучення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

...

О, я хотів тобі сказати.

*Що те колоссячко вусате –
То невсипуций труд мозильний,
То молодим калач весільний,
То для дітей пахуча булка,
То хліб, що матінка-гуцулка
З долівки вчила піднімати,
Як батька в руку цілувати;
Та я змовчав. Я йшов покірно.
Бо я люблю тебе надмірно,
Але мені тоді здалося,
Що то не золоте колосся.
Що то любов мою безмежну
Стоптали так необережно.*

Дмитро Павличко

Завдання:

1. Вичленуйте із запропонованого тексту словосполучення, окремо розгруповуючи підрядні й сурядні словосполучення (письмово).
2. Схарактеризуйте всі словосполучення за кількісним критерієм (елементарні – неелементарні) (письмово).
3. Схарактеризуйте семантико-синтаксичні відношення між компонентами виділених словосполучень (і сурядних, і підрядних) (письмово).
4. Запишіть підрядні словосполучення в три колонки, залежно від форми зв'язку між компонентами – узгодження, керування, прилягання.
5. У словосполученнях, компоненти яких поєднані узгодженням, виявіть його різновид – повне чи неповне (письмово).
6. У словосполученнях, компоненти яких поєднані керуванням, виділіть його типи за критеріями: форма залежного компонента (безпосереднє – опосередковане), морфологічна належність головного компонента (іменникове – дієслівне – прикметникове – прислівникове – числівникове), необхідність залежного компонента (сильне – слабке) (письмово).
7. Встановіть типологію підрядних словосполучень за морфологічною належністю головного слова (усно).

ВАРІАНТ 7

Тема. Словосполучення.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати словосполучення у структурі речення, розмежовувати словосполучення й поєднання слів, що не становлять собою словосполучень; диференціювати словосполучення на сурядні – підрядні, елементарні – неелементарні; класифікувати підрядні словосполучення на типи за морфологічною належністю головного слова; встановлювати форму підрядного зв'язку між компонентами підрядного словосполучення; виявляти семантико-синтаксичні відношення між компонентами словосполучень.

Навчальний матеріал: поезія Ліни Костенко, Василя Симоненка, Дмитра Павличка.

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: словосполучення, синтаксичне сполучення слів, сурядне словосполучення, підрядне словосполучення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

*Як я малим збирався навесні
Піти у світ незваними шляхами,
Сорочку мати вишила мені
Червоними і чорними нитками.
Два кольори мої, два кольори,
Оба на полотні, в душі мої оба,
Два кольори, мої два кольори:
Червоне – то любов, а чорне – то журба.
Мене водило в безвісті життя,
Та я вертався на свої пороги,
Переплелись, як мамине шиття,
Мої сумні і радісні дороги.
Мені війнула в очі сивина,
Та я нічого не везу додому,
Лиш горточок старого полотна
І вишите моє життя на ньому.
Два кольори, мої два кольори.
Оба на полотні, В душі мої оба,
Два кольори, мої два кольори:
Червоне – то любов, а чорне – то журба.*

Дмитро Павличко

Завдання:

1. Вичленуйте із запропонованого тексту словосполучення, окремо розгруповуючи підрядні й сурядні словосполучення (письмово).
2. Схарактеризуйте всі словосполучення за кількісним критерієм (елементарні – неелементарні) (письмово).
3. Схарактеризуйте семантико-синтаксичні відношення між компонентами виділених словосполучень (і сурядних, і підрядних) (письмово).
4. Запишіть підрядні словосполучення в три колонки, залежно від форми зв'язку між компонентами – узгодження, керування, прилягання.
5. У словосполученнях, компоненти яких поєднані узгодженням, виявіть його різновид – повне чи неповне (письмово).
6. У словосполученнях, компоненти яких поєднані керуванням, виділіть його типи за критеріями: форма залежного компонента (безпосереднє –

опосередковане), морфологічна належність головного компонента (іменникове – дієслівне – прикметникове – прислівникове – числівникове), необхідність залежного компонента (сильне – слабке) (письмово).

7. Встановіть типологію підрядних словосполучень за морфологічною належністю головного слова (усно).

ВАРІАНТ 8

Тема. Словосполучення.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати словосполучення у структурі речення, розмежовувати словосполучення й поєднання слів, що не становлять собою словосполучень; диференціювати словосполучення на сурядні – підрядні, елементарні – неелементарні; класифікувати підрядні словосполучення на типи за морфологічною належністю головного слова; встановлювати форму підрядного зв'язку між компонентами підрядного словосполучення; виявляти семантико-синтаксичні відношення між компонентами словосполучень.

Навчальний матеріал: поезія Ліни Костенко, Василя Симоненка, Дмитра Павличка.

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: словосполучення, синтаксичне сполучення слів, сурядне словосполучення, підрядне словосполучення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

*Дзвенить у зорях небо чисте,
Палає синім льодом шлях.
Неначе дерево безлисте,
Стоїть моя душа в полях.
Як надійшла щаслива доля,
Збудила весняну снагу,
Моя душа, немов тополя,
Зазеленіла на снігу.
Як надійшла любов справдешня,
Хлюпнула пригорщу тепла,
Моя душа, немов черешня,
Понад снігами зацвіла,
Як надійшла і засіяла
Та дружба, що живе в літах,
Моя душа над снігом стала,
Неначе яблуна в плодах.*

Дмитро Павличко

Завдання:

1. Вичленуйте із запропонованого тексту словосполучення, окремо розгрупуваючи підрядні й сурядні словосполучення (письмово).
2. Схарактеризуйте всі словосполучення за кількісним критерієм (елементарні – неелементарні) (письмово).
3. Схарактеризуйте семантико-синтаксичні відношення між компонентами виділених словосполучень (і сурядних, і підрядних) (письмово).
4. Запишіть підрядні словосполучення в три колонки, залежно від форми зв'язку між компонентами – узгодження, керування, прилягання.
5. У словосполученнях, компоненти яких поєднані узгодженням, виявіть його різновид – повне чи неповне (письмово).
6. У словосполученнях, компоненти яких поєднані керуванням, виділіть його типи за критеріями: форма залежного компонента (безпосереднє – опосередковане), морфологічна належність головного компонента (іменникове – дієслівне – прикметникове – прислівникове – числівникове), необхідність залежного компонента (сильне – слабке) (письмово).
7. Встановіть типологію підрядних словосполучень за морфологічною належністю головного слова (усно).

ВАРІАНТ 9

Тема. Словосполучення.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати словосполучення у структурі речення, розмежовувати словосполучення й поєднання слів, що не становлять собою словосполучень; диференціювати словосполучення на сурядні – підрядні, елементарні – неелементарні; класифікувати підрядні словосполучення на типи за морфологічною належністю головного слова; встановлювати форму підрядного зв'язку між компонентами підрядного словосполучення; виявляти семантико-синтаксичні відношення між компонентами словосполучень.

Навчальний матеріал: поезія Ліни Костенко, Василя Симоненка, Дмитра Павличка.

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: словосполучення, синтаксичне сполучення слів, сурядне словосполучення, підрядне словосполучення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

*Я стужився, мила, за тобою,
З туги обернувся мимохіль
В явора, що палений журбою,
Сам – один між буками стоїть.
Грає листя на веснянім сонці,*

*А в душі – печаль, як небеса.
Він росте й співає яворонці,
І згорає від сльози роса.
Сніг летить колючий, ніби трина.
Йде зима й бескидами гуде.
Яворові сниться яворина
Та її кохання молоде.
Він не знає, що надійдуть люди,
Зміряють його на паруби,
Розітнуть йому печальні груди,
Скрипку зроблять із його журби.*

Дмитро Павличко

Завдання:

1. Вичленуйте із запропонованого тексту словосполучення, окремо розгруповуючи підрядні й сурядні словосполучення (письмово).

2. Схарактеризуйте всі словосполучення за кількісним критерієм (елементарні – неелементарні) (письмово).

3. Схарактеризуйте семантико-синтаксичні відношення між компонентами виділених словосполучень (і сурядних, і підрядних) (письмово).

4. Запишіть підрядні словосполучення в три колонки, залежно від форми зв'язку між компонентами – узгодження, керування, прилягання.

5. У словосполученнях, компоненти яких поєднані узгодженням, виявіть його різновид – повне чи неповне (письмово).

6. У словосполученнях, компоненти яких поєднані керуванням, виділіть його типи за критеріями: форма залежного компонента (безпосереднє – опосередковане), морфологічна належність головного компонента (іменникове – дієслівне – прикметникове – прислівникове – числівникове), необхідність залежного компонента (сильне – слабе) (письмово).

7. Встановіть типологію підрядних словосполучень за морфологічною належністю головного слова (усно).

ВАРІАНТ 10

Тема. Словосполучення.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати словосполучення у структурі речення, розмежовувати словосполучення й поєднання слів, що не становлять собою словосполучень; диференціювати словосполучення на сурядні – підрядні, елементарні – неелементарні; класифікувати підрядні словосполучення на типи за морфологічною належністю головного слова; встановлювати форму підрядного зв'язку між компонентами підрядного словосполучення; виявляти семантико-синтаксичні відношення між компонентами словосполучень.

Навчальний матеріал: поезія Ліни Костенко, Василя Симоненка, Дмитра Павличка.

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: словосполучення, синтаксичне сполучення слів, сурядне словосполучення, підрядне словосполучення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

*Між горами в долинах – білі юрти,
Червоних коней ходять табуни.
Монголи там живуть, а не манкурти,
І рідне слово бережуть вони.
Якби сказав їм Бог: беріть півсвіту,
Я Вам Європу й Азію даю,
А ви мені віддайте дзвонковиту,
Пісенну мову прадідну свою.
Вони сказали б: – схаменися, Боже.
Не треба нам ні Азії, ні Європи!
Де інструмент, що передати може
Дощу шептання й туманів галоп?
То – наше слово, то – щоденне чудо,
То – сонця зір крізь каменя більмо,
То – дух народу – о всесильний Буддо! –
Все в нас бери, лиш мови не дамо!..*

Дмитро Павличко

Завдання:

1. Вичленуйте із запропонованого тексту словосполучення, окремо розгруповуючи підрядні й сурядні словосполучення (письмово).
2. Схарактеризуйте всі словосполучення за кількісним критерієм (елементарні – неелементарні) (письмово).
3. Схарактеризуйте семантико-синтаксичні відношення між компонентами виділених словосполучень (і сурядних, і підрядних) (письмово).
4. Запишіть підрядні словосполучення в три колонки, залежно від форми зв'язку між компонентами – узгодження, керування, прилягання.
5. У словосполученнях, компоненти яких поєднані узгодженням, виявіть його різновид – повне чи неповне (письмово).
6. У словосполученнях, компоненти яких поєднані керуванням, виділіть його типи за критеріями: форма залежного компонента (безпосереднє – опосередковане), морфологічна належність головного компонента (іменникове – дієслівне – прикметникове – прислівникове – числівникове), необхідність залежного компонента (сильне – слабке) (письмово).
7. Встановіть типологію підрядних словосполучень за морфологічною належністю головного слова (усно).

ПОТОЧНИЙ КОНТРОЛЬ

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПОНЯТТЯ СИНТАКСИСУ

Варіант I

1. Виділіть зі складу речення *Низенькі хати осіли під синьою банею неба* (М. Коцюбинський) всі можливі синтаксичні одиниці-конструкції: .....

.....
.....

2. Вичленуйте зі складу конструкції *Зажаріли голівки горицвіту, загула бджола* (О. Довженко) мінімальні синтаксичні одиниці: .....

.....
.....

3. У якому рядку компоненти всіх конструкцій поєднані підрядним зв'язком?

а) *красивий і усміхнений, складати іспити, не писати віршів;*

б) *вернувшись до хати, за великим ставком, сиділи й пряли;*

в) *кинувся до роботи, золоті перстні, молоко в глечуку.*

4. Компоненти конструкцій *ішли співаючи, навчив кохати, дуже тепло, мрію працювати, уміння говорити, приїхав подякувати* поєднані:

а) керуванням;

б) узгодженням;

в) приляганням.

5. Із речення *Взагалі любив я книжки з м'якими палітурками* (Остап Вишня) випишіть синтаксичну конструкцію (сполучення слів), компоненти якої поєднані предикативним зв'язком: .....

.....

6. Із речення *Я хочу справді бути вічним другом і ворогом одвічним злу* (В. Симоненко) випишіть синтаксичну конструкцію (словосполучення), компоненти якої поєднані сурядним зв'язком:

.....

7. Із речення *Пахнув дід теплою землею і трохи млином* (О. Довженко) випишіть синтаксичні конструкції (словосполучення), компоненти яких поєднані підрядним зв'язком: .....

.....

8. Із речення *Тільки тепер дивлюся на свої босі посинілі ноги...* (М. Стельмах) синтаксичні конструкції (словосполучення), між компонентами яких наявні

атрибутивні

семантико-синтаксичні

відношення:

.....
.....

9. У якому ряду між компонентами всіх конструкцій наявні атрибутивні (означальні) семантико-синтаксичні відношення?

- а) *веселе свято; ні весна, ні осінь; їстівний гриб;*
- б) *розумний хлопчина, зимові канікули, схвильовані абітурієнти;*
- в) *ледачий, зате кмітливий; мудрий і досвідчений; чи хоробрий, чи боягуз.*

10. Які семантико-синтаксичні відношення наявні між компонентами конструкції *Дав грошей* (І. Карпенко-Карий)?

- а) об'єктні;
- б) обставинні;
- в) означальні.

Варіант II

1. Виділіть зі складу речення *Нове життя нового прагне слова* (М. Рильський) всі можливі синтаксичні одиниці-конструкції (словосполучення):

.....
.....
.....

2. Вичленуйте зі складу конструкції *Низенькі хати осіли під синьою барвою неба* (М. Коцюбинський) мінімальні синтаксичні одиниці: .....

.....
.....

3. У якому рядку компоненти всіх конструкцій поєднані узгодженням?

- а) *густі коси, високий схил, ходили до церкви;*
- б) *високий явір, ясний місяць, низький берег;*
- в) *складати іспити, пішли до Лаври, великі будинки.*

4. У якому рядку компоненти всіх конструкцій поєднані керуванням?

- а) *говорити про щастя, схожий на батька, багатий думками;*
б) *навчив любити; мрія працювати, складати іспити;*
- в) *сидіти зажурившись, красиво співає, гарної вроди.*

5. Із речення *Я йду по пустельних мовчазних вулицях обложеного міста* (М. Хвильовий) випишіть синтаксичну конструкцію (сполучення слів), компоненти якої поєднані предикативним зв'язком: .....

.....

6. Із речення *Відломила трохи від коржа і з'їла* (У. Самчук) випишіть синтаксичну конструкцію (словосполучення), компоненти якої поєднані сурядним зв'язком:

.....

7. Із речення *Старі люди по дідовому кашлю вгадували навіть погоду* (О. Довженко) випишіть синтаксичні конструкції (словосполучення), компоненти яких поєднані підрядним зв'язком: .....

.....

8. Із речення *Там блукав до самого вечора* (Г. Тютюнник) синтаксичні конструкції (словосполучення), між компонентами яких наявні адвербіальні семантико-синтаксичні відношення: .....

.....

9. У якому ряду між компонентами всіх конструкцій наявні єднальні семантико-синтаксичні відношення?

- а) *читай, співай, танцюй; і рослина, і тварина; ні мороз, ні спека;*
- б) *цікавий конкурс, маленька дитина, дотепний гість;*
- в) *обладнати інтер'єр; працювати за комп'ютером, виконувати завдання.*

10. Компоненти конструкції *Сніг падає* (М. Рильський) поєднані зв'язком:

- а) сурядним;
- б) підрядним;
- в) предикативним.

СЛОВСПОЛУЧЕННЯ

Варіант I

1. У якому рядку всі словосполучення мають складну будову?

- а) *цікава екскурсія по місту, навчальний заклад економічного профілю, написати твір про свій родовід;*
- б) *розповідь про війну, перше враження, пробігти дистанцію дуже швидко;*
- в) *радісне обличчя, запросити додому, усвідомлюючи відповідальність.*

2. Відшукайте рядок, у якому репрезентовані тільки іменникові словосполучення:

- а) *дорога на Київ, мої друзі, солов'їна мова;*
- б) *мамина ніжність, бігти за спортсменами, восьмий поверх;*
- в) *високо в небі, третій за списком, далеко від міста.*

3. У якому рядку компоненти всіх словосполучень пов'язані узгодженням?

- а) високі дерева, замріяний художник, турбуватися про дітей;
- б) високий явір, небесна блакить, наші плани;
- в) говорити про щастя, квітучий сад, п'ятий поверх.

4. У якому рядку компоненти всіх словосполучень пов'язані приляганням?

- а) екскурсія до музею, місто Черкаси, випити молока;
- б) говорити пошепки, дорожчий утрічі, одягнувшись по-осінньому;
- в) ішли співаючи, мрія відпочити, роздум над фільмом.

5. Який рядок репрезентує тільки лексичні сполучення слів?

- а) пекти раків, ряст топтати, п'ятами накивати;
- б) ахіллесова п'ята, білий гриб, мить життя;
- в) Чорне море, важка атлетика, знак оклику.

6. Який тип семантико-синтаксичних відношень наявний між компонентами виділеного словосполучення?

Підтримуваний насиченістю свого розуму, він не почував потреби спілкуватися з людьми (В. Підмогильний)

- а) субстанціальні;
- б) адвербіальні;
- в) атрибутивні.

7. Яким зв'язком поєднані компоненти словосполучення *мрія вивчитися*?

- а) керуванням;
- б) приляганням;
- в) узгодженням.

8. Компоненти якого з виділених словосполучень поєднані зв'язком прилягання?

- а) *Десь оддалік дере деркач* (Остап Вишня);
- б) *Так з'явився у Терехівці Іван Загатний* (В. Дрозд);
- в) *Одного разу в житті він уже міг їхати цим маршрутом* (Ю. Андрухович).

9. У складі якого речення не функціонують іменникові словосполучення?

- а) *Їй захотілося швидше з цього театру на свіже повітря;*
- б) *Тепер він йому не потрібний* (М. Руденко);
- в) *Найбільше захоплювала спільна прогулянка до Пруту* (І. Пільгук).

10. Відшукайте рядок із дієслівним словосполученням:

- а) звичка сперечатися;
- б) любити землю;
- в) вплив атмосфери.

Варіант II

1. У якому рядку всі поєднання слів являють собою словосполучення?

- а) вищий за брата, щирий серцем, гідний подяки;
- б) не зважаючи на дощ, чимало приїжджених, зачинено на ремонт;
- в) буду відпочивати, заради миру, не свобода, а рабство.

2. Відшукайте рядок, у якому репрезентовані тільки дієслівні словосполучення:

- а) повернувшись додому, зачинити на ремонт, любити землю;
- б) займаємося спортом, децю з одягу, ніхто з присутніх;
- в) виступати успішно, удвічі краще, надзвичайно серйозно.

3. У якому рядку компоненти всіх словосполучень пов'язані керуванням?

- а) навчив любити, ішли співаючи, високі тополі;
- б) писати без помилок, схожий на батька, річка Дніпро;
- в) діяти за наказом, складати іспити, вивчити вірш.

4. У якому рядку всі сполучення слів являють собою словосполучення?

- а) соболина шерсть, найбільш розумний, блукати вулицею;
- б) задоволена від зустрічі, виконати завдання, описувати пейзаж;
- в) логічна послідовність, через негоду, самостійно створений.

5. У якому рядку між компонентами всіх словосполучень наявні атрибутивні семантико-синтаксичні відношення?

- а) шанувати ветеранів, квітнути буйно, зникати швидко;
- б) цвіт яблуні, зошит учня, кава по-львівськи;
- в) прохання приїхати, перебувати поблизу, зелений завжди.

6. Між компонентами якого словосполучення наявні не адвербіальні семантико-синтаксичні відношення?

- а) Батько, траплялось, **поводився дивно**, ніби чувся винуватим і хотів якось свою вину направити (О. Забужко);
- б) А на березі вгорнув Іван їй ноги і плечі, **розчесав руками** волосся, розтер руки... (М. Матіос);
- в) Слова циганки **глибоко запали** в серце Гаміда (В. Малик).

7. Яким зв'язком поєднані компоненти словосполучення *прогулянка верхи*?

- а) керуванням;
- б) приляганням;
- в) узгодженням.

8. Компоненти якого з виділених словосполучень поєднані зв'язком кореляції?

- а) *Гарячий вечір* (І. Сенченко);
- б) *Тоді озеро Свиняче Море справді стає морем* (Ю. Мушкетик);
- в) *Тепер подивися на цей широкий поділ, на ці сотні озір, колін і заток* (М. Йогансен).

9. У якому словосполученні залежне слово займає препозицію щодо головного?

- а) *зненацька виринув*;
- б) *загубили десь*;
- в) *біліє навкруги*.

10. Між компонентами якого словосполучення наявні атрибутивні семантико-синтаксичні відношення?

- а) *звичка сперечатися*;
- б) *любити землю*;
- в) *вплив атмосфери*.

РЕЧЕННЯ ЯК ОСНОВНА ОДИНИЦЯ СИНТАКСИСУ

Варіант I

1. Відшукайте просте речення:

- а) *Звичайно, можна прожити і без собору, і без бору, і без пісні, і без Рафаеля...* (О. Гончар);
- б) *Тому я мрію так життя прожити, щоб у плодах моїх хилились віти, щоб розроставсь у глибинах корінь мій* (М. Стельмах);
- в) *Будь сіячем, і хай життя твоє насуцний хліб, а не кукіль дає* (Н. Забіла).

2. Відшукайте просте неускладнене речення:

- а) *Нехай тендітні пальці етики торкнуться вам серце і уста* (Л. Костенко);
- б) *Тисяча доріг, мільйон вузьких стежинок мене на ниву батьківську веде* (В. Симоненко);
- в) *Нехай усі людські серця єдина правда повива!* (Є. Плужник).

3. Відшукайте складне речення:

- а) *Нігде не було видно й сліду комори, загороди, клуні, повіток* (І. Нечуй-Левицький);
- б) *Пісня дійшла до самого дна душі, де ще лежали дитячі згадки* (І. Нечуй-Левицький);
- в) *На селі почалися дівчачі та парубочі співи* (І. Нечуй-Левицький).

4. Відшукайте заперечне речення:

- а) *Не суди мене гірко* (Г. Тютюнник);
- б) *І ми пили того чудного соку Снагу джерельну, а не каламуть* (А. Малишко);
- в) *Ми не стрітись ні як не могли* (Г. Чубач).

5. Відшукайте двоскладне речення:

- а) *І марно далеч блакитніє...* (Є. Маланюк);

- б) *І світає і не світає* (П. Тичина);
- в) *Як же мені не любить руки твої золоті* (В. Сосюра).

6. Відшукайте непоширене речення:

- а) *Загони зіткнулися на рівному ступі під Компаніївкою* (Ю. Яновський);
- б) *Вночі собор молодіє* (О. Гончар);
- в) *Я можу бігати, казирись, можу танцювати* (Вал. Шевчук)

7. Відшукайте односкладне речення:

- а) *На розкішній канані сидить, підібгавши під себе ноги, озброєний татарин і монотонно наспівує азійське: "ала-ла-ла"* (М. Хвильовий);
- б) *Жили тоді дружно і весело* (Ю. Мушкетик);
- в) *Мали чухраїнци аж п'ять глибоко національних рис* (Остап Вишня).

8. Відшукайте розповідне речення:

- а) – *Виберіть прізвище, яке до вподоби* (М. Куліш);
- б) *Чи не помиляюсь я в спогадах і почуттях?* (О. Довженко);
- в) *Моя дика фантазія не давала мені спокою й цілу дорогу тривожила мене* (М.Хвильовий).

9. Відшукайте стверджувальне речення:

- а) *Моря не видно було через туман* (Ю. Яновський);
- б) *І диво це ніколи не кінчається і не переводиться* (П. Загребельний);
- в) *Ганна ступила кілька кроків і зупинилася, розглянулася* (Ю. Мушкетик).

10. Якому з речень властиві такі формально-граматичні характеристики – просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними додатками:

- а) *Сухі вітри час від часу окутують Зачіплянку жовто-бурою курявою* (О. Гончар);
- б) *Сивина його посіріла від старості і припорошеності* (В. Барка);
- в) *Між деревами розгорялося величезне світило* (В. Шевчук).

Варіант II

1. Відшукайте розповідне речення:

- а) *Жити – означає любити* (Ю. Мушкетик);
- б) *Лови летючу мить життя!* (О. Олесь);
- в) *Яка земля?* (М. Нагнибіда).

2. Відшукайте непоширене речення:

- а) *Ооце стояло вже на вечірньому прюзі* (І. Нечуй-Левицький);
- б) *Ранок був веселий, присмний* (І. Нечуй-Левицький);
- в) *Сонце сіло* (І. Нечуй-Левицький).

3. Відшукайте односкладне речення:

- а) *І гори, і круті балки зеленіли свіжою весняною травою* (І. Нечуй-Левицький);
- б) *З лиману повіяло холодком* (І. Нечуй-Левицький);
- в) *В казанах варилась риба* (І. Нечуй-Левицький).

4. Відшукайте складне речення:

- а) *Нічого не чула, але думаю: дай, піду побачусь!* (І. Нечуй-Левицький);
- б) *Чи не співаєте ви часом народних українських пісень?* (І. Нечуй-Левицький);
- в) *Сонце ще високо стояло на небі* (І. Нечуй-Левицький).

5. Відшукайте поширене речення:

- а) *Стебла багряніють* (Г. Тютюнник);
- б) *Прозаїки, поети, патріоти* (В. Стус);
- в) *Міжгір'я білили внизу, затоплені молочними озерами туманів* (О. Гончар).

6. Відшукайте просте ускладнене речення:

- а) *Не можу я без посмішки Івана оцю сльотаву зиму пережить* (В. Стус);
- б) *Потягнулися журавлі вдалеч плавко, доганяв їх листопад за селом* (Б. Олійник);
- в) *На стежках парку походжають, як дома, набундючені фазани, виліскуючи на сонці важким пурпуром, алмазами, гарячим золотом свого оперення, накладаючи на все доколишнє колорит фантастичності* (О. Гончар)

1. Відшукайте спонукальне речення:

- а) *І не знецінюйте коштовне, Не загубіться у юрбі* (Л. Костенко);
- б) *У неділю з самого ранку в Степановому дворі вже вешталися люди – родичі, сусіди, кухарки* (Г. Тютюнник);
- в) *А чи не занадто вже я славословлю старих своїх коней, і село, і стару свою хату?* (О. Довженко).

2. Відшукайте заперечне речення:

- а) *Степан бадьоро підвівся, сховав документи в кишеню, загострив ножиком олівця й наготував паперу* (В. Підмогильний);
- б) *Ніхто в цілковитому безладді навіть не поткнувся прямо на Царські ворота* (В. Барка);
- в) *Корній все більше і більше втягався у працю* (У. Самчук).

3. Які комунікативні характеристики властиві реченню *Запишу собі на папері і в серці* (М. Куліш)?

- а) розповідне, неокличне, заперечне;
- б) розповідне, неокличне, стверджувальне;
- в) спонукальне, неокличне, стверджувальне.

4. Якому з речень властиві такі формально-граматичні характеристики – просте, двоскладне, непоширене, повне, ускладнене однорідними присудками.

- а) *Літак до Делі жахливо затримувався* (І. Карпа);
- б) *Буде він казка і сон* (Б. Олександрів);

в) *Хоч би єдину порошинку моєї рідної землі* (О. Веретенченко).

МОДУЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ
Варіант I

1. Основними синтаксичними одиницями є .....

.....
.....

2. Предикативний зв'язок – це...

- а) синтаксичний зв'язок між підметом і присудком, що формує структурну основу простого двоскладного речення;
- б) синтаксичний зв'язок, що вказує на граматичну залежність одного компонента від іншого в словосполученні або реченні;
- в) синтаксичний зв'язок, що поєднує граматично рівноправні компоненти в словосполученні чи реченні.

3. Атрибутивні (означальні) відношення являють собою такі смислові відношення, при яких .....

.....
.....

4. Подвійний зв'язок – це .....

.....
.....

5. Фразеологічне сполучення слів являє собою .....

.....
.....

6. Дієслівним є словосполучення, в якому:

- а) головне слово виражене дієсловом;
- б) залежне слово виражене дієсловом;
- в) головне й залежне слово виражені дієсловами.

7. Яке поєднання слів становить собою словосполучення?

- а) *високий і низький*;
- б) *більш високий*;
- в) *стати високим*.

8. Відшукайте прикметникове словосполучення:

- а) *гідний уваги*;
- б) *найбільш розумний*;
- в) *дотепний юнак*.

9. Компоненти якого словосполучення поєднані зв'язком повного узгодження?

- а) *вишукані меблі;*
- б) *вишуканий смак;*
- в) *вишуканий дипломат.*

10. Компоненти якого словосполучення поєднані опосередкованим (прийменниковим) керуванням?

- а) *працювати з літописом;*
- б) *працювати натхненно;*
- в) *мати працює.*

11. Розповідним називається речення .....

.....
.....

12. Яке речення є односкладним?

- а) *Праворуч неоглядний степ* (О. Довженко);
- б) *Яка зима!* (Н. Горик);
- в) *Він – Данте* (Л. Костенко).

13. Яке речення є загальнозаперечним?

- а) *Мені одначе не спалося* (М. Грушевський);
- б) *...Хоч він (степ) не завше говіркий* (Л. Панченко);
- в) *І спиниться, Скворода не може не спиниться* (П. Тичина).

14. Яке речення є простим ускладненим?

- а) *Сам він хотів бути лагідним і тихим* (Ю. Збанацький);
- б) *Соломія ладна була за що-небудь учепитися...* (М. Коцюбинський);
- в) *Пробіг автомобіль, і синя хмарка диму за ним розвіялася* (М. Рильський).

15. Об'єктом синтаксису є .....

.....
.....

16. Сурядний зв'язок – це...

- а) синтаксичний зв'язок між підметом і присудком, що формує структурну основу простого двоскладного речення;
- б) синтаксичний зв'язок, що вказує на граматичну залежність одного компонента від іншого в словосполученні або реченні;
- в) синтаксичний зв'язок, що поєднує граматично рівноправні компоненти в словосполученні чи реченні.

17. Субстанціальні (об'єктні) відношення являють собою такі смислові відношення, при яких .....

.....
.....
18. Апозитивні відношення наявні між:

- а) підметом і присудком;
- б) елементами подвійного присудка;
- в) прикладкою та означуваним словом.

19. Лексичне сполучення слів являє собою .....
.....
.....

20. Іменниковим є словосполучення, в якому:

- а) головне слово виражене іменником;
- б) залежне слово виражене іменником;
- в) головне й залежне слово виражені іменниками.

21. Яке поєднання слів становить собою словосполучення?

- а) *низький куц*;
- б) *найбільш низький*;
- в) *бути низьким*.

22. Відшукайте прикметникове словосполучення:

- а) *здібний до математики*;
- б) *найменш здібний*;
- в) *здібний студент*.

23. Компоненти якого словосполучення поєднані зв'язком повного узгодження?

- а) *овочевий суп*;
- б) *овочева рагу*;
- в) *овочеві дісти*.

24. Компоненти якого словосполучення поєднані зв'язком опосередкованого (прийменникового) керування?

- а) *декламувати з посмішкою*;
- б) *декламувати поему*;
- в) *студент декламує*.

25. Питальним називається речення .....
.....
.....

26. Відшукайте неповне речення:

- а) *Весна і квітень* (А. Малишко);
- б) *По тім боці – моя доля* (Т. Шевченко);
- в) *Це місто – прекрасне, як усмішка долі* (Л. Костенко).

27. Яке речення є загальнозаперечним?

- а) *Кохання не займайте* (Л. Панченко);
- б) *Не одна мені казка казалась у дитинстві далекім моїм* (П. Усенко);
- в) *Не можу усе не пригадати з начала...* (М. Олійник).

28. Яке речення є простим ускладненим?

- а) *Хлопець хотів бути і поліглотом, і літературознавцем, і астрономом, і біологом* (Ю. Збанацький);
- б) *Діти почали ладнатися спати* (М. Трублаїні);
- в) *І жмуриться вікнами наша хата, і шепче задумливий сад* (А. Малишко).

29. Які формально-граматичні характеристики властиві реченню *Ми скоро, мабуть, підемо звідси* (Ю. Андрухович)?

- а) просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене вставним словом;
- б) просте, двоскладне, непоширене, повне, ускладнене вставним словом;
- в) просте, двоскладне, поширене, неповне, ускладнене вставним словом.

30. Якому з речень властиві такі комунікативні характеристики – питальне, неокличне, стверджувальне?

- а) *Моя молитва заспокоїла його* (Вал. Шевчук);
- б) *Поезіє, красо моя, окрасо, я перед тебе чи до тебе жив?* (В. Стус);
- в) *У чорній хвилі волосся помітив срібну ниточку* (О. Гончар).

Варіант II

1. Синтаксис – це.....

.....
.....

2. Синтаксичний зв'язок – це...

- а) синтаксичний зв'язок між підметом і присудком, що формує структурну основу простого двоскладного речення;
- б) формальний зв'язок між компонентами синтаксичної одиниці-конструкції, виражений відповідними мовними засобами;
- в) синтаксичний зв'язок, що поєднує граматично рівноправні компоненти в словосполученні чи реченні.

3. Адвербіальні (обставинні) відношення являють собою такі смислові відношення, при яких .....

.....
.....

4. Координація – це:

- а) форма реалізації підрядного зв'язку;
- б) форма реалізації сурядного зв'язку;
- в) форма реалізації предикативного зв'язку.

5. Сполучення слів становить собою поєднання слів, що
.....
.....
.....

6. Складне словосполучення – це .....

.....

.....

7. Яке поєднання слів становить собою словосполучення?

- а) *дівчина танцює;*
- б) *продовжувати танцювати;*
- в) *танцювати й співати.*

8. Відшукайте дієслівне словосполучення:

- а) *голосно читати;*
- б) *перестати читати;*
- в) *нехай читає.*

9. Компоненти якого словосполучення поєднані зв'язком повного узгодження?

- а) *хтось дотепний;*
- б) *дотепний листоноша;*
- в) *дотепний дід.*

10. Компоненти якого словосполучення поєднані опосередкованим (прийменниковим) керуванням?

- а) *ходить в чоботях;*
- б) *ходить швидко;*
- в) *хлоп'я ходить.*

11. Спонукальним називається речення .....

.....

.....

12. Відшукайте неповне речення:

- а) *Над Дніпром високо в небі літак (О. Довженко);*
- б) *Сонце і дорога (А. Малишко);*
- в) *Що ж авторучка – це не шабля з піхов (Л. Костенко).*

13. Яке речення є загальнозаперечним?

- а) *Герої не знають страху (П. Тичина);*

- б) *Сінокіс ніхто не міг не ділити* (О. Довженко);
- в) *І не кожен з нас те знав...*(І. Франко).

14. Яке речення є простим ускладненим?

- а) *І зелений гай, і Лаврін, і його очі – все разом щезло* (І. Нечуй-Левицький);
- б) *Пилипко з хлопцями-пастухами бачив усе з горба* (А. Головка);
- в) *Дід Максим перестав бути задумливим і насупленим* (Ю. Збанацький).

15. Предметом синтаксису є .....

.....

.....

16. Підрядний зв'язок – це...

- а) синтаксичний зв'язок між підметом і присудком, що формує структурну основу простого двоскладного речення;
- б) синтаксичний зв'язок, що вказує на граматичну залежність одного компонента від іншого в словосполученні або реченні;
- в) синтаксичний зв'язок, що поєднує граматично рівноправні компоненти в словосполученні чи реченні.

17. Семантико-синтаксичні відношення являють собою .....

.....

.....

18. Кореляція – це:

- а) форма реалізації підрядного зв'язку;
- б) форма реалізації сурядного зв'язку;
- в) форма реалізації предикативного зв'язку.

19. Синтаксичне (вільне) словосполучення – це .....

.....

.....

20. Простим називається словосполучення .....

.....

.....

21. Яке поєднання слів становить собою словосполучення?

- а) *стати на ноги*;
- б) *стати депутатом*;
- в) *стати на провід*.

22. Відшукайте дієслівне словосполучення:

- а) *сумлінно працювати*;
- б) *не хотіти працювати*;

в) буду працювати.

23. Компоненти якого словосполучення поєднані зв'язком повного узгодження?

- а) вимогливий викладач;
- б) вимогливе журі;
- в) вимоглива дружина.

24. Компоненти якого словосполучення поєднані опосередкованим (прийменниковим) керуванням?

- а) слухати музику;
- б) слухати з насолодою;
- в) слухати й насолоджуватися.

25. Окличним називається речення .....

.....
.....

26. Яке речення є односкладним?

- а) Зелений луг... (В. Сосюра);
- б) Ах, скільки щастя на землі (М. Терещенко);
- в) Життя – як вокзал (Л. Костенко).

27. Яке речення є загальнозаперечним?

- а) Не – частка;
- б) Я не можу мовчати (В. Симоненко);
- в) Рідну землю...ти не можеш не бачити здалека (А. Малишко).

28. Яке речення є простим ускладненим?

- а) Остап з Соломією сіли під вербою (М. Коцюбинський);
- б) Паляник і його жінка, і Василина, і всі діти були дуже схожі між собою (І. Нечуй-Левицький);
- в) В його віці люди мусять бути самостійні (М. Стельмах).

29. Які формально-граматичні характеристики властиві реченню *Завжди тут славно росте і трава, і отава* (М. Стельмах)?

- а) просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними підметами;
- б) просте, двоскладне, поширене, неповне, ускладнене однорідними підметами;
- в) просте, двоскладне, непоширене, повне, ускладнене однорідними підметами.

30. Якому з речень властиві такі комунікативні характеристики – розповідне, окличне, заперечне?

- А) *І сім років не сміють навіть цехи своїх свічок врочистих засвітити!* (М. Куліш);
- б) *Старе й молоде рушає в танок* (Ю. Яновський);
- в) *Дівчата дарували хлопцям писанки* (Д. Павличко).

Модуль 2.
Просте неускладнене речення

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Головні компоненти двоскладного речення

Ключові слова: підмет, простий підмет, складений підмет, присудок, простий присудок, складений присудок, подвійний присудок.

План:

1. Повнозначне слово як морфологічна основа члена речення.
2. Структура й семантика формально-граматичного компонента.
3. Підмет у структурі двоскладного речення.
4. Роль присудка в двоскладному реченні.

1. Повнозначне слово як морфологічна основа члена речення.

У складі речення слова функціонують як його формально-граматичні компоненти, поведінка та роль яких зумовлена ступенем їх семантичної наповненості. За цим критерієм виділяють три групи слів – абсолютивні, релятивні, інформативно недостатні.

Абсолютивні слова – значеннєво самодостатні. Так, у реченні *Зів'яли польові квіти* (М. Драй-Хмара) усі лексеми семантично самодостатні, що санкціонує їхню факультативну сполучуваність з іншими повнозначними словами. На рівні реченнєвої структури кожне слово формує компонент синтетичної будови (*квіти* – підмет, *зів'яли* – присудок, *польові* – узгоджене означення).

Релятивні слова – лексеми, що вимагають обов'язкового поширення залежними словами регламентованої морфологічної форми: *читати* – що? *знаходиться* – де? *наслідувати* – кого? Слова цієї групи формують член речення простої будови з обов'язковим прислівним поширювачем.

Інформативно недостатні слова – найбільш значеннєво збіднені слова. Такі лексеми для реалізації власного змісту обов'язково сполучаються з поширювальним словом визначеної морфологічної форми, з яким на рівні речення утворюють формально-граматичний компонент аналітичної будови: *У цей час король замірився ударити шпагою пажу* (Ю. Смолич); *Під тиском військ окупанти налагодились тікати* (Ю. Яновський); *Та не видно було, щоб Химченко намірявсь підняти порт-табак та й подати директорові* (А. Кримський); *Три тополі в орнім полі – мов мечі удалині* (А. Малишко); *Під сволоком, між маком і калиною, шматки сухої липи і верби* (Л. Костенко); *І душа – як ставок золотий, тільки споминів хвилі по ній* (В. Сосюра); *Безмежності ріка лине – і нікому її спинити* (В. Кобець); *А дома новий клопіт і турботи, і довга низка непочатих справ* (В. Симоненко); *В сірому попелі її очей блиснули іскорки сміху* (Л. Дмитерко).

2. Структура й семантика формально-граматичного компонента

Член речення – утворений на основі повнозначного слова компонент речення, якому властиві речові й граматичне значення.

Граматичне (синтаксичне) значення компонента виявляється в його синтаксичному зв'язку з іншими членами речення. Скажімо, в конструкції *Не порівнюй любов* (В. Іващенко) граматичним значенням головного компонента означено-особового речення *не порівнюй* є зв'язок керування з компонентом *любов*, формалізований знахідним відмінком без прийменника. А от у реченні *Квітує наша мова* (А. Бортняк) компонент *наша* перебуває у зв'язку повного узгодження з компонентом *мова*, експлікованим жіночим родом, одиною, називним відмінком – це і є граматичне значення компонента *наша*.

Речове (предметне) значення формально-граматичного компонента зумовлюється його семантико-синтаксичними потенціями і виходить із лексичного значення слова-основи. У конструкції *Дарма радієш знайденій підкові* (А. Бортняк) компоненту *підкові* властиве речове значення об'єктності, а компоненту *знайденій* – означальності.

Здатність повнозначного слова, на основі якого утворений член речення, виражати речове та граматичне значення власними ресурсами прогнозує його структуру – просту чи складену.

Член речення простої будови (синтетичний) – одноелементний, тобто речова й граматична семантика виражаються за допомогою одного повнозначного слова. *Аналітична будова члена речення (складена)* передбачає наявність у його структурі двох і більше елементів, за допомогою яких реалізується значення члена речення. Так, у конструкції *Сокруши свою душу твердо пустотливою зливою втіх* (Д. Павличко) компоненти *сокруши*, *душу*, *свою*, *тверду*, *пустотливою* мають просту будову, оскільки в межах кожного з них реалізується речова та граматична семантика (наприклад, *сокруши* – вказує на дію, перебуває в зв'язку керування з членом *душу*), а член *зливою втіх* – складеної будови (речове значення реалізується словом *втіх*, а лексемою *зливою* здійснюється кількісна модифікація речового значення компонента та реалізується зв'язок керування з компонентом *сокруши* за допомогою форми орудного відмінка без прийменника).

В українській мові аналітичні члени речення здебільшого мають двохелементну будову, рідше – трьохелементну, спорадично – чотирьохелементну. Елементом компонента аналітичної будови властивий функціональний розподіл.

Найголовнішим параметром компонента аналітичної будови, виступає розчленоване вираження його речового та граматичного значень. Граматичне значення, що полягає у відношенні компонента до інших компонентів і формально виявляється в синтаксичному зв'язку, експлікує допоміжний елемент, тоді як основний елемент передає речове значення компонента, яке відображає певні предмети, ознаки, дії, об'єкти тощо.

У ролі основного елемента компонента аналітичної будови вживаються повнозначні слова, різні за ступенем самодостатності власної семантики – семантично самодостатні, семантично недостатні. У реченні *Це не сторінка з давнього роману, це спомин хлопця, що не вмів кохати* (Б.-І. Антонич) основний елемент присудка *не вмів кохати*

виражений абсолютним дієсловом *кохати*. Такий присудок характеризується семантико-граматичною спаяністю компонентів та структурно-семантичною завершеністю. А в реченні *Але ж Грицька Чорного, який пробував почати вербувати запорожців на війну проти шведів, козаки потихеньку прибрали (П. Загребельний)* основний елемент присудка *пробував почати вербувати*, репрезентований релятивним дієсловом *вербувати*. Будучи семантично недостатнім, воно обов'язково вимагає іншого слова для завершення значення, а отже, й іншого компонента (*кого?*) для завершення мінімальної реченнєвої структури і тим самим прогнозує позицію для заповнення її обов'язковим компонентом прислівної залежності. Отже, обов'язковість чи необов'язковість поширення формально-граматичного компонента аналітичної будови, утвореного граматикалізацією семантичної єдності ІНС й поширюючого, визначається абсолютними чи релятивними властивостями семантики словоформ, залежних від інформативно недостатніх слів.

У синтаксичному сполученні слів нівелюється здатність кожного повнозначного слова відповідати окремому компоненту формально-граматичної структури речення. Формально головне інформативно недостатнє слово втрачає функціонально-семантичну автономність, залишаючись у структурі речення структурним елементом аналітичного компонента. У складі останнього лексеми інформативно недостатньої семантики функціонують як допоміжний та зв'язуючий елементи.

У розумінні допоміжного елемента орієнтуємося на концепцію, згідно з якою допоміжний елемент кваліфікується як такий, що бере участь у вираженні граматичного значення компонента. Допоміжний елемент забезпечує утворення компонента аналітичної будови формально-граматичної структури речення. Категорійна сутність такого структурного елемента полягає в максимально обмеженій участі у вираженні семантики відповідного компонента. У ролі допоміжного елемента аналітичного компонента вживаються інформативно недостатні слова. Специфіка таких лексем полягає в тому, що вони вступають в обов'язкову сполучуваність найвищого ступеня із залежними словами в певній граматичній формі “з більш конкретним, визначеним лексичним значенням, тобто таких, за допомогою яких реалізується значення граматично головних слів” [76, с. 42]. Проф. Іваницька Н.Л. зазначає, що таке сполучення лексем характеризує семантико-граматична неподільність [76, с. 42]. Отже, функціональний діапазон інформативно недостатніх слів як допоміжного елемента формально-граматичного компонента аналітичної будови обмежується вираженням зовнішньо- та внутрішньосинтаксичних категорій і модифікацією речового змісту компонента. Граматично такі лексеми інформативно недостатньої семантики марковані відмінюваною чи дієвідмінюваною формою слова: *І душа – як ставок золотий, тільки споминів хвилі по ній (В. Сосюра); Наповзав страх, він сповивав душу, пригашуючи крихітний вогник надії, що ледве жеврів (Є. Гуцало); Мусимо трудитися, офірувати, бути добрими, а в skutку кожен пройда може робити з нами все, що заманеться (В. Шевчук); Ти вся була зірниця світова, що озорила луки і діброви (М. Рильський); Взимку королів бажано тримати в стайні (О. Чорногуз).*

ІНД у ролі допоміжного елемента компонента аналітичної будови можуть вживатися у всіх часових формах дійсного способу, родових і числовій формах умовного способу, та особових формах наказового способу: *Цей процес зветься диханням (Б); Обвислі щоки його зробилися сизими (Григорій Тютюнник); – Нехай но безжалісні дівчата почнуть*

по кісточках **розбирати** нового вчителя (О. Іваненко); – За тобою слово. **Можеш** зараз мені його **не говорити**, а добре доміркувати (О. Досвітній); **Не будьте самовбивцями** (І. Драч); **Хата у серці мусила б погідною бути** при всякій погоді (І. Драч). Інформативно недостатні імена (ІНІ, ІНЧ, ІНЗ, ІНП) у такій ролі реалізують повну відмінкову парадигму однини та множини: **Негр покликав із села кількох своїх знайомих на облогу барса** (М. Трублаїні); **Повернувся обличчям до гурту і звелів дати усім присутнім по мішку пшениці** (В. Барка); **Ми поміркували з Марусею і я записав усі її поради** (О. Донченко); **Параскіца зашарілась вся. Її обличчя заллялося хвилиною сорому** (М. Коцюбинський); **Мирон сидів на оберемку сіна, сортував і обгортав кропивою... своїх щук і окунів** (О. Підсуха).

При виділенні, обґрунтуванні та називанні зв'язкового елемента частково поділяємо погляди І.М. Арібджанової. Учений убачає функцію такого елемента в забезпеченні цілісності компонента формально-граматичної структури речення. Так, у трьохелементному присудку дослідниця розмежує допоміжний, основний та зв'язуючий елементи, інтерпретуючи останній як “зв'язуючу ланку між першим (допоміжним – Л.К.) і третім (основним – Л.К.) компонентом” [9, с. 103]. На нашу думку, функціональне навантаження зв'язкового елемента у складі компонента аналітичної будови не обмежується роллю формальної “скріпки”. Такий елемент впливає на речове значення компонента аналітичної будови, кількісно або модально його модифікуючи. В аналітичному присудку **міг продовжувати кланятися** зв'язковий елемент **продовжувати** видозмінює процесуальну ознаку, виражену основним елементом, у плані фазисності, а в головному члені аналітичної будови односкладного речення **треба відпочити** зв'язковий елемент **треба** модально модифікує речове значення компонента.

Зв'язковий елемент характеризується подвійною структурно-семантичною зумовленістю [76, с. 82]. Структурна зумовленість його в тому, що в аналітичному компоненті зв'язковий елемент виражається словом у регламентованій морфологічній формі, слугуючи з'єднувальною ланкою між допоміжним та основним елементами. Будучи інформативно недостатнім, це слово в поєднанні зі словоформою, що маніфестує допоміжний елемент, не може реалізувати позицію присудка, оскільки само вимагає поширювального слова у відповідній морфологічній формі. Н.Л. Іваницька на підставі подвійної, структурної і семантичної, зумовленості такого елемента виділяє його як своєрідний конструктивний елемент в складі аналітичного компонента [76, с. 82].

Отже, зв'язковий елемент інтерпретуємо як структурний елемент формально-граматичного компонента аналітичної будови, що пов'язує основний та допоміжний елементи компонента і модифікує його речове значення. У компоненті аналітичної будови зв'язуючий елемент локалізується здебільшого в інтерпозиції між основним та допоміжним елементами: **В сучасності майбутнє, без якого будь-яка історія перестала бути історією** (Б. Олійник); **Такі вожді були зобов'язані платити боспорським правителям данину хлібом та іншими продуктами (ІДПУ)**; **По шосе промчало кілька десятків авто, і курява довго не влягалася в сухому спокійному повітрі** (М. Стельмах); **У 1993 р. за фотознімками з американського супутника “Німбус –7” озонна діра охопила дві третини материка** (Б). Однак, зауважимо, що зі стилістичною метою, переважно в поетичній мові, такий елемент спроможний заповнювати пост- чи

препозицію у складі компонента аналітичної будови: *Хочеться серцю квіткою бути пахучою, хочеться в небі зіркою стати горючою* (Д. Загул).

Найголовніша ознака інформативно недостатніх слів – абсолютна нездатність реалізувати семантику самостійно, без облігаторних поширювачів, – безпосередньо впливає на специфіку компонента формально-граматичної структури речення, забезпечуючи утворення компонента аналітичної будови. Структурна диференціація аналітичних компонентів, виражених сполученнями інформативно недостатнього слова й поширюючого, виявляється в розмежуванні компонентів двох-, трьох- та чотирьохелементної будови: присудки *почала жати, стане зіркою, залишався відданий* – двохелементні, *радий буде переодягнутися, ладна була б затанцювати* – трьохелементні, а присудки *змушений був називатися розвідником, намірений був бути першим* є чотирьохелементними. Двохелементний компонент являє собою транспоноване в формально-граматичну структуру синтаксичне сполучення інформативно недостатнього слова й поширюючого: *почали вивчати, іскорки сміху, називалася “квіткою”*. У трьохелементний компонент граматикується семантична єдність двох інформативно недостатніх і одного поширюючого слова: *десятки тисяч демонстрантів, змушена буде зостатися, варто було б зустріти*. Чотирьохелементний компонент утворюється на базі семантико-граматичної єдності трьох інформативно недостатніх лексем і поширюючої: *рада була стати дружиною, бажано було б припинити розмовляти*.

Подальша структуралізація аналітичних компонентів ґрунтується на морфолого-семантичних ознаках лексем, що маніфестують усі складові елементи формально-граматичного компонента. Так, наприклад, розмежовують дієслівний, іменний, прислівниковий структурні різновиди двохелементного присудка: *Не відповів Федько на його листи – й собі закопив губу, перестав писати* (Б. Янчук); *Удень він працював на якійсь роботі – бо він був інтелігент і аристократ* (Ю. Яновський); *А от розуміти землю стало тяжче* (М. Стельмах). Виділення структурно-семантичних різновидів аналітичних компонентів слугує засадою для визначення основних моделей формально-граматичних компонентів аналітичної будови. Система моделей відображає численні варіації елементів, що утворюють комплекс граматичних значень формально-граматичного компонента аналітичної будови в українській мові.

3. Підмет у структурі двоскладного речення

Головні члени речення двоскладного речення – повнозначні лексичні компоненти речення (підмет і присудок), що становлять його предикативну основу (центр, синтаксичний (-у) центр, основу).

У двоскладному реченні традиційно виділяють підмет і присудок, що пов'язані між собою предикативним синтаксичним зв'язком. В односкладних реченнях натомість виділяють єдиний головний член, напр.: *Надворі смеркало й сутеніло* (І. Нечуй-Левицький); *Знов іду широким полем до свого села* (І. Вирган); *В милого сорочка біла* (І. Нехода); *І з нічної пільми світлий день вирина* (М. Упенник); *Чорнів тополь воронячий літопис* (Л. Костенко); *Чорна ніч, шматована вогнем і кулями, стоїть над Сорочинцями в німій, глибокій печалі* (І. Цюпа).

Підмет і присудок як головні члени двоскладного речення перебувають в опозитивних відношеннях: підмет виділяється через протиставлення присудкові, присудок – через протиставлення підметові. За відсутності такого протиставлення виділяють недиференційований головний член речення, що не є ні підметом, ні присудком, а виступає головним членом односкладного речення.

Підмет із залежними від нього компонентами становить групу підмета, а присудок із залежними від нього компонентами – групу присудка, напр.: *І стали тихо плакати дві хмароньки ясні* (О. Олесь); *М'яким силуетом проступає із неба собор* (О. Гончар); *Степ] мерехтить і густо та солодко дихає чебриком* (В. Винниченко); *Стара Половчиха не зводила з них очей* (Ю. Яновський).

Синтаксична модель членів речення бере свій початок ще з античної граматики. У ХІХ ст. представники логіко-граматичного напрямку (О. Востоков, Ф. Буслаєв), які ототожнювали логіку з граматиною, прирівнювали речення до судження, а члени речення ототожнювали з логічними категоріями судження (підмет із суб'єктом, присудок із предикатом). Представники психологічного напрямку (Г. Пауль, О. Потєбня) виділяли психологічний підмет і присудок. П. Фортунатов, О. Пешковський трактували члени речення з урахуванням формально-синтаксичних ознак.

Отже, історично сформувалися три підходи до вивчення теоретичних основ членів речення: логіко-граматичний, психолого-граматичний, формально-граматичний.

На сучасному етапі розвитку синтаксичної науки тривають пошуки щодо конкретизації поняття члена речення. І. Вихованець пропонує розрізняти два ряди членів речення: формально-синтаксичні члени речення (власне члени речення), встановлювані на основі синтаксичних зв'язків; семантико-синтаксичні члени речення (синтаксеми), виділювані на основі семантико-синтаксичних відношень.

Отже, на природу головних членів речення були різні погляди. У сучасному мовознавстві головні члени кваліфікуються як рівноправні компоненти, що становлять структурну основу речення.

Підмет як головний член двоскладного речення:

1.1. Лінгвальна сутність підмета

Предикативну основу речення утворюють підмет і присудок, які перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності.

Підмет (лат. *subjectum* – підкладене) – головний член двоскладного речення, який, указуючи на носія ознаки, перебуває в предикативному зв'язку з іншим головним членом (присудком).

У східнослов'янському мовознавстві представники логістичної граматики визначали підмет як предмет, про який судять. З часом для визначення підмета стали залучати відомості про формальні засоби його вираження. О. Потєбня, Д. Овсянико-Куликовський трактували підмет, ґрунтуючись на понятті про присудок. Мовознавці здебільшого визначали підмет як головний член панівного складу.

Поняття підмета в сучасному мовознавстві звичайно виводять із поняття про структурну схему речення і його семантичні компоненти. Підмет є першим компонентом структурної схеми, виражається називним відмінком і має значення семантичного суб'єкта.

Визнаючи підмет одним із головних компонентів речення, його зв'язок із присудком як другим головним членом, учені надають підметові різний статус: незалежного члена (Л. Блумфільд, І. Мещанінов та ін.), панівного над присудком (О. Шахматов, О. Пешковський, О. Смирницький та ін.), залежного від присудка і зумовленого ним члена (О. Потебня, В. Адмоні та ін.). Сучасні мовознавці розв'язують цю проблему, виходячи з валентності дієслова-присудка. І. Вихованець визначає позиції підмета і при судка у формально-синтаксичному плані як рівноправні, і взаємозумовлені, що формують елементарну формально-синтаксичну структуру двоскладного речення.

Сучасні українські мовознавці І. Вихованець, А. Загнітко, Н. Іваницька виділяють формальні і семантичні (кваліфікаційні) ознаки підмета:

- входження до структурної схеми речення як її головного члена;
- позначення носія предикативної ознаки;
- у типових випадках співвідносність із темою при актуальному членуванні речення;
- співвідносність із суб'єктною позицією семантико-синтаксичної структури речення;
- вираження відмінковою формою – називним відмінком іменника;
- перебування у двобічному (предикативному) зв'язку з присудком;
- поєднання з присудком способом (формою) предикативного зв'язку – координацією;
- типова позиція перед присудком.

З огляду на структуру підмети класифікують на *прості* і *складені*.

1.2. Структурні типи підмета

Прості підмети. Виражаються переважно одним словом. У ролі простого підмета в українській мові виступають:

- іменник у називному відмінку, напр.: *Рибалки вечеряли коло багаття* (І. Нечуй-Левицький); *Селища, потомлено поринули в сон, спочивали в теплих обіймах ночі* (О. Гончар); *Дніпро із їхніх шум-борів тече до нас* (А. Малишко);
- займенникові іменники, які постають як еквіваленти іменників у постпозиції, напр.: *Вона (веселка) обперлася одним дуже широким кінцем об море, а другим потяглася далеко за озеро, за плавні, в рівний широкий степ* (І. Нечуй-Левицький); *Я їх (ліси) люблю. Я знаю їхню мову. Я з ними теж мовчанням говорю* (Л. Костенко);
- субстантивовані прикметники, діеприкметники, займенникові прикметники, числівники, прислівники, напр.: *Все змішалось в одну мить і злилось до купи: і земля, й море* (І. Нечуй-Левицький); *Загадковістю покрите для Єльки дядькове минуле* (О. Гончар); *Визволені не можуть забути своїх визволителів* (О. Гончар); *Увійшло двоє. Один підійшов зовсім близько до ліжка, другий спинився оддалік...* (Н. Рибак);
- відносні займенники *хто, що, який, котрий* (здебільшого є підметами в складнопідрядних реченнях, вони приєднують підрядну частину до головної), напр.: *Там **Рось** тихо плине зеленою водою між високими кам'яними стінами, **котрі** ще трохи подекуди аж понахилились* (І. Нечуй-Левицький); *На ранок справді почався «сабантуй», який уже й не замовкав до самого вечора* (О. Гончар);
- прийменниково-іменникова словоформа в непрямому відмінку, напр.: *Минуло близько години.*

Часткової субстантивації можуть набувати частки, вигуки, різні форми змінних слів, включаючи особові форми дієслів, а також інфінітив, який переміщується в типому для

іменника підметову позицію, напр.: Для *самієвського полку це «талі» зникало десь за річкою* (О. Гончар); *Це «добре» прозвучало тепер м'яко, як сердечна просьба* (І. Вільде); *І кожне оте його «любим!»», кожне оте «цілуй!»», вилітаючи з гарних солов'їних грудей його, обгорталося пахощами бузку й конвалії* (Остап Вишня);

Простий підмет може ускладнюватися повторенням тієї самої форми, частками, займенниковими формами в ролі підсилювальних часток, напр.: *Був день як день* (Л. Костенко); *Всі четверо – хірург, асистенти й сестра – ствердно хитнули йому головами* (О. Довженко); *Не я один духовну спрагу маю* (О. Гончар).

Складені підмети, їм властива семантична єдність компонентів, що ґрунтується на обов'язковій лексичній сполучуваності слів (*сорок студентів, багато людей, загін космонавтів*). Такі підмети є синтаксично неподільними словосполученнями, головне слово яких обов'язково вимагає залежної словоформи.

До складених підметів належать:

– кількісно-іменникові сполуки, що становлять поєднання кількісних числівників з іменниками в називному чи родовому відмінках, та збірні і неозначені числівники, іменники з кількісним значенням, що поєднуються з іменниками в родовому відмінку, напр.: *Тридцять років минуло відтоді* (І. Цюпа); *Багато вітрів прошуміло над головою* (О. Довженко); *П'ятірка сивих плотарів сиділа в тінях яворів* (А. Малишко);

– підмети, що складаються із займенника або числівника в називному відмінку та родового відмінка з прийменником з, вони мають значення вибірності, що обмежується головним компонентом (*перший з нас, один з делегатів, троє з учителів, ніхто з працівників, кожен з відсутніх, будь-хто з кореспондентів*), напр.: *Кожен з нас любов свою зберіг від зради, від зневаги і від смерті* (Л. Дмитерко); *Один із школярів підвівся* (Панас Мирний);

– соціативний підмет, що будується за моделлю «іменник (займенник, субстантивоване слово) в називному відмінку + іменник (займенник, субстантивоване слово) в орудному відмінку з прийменником з»; при цьому ознака, виражена присудком, стосується обох компонентів підмета однаковою мірою, напр.: *Ми з Яшком у себе теж посадили шовковицю* (Петро Панч); *Там за столом сиділи уже батько з сином* (Панас Мирний); *Юра з Сьомкою зриваються і біжать* (Ю. Смолич). Якщо ж присудок уживається в однині, то частіше підметом є лише слово в називному відмінку (при цьому необхідно зважати на контекст), напр.: *Я з ним товаришував* (Панас Мирний); *Жив у тій хаті Охрім Поліщук з жінкою* (Марко Вовчок);

– підмети, в яких синтаксично головне слово має послаблену номінативність, напр.: *Кінець дня минув у напруженій роботі* (М. Трублаїні); *Сміху сиплется срібна злива* (В. Бичко); *В дворі й під двором була сила народу* (Б. Грінченко).

Складеним буває й інфінітивний підмет за умови інформативної недостатності неозначеної форми дієслова напр.: *Стати переможцем, залишитися ним було його давньою мрією* (В. Собко). М. Заборна визначає інфінітивний компонент у підметах такого типу як дієслово-зв'язку.

Трапляються складені підмети, в яких нема жодного слова в називному відмінку, напр.: *До весни в партизанському загоні нараховувалось біля ста чоловік* (Петро Панч); *Їх до десятка зайшло в кабінку* (А. Малишко).

Функцію підмета може також виконувати речення, напр.: *“І вражою злою кров'ю волю окропіте” – з дитинства знайомі слова* (О. Гончар).

Отже, основним засобом вираження підмета є іменник у називному відмінку. Регулярно виконують функцію підмета субстантивовані слова і вирази.

2. Присудок як головний член двоскладного речення:

2.1. Лінгвальна природа присудка

Другим головним членом двоскладного речення є присудок. Типи присудка виділяють з урахуванням морфологічних параметрів та модально-часових значень.

Присудок — головний член двоскладного речення, який, указуючи на модально-часову характеристику носія предикативної ознаки, перебуває в предикативному зв'язку з підметом.

У XIX ст. представники логіко-граматичного напрямку визначали присудок з логістичного погляду. Так, Ф. Буслаєв стверджував: «Те, що ми думаємо або судимо про предмет (про підмет), називається присудком». Як частину закінченого словосполучення трактували присудок представники формально-граматичного напрямку. П. Фортунатов зазначав: «Несамостійна за значенням частина закінченого словосполучення являє собою присудок речення». Д. Овсянко-Куликовський як представник психолого-граматичного напрямку писав: «Найважливіша частина речення – це присудок, інакше названий предикатом. Саме він і є носієм і виразником того руху думки, який відомий під назвою предикативності (предикатування, присудковості) і без якого речення неможливе». О. Пешковський вважає граматичним значенням речення присудковість, носієм якого є присудок. О. Шахматов визначав присудок як «головний член залежного складу» в двоскладному реченні.

Упродовж тривалого часу в мовознавстві тривали дискусії про те, який із двох головних членів речення важливіший. Переважна більшість мовознавців стверджувала, що таким членом є підмет. Однак на сучасному етапі усе частіше схиляються до міркування О. Потебні, що в граматичному розумінні присудок важливіший для речення. А І. Вихованець стверджує, що за формальною та семантичною складністю і роллю в реченні жоден член речення не може рівнятися з присудком; дія граматичних категорій присудка охоплює ціле речення й визначає його специфіку.

Диференційними формальними та семантичними ознаками присудка є:

входження в структурну схему речення як головного члена;

- модально-часова характеристика носія предикативної ознаки;
- співвідношення з ремою в типових випадках при актуальному членуванні речення;
- співвідношення з предикатом у семантико-синтаксичній структурі речення;
- вираження дієслівною формою;
- перебування у двобічному (предикативному) зв'язку з підметом;
- поєднання з підметом способом предикативного зв'язку — координацією;
- типова позиція після підмета.

У сучасному українському мовознавстві присудки виокремлюють з огляду на морфологічну природу присудкової форми і способу вираження модально-часових значень. За морфологічними параметрами присудки поділяють на дієслівні та іменні, за вираженням модально-часових значень – на прості, складені та подвійні (складні) присудки.

2.2. Структурні типи присудка

Простий дієслівний присудок. Це найтиповіша форма присудка двоскладного речення, оскільки саме дієслово є найбільш пристосованою формою для вираження присудка.

Простий дієслівний присудок виражається:

– формами дієслів теперішнього, минулого і майбутнього часів, наказового та умовного способів, напр.: *Пролітала зозуленька через ясний бір, завітала дівчинонька до козака в двір* (О. Пчілка); *Ластівки тікають із Європи* (Л. Костенко); *Багрянцями осені вкрились ліси* (О. Гончар); *Ти не йди в тиший дім, де музика бринить* (Леся Українка); *Він оддав би їх (золоті роги) за стебло єдине...* (Д. Павличко);

– вигуково-дієслівними формами типу *бух, хап, блись, стук, клац, скік, зирк* та ін., які набувають у тексті значення дієслів минулого часу доконаного виду, напр.: *Аж двері рип у хату із сіней* (Л. Глібов); *Олень знову стук та стук* (Д. Павличко); *Жив дід сто літ, кремезний тип — все диб та диб* (Л. Первомайський);

– фразеологізмами дієслівного типу, напр.: *Стара напнула її мокрим рядом* (М. Стельмах); *Соломія не відривала очей від берега* (М. Коцюбинський); *Потупивши очі, Вадим пік раків* (Ю. Збанацький);

– інфінітивом, який є еквівалентом особового дієслова і виконує функцію простого дієслівного присудка, напр.:

Я їй розказувати, а вона сміятись та радіти (Марко Вовчок). Різновидом простого інфінітивного присудка є інфінітивні деминутиви (лат. *deminutivum* – зменшення), що передають значення пестливості суфіксами *-ки, -оньки, -очки, -унечки, -ученьки, -уні, -усі, -унці*, напр.: *Отака серйозна тема, а ви хахоньни!* (О. Ковінька). Це інфінітиви *їстоньк, питоньки, спатоньки* тощо.

Простий дієслівний присудок може ускладнюватись частками *було, бувало, давай*, повтором присудка, додаванням ще одного дієслова в препозиції в тій самій формі, порівняльними частками *як, мов, ніби, наче, немовби*, напр.: *От, сидячи за столом, як вже поприймали страву, давай тоді Василь дівчат розглядати* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Співала, співала пташечка, та й затихла* (О. Стороженко); *Коли як вискочать з двору дві собаки* (І. Нечуй-Левицький); *А хтось візьми і пусти чутку* (М. Стельмах); *А ми взяли та й збудували в майбутнє калиновий міст* (С. Крижанівський).

Ускладнює форму дієслівного простого присудка частка *собі*, напр.: *Улітку наша річка обміліла, пливе собі ліниво* (М. Рильський); *От собі й читаю, що на скелі наковано* (Т. Шевченко).

Часто вживаються одні часові форми в значенні інших, зокрема теперішнього і майбутнього часу в значенні минулого; одні способів форми в значенні інших, напр.: *То збоку ускубне, то спереду поцупить* (П. Гулак-Артемівський); *Прийди Тарас вчасно, все було б добре* (Л. Костенко).

В українській мові існують описові дієслівно-іменні звороти, що формуються навколо таких дієслів, як *робити, надавати, віддавати, справляти, чинити, стати, виявляти, мати, зазнавати, набувати, діставати, прийти* та ін., напр.: *Ворог чинив* **дедалі упертіший *опір*** (О. Гончар); *Правдою слово багате мені надавало **наснаги*** (М. Нагнибіда).

Поширений у двоскладних реченнях простий нульовий присудок, що позбавлений формальних ознак, оскільки не має лексичного вираження. Такі речення є

двоскладними. У них звичайно наявна обставина місця, що вказує на синтаксичний зв'язок з морфологічно невираженим, тобто нульовим присудком, напр.: *Вгорі – перлисті переливи хмар, яких нема на небесах чужини* (М. Рильський); *Найдорожче і найважче попереду* (О. Довженко); *Санітарні підводи внизу ліворуч* (О. Гончар). У наведених двоскладних реченнях присудок морфологічно не виражений. Такі речення є варіантами двоскладних речень з матеріально вираженим присудком.

Складені (двохелементні) присудки. Термін «складений присудок» у такому значенні, в якому його використовують нині, запровадив Ф. Буслаєв, хоча деякі вказівки на особливі типи присудків з дієсловами *есть, суть, был, будет* у їхньому складі трапляються у працях М. Ломоносова, М. Греча, О. Востокова.

Говорячи про складений присудок, О. Потєбня зазначає: «Ім'я може бути частиною складеного присудка, тобто такого, жодна з частин якого сама по собі не може бути названа присудком». О. Шахматов трактував складений присудок як «подвійний».

Ураховуючи структуру складеного присудка, його поділяють на два типи: складений дієслівний та складений іменний.

Складений дієслівний присудок. Складається з допоміжного дієслова, що виконує функцію зв'язки, та інфінітива. У працях східнослов'янських мовознавців склад допоміжних дієслів визначається по-різному. На думку О. Гвоздева, у сполученнях *люблю читати, мріє зустрітися* інфінітив означає об'єкт і не входить до складеного дієслівного присудка. Б. Кулик розширює склад модальних дієслів дієсловами із значенням можливості чи неможливості (*могти, вміти, умудритись, встигнути* та ін.), зі значенням волевиявлення (*хотіти, бажати, шукати, мріяти, намагатися, старатися, сміти, пробувати* тощо), із значенням процесу думки, внутрішнього переживання (*думати, сподіватися, готуватися, збиратися, боятися, соромитися* та ін.).

У сучасному мовознавстві виділяють дві групи допоміжних дієслів у складеному дієслівному присудку: фазові і модальні. Допоміжні дієслова є особовими формами фазових і модальних дієслів, які, доповнюючи лексичне значення присудка, виражають його модально-часове значення.

Допоміжні фазові дієслова. Означають початок, продовження або ж завершення дії. Початок дії виражається дієсловом почати (основною формою) і його синонімами прийнятися, пуститися, взятися, кинутися, піти (у значенні почати) та ін., напр.: *Не знаходячи втіхи на службі, він почав шукати її поза нею — на квартирі, між сторонніми людьми* (Панас Мирний); *Він кинувся знов бігати по канцелярії* (І. Франко); *Зоря на небі рожева уже починала займатись* (Леся Українка); *А гостра коса вже пішла зрізувати гостру ячмінну гриву* (О. Донченко).

Відтінок початку дії має і допоміжне дієслово стати, що відрізняється від інших фазових дієслів більшою абстрактністю і не має видової пари, напр.: *Один за одним стало товариство рушати* (Панас Мирний); *Я вірші став писати під вечір золотий* (В. Сосюра); *І Яворницький, цим запитанням якимсь упокорений, помирнішав, подобрішав одразу і, звертаючись до натовпу, справді став про собор цей оповідати* (О. Гончар).

Значення тривання дії передають дієслово продовжувати та його синоніми (*лишатися, залишатися, зоставатися*), напр.: *По інерції поїзд продовжував іти* (О. Донченко); *І*

залишився стояти дуб на злість усім вітрам і грозам (І. Цюпа); Ніхто, ясна річ, не залишився мокнути під відкритою зливою (О. Гончар).

Значення закінчення дії передається дієсловами *закінчувати, перестати, припинити, кинути* та ін., напр.: *Їздові ходили навипиньках, куховар перестав гриміти сковородами* (О. Гончар); *Ледве вони закінчили копати, аж ось загуркотіли моторами дві великі вантажні машини* (О. Копиленко); *Вона скінчила писати свою повість* (О. Кобилянська); *Навіть худоба перестала пастися* (М. Стельмах).

Допоміжні модальні дієслова. Модальними-називають допоміжні дієслова, що вказують на необхідність, бажаність, можливість дії (стану). Вони, як і фазові, теж виражають передусім граматичне значення. Їх розглядають як один із засобів вираження суб'єктивно-модальних значень. У сферу модальних компонентів академічна граматики російської мови включає дієслова, короткі прикметники і предикативи, які своїми лексичними значеннями виражають можливість, бажання, необхідність, готовність і т. ін.

Серед допоміжних модальних дієслів та інших модальних компонентів виділяють:

– форми зі значенням можливості чи неможливості ДІІ: *могти, вміти, встигнути* та ін., напр.: *Тільки ти вмі-си рятувати мене від самої себе* (Леся Українка); *Вона не могла його втратити* (М. Коцюбинський); *Не можуть душу зігрівати ті, що не палають, не горять* (В. Симоненко); *Не може при добрі той жити, хто хоче злу й добру Лужить* (І. Франко);

– модальні дієслова *мати, мусити* зі значенням повинності, напр.: *Ми мусили компенсувати той відчутій для суспільства вакуум, що утворився на місці забороненої літератури, і не завжди могли це зробити* (Р. Іваничук); *Я щось маю розпитати* (Т. Шевченко); *Спочатку я мав поїхати до санаторію відпочити* (І. Цюпа);

– модальні дієслова з різними відтінками волевиявлення (бажаності, готовності, згоди тощо): *бажати, волі ти, хотіти, мріяти, ждати, збиратися, надумати, вирішити, готуватися, намагатися, пробувати* та ін., напр.: *Хто ж це додумався викопати отут криницю й отак посадити поруч горобину і калину?* (І. Цюпа); *Артем нарешті вирішив одружитися* (Петро Панч); *Пісню змагання уперту, дзвінку я хочу відбити у кожному рядку, щоб бути українським поетом* (Д. Павличко); *Патрокл зовсім не силкувався влучати* (Б. Грінченко);

– форми зі значенням суб'єктивно-емоційної оцінки: *любити, полюбити, боятися*, напр.: *Усі любили послухати казку* (М. Коцюбинський); *Боявся тільки починати, бо мало було надії, що пощастить* (Б. Грінченко);

– модальні дієслова зі значенням міри звичайності дії: *навчитися, звикнути, пристосуватися* тощо, напр.: *Ми звикли друзів зустрічати на повну глибочінь сердець* (Л. Дмитерко);

– дієслівні фразеологічні сполуки, переважно на основі дієслова *мати*: *мати можливість, мати намір, мати змогу, мати нагоду, мати звичку, мати право*, напр.: *І тоді вони мали право скаржитись, вимагати співчуття і допомоги* (О. Гончар); *Нині ж, коли народ має змогу познайомитися з В. Винниченком, Б. Лепким, І. Багряним, В. Биркою, Є. Маланюком, коли він може вільно читати поезію В. Стуса й І. Калинця, відбувається закономірна переоцінка наших творів, і не всі вони витримують пробу нового часу* (Р. Іваничук);

– предикативні прикметники повної і короткої форми (*здатний, спроможний, повинен, рад, схильний, ладен, змушений* та ін.), напр.: *Ніхто не повинен говорити* того, крім мене (Марко Вовчок); *Я ж був готов за ті стіни вмирати* (Л. Костенко);

– усталені сполуки типу: *у змозі, не в змозі, не в силі*;

– іменники: *майстер, мастак*, напр.: *Ми нічого спинити не в силі* (В. Сосюра); *Очі не в змозі були відірватися від його карих очей* (А. Шиян).

Функціонують в українській мові й ускладнені форми складеного дієслівного присудка, що мають у допоміжній частині два і більше інформативно недостатні компоненти, напр.: *Крім цього, Левко порадив йому те, чого сам ніяк не міг зібратися зробити — оглянути місто* (В. Підмогильний). Ці форми у допоміжній частині можуть мати фазові та модальні дієслова, дієслівно-іменні сполучення з модальним значенням, модальні прикметники, дієприкметники, іменники, прийменниково-іменникові сполуки, дієслово-зв'язку *бути*. Інформативно недостатні лексеми як допоміжні компоненти складеного дієслівного присудка реалізуються так: фазові й модальні дієслова — інфінітивом; дієслівно-іменні сполучення з модальним значенням — інфінітивом; іменні модальні лексеми — інфінітивом; дієслово-зв'язку *бути* — іменними модальними компонентами, напр.: *Ми повинні вміти добре маневрувати в горах* (О. Гончар); *Андрій Григорович терпить не міг їздити з великим багажем* (В. Винниченко).

Не кожне поєднання дієвідмінюваної форми з інфінітивом є дієслівним складеним присудком. Інфінітив у складеному дієслівному присудку позначає дію, процес чи стан тієї самої істоти та предмета, що й дієвідмінювана форма дієслова.

Інфінітив у складеному дієслівному присудку є суб'єктним, напр.: *Грицько вибив собі ногу і мусив сидіти дома* (Б. Грінченко); *Не міг тоді ще ніхто сказати цього, навіть панство* (П. Загребельний). Йому протиставлений об'єктний інфінітив, що стосується іншої істоти чи предмета напр.: *Він запросив Черниша сісти* (О. Гончар).

Складений іменний присудок. Складається з дієслова-зв'язки та іменної частини. Цей присудок різноманітний за морфологічним вираженням. Компонентами його є предикативне ім'я, виражене іменем будь-якої форми, в поєднанні з особовими формами дієслова-зв'язки. Різні форми іменників, прикметників, займенників, числівників, дієприкметників виступають у ролі іменної частини складеного іменного присудка. Дієслово-зв'язка, виражаючи граматичне оформлення складеного іменного присудка, є показником синтаксичних категорій часу і способу, а також узгодження присудка і підмета в числі й особі.

Іменний складений присудок становить єдність, репрезентовану службовим словом (зв'язкою) і повнозначним словом — іменем у формі певного відмінка. Ім'я (повнозначне слово) — основний компонент складеного іменного Присудка, дієслово-зв'язка вказує на час і спосіб. При цьому дієслівні зв'язки або є лише спеціалізованими граматичними засобами, позбавленими лексичного значення, або ж, зберігаючи певною мірою лексичне значення, вносять до присудка додаткові лексичні відтінки.

Власне граматичними зв'язками є три зв'язки: *бути, являти собою, становити*. Найчастіше вживаною є зв'язка *бути*, в іменному складеному присудку вона переважно вживається з іменним компонентом у називному та орудному відмінках, у знахідному відмінку з прийменником *за*, напр.: *Вранці на палубі я був першим* (М. Ірчан); *Оди з останніх його рейсів був винятковим* (О. Гончар); *Двері в десятий клас були напіввідчинені* (О. Копиленко).

Дієслово-зв'язка *бути* в теперішньому часі здебільшого має нульову форму, напр.: *Зелений Київ наш* (М. Рильський); *Дуби поважні, а ясен, клен і явір гордовиті* (Леся Українка). Регулярно використовується така зв'язка в науковому стилі, однак функціонує і в інших стилях, напр.: *Цю групу можна вирізьбити на піраміді, бо вона є синтез і натхнення* (Ю. Яновський). Роль іменної частини може виконувати інфінітив, напр.: *Збагнуть ті — це сонце погасить* (М. Рильський).

У минулому і майбутньому часі, умовному і наказовому способі зв'язка *бути* вживається регулярно, напр.: *Хвилину тому був я чародій* (М. Вінграновський); *Безмовний був світ* (О. Гончар); *Там, на землі, щось падало, цвіло, було рожеве, синє і зелене* (Л. Костенко). Зі зв'язкою *бути* нерідко в ролі іменної частини виступає прийменниково-іменникова сполука у знахідному відмінку, напр.: *Він був у мене за головного помічника* (Ю. Збанацький); *Згадайте — був я вам за тата* (Д. Павличко).

Часто трапляються складені іменні присудки з нульовою зв'язкою *бути* в теперішньому часі. Виділяють такі моделі складеного присудка з нульовою зв'язкою: 1) нуль-зв'язка + іменник у називному відмінку; 2) нуль-зв'язка + іменник у родовому відмінку; 3) нуль-зв'язка + іменник у знахідному відмінку; 4) нуль-зв'язка + іменник в орудному відмінку; 5) нуль-зв'язка + іменник у місцевому відмінку; 6) нуль-зв'язка + прикметник; 7) нуль-зв'язка + числівник; 8) нуль-зв'язка + прислівник; 9) нуль-зв'язка 4 фразеологізм.

1. Присудок типу «нуль-зв'язка + іменник у називному відмінку» виражає постійну ознаку чи властиву підметові якісну характеристику, напр.: *Я не співець чудовної природи з холодною байдужістю її* (П. Грабовський); *Наш народ — океан* (П. Тичина); *Хліб — багатство і могутність Батьківщини, її гордість і слава* (І. Цюпа). Постійна ознака підмета виявляється найвиразніше, коли підмет і присудок виражені тим самим словом, напр.: *Чумацькім шлях — шлях твоїх пращурів, що проходили тут чумака ми в чорних дьогтярних сорочках* (О. Гончар). Часто при нульовій зв'язці до складу присудка входять частки *це, то, ось*, напр.: *Світлі вчинки — то наші мечі* (П. Грабовський); *Луція — ось його щедра молодість* (О. Гончар); *Бути мудрішим за себе — от завдання* (О. Гончар). При іменному складеному присудку в називному відмінку часто вживаються слова *як, мов, немов, наче, неначе*, напр.: *Він для них як сподвижник Магеллана* (О. Гончар); *Дід Горобець мовби кремінь* (М. Чабанівський).

2. Іменний складений присудок моделі «нуль-зв'язка + іменник у родовому відмінку» використовується порівняно рідко. Переважно це безприйменниковий родовий у значенні якісної характеристики, що часто супроводжується прикметником — компонентом складеного іменного присудка, який несе основне інформативне навантаження, напр.: *Комбат про тебе хорошої думки* (О. Гончар).

3. Порівняно нечасто з нульовою зв'язкою вживається іменна частина в знахідному відмінку з прийменником. Таким присудком виражається непостійна ознака підмета, напр.: *Вже й баба йому за космонавта* (О. Гончар).

4. Орудний відмінок у ролі іменної частини при нульовій зв'язці, на відміну від матеріально вираженої, функціонує рідко, напр.: *Критика критикою, а тон тоном* (Ю. Збанацький).

5. Присудок з нульовою зв'язкою та іменною частиною, вираженою іменником у місцевому відмінку, створює труднощі при аналізі, оскільки місцевий відмінок частіше виступає обставиною і є присудком, коли виражає внутрішній стан людини, рід

діяльності, заняття, напр.: *Зал в огнях, кружляють пари, хвилі музики плывуть* (В. Сосюра); *Село в снігах, і стежка ані руш* (Л. Костенко).

6. Прикметники, виступаючи в ролі іменної частини складеного присудка за відсутності дієслівної зв'язки, передають якісну характеристику підмета і вживаються переважно в формі називного відмінка, напр.: *Ще сміх наш вогкий, сльози не солоні* (М. Вінграновський); *Цей ліс живий. У нього добрі очі* (Л. Костенко). При прикметниках часто використовуються займенники, частки, що входять до іменної частини, напр.: *Сьогодні я такий щасливий, лов вийшов хлопчиком на шлях* (В. Сосюра); *Ти дивись, який він непоштивий! — звернувся Січка до Варчука* (М. Стельмах).

Регулярно використовуються при нульовій зв'язці іменні частини, виражені займенниковими прикметниками в називному відмінку, напр.: *Тут кожний камінь — мій, і кожний подих — мій* (Л. Первомайський); *Там даль не така, як у нас на Україні* (В. Сосюра).

Поширеними є іменні частини, що складаються з прикметника й іменника з послабленим значенням, у яких основне змістове навантаження припадає на прикметник — основний виразник предикативності. Такими іменниками можуть бути слова різної семантики, що є назвами істот і неістот (*чоловік, хлопець, дівчина, парубок, людина, справа, річ, час, день, пора* та ін.), напр.: *А сам він хлопець славний, сумирний* (О. Гончар); *Та надіятись на цю людину — справа марна* (Ю. Збанацький).

7. У реченнях з нульовою зв'язкою у ролі іменної частини вживаються й кількісні та порядкові числівники напр.: *Я наче сам один на великому світі* (Ю. Яновський).

8. Ролі іменної частини може набувати прислівник, напр.: *Полон — це гірше, ніж смерть* (О. Гончар).

9. Фразеологізми іменного типу теж можуть виконувати роль іменної частини складеного присудка, напр.: *Сон рябої кобили все це* (О. Гончар).

Зв'язки *являти собою, становити* в іменному складеному присудку вживаються зі знахідним безприйменниковим відмінком. Вони переважно використовуються в науковому стилі, напр.: *М'який ліризм становить особливу рису байок Глібова* (М. Рильський); *Безособові речення становлять найбільш поширений тип речень однокладної будови* (П. Дудик).

Деякі дієслова (*складати, представляти, знаменувати, утворювати* та ін.), виступаючи в ролі зв'язки зі знахідним безприйменниковим відмінком, частково зберігають своє лексичне значення, напр.: *Новий час знаменує і нову епоху*.

Значно поширенішу групу становлять напівповнозначні зв'язки, які, крім граматичного, виражають додаткове лексичне значення: виникнення ознаки, переходу з одного стану до іншого (*ставати, стати, робитися*), виявлення ознаки (*вважатися, виявлятися, називатися, іменуватися, здаватися, доводитися, уявлятися*), збереження ознаки упродовж певного часу (*лишатися, залишатися, зоставатися*). Ці дієслівні зв'язки можуть уживатися з іменними формами називного та орудного відмінків, знахідного відмінка з прийменником *за*, напр.: *Цілком розкутим відчув себе в роботі над романом «Манускрипт з вулиці Руської», де перейшов до теми «мислі»* (Р. Іванчук); *В Пальмірі не було жодної душі, яка б залишилася байдужою до вчинку полковника Турбая* (М. Руденко); *Докія не помітила, як Дмитро з півпарубка парубком став* (М. Стельмах); *Біла рівнина лишалася пуста* (О. Кобилянська). Звичайно найсильніші позиції

виявляє орудний предикативний при напівповнозначних дієсловах-зв'язках, оскільки саме він передусім передбачається ними, що найчастіше і реалізується.

Форма знахідного відмінка з прийменником *за* в функції іменної частини найчастіше вживається з дієсловом-зв'язкою *правити*, напр.: *За сюжет тут править життя в усіх своїх проявах* (Петро Панч).

Трикомпонентні присудки. Це ускладнена модель, що поєднує в собі складений дієслівний і складений іменний присудки. Л. Булаховський зазначає, що «присудок набирає властивості включати в свій склад чимраз більше слів. Мислення відбувається не стільки парами слів, скільки цілими розгорненими словесними комплексами: *Буде змушений упасти мертвим хижий птах* (М. Бажан)». Такі присудки Б. Кулик називає складними, відносячи до них присудки з двох компонентів, які є повнозначними частинами мови, або з трьох чи чотирьох, серед яких є зв'язка. Найтипівішу форму ускладненого іменного присудка становить модель «допоміжне модальне дієслово у відповідній часовій та способовій формі + дієслівна зв'язка у формі інфінітива + предикативний член (іменник, прикметник, займенник, дієприкметник)», напр.: *Я ж міг уже тоді бути членом цієї літературної організації* (В. Минко); *Зануривши руки в ручай, я раптом підносив їх до рота, ніби чекаючи, що вода мусить зробитися солоною* (Ю. Яновський); *Поезія повинна бути чиста* (Ю. Збанацький).

Значно рідше в ускладнених іменних присудках використовується модель «допоміжне фазове дієслово у відповідній часовій і способовій формі + дієслівна зв'язка + предикативний член», напр.: *Дід Максим перестав бути задумливим і насупливим* (Ю. Збанацький); *Справа починала бути поганою* (М. Коцюбинський).

В українській мові, крім простого і складеного присудків, функціонують також складні (подвійні) присудки.

Складний (подвійний) присудок. Становить таку конструкцію, обидва повнозначні компоненти якої перебувають з підметом у подвійному предикативному зв'язку. Перший компонент подвійного присудка — особова форма повнозначного дієслова на означення руху (*ходити, іти, прийти, бігти, брести* та ін.), стану чи діяльності (*стояти, лежати, сидіти, працювати* та ін.), другий — найчастіше прикметник чи його еквівалент. Звичайно присудкові прикметники в подвійному присудку функціонують у формі називного та орудного відмінків, напр.: *Гайсин ще довго сидів ошелешений* (Петро Панч); *Я йшов останнім і думав про діда Платона* (О. Довженко); *Плавиці лежать важкі і нерухомі* (Л. Костенко); *Солдати стояли похмурі і злі* (Ю. Смолич); *Мирослава стояла біля будинку сумна, задумана* (М. Стельмах). Порівняймо: *Гайсин сидів* + *Гайсин ошелешений*; *Я йшов* + *Я останній*; *Плавиці лежать* + *Плавиці важкі і нерухомі*; *Мирослава стояла* + *Мирослава сумна, задумана*; *Солдати стояли* + *Солдати похмурі і злі*.

Однак подвійними (складними) присудками є лише такі, що стосуються підметів — назв осіб. Якщо ж функцію підмета виконують назви неістот, то присудки є складеними іменними, напр.: *Ліс стояв розхристаний, спустошений і дикий* (С. Васильченко).

Отже, в українській мові регулярно функціонують простий і складений дієслівні присудки, складений іменний присудок. Рідше використовується складний (подвійний) присудок.

ЛЕКЦІЯ № 5-6

Другорядні члени речення

Ключові слова: другорядні члени речення, додаток, означення, прикладка, обставина, парцельовані члени речення, детермінантні члени речення.

План

1. Загальна характеристика другорядних членів речення
2. Додаток
3. Означення
4. Обставина
5. Парцельовані другорядні члени речення
6. Детермінантні члени речення

Література:

Основна:

3, с. 58-75;

6, с. 335-344;

9, с. 85-112.

Додаткова:

Чопик Л.М. Неузгоджені означення і принципи їх аналізу // УМЛШ. – 1985. – №12. – С. 35-41

Безпояско О.К. Інфінітив у функції другорядних членів речення // УМЛШ. – 1984. – №3. – С. 51-53.

Потеха Л.І. Складані випадки розмежування додатка і обставини // УМЛШ. – 1983. – № 8. – С. 29-33.

Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення. – К., 1985.

Шевченко Л.Ю., Різун В.В., Лисенко Ю.В. Сучасна українська мова: Довідник. – К.: Либідь, 1993.

Доленко М.Т., Дацюк І.І., Кващук А.Г. Сучасна українська мова. – К.: Вища школа, 1987.

Бровко А.С. Трудности синтаксического анализа. – К.: Освіта, 1991. – С. 36-39.

1. Загальна характеристика другорядних членів речення

Проблема другорядних членів речення викликає чимало дискусій у сучасному мовознавстві. Одні вчені дотримуються традиційного погляду на другорядні члени, інші повністю заперечують такий підхід, треті вносять деякі уточнення в традиційну класифікацію, доповнюючи і конкретизуючи окремі її положення, «згладжуючи» суперечливі твердження. Сучасні концепції членів речення ґрунтуються на опозиції центральність/ нецентральність, обов'язковість/ необов'язковість, тобто беруться до уваги не лише різниця між головними і другорядними членами, а й різниця між самими другорядними членами речення.

Другорядні члени речення — повнозначні лексичні компоненти речення, синтаксично залежні від головних членів речення чи головного члена односкладного речення.

У вивченні другорядних членів речення виділяють класичний (традиційний) період і період сучасного мовознавства.

Класичний період охоплює 20-ті роки XIX ст. — 20-ті роки XX ст. Російські мовознавці М. Греч, О. Востоков, І. Давидов, розглядаючи питання про другорядні члени речення, особливу увагу звертають на обставини і додатки. Д. Овсянко-Куликовський виокремив два класи обставин: власне обставини і обставини, що функціонують на межі між обставиною і додатком. Завершує перший період вихід українських граматик О. Білецького, Л. Булаховського, О. Парадиського, М. Сулими, М. Грунського, Г. Сабалдира, О. Ізюмова, А. Кримського, П. Куліша, М. Левицького, І. Нечуя-Левицького, К. Німчинова, І. Огієнка, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького, Ф. Гартнера, С. Смеречинського, Є. Тимченка.

Період сучасного мовознавства бере початок у 30-х роках XX ст. Вчені намагалися дати вичерпний аналіз статусу, специфіки членів речення в руслі традиційної граматики. Особлива увага приділялася синкретизму (грец. *synkrētismos* – об'єднання) другорядних членів (М. Судима, М. Грунський, О. Шахматов). У 50-х роках сформувалося три напрями у вивченні членів речення:

представники першого обмежувалися дослідженням словосполучення;
другого – запропонували (повністю або частково) відмовитися від термінів членів речення і розпаковувати суб'єктно-предикатний центр та детермінанту периферію;
представники третього зосередили увагу на поглибленому аналізі реченнєвої структури. Другорядні члени речення виділяють з урахуванням формально-граматичних і семантико-синтаксичних ознак, причому більшою мірою спираючись на семантичні. Тому при визначенні другорядного члена речення слід брати до уваги:

- його семантико-синтаксичні функції;
- входження/ невходження до номінативного мінімуму речення;
- морфологічне вираження і засоби зв'язку з опорним членом речення;
- синтаксичну роль;
- лексичне значення опорного і залежного членів речення;
- позиційну закріпленість/ незакріпленість при актуальному членуванні речення;
- співвідношення з відповідним компонентом семантико-синтаксичної структури речення.

Кожен другорядний член має свої диференційні ознаки. Визначальними чинниками теоретичного тлумачення другорядних (як і головних) членів речення є:

- структурно-семантичний і формально-граматичний напрями аналізу синтаксичних одиниць;
- категорійний статус членів речення;
- багатоаспектність;
- структурні і семантичні ознаки;
- врахування значення відношень члена речення з іншими і його власного лексико-граматичного значення;
- встановлення типологічних питань при кваліфікації членів речення;
- констатація явищ перехідності.

Поділ членів речення на головні та другорядні переважно збігається з їх обов'язковістю/ факультативністю. Якщо головні члени речення завжди є обов'язковими, то другорядні — переважно факультативні. Однак деякі другорядні

члени, зокрема прямі додатки, що реалізують значення присудків (перехідних дієслів), є обов'язковими, напр.: *Тим часом гінець доганяє світання і клаптями ночі доточує дні* (Л. Костенко); *Дорогоцінні дні я біля тебе знищив* (М. Вінграновський). Також структурно обов'язковими в односкладних безособових реченнях є непрямі додатки у формах давального, орудного, родового відмінків (давальний суб'єкта, суб'єктний інструменталь, суб'єктний генітив), напр.: *Йому не спалось; Мені не сиділось; Снігом замело дорогу; Водою залило увесь луг; Сльозам немає влади. Нема закону. Перешкод нема* (М. Вінграновський). Це ж стосується і деяких обставин місця, що вживаються при позначенні середовища чи обстановки, напр.: *Скрізь цвіло; Зі стріх капало*.

Традиційно виділяють три класи другорядних членів: додатки, означення, обставини. При цьому враховують передусім семантичні (значеннєві) ознаки, що по-різному взаємодіють з формальними. Так, виокремлення прямих і непрямих додатків, узгоджених і неузгоджених означень ґрунтується на формальних показниках; диференціація обставин здійснюється за значеннєвими параметрами.

2. Додаток

Додаток є другорядним членом речення, особливість якого полягає в тому, що, на відміну від інших другорядних членів, він деколи є обов'язковим компонентом речення.

Додаток – другорядний член речення, що позначає предмет, на який спрямовані чи якого стосуються дія, процес, стан, ознака.

Додаток характеризується формальними і семантичними ознаками:

- здебільшого не є компонентом структурної схеми речення;
- виражає об'єктні семантико-синтаксичні відношення;
- у формально-синтаксичній структурі речення є другорядним членом;
- у типових випадках виражається іменником або займенником;
- переважно стоїть після пояснюваного слова;
- пов'язується з опорним словом синтаксичними формами керування чи прилягання;
- при актуальному членуванні речення може виступати темою і ремою або ж входити до груп теми і реми;
- позначає предмет (об'єкт);
- корелює з об'єктними, суб'єктними, адресатними, інструментальними, локативними синтаксемами у семантико-синтаксичній структурі речення;
- відповідає на питання непрямих відмінків.

У процесі формування синтаксичної структури двоскладного речення додаток не є обов'язковим компонентом. Однак це не означає його “другорядності” (як і інших другорядних членів) у комунікативній організації речення. Другорядні члени речення в семантичному і комунікативному аспектах можуть становити ядро висловлення, думки. Як і будь-який інший повнозначний лексичний компонент речення, додаток розглядають у двох аспектах: загальносемантичному і формально-граматичному. В академічному синтаксисі української мови зазначається, що безпосередній зв'язок між діями, станами або ознаками і відповідними об'єктами (предметами, поняттями, особами), на які ці дії, стани або ознаки переходять, з якими вони безпосередньо пов'язуються або для яких вони є джерелом виникнення, є вихідним моментом для

загальносемантичної характеристики додатка; ці відношення можуть кваліфікуватись як об'єктні лише за умови безпосереднього чи опосередкованого охоплення предмета, особи, поняття, явища та ін. відповідним процесом або станом.

Найвиразнішою семантичною ознакою додатка є його предметне (об'єктне) значення, в якому реалізуються часткові значення власне об'єкта дії (*читати книгу, співати пісню, слухати музику*), адресата дії (*подарувати товаришеві, принести батькові*), знаряддя дії (*писати ручкою, везти машиною*).

Засоби вираження додатка зумовлені притаманним йому значенням предметності. Додаток, як і підмет, виражається іменником та субстантивованими словами і сполуками слів. Опорними словами є дієслова (*побачити море, зустрітися з товаришем*), іменники (*слухання музики, радість за брата*), прикметники (*схильний до музики, уважний до людей*), прислівники та слова категорії стану (*йому весело, нам зрозуміло*).

З формального погляду в сучасній українській мові розрізняють два види додатка: прямий і непрямий. Показником такого розрізнення є передусім специфіка керування в підрядному словосполученні з об'єктними відношеннями, а також різні ступені охоплення об'єкта дією чи станом є загальносемантичним відповідником цього поділу.

Прямий додаток. Це додаток, що означає предмет, на який безпосередньо переходить дія. Він завжди є конструктивно необхідним компонентом речення, реалізується лише при перехідних дієсловах, конкретизуючи їхні значення, напр.: *Лампа під білим абажуром золотила нові соснові стіни* (М. Коцюбинський); *Снігом віконечко наше забило* (П. Куліш); *Пассатний вітер нам вітрило рве* (М. Зеров). Прямий додаток може означати об'єкт фізичної дії (*побудувати завод, зруйнувати міст, викопати криницю*), об'єкт сприйняття (*побачити гори*), об'єкт почуття (*відчувати радість*), об'єкт мислення (*уявляти перспективу*).

З урахуванням семантики перехідних дієслів та залежного компонента виділяють кілька різновидів прямого додатка:

– додаток, що означає предмет, на який дія переходить повністю, переводячи його до іншого стану (опорними є дієслова *бити, ламати, прати, гризти, мочити, косити, пояснювати, освітлювати, звеличувати, спотворювати, наповнювати, білити, жати* та ін.), напр.: *Вечірній обрій опустив завісу* (Л. Костенко); *Море било й гризло його, як прибережну скелю* (М. Коцюбинський);

– додаток, що означає предмет, який є наслідком відповідної дії (опорними словами є дієслова *писати, будувати, зводити, скликати, створити, відкрити, сформулювати, влаштувати* та ін.), напр.: *Я вірші став писати під вечір золотий* (В. Сосюра); *Дві скелі створили печеру* (О. Досвітній);

– додаток, який конкретизує значення опорного дієслова, виконуючи з'ясувальну функцію (у ролі опорних виступають дієслова *слухати, чути, бачити, розуміти, ненавидіти, визначати, уявляти, запевняти, вітати, дивувати, вчити, пам'ятати, терпіти, переносити* та ін.), напр.: *Чи я ж би терпіла бридкі твої пута?* (Леся Українка); *Непримиренністю своєю навіть батька часом дивує* (О. Гончар);

– додаток, який поєднується з обмеженою групою безособових дієслів фізичного стану в односкладному безособовому реченні (*лихоманити, морозити, тіпати, нудити, трясти, трусити*), напр.: *Платона лихоманило і заливало потом* (М. Зарудний); *Софійку аж тіпало від образи та злості* (А. Дімаров).

Основним способом вираження прямого додатка є знахідний безприйменниковий відмінок, що залежить від перехідного дієслова, напр.: *Війна з німцями вибухнула в той рік, коли я закінчував Полтавське землемірне училище* (Петро Панч); *Тобі ми з товариством сповідаємо і молодість свою і сивину* (М. Вінграновський); *Спадає вечір сторожко, помалу, ворухить зорі в темряві криниць* (Л. Костенко).

Прямий додаток у двох випадках може виражатись і родовим безприйменниковим відмінком:

1) за наявності при перехідному дієслові заперечної частки *не*, напр.: *Та слави людської зовсім ми не бажали* (І. Франко); *Але землі нашої вороги не могли знищити* (І. Цюпа); *Я не люблю ненависті в собі* (Д. Павличко); *Ой не шуми, вітре, вітре з України, і не край ти серця, дум моїх не рви* (В. Сосюра);

2) коли дія переходить не на весь предмет, а лише на його частину, напр.: *Гаразд, моя доню Ізольдо, я золота в сонця візьму, блакиту морського позичить попросим русалку саму* (Леся Українка).

Другий різновид не всі мовознавці розглядають як прямий додаток. Зокрема, в академічному синтаксисі української мови родовий партитивний (лат. *partes* – “частина”), що вказує на часткове чи невизначене щодо повноти охоплення об’єкта дією, теж розглядають як різновид непрямого додатка.

Прямі додатки, виражені формою родового відмінка, можуть виступати й у формі знахідного відмінка (*купити води* — *купити воду*, *випити молока* — *випити молоко*, *не чути музики* — *не чути музику*, *не слухати матері* — *не слухати матір*, напр.: *Хіба він не зривав царські портрети?* (Петро Панч). Іноді ж із заперечною часткою *не* вживається лише форма знахідного відмінка займенникового іменника, напр.: *Я не люблю тебе, ненавиджу, беркуте!* (І. Франко).

Периферію прямого додатка становлять конструкції з подвійним синтаксичним зв'язком, у яких додаток у семантико-синтаксичному плані визначається стосовно двох пов'язаних із ним компонентів складного (подвійного) присудка. Безпосередньо залежачи від дієслова (першого компонента складного присудка), прямий додаток вказує на об’єкт дії, а стосовно прикметникового компонента (чи його еквівалента) він виступає як суб’єкт стану, напр.: *Ми побачили його веселим* ← *Ми побачили його + Він був веселий*. З погляду сучасного трактування членів речення члени речення з подвійним синтаксичним зв'язком називають дуплексивами (лат. *duplex* – “подвійний”).

Непрямий додаток. Це додаток, що означає предмет, на який дія переважно не переходить безпосередньо. В окремих випадках непрямий додаток, залежачи від неперехідного дієслова, може означати предмет, на який безпосередньо поширюється дія, напр.: *завідувати школою, управляти філією, керувати кафедрою* тощо. Тому особливість непрямого додатка полягає не в характері спрямованості дії на предмет, а в морфологічних засобах його вираження, які є формами непрямих відмінків, крім знахідного безприйменникового і в деяких випадках родового безприйменникового. Непрямі додатки звичайно реалізуються в двох різновидах: безприйменниковому і прийменниковому.

Непрямий безприйменниковий додаток. Виражається формами родового, давального та орудного відмінків, що залежать від неперехідних дієслів.

1. У формі родового відмінка непрямий додаток поєднується з групами дієслів, яким властиві значення досягнення результату (*досягти, дочекатися, домогтися* та ін.), стосунку до об'єкта (*триматися, торкнутися* та ін.), позбавлення об'єкта (*зректися, позбавити* та ін.), уникання об'єкта (*уникати, боятися, страхатися* та ін.), міри наявності об'єкта (*вистачати, бракувати* та ін.), навчання» опанування об'єктом (*учитися, навчитися* та ін.), достатності охоплення об'єкта (*напитися, наслухатися, надивитися* та ін.), бажання, волевиявлення (*бажати, жадати, хотіти, воліти* та ін.), напр.: *Любові й щастя хочеться людині* (М. Рильський); *Ми дочекалися весни, ми вже підходимо до брами* (В. Сосюра); *Хай зречеться він усіх життєвих дрібниць* (О. Довженко).

Родовий безприйменниковий додаток також може залежати від предикативного віддієслівного іменника, прислівника, напр.: *Мальві жаль було гір, ватрища, овечого запаху, казок і безнастанного погейкування та співу Ахмета* (Р. Іваничук); *Читання книги захопило юнака*.

2. Непрямий додаток, виражений формою давального безприйменникового відмінка, є типовим прикладом вираження об'єкта, на який дія не поширюється безпосередньо. Цей додаток може бути обов'язковим і супровідним компонентом речення. Обов'язковими є додатки, що поєднуються з дієсловами, які мають загальні значення залежності від об'єкта, погодження з ним (*коритися, присягати, кланятися* та ін.), успіху (*щастити, таланити* та ін.), ставлення до об'єкта, виявлення почуттів (*радіти, дякувати, заздрити, заважати, мстити* та ін.); супровідні непрямі додатки залежать від перехідних дієслів і мають виразне значення адресата або ж виступають як супровідні компоненти при неперехідному дієслові й указують на об'єкт, що безпосередньо не охоплюється дією, чи на реальний суб'єкт дії або стану, напр.: *Він мені нічого не казав* (О. Кобилянська); *Недарма ж цей Колядко не сподобався мені з першого погляду* (О. Гончар); *Не буде щастя ні мені, ні люду, поки на світі нещаслива буде хоча б одна людина роботяща* (М. Вінграновський); *Кожний віри свій і поему він присвячував народу* (М. Рильський); *Отоді-то була радість нашій Україні* (М. Костомаров); *Чубинському зробилось душно* (М. Коцюбинський).

Давальний безприйменниковий додаток залежить і від прикметника (*вдячний колективові, відомий усім*), напр.: *В нашому місті гарнізон був вірний Тимчасовому урядові* (Ю. Смолич).

3. Непрямий безприйменниковий додаток у формі орудного відмінка залежить від кількох груп дієслів, що вимагають об'єктного поширення. Орудний відмінок в об'єктній функції вимагається опорним компонентом, тоді як орудний відмінок в обставинній функції є факультативним. Опорним дієсловам властиві загальні значення стосунку до об'єкта (*дорожити, ризикувати, цікавитись, захоплюватись* та ін.); керівництва, володіння об'єктом (*керувати, оволодіти, командувати*); виділення об'єкта з можливим відтінком обставинного значення способу дії (*сипати, дихати, кипіти, сповнюватися, заростати* та ін.); надання руху об'єктові (*хитати, ворушити, розводити* та ін.), наділення відповідним об'єктом (*нагородити, забезпечувати, оснащувати* та ін.); вживання відповідного об'єкта (*харчуватися* та ін.); обміну об'єктами (*ділитися, обмінюватися*), напр.: *Кінь збивав куряву некованими копитами* (Р. Іваничук); *Пашиць медами скосиста гора* (Л. Костенко); *Я тишком-нишком милувалась ним* (І. Драч); *Душа моя живе твоїм печальним іменем прозорим* (М.

Вінграновський); *Красу природи і всього довкілля треба розуміти серцем* (І. Цюпа); *А вже й поля імлою обгорнулись* (Л. Костенко). Додаток, виражений орудним відмінком без прийменника, часто підпорядковується опорному слову – прикметнику і дієприкметнику (*задоволений результатами, відомий успіхами*).

Додаток в орудному відмінку часто співвідноситься з підметом у називному відмінку. У такому разі об'єкт дії стає граматичним підметом, а суб'єкт дії – додатком. Такі речення є пасивними конструкціями, тимчасом як вираження суб'єкта дії називним відмінком, а об'єкта – орудним засвідчує активну конструкцію, напр.: *Робітники будують будинок – Будинок будується робітниками*.

Непрямий прийменниковий додаток. У сучасній українській літературній мові виражає широке коло об'єктних відношень. Прийменники розширюють можливості відмінкових форм і відображають значно складніші взаємозв'язки між предметами і явищами об'єктивної дійсності, ніж безприйменникові додатки.

Прийменникові конструкції часто функціонують і як обставини. Для диференціації цих членів речення використовують логічні питання, морфологічне вираження головного і залежного компонентів, їхнє лексичне значення, можливість заміни одних компонентів іншими тощо.

Непрямий прийменниковий додаток включає прийменники *у(в), з, за, о(об), про, над, на, до, від, проти, для, між*. Відмінкову форму іменника-дodatка визначає відповідний прийменник. Опорним компонентом переважно виступає дієслово, однак у такій ролі вживаються й інші частини мови (*добрий до мене, схильний до науки, звістка про успіх, дума про майбутнє*), напр.: *У землі нашої багатюща біографія, і говорить вона до нас своєю мовою* (І. Цюпа).

Додаток із прийменником *до* у родовому відмінку вживається з дієсловами на позначення досягнення об'єкта, доповнення одного об'єкта іншим, спрямування дії, виконуваної суб'єктом, на об'єкт, сприймання об'єкта, напр.: *Чого звертаєш ти до мене чудові очі ті ясні?* (І. Франко); *Іван припав до землі і дув* (М. Коцюбинський); *Батько збирався їхати на хутір до тітки Домахи* (Петро Панч).

Конструкції з прийменником *від(од)* репрезентують непрямий додаток на позначення уникнення, позбавлення, віддалення чогось, напр.: *Жили од нас за третім перелазом* (Л. Костенко); *Ніщо не звабить від Землі мене!* (М. Вінграновський); *Хіба од верховіть летючий вітер можна відділити?!* (М. Рильський); *Ти можеш від мене просити чого хочеш, я все тобі дам* (О. Кобилянська).

Додаток із прийменником *проти* називає об'єкт, назустріч якому спрямовується дія, напр.: *Проти такої безгосподарності* волато все його нутро (О. Гончар).

Конструкції з прийменником *для* називають об'єкт, який указує на призначення дії суб'єкта і має відтінок мета, напр.: *Настав новий вік і для нашого Чіпки* (Панас Мирний); *Розчинив я для пісні і серце, й вікно, як зіниці до ночі міської* (В. Сосюра).

У конструкціях із прийменником з опорним дієсловом властиве значення оцінки, негативного чи позитивного ставлення до об'єкта, однак у такій ролі виступають і дієслова без конотативних нашарувань, напр.: *З його пристрасті часто глузували, лукаво просили розказувати зміст тієї чи іншої книжки* (О. Донченко); *Семен витяг із торбинки хліба* (М. Коцюбинський); *Я зіткана з печалі* (Л. Костенко). Функціонують у

родовому відмінку і додатки з прийменником у (в), напр.: *У мамі нестало би більше сліз плакати за мною* (О. Кобилянська).

У формі знахідного відмінка непрямий прийменниковий додаток уживається в конструкціях із прийменниками *про, за, у (в), на, о (об)*.

У поєднанні з прийменниками *про, за* опорні дієслова мають значення ставлення до об'єкта, розумової діяльності, повідомлення; паралельно може вживатись при дієсловах цієї групи також додаток із прийменником *за*, напр.: *А юнаки розказують про свою дорогу* (М. Костомаров); *Іван охоче розповідав про своє життя домашнє* (М. Коцюбинський); *Дехто почав сперечатися за місяць в машинах* (Ю. Яновський).

Конструкції з прийменником *на* вживаються після дієслів, що мають значення чуттєвого сприймання, негативного ставлення, дотику до об'єкта, напр.: *На білу скатертину у вітальні ставилися тонкі китайські чашки* (В. Тарнавський); *Льоник теж дивився на нього відчужено* (В. Тарнавський); *Ахмет скочив на коня і закопотів долиною, ховаючись за хмарою куряви* (Р. Іванчук); *Не піднімав очей на Чурая* (Л. Костенко).

Додатки з прийменниками *за, у (в)* можуть формувати конструкцію з об'єктно-присудковим значенням, напр.: *Того вечора він чергував за матір, бо їй теж було погано* (В. Тарнавський); *Брянського сама Батьківщина призначила йому в командири* (О. Гончар).

Конструкція з прийменником у (в) вживається після дієслів, що означають стосунок до об'єкта, на досягнення якого спрямована дія, напр.: *Безкінечне блаженство відчуваєш тоді, коли навколишня краса зливається з твоїм внутрішнім світом, коли зелені дерева, спів птаства, тихий смуток і мислі, синява неба, спогади і пахоці трав сплітаються в чарівні арабески* (І. Цюпа); *В десятому Льоник закохався в одну дівчину із сусідньої школи* (В. Тарнавський).

Непрямий додаток у формі орудного відмінка вживається з прийменниками *над, під, перед, з, за, між*. Він поєднується з дієсловами зі значенням ставлення до об'єкта мислення (*над*), сприймання (*за*), об'єкта, з яким суб'єкт дії перебуває в соціативному зв'язку (*з*), розподілу щодо інших об'єктів (*між*) та ін., напр.: *Врешті війнув вітрець – перед втікачами була наддунайська низина* (М. Коцюбинський); *Я йшла за тобою одна у юрбі* (Л. Костенко); *Неначе я у чомусь завинився перед своїм народом немаленьким* (М. Вінграновський); *Погрібний-старший і розмовляв з кимось по телефону* (В. Тарнавський).

Місцевий відмінок, що завжди є прийменниковим, однаковою мірою репрезентує як додатки, так і обставини. Тому завжди слід ураховувати наявність предметного значення іменника: чим більшою мірою зберігається предметне значення іменника, тим більше підстав говорити про додаток, напр.: *У ній оживилася надія наново, й вона усміхнулася* (О. Кобилянська); *В алеї ще тинялися й сиділи на довгих лавах дівчата й хлопці* (Петро Панч); *Михайло Михайлович чудово розуміється на квітах, не згірш досвідченого садівника* (Л. Смілянський).

Різновидом непрямого додатка є додаток, виражений неозначеною формою дієслова, який може залежати від перехідних і неперехідних дієслів. Додаток у формі інфінітива поєднується з кількома групами дієслів, зокрема з дієсловами, що означають бажання, прагнення суб'єкта виконати дію (*хотіти, готуватися, прагнути, збиратися, братися, відважитися* та ін.), намір виконати дію (*домовитися, обіцяти, погодитися, думати,*

сподіватися, мріяти та ін.), сприяння чи перешкоду у виконанні дії (допомогти, дозволити, заборонити, навчити, дати), небажання виконати дію (боятися, ухилятися, відмовлятися, уникати, соромитися та ін.), напр.: *Ніхто не відважувався увійти до Боженка* (О. Довженко); *І він терпляче сподівався зустріти свою єдину чарівницю* (М. Стельмах);

Зброя дзвенить, не дає на край суходолу ступити (М. Зеров); *Взагалі він уникає говорити про свої високі почуття і пориви* (І. Багмут); *Дід-провідник зупинився, наказав усім залазити в комиші, скласти свої клунки й бути наготові, а сам десь зник* (М. Коцюбинський).

Інфінітивний додаток ізофункціональний (співвідносний) з прямим у формі знахідного відмінка іменника, непрямыми безприйменниковими та прийменниковими додатками.

3. Означення

Означення є прислівним другорядним членом, здебільшого передбачуваним, але не обов'язковим. Воно присубстантивне, що відрізняє його від додатка і обставини.

Означення – другорядний член речення, що вказує на ознаку предмета і синтаксично залежить від іменника.

Означенню властиві такі диференційні та семантичні ознаки:

- не є компонентом структурної схеми речення;
- виражається прикметниковими формами та іншими узгоджуваними словами;
- узгодження як основний спосіб зв'язку з означуваним словом;
- позиція перед означуваним словом при прямому порядку слів;
- виражає означальні відношення;
- залежить від іменника;
- при актуальному членуванні може входити до складу теми і реми.

Одне з найповніших визначень означення подане в академічному синтаксисі української мови: Означенням називається синтаксично залежний від іменника, займенника чи будь-якого субстантивованого слова або виразу другорядний член речення, який узгоджується з означуваним словом у відмінку, а також, здебільшого, у числі й роді або пов'язується з ним синтаксичним зв'язком керування чи, зрідка, прилягання. Означення може залежати від головних і від другорядних членів речення. Від означуваного слова до означення ставляться питання *який? чий? котрий?*, а також питання непрямих відмінків слова *скільки (скільких? скільком? скількома? на скількох?)*. Із загальносемантичного погляду означення виражає якісну або відносну ознаку предмета, його належність чи кількісну характеристику. Означення з боку його загальносемантичної функції називають *атрибутом*, а семантико-синтаксичний зв'язок його з означуваним словом – *атрибутивним*.

За способом підрядного зв'язку виділяють узгоджені і неузгоджені означення.

Узгоджені означення. У ролі узгоджених означень в українській мові виступають:

- прикметник, що узгоджується з означуваним іменником у роді (в однині), числі і відмінку або ж у числі і відмінку, напр.: *Від густого сперттого повітря і без того маленькі лампочки ледве дихали* (Петро Панч); *Незабаром обгорнуло Катрю німе забуття, захитала дрімота, а міцний сон прикрив її своїм спокоєм* (Панас Мирний); *А з моря вітер дме гарячий, нетерпливий* (М. Зеров);

– займенники прикметникової форми, дієприкметники, порядкові і кількісні числівники, напр.: *Ніби хмари облягли **наше** життя* (О. Гончар); *Я образ **Ваши** небесними словами в своїй душі навіки засвітив* (М. Вінграновський); *З кущів підліска линуть **перші** трелі солов'я* (А. Шиян);

– прикметникові та дієприкметникові звороти, напр.: *Місяць, **закоханий в ніч чарівну**, сяє, щасливий, і світе* (О. Олесь); *Вершини гір, **од снігу білі**, сліпучо сяють навкруги* (М. Луків).

Не є узгодженими означеннями прикметники та їх еквіваленти, що є складовими фразеологічного чи стійкого синтаксичного словосполучення, напр.: *ахіллесова п'ята, злий геній, лебедина пісня, драконівські закони, танталові муки, Кривий Ріг, Новий Буг, Рівненський державний гуманітарний університет, мовний апарат, геометричне місце точок* і т. ін. Вони виконують роль єдиного члена речення.

Означення, виражені якісними прикметниками, означають якість предмета; означення, виражені відносними прикметниками, вказують на ознаку предмета за місцем його перебування, матеріалом, належністю; означення, виражені неозначеними займенниками, вказують на невизначеність предмета щодо якості, властивості, належності; означення, виражені заперечними і означальними займенниками, передають підсилювально-видільні ознаки; означення, виражені порядковими числівниками, передають порядок при лічбі, напр.: ***Найменший** шелест або стук – і моє серце падає і завмирає* (М. Коцюбинський); *У хаті на нього чекала **друга** несподіванка* (Петро Панч); ***Останні** зорі в небі догорають* (Л. Костенко); *А знаєте, як матері **одній** дитя довести до пуття* (І. Драч).

Неузгоджені означення. Це залежні компоненти, найчастіше репрезентовані формами непрямого безприйменникового та прийменникового відмінків. Вони пов'язуються з означуваними словами способом керування чи прилягання. Неузгоджені означення виражаються:

– формою родового відмінка керованого іменника, напр.: *Вікна **школи** горіли яскравими огнями* (В. Козаченко); *У цих садах, в сонатах **солов'їв** він чує тихі кроки **бракон'єра*** (Л. Костенко). При цьому часто використовуються присвійні займенники *його, ті, їх*, напр.: ***Ті** хвилювання передаються мені* (С. Васильченко); ***Його** хазяїн був, напевно, велетнем* (Л. Костенко);

– синтаксично неподільним словосполученням (*дівчина з синіми очима, людина середнього віку, хлопець сильної волі*), напр.: *Парубок **літ двадцяти** бігав за ним* (Панас Мирний); *В осінню ніч **сорок п'ятого року** прощання лунало над Дніпром* (О. Довженко); *Поруч матері стояла дівчинка **років шести*** (А. Шиян);

– формами непрямих відмінків із прийменниками, передусім із прийменником *з(із)* у родовому та орудному відмінках та з прийменником *у(в)* у місцевому відмінку; рідше функціонують неузгоджені означення з прийменниками *від, до, без, під, з-під, між, на, над, за, по, навкруги, посеред, через* та ін., напр.: *Море зазирає у темні ущелини, в широкі гирла річок і струмків, у хащі й ліси **на схилах*** (І. Нечуй-Левицький); *За кермом сидів маленький боєць у великих димчастих окулярах* (О. Гончар); *Над берегом висів солоний туман од дрібних бризків* (М. Коцюбинський); *На землі безладно розкидано каструлі, бляшанки **з-під варення і кайла з обгорілими держакками*** (Ю. Смолич);

– інфінітивом, дієприслівником, прислівником напр.: *Хлопець не може опертися бажанню **глянути в вікна*** (М. Коцюбинський); *Щирі нотки невдоволення власним*

характером проривалися у Марка тільки в розмовах **вічна-віч** з Аркадієм (О. Копиленко); *Спочатку в мене була думка **одмовитись і вмерти*** (О. Довженко).

І при безприйменникових, і при прийменникових неузгоджених означеннях можуть уживатися узгоджені означення, напр.: *Люблю хати **древлянського Полісся*** (Л. Костенко); *Нехай ботаніки розв'язують питання про різнобарвний лист у пору опадання* (М. Рильський); *Нарешті вийшов один у пальті з піднятим коміром* (Петро Панч).

Прийменникові неузгоджені означення, залежно від того, яким відмінком вони виражені, вказують на різні ознаки:

1) у родовому відмінку – на ознаку за матеріалом (*прикраси зі срібла, костюм із шерсті*), за походженням (*вода з річки, студент зі Львова*), за речовиною (*банка з-під варення*), за призначенням (*ліки від застуди, папір для малювання*), за місцем перебування (*озеро біля лісу, будинок біля дороги*), за причиновими зв'язками (*радість від зустрічі*) та ін.;

2) у формі знахідного відмінка – на ознаку за зовнішнім виглядом (*зошит у клітинку*), на кількість, міру (*відро на десять літрів*), призначення (*матеріал на пальто, квиток на виставу*), напрям (*поїзд на Київ*), кількісно-часові відношення (*підсумки зарік*);

3) в орудному відмінку – на ознаку за зовнішньою чи внутрішньою характерною особливістю (*будинок з колонами*), за відношенням до просторових, часових ознак (*сад перед будинком, битва під лісом, приготування перед від'їздом, події за кордоном*), на цільові відношення (*похід за грибами*);

4) у формі місцевого відмінка – на ознаку за характерною зовнішньою рисою (*людина в окулярах*), за видом чи формою предмета (*роман у віршах*), за просторово-часовими ознаками (*змагання в юності, будинок у лісі*).

Для розмежування неузгоджених означень і додатків, передусім виражених формою родового відмінка, використовують синонімічні перетворення: заміну неузгодженого означення узгодженим (*книга батька – батькова книга, плаття дочки – доччине плаття, сік берези – березовий сік*); трансформацію неузгодженого означення в підмет, а означуваного слова в присудок (*шум лісу – ліс шумить, радість батька – батько радіє*) та ін.

Різновидом означення є **прикладка**.

Прикладка – означення, виражене іменником, узгоджуваним з опорним словом у відмінку.

Прикладці як структурно-семантичному різновидові означення притаманні такі ознаки:

- вона не компонент структурної схеми речення;
- виражається іменником;
- узгоджується з іменником у відмінку;
- є іншою назвою предмета;
- не має закріпленої позиції теми чи реми при актуальному членуванні речення.

Прикладка може характеризувати особу за:

- професією, родом занять (*інженер-будівельник, лікар-хірург*),
- за місцем проживання (*хлопець-одесит*),
- за соціальним походженням (*дівчина-селянка*),
- за національною належністю (*жінка-італійка, чоловік-француз*),
- за родинними стосунками (*хлопці-брати*),
- за віком (*брат-підліток*).

Прикладки бувають непоширені і поширені, невідокремлені і відокремлені, препозитивні (стоять перед означуваним словом) і постпозитивні (розміщені після означуваного слова).

У Найчастіше прикладками виступають видові назви, чапр.: *Я люто мерз у своєму блаженському плащуку-дощовичку* (Ю. Смолич); *Коли ми їхали у місто Яготин, на нас Упив із неба астероїд* (Л. Костенко); *І їде Іван-тракторист, завзято співаючи в полі* (С. Олійник); *В довгому покрученому яру розкинулось село Семигори* (І. Нечуй-Левицький); *Дядько Самійло не був ні професором, ні лікарем, ні інженером* (О. Довженко).

Рідше родові назви є прикладками при видових, напр.: *Гуртом схвильовані і раді зійшли по сходах інституту в своїм зеленім Київ-граді* (П. Воронько). При цьому власні назви установ, періодичних видань, творів мистецтва та ін. не узгоджуються з означуваним словом і у відмінку, на письмі беруться в лапки, напр.: *Прочитав роман «Дума про тебе»*; *Нема в мене роману «Дума про тебе»*; *Захоплююся романом «Дума про тебе»*; *Знайшов цікавий матеріал у романі «Дума про тебе»*.

Часто вживаними є прикладки, що характеризують осіб і предмети з якісного боку, напр.: *Вийшла я на Княжу гору глянути на красень Львів* (А. Турчинська); *За що ж розгнівалася мати-природа?* (П. Воронько); *Горять її вогонь-слова* (П. Усенко).

Прикладка може стосуватися і членів речення, виражених особовими займенниками (займенниковими іменниками). Такі прикладки звичайно є відокремленими, напр.: *Йому було приємно, що він, старий генерал, якого сусіди вважали «червоним» і*

небезпечним, завжди лишався вірним собі (М. Коцюбинський); *А друзі кажуть: нащо він тобі, цей куц-дикун?* (М. Рильський).

Не є прикладками складні терміни (*хата-лабораторія, плац-палатка*), так звані прикладкові сполучення слів (*хліб-сінь, путь-дорога, срібло-злото, калина-малина, щастя-доля, час-годинька*). Вони виступають одним членом речення.

Між прикладкою та означуваним словом устанавлюються апозитивні (лат. *appositio* – “близький”) відношення – відношення смислової і граматичної рівноправності. Прикладка і означуване слово позначають той самий об’єкт реальної дійсності. В історії мовознавства апозитивні відношення розглядалися у співвідношенні з іншими формами зв’язку.

4. Обставина

Обставинам належить особливе місце в системі другорядних членів речення. Вони здебільшого є похідними від підрядних частин складнопідрядних речень і стосуються предикативного ядра речення.

Обставина – другорядний член речення, **що** характеризує дію, процес, стан, ознаку чи вказує на умови, **за** яких вони відбуваються.

Обставини визначаються головним чином за значеннєвими показниками. На відміну від додатка, участь обставин у формуванні структурно-семантичної завершеності речення не обов’язкова. Лише кілька дієслів-присудків вимагають обставинного поширення (*поводитися, опинитися, коштувати* тощо), напр.: *Хмельницький повіяся дипломатично, він не став ні розпитувати Немирича, ні висловлювати своїх міркувань* (Петро Панч).

Обставина характеризується розгалуженістю значень і тісними взаємозв’язками зі структурою складного речення. Типова обставина як структурно-семантичний компонент речення має такі диференційні ознаки:

- вона не є компонентом структурної схеми речення (другорядний член речення);
- виступає як виразник обставинних семантико-синтаксичних відношень;
- виражається прислівниками, дієприслівниками, відмінковими та прийменниково-відмінковими формами іменників, інфінітивом;
- поєднується з головним компонентом синтаксичним. зв’язком прилягання;
- переважно не має чітко закріпленої позиції у реченні;
- становить згорнуту пропозицію у семантико-синтаксичній структурі речення;
- при актуальному членуванні речення може самостійно виконувати функції теми і реми або ж бути їх складниками.

Вживання обставин зумовлюється конкретною потребою характеристики дії щодо способу, часу, місця, причини, умови, міри і ступеня її здійснення. З огляду на це виділяють такі їх різновиди: способу дії, міри і ступеня, часу, місця, мети, причини, умови, допусту.

Обставини способу дії. Дають якісну характеристику дії чи стану, означають спосіб її здійснення і відповідають на питання *як? яким способом?*

Головними засобами вираження обставин способу дії є:

- 1) якісно-означальні прислівники, напр.: *Уперто, жадібно тяглася нота скарги у темряві* (М. Коцюбинський); *Цієї ночі-уночі ми тихо говорили* (М. Вінграновський);

Три мотоцикли, з колясками, вишикувавшись у колону, **повільно** рухалися в бік Дніпра (К. Пісоцький); Ненько вийшов з квартири, обережно причинив за собою двері (І. Цюпа); Кожне з них, здається, добре знало у цій машині своє місце (Б. Харчук);

2) означальні прислівники способу дії, напр.: *Теплий і вільний степовий вітерець прожогом вишмигнув з байраку і вдарив нам зненацька просто в обличчя* (Ю. Смолич); *Постоявши серед подвір'я, він повагом рушив за хвіртку, щоб засвітити на телеграфному стовпі ліхтаря* (Б. Харчук); *У хату вступило **разом** два чоловіки* (Панас Мирний); *Як раптом вибухнуло серце!..* (М. Вінграновський);

3) безприменниковий іменник в орудному відмінку із загальним порівняльним значенням, напр.: *Із літньої кухні дим бухав хмарою* (М. Коцюбинський); *Де-не-де хвильною стіною здіймався грабовий перелісок з молодим зрубом* (Ю. Смолич); *Але за півкілометра річка знову розпливалася великим плесом трохи меншого, широкого й чистого ставу* (Ю. Смолич);

4) применниковий іменник, напр.: *Дід Овсій вистроїв усіх в одну лінію, а сам пішов попереду* (М. Коцюбинський); *Молодь зібралася в окрему купу* (М. Коцюбинський); *Ми школу і лікарню тут складали по цеглині* (М. Шеремет); *Дівчина дихала на повні груди* (О. Гончар); *Селянин співав з серцем* (Н. Рибак);

5) дієприслівниковий зворот, напр.: *Вони сиділи нерухомо, карячки, **боячись поворухнутись та зачепити шаткий комиш*** (М. Коцюбинський); *Дерева й куці стояли довкола тихі й непорушні, **похилившись додолу важкими, росою набряклими вітами*** (Ю. Смолич); *Раз у раз Черниш зупинявся перепочити, **тримаючись за скелю руками і ногами*** (О. Гончар); *Вечеряли на кухні, **сидячи по обох кінцях стола*** (Б. Харчук).

Обставини міри і ступеня. Характеризують дії та ознаки щодо міри їх вияву чи інтенсивності й відповідають на питання *якою мірою? наскільки? як часто? як багато? скільки разів? у скільки разів?*

Обставини зі значенням інтенсивності дії, ознаки вказують на конкретну кількісну міру чи ступінь їх вияву. Засобами їх вираження є:

1) прислівники із загальним значенням міри і ступеня, напр.: *Замфір дуже любив свій виноградник* (М. Коцюбинський); *Повстанці просувалися лісом дуже обережно* (С. Скляренко); *Прозору склянку вищерть налито вином червоним і хмільним* (М. Рильський); *Весно, весно, яка ти нещадно прекрасна у ці важкі дні війни* (О. Гончар); *Поява Потапчука тут, далеко від міста, була нам надзвичайно приємна* (Ю. Смолич);

2) применниково-іменникові конструкції, що вказують на межу інтенсивності дії, ознаки, напр.: *Юрко червоніє **до сліз*** (В. Козаченко); *Ми обнялися **до болю, радісно збуджені вмить*** (П. Воронько).

Обставини зі значенням міри дії чи ознаки вказують на кількісне вираження дій, станів, ознак, про які йдеться в печенні. Вони виражаються різними конструкціями, в яких наявні повнозначні компоненти на позначення ваги, розміру, вартості, відстані, періодичності повторення дій та ін., напр.: *Щодо землі, то стара Потапчукова мала її всього півморга за три кілометри від села* (Ю. Смолич); *Втричі більше винограду ми зняли з земель* (П. Воронько); ***Більше як два тижні** пролежав Сила Жердяга в лазареті в Києві* (С. Скляренко); *Я пройшов приморськими стежками з **півтисячі кілометрів**, не перестаючи захоплюватись баченим навколо* (О. Довженко).

Обставини місця. Характеризують дію, ознаку, подію у просторовому аспекті й відповідають на питання *де? куди? звідки?* Обставини місця різноманітні за способами граматичного вираження і значеннєвими функціями.

Обставини місця в сучасній українській мові виражаються двома основними засобами: прислівниками місця і надзвичайно розгалуженими прийменниково-іменниковими конструкціями.

У функціональному плані виділяють два різновиди обставин місця: власне обставини місця і обставини напряму дії чи стану.

Власне обставини місця. Вказують на локалізацію в просторі й відповідають на питання *де?* Ці обставини виражаються:

– прислівниками місця, напр.: *Десь у людей дощ іде* (Панас Мирний); *А тут, у чужому дворі, з ким домовишся?* (Ю. Цюпа); *Хіба десь далеко над стернею виткнеться зелена мичка, якийсь хутірець або панський маєток* (Петро Панч); *Там, за горами, давно вже день, і сяє сонце, а тут, на дні міжгір'я, ще ніч* (М. Коцюбинський);

– прийменниково-іменниковими конструкціями, що вказують на локалізацію дії чи стану у відповідному об'єкті (над ним, біля нього, перед ним, за ним, під ним), навколо об'єктів, між об'єктами, напр.: *Над плавнями чорними пасмами повз дим* (М. Коцюбинський); *Метушилися й гомоніли по дворах і серед вулиці величезні зграї горобців* Смолич); *Сестри білять яблуні в саду* (М. Вінграновський); *В будинку у директора заводу горіли веселі, яскраві вогні* (С. Васильченко).

– обставини напряму дії (стану). Вказують на кінцеву (*куди?*) чи на вихідну (*звідки?*) точку поширення дії чи стану. Вживаються з дієсловами на означення руху, переміщення.

Виділяють три різновиди цих обставин: зі значенням кінцевої точки поширення дії чи стану; зі значенням вихідної точки поширення дії чи стану; на позначення шляху переміщення.

1. Обставини зі значенням кінцевої точки поширення дії чи стану. Виражаються кількісно невеликою групою прислівників, напр.: *Врешті мельник казав їм зупинитися, а сам пішов наперед* (М. Коцюбинський); *Додому люди не розходилися: зібралися на цвинтарі, хвилювалися, гули* (С. Васильченко); *Тумани линуть вгору, вгору, а хмари вниз* (П. Тичина). Проте основним джерелом вираження цих обставин є численна група прийменниково-іменникових конструкцій, що вживаються в обставинній функції і вказують на те, що кінцевою точкою поширення дії або стану може бути внутрішня частина об'єкта чи середовища, поверхня об'єкта, місце над об'єктом, за об'єктом, перед об'єктом, простір над об'єктом, місце і простір над кількома об'єктами, напр.: *На превелику силу вдалося врешті вибитися зі стрижня та наблизитись до берега* (М. Коцюбинський); *У світлицю ввійшов невисокий, але товстий рудий чоловік, убраний у гарну чумарку, з картузом у руках* (Б. Грінченко); *Ми йшли до гімназії* (Ю. Смолич); *І мрії полинуть над ясні зірки, в країну далеку чар* (М. Рильський).

2. Обставини зі значенням вихідної точки поширення дії чи стану. Це своєрідні антоніми до обставин попереднього різновиду. Вони також можуть виражатися прислівниками, напр.: *Зверху почало щось сіятись, чи то дощ, чи мряка* (М. Коцюбинський); *Здалеку повіяло вогкістю, недалеко була мета* (Ю. Яновський); *Звідси,*

з узвишия, ми бачили світ довкола нас великим радіусом кілометрів на двадцять (Ю. Смолич).

Часто для вираження обставин місця на позначення вихідної точки поширення дії чи стану використовуються прийменниково-іменникові конструкції з прийменниками *з, з-під, з-за, від*, напр.: *Коли Соломія примостилася на плоті, Остап одіпхнув од берега і тоді скочив* (М. Коцюбинський); *Від залізничної колії бігли службовці блокпоста і робітники, що ремонтували насип* (Ю. Смолич); *Ана-толій вийшов із Севастьянівки на початку війни безвусим юнаком* (С. Скляренко); *Від білосніжного палацу до економичить управитель* (М. Стельмах); *Вертаються руські люди з чужої країни* (М. Костомаров).

3. Обставини на позначення шляху переміщення. Характеризують дію як таку, що відбувається на певному відрізку шляху. Основними засобами вираження цих обставин є безприйменниковий орудний відмінок іменника з просторовим значенням та прийменниково-іменникові конструкції з прийменниками *по, через, крізь, повз, вздовж*, напр.: *Вони їздили по селах* (М. Коцюбинський); *Три мотоцикли з колясками, вишикувавшись у колону, рухалися в бік Дніпра* (К. Пісоцький); *Іду шляхом, поля й ліси минаю, але життя свого не омину* (Л. Первомайський); *По садках де-не-де сновигали бійці, збираючи гіркі й дрібні черешні* (О. Гончар); *Дорога й далі йшла вздовж Уралу* (З. Тулуб); *Вподовж автостради гомонить барвистий ярмарок* (О. Гончар).

Крім зазначених різновидів, наявний і такий, у якому одночасно реалізуються початкова і кінцева точки поширення дії чи стану, напр.: *І від Дунаю до Дунаю, на верховині, на низу, я назову тебе* (М. Вінграновський).

Обставини часу. Характеризують дію, стан, ознаку за їх стосунком до певного часу і відповідають на питання *коли? доки? з якого часу? до якого часу? з яких пір? до яких пір?*

Вони виражаються прислівниками часу, безприйменниковими іменниками та іменниками в непрямих відмінках із прийменниками, дієприслівниками і дієприслівниковими зворотами, фразеологізмами. При цьому однаковою мірою активно використовуються непоширені і поширені обставини часу, напр.: *Щовечора, як зіронька до місяця сходить, молодая дівчинонька в садочок виходить* (Леся Українка); *Надвечір сонце зовсім сховалося: небо чорними хмарами замазалося; чутно здалека грім; моргає блискавка...* (Панас Мирний); *По відході Соломії Остап відчув себе одрізаним од світу, од людей* (М. Коцюбинський); *Вернувшись у хутір, він незабаром розворушив усю околицю й розвеселив її* (І. Нечуй-Левицький); *Кілька днів тому, ще тільки вчора ввечері, ми були просто чуднуваті заповзяті чотирнадцятилітні хлопчачки* (Ю. Смолич). *Що робить сонце уночі, коли у лісу на плечі тоненька зіронька сидить?* (М. Вінграновський); *І за вечерєю, і, біля вечері вони зрідка перекидалися якимось словом* (Б. Харчук).

Обставини часу із семантичного погляду поділяють на два різновиди: обставини із загальним значенням моменту дії та стану та обставини із загальним значенням хронологічних меж тривання дії чи стану.

1. Обставини із загальним значенням моменту дії або стану. Вони вказують:

– на зв'язок дії чи стану з відповідним моментом часу і виражаються прислівником (*увечері, вранці, вночі, улітку, навесні, смерком*), іменником із прийменником у зна-

хідному та місцевому відмінках (*у неділю, у жнива, в юності, на третій день, о сьомій годині, на світанку*), іменником із залежним прикметником чи займенником у родовому відмінку (*холодної зими, минулого року, пізньої осені, наступного тижня, цього літа*);

– на те, що дія або стан відбувається одночасно з іншою дією або станом (засобом вираження виступають іменники з прийменниками у родовому та місцевому відмінках: *серед ночі, за царя, при вступі*);

– на те, що дія або стан передують якійсь іншій дії, стану, події (засобом вираження є іменники з прийменниками у родовому, знахідному та орудному відмінках: *до літа, до зустрічі, під Різдво, під весну, за годину до Нового року, перед відпусткою, перед приїздом*);

– на те, що дія або стан відбувається після настання іншої дії, стану, події (засобом вираження є іменники з прийменниками у родовому, знахідному, місцевому відмінках: *після екзаменів, після дощу, після відпустки, за місяць, за рік, через тиждень, через десятиліття, по приїзді, по закінченні*).

2. Обставини із загальним значенням хронологічних меж тривання дії чи стану.

Вказують:

– на тривалість дії чи стану (засобами вираження є прислівники, іменники в знахідному та орудному відмінках без прийменника, іменники в родовому, знахідному, місцевому відмінках із прийменниками: *довго, місяць, годину, місяцями, з вечора до ранку, зарік, за місяць, за літо, упродовж року*);

– на початковий чи кінцевий момент тривання дії або стану (засобами вираження є прислівники, іменники в родовому відмінку з прийменниками: *зроду, з юності, з осені, до ночі, до весни*).

Обставини причини. Характеризують дію, стан, ознаку, вказуючи на причину, підставу виникнення їх, і відповідають на питання *чому? через що? з якої причини? на якій підставі?*

Обставини причини в сучасній українській літературній мові виражаються:

– прислівниками причини, напр.: *Кайдаш спересердя грюкнув дверима* (І. Нечуй-Левицький); *Зопалу я звівся на ноги* (Ю. Збанацький);

– дієприслівниками і дієприслівниковими зворотами, напр.: **Замислившись**, Євген не помітив, як підійшов до нього Роман Блаженко (О. Гончар); **Гнат зрадив, побачивши Настю та сина**, і заплакав (М. Коцюбинський);

– прийменниково-іменниковими конструкціями, включаючи ті, в яких уживаються похідні прийменники *завдяки, в результаті, внаслідок, у зв'язку з*, напр.: *По рівному спокійному обличчі Наталі від щастя текли сльози* (О. Кобилянська); *Вмирав нарцис з журби, з кохання* (О. Олесь); *Брови й плечі його ползли високо вгору від здивування* (О. Довженко); *Скільки гине одважних через мене* (Леся Українка); *Внаслідок цього цілі танкові армії захрясли в багнюці невикористані* (О. Довженко).

Обставини мети. Означають мету дії чи стану і відповідають на питання *для чого? нащо? навіщо? з якою метою?*

Обставини мети виражаються:

– прислівниками мети, напр.: *Усі вулиці Вербівки ніби навмисне обсажені вербами* (І. Нечуй-Левицький);

– прийменниково-іменниковими формами, напр.: *Мірошника полюбила для потіхи* (Т. Шевченко); *Бурлаки завернули в яр на відпочинок* (І. Нечуй-Левицький); *Мати пішла на город по буряки* (Панас Мирний); *Чогось дівчина по воду до броду не ходить* (Т. Шевченко); *Бійці скинули з себе плащ-палатки, вкрили ними міномети від дощу* (О. Гончар);

– дієприслівниковим зворотом, напр.: *Овечата ледве сновигали по траві, шукаючи тіні* (Панас Мирний); *Голосов прискорив біг, намагаючись відірватися, віддалитися від надто сильного суперника* (В. Собко);

– інфінітивом, напр.: *Місяць пливе оглядати і небо, і зорі, і землю, і море* (Т. Шевченко); *Батько їхав на хутір дістати берестка на колодки для коліс* (Петро Панч);

– складеними прийменниками *в ім'я, на честь, з метою* з іменником у родовому відмінку, а прийменник *з метою* може також уживатися з інфінітивом, напр.: *Тоді я склав план реконструкції кількох площ і вулиць міста з метою його благоустрою* (О. Довженко).

Обставини умови. Означають умову, за якої відбувається дія, і відповідають на питання *за якої умови?*

Обставини умови виражаються:

– прийменниково-іменниковими конструкціями: *Отак жив Чіпка, виростав у голоді та в холоді, у злиднях та недостачах* (Панас Мирний); *Та при такій погоді треба ще подумати про купівлю* (М. Стельмах);

– дієприслівниковим зворотом, напр.: *Мелодія, опанувавши душею, загніздившись там, не хутко німіє* (М. Коцюбинський).

Обставини допусту. Вказують на умову, всупереч якій щось відбувається, і відповідають на питання *незважаючи на що? всупереч чому?*

Обставини допусту виражаються:

– прийменниково-іменниковими конструкціями напр.: *Петро Потопчук, незважаючи на свою дебелу й кремезну, несподівану для сімнадцяти років постать, був у нас в класі малопомітною особою* (Ю. Смолич); *А дуб стоїть незламно всім напастям наперекір* (І. Цюпа); *А Він стоїть наперекір усім напастям* (І. Цюпа);

– дієприслівником і дієприслівниковим зворотом: напр.: **Не раз відчувши на собі щем поразок**, бійці не зупинялися у боротьбі (М. Скорупський).

Отже, обставини мають різноманітні значення і виражаються передусім за значеннєвими показниками.

5. Парцельовані другорядні члени речення

Питання про парцеляцію, парцельовані конструкції є дискусійним у мовознавстві. Нерідко явище парцеляції ототожнюють з явищем приєднування. Так, П. Дудик і парцельовані, і приєднувальні одиниці розглядає як приєднувальні конструкції. І хоча цим синтаксичним одиницям присвячено багато праць українських і зарубіжних мовознавців (С. Крючков, І. Петличний, Н. Валгіна, В. Жайворонок, О. Колесников, М. Михліна, М. Черемисіна, М. Шафіро та ін.), до цього часу наявні розбіжності у трактуванні цих явищ. В енциклопедії “Українська мова” явища) приєднування і парцеляції розмежовують чітко. Приєднування розглядають як різновид синтаксичного зв’язку, співвідношення двох синтаксичних одиниць на основі семантико-граматичної незалежності однієї з них (опорного речення) та смислового і граматичного тяжіння до неї іншої (приєднувальної конструкції). Парцеляція є способом оформлення однієї синтаксичної одиниці (речення) кількома комунікативними одиницями (фразами). Така позиція є цілком обґрунтованою. У межах другорядних членів речення наявні саме парцельовані компоненти.

Парцеляція (франц. *parcelle* – “частинка”) – спосіб мовленнєвого оформлення синтаксичної структури (речення) кількома комунікативними одиницями (фразами).

Парцельовані другорядні члени виникають ніби під час висловлення думки, виступаючи атрибутивним (означальним), адвербіальним (обставинним) або об’єктним доповненням, уточненням до сказаного в попередньому реченні.

Парцельовані означення. Вони виражаються одним чи кількома прикметниками або іншими частинами мови з означальною функцією, напр.: *Сонце сховалось за гори й ходило там десь короткими днями, а в ямі лишилась ніч... Довга, безкрая й сумна, як плащаниця* (М. Коцюбинський); *Ось і вечір. Вітрястий, погрозливий* (І. Микитенко); *З одного краю селища сага блищить, з другого – облуплений собор біліє. Старовинний, козацький* (О. Гончар).

Функціонування узгоджених означень у називному відмінку наближає їх до присудків, тому дехто з мовознавців називає їх предикативними означеннями. Однак парцельовані означення, виражені формами непрямих відмінків, позбавлені предикативності, напр.: *Крізь листя дерев і контури хат виднілися далекі обриси поля. Зеленого, соковитого* (Ю. Смолич); *На першому танку стояв жандарм. З оголеною шаблею* (Ю. Смолич).

Часто функціонують парцельовані прикладки, напр.: *Живуть на Зачіплянці здебільшого праведні люди, або, як Микола-студент казав би, правильні. Роботяги. Металурги* (О. Гончар); *А десь за ним хтось на роялі грає журну і бентежну сонату Бетховена. Місячну сонату* (І. Багряний).

Парцельовані обставини. Виражаються прислівниками та безприйменниково-іменниковими і прийменниково-іменниковими формами. Найчастіше парцельованими є обставини способу дії, міри і ступеня, місця, часу, причини, напр.: *Годинник у столовій пробив другу. Голосно, різко* (М. Коцюбинський); *Упоравшись, пішли шукати нової*

хати і найшли зелену хату і кімнату у гаї темному. В дугах, в степах широких, в байраках крутих, глибоких (Т. Шевченко).

Парцельовані додатки. Виражаються іменниками та субстантивованими словами і виразами, напр.: *Читав про зраду Юди... Про відступство Петра, що зрікся Вчителя, за ким півень прокричав двічі* (І. Багряний); *Згадували свої пригоди хлоп'ячі, своє мисливство й своє рибальство. Всякі неймовірні події, ясні радості й чорні трагедії золотого чудесного юнацтва* (І. Багряний).

Деколи одночасно функціонують кілька різних парцельованих другорядних членів, напр.: *І слухає мій сум природа. Люба, щира. Крізь плач, крізь сміх* (ТІ. Тичина).

6. Детермінантні члени речення

Члени речення за традиційною класифікацією визначають з урахуванням взаємодії синтаксичних і семантичних ознак. В основі нових підходів до класифікації членів речення в мовознавстві, в т. ч. й українському, – диференціація формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак. Ґрунтуючись на розмежуванні синтаксичних зв'язків на реченнєві та словосполученнєві, учені запропонували концепцію детермінантних членів речення (І. Вихованець, К. Городенська, Н. Шведова, Г. Золотова, В. Малащенко, О. Сиротиніна, Л. Руденко та ін.) як компонентів, що не входять до структурного мінімуму речення. У русистиці, зокрема, розмежовують суб'єктно-об'єктні та обставинні детермінанти. Суб'єктно-об'єктні детермінанти є додатками; обставинні детермінанти, що поширюють усю структуру речення, – обставинами.

Детермінант (лат. *determinans* – “той, що визначає”) – автономний семантичний поширювач речення, зумовлений комунікативними потребами висловлення.

У конструктивному аспекті детермінант є факультативним компонентом, без якого формальна і семантична будова речення є автосемантичною (самодостатньою), напр.: **Он в сутіні** велике місто мріє (М. Зеров); **В одному з найславетніших соборів** ворота царські вразили мене (Л. Костенко); **Триста ночей** я губами квітчав твою сірооку голову (М. Вінграновський).

Детермінант функціонує на реченнєвому рівні й пов'язується з предикативною основою детермінантним зв'язком, що є непередбачуваним і необов'язковим.

За семантикою виділяють фонові детермінанти, детермінанти зумовленості та детермінанти з характеризувальним значенням.

Фонові детермінанти. До них належать локальні і темпоральні детермінанти, які виконують атрибутивну функцію щодо всього висловлення, напр.: **Недалеко од хати під грушею** Мотря терла коноплі (І. Нечуй-Левицький); **Обабіч дороги** кучерявляться молоді трепетні тополі (І. Цюпа); **Другого дня зранку** чистили зброю (І. Багряний); **А на Юрія, у вівторок раненько, вернувся** Матвій (У. Самчук).

Детермінанти зумовленості. Це компоненти, які називають ситуацію, подію, що перебуває у відношенні взаємодії з основною подією. Серед них виділяють детермінанти причини, мети, умови, допусту, напр.: **Маковейчик, оглянувшись, мало не скрикнув з несподіванки** (О. Гончар); **Тієї осені, намагаючись потрапити в оперу,** Соломія часто бувала на імпровізованій співацькій біржі (В. Врублевська); **Спрагла**

влади людина, залежно від природної вдачі, при вдячній нагоді стає тираном або мудрецем (Р. Іваничук); За всієї словникової обмеженості мова спроможна відбивати світову необмеженість, пропускати через себе необмежений життєвий потік, перетворювати швидко-плинне у позачасове (П. Мовчан).

Детермінанти з характеризувальним значенням. До них належать такі детермінанти, яким властиві різні відтінки якісної характеристики основної події. Ці детермінанти поділяють на:

- детермінанти означальної семантики (*тихо, спокійно, розважливо, голосно* та ін.), напр.: **Червона** зблиснуло в скісних проміннях сонця лезо (Ю. Мушкетик);
- детермінанти зі значенням уточнення/ обмеження (*фактично, категорично, духовно* та ін.), напр.: **Зовні** Василь не був таким красивим, як Сашко (Яків Ваш);
- детермінанти сукупності/ роздільності (*разом, гуртом, утрюх* та ін.), напр.: **Разом** з Григорієм вони розробили кілька спеціальних маршрутів для найбільш безпечного переходу з сектора в сектор (Ю. Дольд-Михайлик).

ДЕТЕРМІНАНТНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ (від лат. – той, що визначає, обмежує”), **детермінанти** – другорядні члени речення, які залежать не від окремого слова, а від предикативної основи речення в цілому і виражають обставинні значення. Термін увела в середині 60-х рр. 20 ст. російська лінгвіст Н. Шведова. Такі члени речення акад. В. Виноградов називав поширювачами речення. Характерну особливість Д. ч. р. становить їхня сполучуваність з різними семантантико-граматичними типами речень та автономність. Вони не зумовлені ні граматичною формою, ні лексичним значенням якогось слова, не стосуються його безпосередньо, а пояснюють гол. члени речення разом з підпорядкованими їм членами.

У сучас. укр. літ. мові Д. ч. р. виражаються:

- прийменниково-відмінковими формами (типово): **Після дощу** гостріше пахнуть квіти (В. Сосюра);
- морфологізованими прислівниками: **Зопалу** я звівся на ноги (Ю. Збанацький);
- деякими безприйменниковими непрямыми відмінками: **Того дня** мрячило (Є. Гуцало);
- дієприслівниками і дієприслівниковими зворотами: **Я натикаюсь на біду й печаль і прокидаюсь, не сплячи, від болю** (Д. Павличко).

Найчисленнішу групу з-поміж детермінантів становлять прийменниково-відмінкові сполуки. Найчастіше Д. ч. р. займають у реченні типову для них початкову позицію.

Істотною ознакою Д. ч. р. є їхня найтісніша пов'язаність із структурою складного речення, їх утворення шляхом згортання однієї з частин складнопідрядного або складносурядного речення. Можна виділити три основні групи детермінантів за їхньою співвідносністю з різними типами вихідних речень:

- 1) просторові детермінанти, що функціонують унаслідок згортання опор. дієслів типу **бути, перебувати, опинятися, розташовуватися, сидіти, стояти** – у значенні місця перебування, пор.: *Хлопчик співав, коли був у садку* → *Хлопчик співав у садку*;
- 2) детермінанти з часовим, причиновим, цільовим, допустовим та ін. значеннями, утворювані від підрядних частин складнопідрядного речення, напр.: *Дівчинка морщиться, бо болить поранена нога* → *Дівчинка морщиться від болю*;

2) детермінанти із значенням зіставлення, протиставлення, включення виключення тощо, які сформувалися на базі однієї з частин складносурядного речення, пор.: *Всі прийшли, але не прийшла Оксана* → *Всі прийшли, за винятком Оксани*.

СИНКРЕТИЗМ (від гр. – “з’єднання”) – формальне нерозрізнення, злиття в одній формі різнорідних мовних елементів. Явище синкретизму притаманне всім рівням мовної структури, однак на кожному з рівнів має специфічні особливості.

С. у системі членів речення виявляється в поєднанні в одному члені речення диференційних ознак різних членів речення: *поїздка в Україну (куди? і яка?)*, *сидіти на возі (де? і не чому?)*, *бажання виговоритися (яке? і чого?)*.

ПАРЦЕЛЯЦІЯ (від франц. *parceller*– “поділяти на дрібні частини”) – спосіб мовленнєвого оформлення єдиної синтаксичної одиниці – речення кількома комунікативними одиницями – фразами.

Парцельовані члени речення – члени речення, виділені у відносно самостійну комунікативну одиницю.

Парцеляція дає змогу підкреслювати змістову значущість виділених членів речення, актуалізувати й посилювати їхню інформативну місткість, експресивну виразність, а також розвантажувати смислову й граматичну структуру вихідного речення.

Парцеляція широко використовується у художній літературі та публіцистиці як один із засобів зображувального синтаксису.

ЛЕКЦІЯ №6

Односкладне речення

1. Мовознавча інтерпретація односкладних речень
2. Дієслівні односкладні речення:
  - 2.1. Означено-особові речення
  - 2.2. Неозначено-особові речення
  - 2.3. Узагальнено-особові речення
  - 2.4. Безособові речення
  - 2.5. Інфінітивні речення
3. Іменні односкладні речення:
  - 3.1. Номінативні речення
  - 3.2. Генітивні, нема-генітивні та генітивно-квантитативні речення

3.3. Вокативні речення

Література:

Додаткова:

Чирва Г.М. Безособові речення // УМЛШ. – 1974. – №3.

Слинько І.І. Чи є односкладні речення? // Мовознавство. – 1985. – №4. – С. 48-53.

1. Мовознавча інтерпретація односкладних речень

Представники логіко-граматичного напрямку (*М. Греч, О. Востоков, Ф. Буслаєв*) розглядали односкладні речення як неповні, оскільки вони вважали, що в реченні як синтаксичній одиниці обов'язковою є двочленність структури, допускаючи при цьому пропуск одного з головних членів речення-судження. При цьому в реченні обов'язкова наявність присудка. Тому номінативні речення трактувались як неповні.

Присудок як найважливіший компонент речення розглядався представниками психологічного і формально-граматичного напрямів (*О. Потебня, П. Фортунатов, Д. Овсянко-Куликовський, М. Петерсон, Д. Кудрявський*). Головний член односкладного речення, виражений називним відмінком іменника, визначався як присудок. Так, П. Фортунатов у реченні *Пожжежа* визначає слово *пожжежа* як психологічний присудок, а психологічним підметом, на його думку, є уявлення про полум'я, дим, які він щойно бачив. *О. Руднев* зазначає з цього приводу: “Це означає, що П. Фортунатов, підходячи до характеристики односкладного речення з психологічної точки зору, розглядає підмет і присудок не з боку вираження в мові взаємозв'язку явищ реальної дійсності, а з погляду поєднання безпосереднього сприйняття явища зі словесним позначенням його в мові (реченні)”.

Вагомий унесок у вивчення односкладних речень уніс *О. Шахматов*. На його думку, в односкладних реченнях чітко не виражені ні підмет, ні присудок, тому слід стверджувати тільки про головний член речення, який формально можна ототожнювати з підметом чи присудком.

Саме на погляди *О. Шахматова* спирається більшість сучасних мовознавців при встановленні типів односкладних речень та характеристиці головного члена.

Односкладні речення – речення з одним наявним головним членом, що не потребують поповнення другим головним членом.

За морфологічним вираженням головного члена речення *О. Пешковський* виділяє дієслівні безособові, дієслівні неозначено-особові, номінативні та інфінітивні речення.

Українські мовознавці поступово запроваджували свою термінологію.

О. Синявський виділив безпідметові речення, речення з відносною безпідметовістю (неозначено-особові та узагальнено-особові), безприсудкові речення (називні).

Л. Булаховський – безособові і відносно-безособові речення, називні.

В академічному синтаксисі української мови використано усталену в сучасному східнослов'янському мовознавстві класифікацію односкладних речень, за якою виділяють односкладні означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні та номінативні речення.

Проте і нині спостерігаються спроби удосконалити існуючу класифікацію односкладних речень. І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська навіть замінюють термін “односкладні речення” на “однойдерні речення”, які поділяють на однойдерно-двокомпонентні і однойдерно-однокомпонентні

Найбільше дискусій із приводу означено-особових, неозначено-особових і узагальнено-особових речень, які деякі вчені залишають поза межами односкладних речень.

На думку А. Загнітка, розглядати односкладні речення слід з урахуванням нерівнорядності формально-граматичної і семантико-синтаксичної площин реченнєвої структури, а також нерівнорядності всіх типів односкладних речень “оскільки з-поміж них вирізняються речення з яскраво вираженою особовою семантикою”. Саме це й зумовлює віднесення означено-особових, неозначено-особових, узагальнено-особових односкладних речень до двоскладних (В. Сімович, Ю. Шерех, І. Вихованець, Н. Шведова, Г. Золотова).

Не викликає сумнівів статус безособових речень.

Периферійною ланкою дієслівних односкладних речень є означено-особові структури, що найбільшою мірою наближаються до двоскладних речень. Означено-особові, неозначено-особові та узагальнено-особові речення А. Загнітка кваліфікує як двоскладні на рівні семантико-синтаксичної структури і як односкладні, парадигматичне співвіднесені з двоскладними, у формально-граматичному вимірі.

Ґрунтуючись на теоретичних положеннях праць “Сучасна українська літературна мова: Синтаксис” (1972), “Теоретична граматики української мови: Синтаксис” (2001) А. Загнітка та ін., виділяємо такі типи односкладних речень з урахуванням формально-граматичних і семантичних ознак:

означено-особові,

неозначено-особові,

узагальнено-особові,

безособові,

інфінітивні,

номінативні,

які за способом вираження головного члена поділяються на *дієслівні* (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні) та *іменні* (номінативні) речення.

Односкладні речення, як і двоскладні, можуть бути поширеними і непоширеними, повними і неповними.

2. Дієслівні односкладні речення:

Односкладні означено-особові речення — речення, головний член яких виражений дієсловом дійсного способу першої або другої особи однини чи множини теперішнього або майбутнього часу, а також наказового способу і вказує особовим закінченням на означену особу.

Наприклад: *Втрачаю останні сили* (І. Цюпа); *Отримаю зараз копію, дістану із схованки ще дві і вже сьогодні матиму оселедця* (Петро Панч); *Благословляю і люблю твоє чоло двадцятивесне* (М. Вінграновський); *Криши, ламай, троци стереотипи* (Л. Костенко); *Увіходимо* (С. Васильченко).

Такі речення без займенникового підмета *я, ти, ми, ви* О. Пешковський, Л. Булаховський вважали неповними. І. Вихованець відносить їх до двоскладних і кваліфікує як “речення з лексично вираженим дієслівним простим присудком у формі першої і другої особи теперішнього та майбутнього часу, а також наказового способу і лексично не вираженим (нульовим) підметом у формі першої та другої особи займенникових іменників (так звані означено-особові речення)”. Такий підхід зумовлений кваліфікацією лінгвістами елементів *я, ти, він (вона, воно), ми, ви, вони* як аналітичних морфем-префіксів, що виражають особу дієслова. Отже, на формально-граматичному рівні ці речення односкладні, оскільки в них предикативність виражається одним компонентом — головним членом речення. У цих реченнях на першому плані перебуває не особа, а дія чи стан.

Головний член односкладних означено-особових речень виражається:

– дієсловом першої особи однини та множини дійсного способу, напр.: *Почувши від батька, що вчитимуся там, я з підстрибом вискочив на вулицю* (Петро Панч); *І знов тишу* (Л. Костенко); *Доберемося за три години, а стонадцять верст до родинки* (Л. Костенко); *Нічого не хочу знати про твої особисті справи* (І. Драч); *Привезем гарбу соломи та змісім з нею глини* (М. Вінграновський); *Вчорашню тіль коханої люблю* (М. Вінграновський);

– дієсловом другої особи однини та множини дійсного способу. Такі речення функціонують переважно в діалогічному мовленні, напр.: *Хочете заробити карбованця?* (Б. Грінченко); *Можє, на зорі літатимеш сині?* (М. Пригара); *По обіді йдете на озеро. Потім до лісочка. А доки повернетесь назад, дивись і до вечери збиратися час* (І. Сочивець);

– дієсловом наказового способу, напр.: *Гори. Щезай в пожежах самоспалень, в гірких руїнах власних попелищ!* (Л. Костенко); *Смеркає — грай. Розвиднюється — грай* (Л. Костенко); *Любїть і борїться за щастя безкрає, згорїть без останку за край дорогий* (В. Сосюра).

Дієслово у формі третьої особи не може бути головним членом односкладного означено-особового речення, оскільки ця форма не вказує на конкретну особу, як і форма минулого часу дієслова, напр.: *Їду автобусом. Їдеш автобусом — Їде автобусом.*

Односкладні неозначено-особові речення

Особливість неозначено-особових речень полягає в тому, що основна увага зосереджена на факті, події. Діюча особа є або неназваною, оскільки з погляду мовця це несуттєво, або неозначеною. У будь-якому разі в реченні відсутній граматичний підмет. Однак неозначеність особи не засвідчує її активності. Річ у тім, що виконувач дії перебуває на задньому плані; важливою є виконувана ним дія. Саме неозначеність суб'єкта дії і є особливістю цього типу речень, напр.: *Везли людей на заслання* (А. Тесленко); *Та половина, де клас, темна, а друга, де їх квартира, дивиться великими освіченими вікнами, їх дожидають* (Б. Грінченко); *Замість затемнювача-пропийки прислали на ферму молодшого, завязтого, з іншої далекої бригади. Поставили завідувати фермою* (О. Гончар); *Чіпчину хату опечатали, забили* (Панас Мирний).

Односкладні неозначено-особові речення — речення, головний член яких виражений дієсловом третьої особи множини теперішнього чи майбутнього часу або ж формою множини минулого часу і називає дію, здійснювану неозначеними особами.

У неозначено-особових реченнях ступені неозначеності суб'єкта дії різні. У найтиповіших випадках дія, позначувана дієсловами третьої особи чи формами минулого часу, стосується невизначеної кількості осіб, що для мовця не має принципового значення, напр.: *Засвітили в вагоні* (А. Тесленко); *Цілі династії тут поховано металургів, тих, що списи постачали на Січ та гаківниці. Ще й зараз дещо знаходять. Якось викопали на городі в Кінесбаса човник крем'яний, міркували гуртом, що воно таке, для чого* (О. Гончар); *Над лиманом білять синім, білять білим над лиманом* (М. Вінграновський); *А з яким звичаєм народним проводжають тут хлопців до військкомату!* (О. Гончар).

Особа, що виконує дію, може бути відома мовцеві, але з певних причин не називається напр.: *Потім задали завдання на дробі* (Петро Панч); *І коли повалили його на долівку, він усе зрозумів* (Л. Костенко); *Півроку пролежав я в госпіталі. А потім списали мене по чистій* (І. Цюпа).

Діючою особою може бути сам мовець, але він з певних причин не акцентує на цьому, а використовує форму неозначено-особового речення, напр.: *Тут тебе завжди чекають; Вас просять заспокоїтись*. Такі речення вживаються замість двоскладних речень: *Я тебе завжди чекаю; Я прошу Вас заспокоїтись*. Вони можуть функціонувати і як синоніми односкладних означено-особових речень: *Чекаю тебе завжди; Прошу Вас заспокоїтись*.

Отже, основне значення дієслівної форми в неозначено-особових реченнях — неозначеність, а не множинність виконувачів дії, хоча найчастіше неозначеність і збігається з 'множинністю. Деколи головний член неозначено-особового речення може виражатися дієсловом третьої особи однини теперішнього чи майбутнього часу або ж формою однини минулого часу, напр.: *Постукало у вікно* (С. Васильченко); *Застукало дужче у вікно* (С. Васильченко).

Формально неозначено-особові речення можуть збігатися з неповними двоскладними реченнями, в яких пропущений підмет. Останні неважко розрізнити в контексті, підмет звичайно встановлюється з попереднього речення, напр.: *Молодь на Зачіплянці здебільшого вишнева — живуть тут хлопці-смаглюки й дівчата-смаглявки. Десь працюють, десь вчаться, зникають на цілий день і лише надвечір повертаються на свою Веселу* (О. Гончар). На відміну від неповних двоскладних, в односкладних неозначено-особових реченнях виконувач дії не зумовлюється контекстом, напр.: *Верба усохне, і спляють грушу. Зелене море зроблять із Дніпра* (Л. Костенко).

Отже, в неозначено-особових реченнях основна увага зосереджена на дії, а дійова особа є неозначеною, хоча деколи форма неозначено-особових речень використовується стосовно конкретних осіб.

Односкладні узагальнено-особові речення

Серед інших типів односкладних речень узагальнено-особові вирізняються тим, що вирішальною ознакою у їх встановленні є семантика конструкції.

Односкладні узагальнено-особові речення — речення, головний член яких виражений дієсловом другої особи теперішнього чи майбутнього часу (рідше — іншими особовими формами) і вказує на узагальнену особу.

Ступінь узагальнення особи буває різним. Найвищий він в афористичних висловах (прислів'ях, приказках, загадках), частина яких являє собою односкладні узагальнено-

особові речення, напр.: *Слухай кожного, але не з кожним говори* (Народна творчість); *Стоїш високо — не будь гордим, стоїш низько — не гнися* (Народна творчість); *Вуглем полотна не білять* (Народна творчість); *Учи народ, учися і в народу* (Народна творчість); *Учителя і дерево пізнають по плодах* (Народна творчість).

Дії і стани, про які йдеться в узагальнено-особових реченнях, є часто повторюваними, властиві усім або багатьом особам. Вони типові, безпосередньо не стосуються співрозмовника, мають узагальнене значення.

Форма головного члена узагальнено-особового речення може збігатися з формою головного члена означено-особового речення (1-ша, 2-га особи) та неозначено-особового речення (3-тя особа). Тому на передній план при розрізненні таких структур виступає семантичний чинник: якщо дія в означено-особовому реченні стосується конкретної особи (осіб), у неозначено-особовому — кількох чи багатьох (а інколи й однієї) осіб, то в узагальнено-особовому реченні дія може стосуватися будь-кого.

Узагальнено-особові речення можуть виражати такі значення:

— умовно-наслідкове, напр.: *Здобудемо освіту — побачим більше світу* (Народна творчість);

— поради чи перестороги, застереження, напр.: *Не хвались, як їдеш у поле, а хвались, як їдеш з поля* (Народна творчість); *Не хвали мене в вічі, не гудь поза очі* (Народна творчість),

— можливості чи неможливості дії, напр.: *Старого горобця на полові не обдуриш* (Народна творчість); *Шилом моря не нагрієш* (Народна творчість); *Брехнею далеко не заїдеш* (Народна творчість).

Нижчим ступенем узагальнення характеризуються структури, що означають дію або стан самого оповідача і виражають в узагальненій формі його думки, переживання, настрої. Мовець вживає форму другої особи замість першої, щоб наголосити на типовості даної дії, яка стосується багатьох осіб, в т. ч. й самого мовця, напр.: *Хапаєшся було там і тут. В канцелярії і до після півночі сидиш іноді* (А. Тесленко); *Біля собору звернеш через майдан на свою заповітну Веселу, і вже ти досяг мети* (О. Гончар); *Закохану людину одразу помітиш* (О. Гончар); *В голосі його тиха зажура і стриманість, і ще щось таке, що відразу й не збагнеш* (І. Цюпа).

В узагальнено-особових реченнях головний член може бути виражений:

— дієсловом у формі 2-ї особи однини теперішнього чи майбутнього часу, напр.: *Дивишся і не надивишся, дишеш ¹ не надишешся тим чистим, гарячим і пахучим повітрям* (Леся Українка); *Але як швидко побіля вогню не бігай — все рівно обпечешся* (Григорій Тютюнник); *Куди не глянеш в даль оцю окресну — тут споконвіку скрізь лилася кров* (Л. Костенко); *Що збереш за ці дні — взимку місяцями годуватимешся* (В. Козаченко);

— дієсловом 2-ї особи множини, напр.: *Чистим зерном сійте поле, вродить хліб як море* (Народна творчість); *Шукайте і знайдете* (Декарт);

— дієсловом у формі 2-ї особи однини і множини наказового способу, напр.: *Не бійся досвітньої мли, — досвітній вогонь запали* (Леся Українка); *Посій в пору — будеш мати зерна гору* (Народна творчість); *Добре діло роби сміло* (Народна творчість);

— дієсловом у формі 1-ї особи множини теперішнього або майбутнього часу, напр.: *Що маємо — не дбаємо, втративши — плачемо* (Народна творчість);

— дієсловом у формі 3-ї особи множини, напр.: *Дарованому коневі в зуби не дивляться* (Народна творчість); *Решетом воду неносять* (Народна творчість);

— дієсловом чоловічого роду минулого часу, напр.: *Цілив у ворону, а попав у корову* (Народна творчість).

Отже, головний член узагальнено-особових речень виражається тими самими морфологічними формами, що і в означено-особових та неозначено-особових реченнях. Тому основним засобом розрізнення цих конструкцій є семантика.

Безособові речення

У системі односкладних речень безособові структури і центральним типом (це засвідчується в багатьох спеціальних дослідженнях, підручниках, посібниках), широко використовуваним у мові й різноманітним за своєю будовою.

Односкладні безособові речення — речення, головний член як називає дію чи стан, незалежні від активного діяча.

Семантичною основою безособових речень є відсутність активного діяча (носія ознаки), бо вказівка на нього виражається непрямим відмінком, напр.: *Я граю легко – Мені грається легко*. У безособовому реченні *Мені грається легко* є вказівка на діючу особу (*мені*), однак неможливість уживання форми називного відмінка зумовлює дію як таку, що відбувається незалежно від діяча. Через відсутність суб'єкта дії чи стану як активної сили безособові речення не можуть бути спонукальними.

З урахуванням морфологічної природи головного члена безособового речення та його загальної семантики виділяють декілька різновидів безособових речень.

1. Власне безособові речення. Головний член виражений безособовим дієсловом. Таких дієслів порівняно небагато; одні з них уживаються без афікса -ся, інші — з афіксом -ся (*смеркати, сутеніти, світати вечоріти, розвиднятися, таланити, щастити, хотітися, кортіти, лихоманити, морозити* та ін.). Речення цього різновиду поділяють на кілька підгруп:

а) речення, в яких міститься повідомлення чи запитання про стихійні явища, стани і процеси в навколишньому середовищі, напр.: *Потемніло враз* (Б. Грінченко); *Вже смеркалося* (Б. Грінченко); *Смеркало раз* (А. Тесленко); *Справді світало* (С. Васильченко); *Тим часом розвиднілося, світало* (М. Рильський). Головний член безособових конструкцій може мати аналітичну форму, що складається з інфінітива та дієслівної зв'язки *бути* чи допоміжних дієслів *починати, продовжувати, ставити* та ін., напр.: *Незабаром має світати* (М. Трублаїні); *Вже й сіріти почало* (І. Цюпа);

б) речення, в яких виражаються переживання, настрої й фізичні відчуття людини, незалежні від її волі. Ці речення лише вказують на особу, виражену формою непрямого відмінка, напр.: *В голові у Соломії розвиднілось* (М. Коцюбинський); *Світати у мозку в людей почало* (Л. Первомайський);

в) речення, в яких виражаються модальні значення бажання (небажання), що концентруються в семантиці головного члена, переважно складеного, який поєднує безособове дієслово *хочеться (не хочеться), кортить, манить, вабить* та ін. як допоміжне з інфінітивом зі значенням конкретної дії; подеколи інфінітив може опускатися: *Не хочеться туди* (С. Васильченко); *А от писар. Кортить йому з панночкою роман вчинити* (М. Грушевський); *Хотілося залізи в найдавший куток канати, поруч із Валею або й Алею, і слухати* (Ю. Смолич); *Йому хотілося бити земні*

поклони і молитися (Ю. Смолич). До цієї групи відносять і речення, в яких у складеному головному члені інфінітив поєднується з дієсловами зі значенням необхідності, можливості та ін., напр.: *Недовгоїм довелося шукати води* (М. Коцюбинський); *Прийшлося пробиратись помацки* (Панас Мирний); *Перший наш хліборобський день нам довелося робити на полі в сільського старости* (Ю. Смолич);

г) речення, що вказують на успіх (неуспіх), певний внутрішній стан особи. Головний член таких речень виражений дієсловами типу *таланити щастити, фортунити*. У цих конструкціях переважно наявний давальний відмінок суб'єкта, який зрідка може опускатися, напр.: *Остапові пощастило, однак, зачепитись якомсь за прибережну вербу* (М. Коцюбинський); *Репетюкові й Толянкові нарешті пощастило видертися* (Ю. Смолич); *Є ж на світі невезучі люди, яким ні в чому не таланить* (М. Стельмах);

г) речення, що вказують на наявність/ відсутність деяких кількісних змін, явищ станів у навколишньому середовищі. У їх складі постійно функціонує додаток у формі родового відмінка, напр.: *Бракує арфі струн, співцеві слів* (Леся Українка).

2. Безособові речення, головний член яких виражений особовим дієсловом, ужитим у безособовому значенні. Вони найпоширеніші в сучасній українській мові. Їх поділяють на дві підгрупи з урахуванням морфологічного вираження головного члена:

а) безособові речення з головним дієслівним членом без афікса *-ся*. Вони означають:

— природні явища, фізичні процеси, що мають певні просторові межі, напр.: *Затихло в хаті* (С. Васильченко); *У хаті все темнішало та темнішало* (Марко Вовчок); *Похмурніло навколо в ці дні* (М. Стельмах);

— природні процеси, реалізовані з допомогою якогось предмета, що виконує дію, або ж явища природи, що є джерелом дії (стану); тому в таких реченнях переважно наявний непрямий додаток в орудному відмінку, а вони синонімічні з двоскладними реченнями, напр.: *Дужче обвіває густим, теплим духом чебрику, що росте понад межею* (В. Винниченко); *Прохолода повіяла з лісу* (М. Стельмах); *Пахне димом* (Н. Рибак); *Кілька днів підряд мело колючим снігом* (В. Козаченко); *Од ріки тягне прохолодою* (В. Козаченко); *І враз Зілова рясно зросило гарячим потом* (Ю. Смолич); *Завіяло, заговорило снігом у полі, попід садом і в саду* (М. Вінграновський);

— фізичні та психічні стани людини, її настрої, переживання, сприймання, відчуття, напр.: *Шумить у голові, дзеленчить* (А. Тесленко); *Хоч всередині Аркадія трясло, але зовні він зберіг цілковитий спокій* (І. Вільде); *У голові гуло й гриміло куди дужче* (Ю. Смолич).

До речень цієї підгрупи належать і такі, головний член яких виражений особовими дієсловами минулого і майбутнього часу *не було, не буде*, вжитими у безособовому значенні, напр.: *Не було нікого* (М. Коцюбинський); *А Соломії не було* (М. Коцюбинський); *Плати ніякої не було мені* (А. Тесленко); *У цей день у школі не буде навчання; Навіть і снопів уже не було* (Петро Панч);

б) безособові речення з головним дієслівним членом з афіксом *-ся*. Більшість безособових речень позначають різні процеси сприймання, мислення, мовлення тощо. Порівняно незначна частина їх означає фізичні явища, джерелом яких є суб'єкт, неозначений у комунікативному плані, напр.: *Дихалось важко* (М. Коцюбинський); *Стручисі не спалося* (Б. Грінченко); *Добиралось геть-геть за північ* (Панас Мирний); *Не спалося дівчині* (М. Грушевський); *Як глибоко зітхнулося* (Ю. Смолич).

Безособові речення з головним членом, вираженим особовим дієсловом у безособовому значенні, функціонують як головні частини складнопідрядних речень з підрядними з'ясувальними, що виконують роль підметів. Найчастіше головним членом таких безособових конструкцій є дієслова сприймання (*бачиться, здається, ввижається, сниться, чується* та ін.), на означення процесів мислення і мовлення, що не заплановані, напр.: *І снилось, як гаряче дихають дні* (А. Малишко); *їй здалося, ніби за стіною хтось розмовляє* (М. Трублаїні); *Згадалось Тоні, як позаторік на свято урожаю поїхали колективно з Центральної до моря купатись* (О. Гончар).

3. Безособові речення, у яких головний член виражений незмінною предикативною формою на -но, -то, напр.: *З чотирьох її класів було винесено парти і просто на підлозі накидано горами сіна* (Ю. Смолич). У реченнях цього типу головний член означає стан як результат дії в минулому, а іноді результат дії, не зумовленої волею людини, напр.: *Віконця замуровано морозом* (Панас Мирний); *Дивлюся — ранком вже заволочено серпанком сіреньке небо* (Леся Українка); *Занедбано цвинтар, лише великодніми святими сходяться сюди якісь бабусі на поминки...* (О. Гончар); *Отже, приймати подарунки було поміж нас суворо заборонено* (Ю. Смолич).

Часто в таких конструкціях при головному члені наявний додаток у формі орудного відмінка, напр.: Зал залито яскравим сліпучим світлом (Ю. Яновський).

Ці речення співвідносні з двоскладними конструкціями, в яких складений іменний присудок виражений пасивним дієприкметником, напр.: *Ой у полі жито копитами збито* (Народна творчість);

4. Безособові конструкції, головний член яких виражений прислівником. Серед них виділяють кілька підгруп, однією з найпоширеніших є така, головний член якої виражається предикативним прислівником типу *болісна, боляче, безлюдно, весело, гарно, відрадно, добре, прикро, радісно, сумно, тепло, страшно, тихо, холодно* та ін. Вони часто поєднуються з дієсловами-зв'язками *було, буде, стало, стає, стане* та ін., а також з інфінітивом як залежним компонентом, напр.: *Ставало вогко й холодно* (М. Коцюбинський); *В повітрі стало тепліше* (М. Коцюбинський); *Стало просто хмарно, сіро і тоскно* (Ю. Смолич); *Від їхніх пісень робилося так тоскно, що аж за серце брало* (Петро Панч); *Глеювата глина набиралась на чоботи, і стало важко йти* (О. Гончар); *Як йому приємно стояти серед такого зеленого побратимства, розкинувши широко вузлуваті руки свої, підставивши небу кучеряву голову* (І. Цюпа).

Із цієї підгрупи поширеними є структури з предикативними прислівниками дієслівного походження на означення сприймання: *видно, видко, помітно, чутно*. У таких реченнях знахідний відмінок часто обов'язковий. Тому деякі мовознавці кваліфікують такі речення як двокомпонентні. Знахідний відмінок звичайно перебуває у постпозиції й виконує функцію об'єкта, напр.: *Коли злізти аж на поміст, видно зелені ліси за Гонтовим Яром і за Кириковою Січкою, балку за Яловенковим млином і хрест на Посуньківській церкві* (Петро Панч); *І тихо видно білі дива, на руку руку ніч кладе...* (М. Вінграновський); *В темряві видно було одне тільки небо — далеке, темне, наче оксамит* (С. Васильченко); *Чутно стрілянину з рушниці, вибухи з гармат* (Є. Кротевич); *Подеколи видко було то тут, то там дядьків, коней, плуги* (В. Винниченко). Часто аналогічні конструкції трапляються і при запереченні. У такому разі позицію знахідного відмінка займає подовий, напр.: *Не видно було навіть комиша, що стирчав густо, як жито на ниві, круг них* (М. Коцюбинський); *А лісу й сліду не*

видко було нігде (В. Винниченко); *У дворі не видно було нікого* (Петро Панч). Ці предикативні прислівники часто передбачають давальний відмінок суб'єкта (*тобі, йому, мені, нам*), напр.: *Тим часом Раїсі видно було, як у другій хаті Тася присіла перед грубкою* (М. Коцюбинський).

Окрему підгрупу становлять безособові речення, в яких головний член виражений модальними прислівниками типу *необхідно, можна, не можна, доцільно, треба*, пов'язаними з інфінітивом, напр.: *Треба було дочекатися світанку* (М. Коцюбинський); *За високого та густого, як щітка, комишу не можна було нічого розібрати* (М. Коцюбинський); *Але перед тим, перед їжею, перед обідом, треба було хоч на секунду спочити* (Ю. Смолич); *Треба вертатися назад* (Б. Грінченко); *Годі вже далі їти* (А. Тесленко); *Можна ще побігти на ставок* (Петро Панч).

5. Безособові конструкції, головний член яких виражений предикативними словами типу *гріх, біда, жаль, досада, сором, шкода, час, пора* та ін. Деколи вони можуть поєднуватися з інфінітивом, напр.: *Час одпочить, попоїсти* (А. Тесленко); *Жаль стало батька* (М. Коцюбинський); *Чи не пора нам спуститись в долину?* (М. Коцюбинський); *Тієї землі забути нам не сила* (С. Крижанівський); *Мені стало себе шкода* (Петро Панч).

6. Безособові речення з головним членом, вираженим предикативним словом *нема*, при якому наявний непрямий додаток у формі родового відмінка, що називає особу чи предмет, відсутність яких стверджується, напр.: *Тут нема вже рятунку* (М. Коцюбинський); *Нема на хліб* (Л. Костенко); *Тебе немає* (Л. Костенко); *Місяця нема, не народився* (М. Грушевський); *Та у вас тут нічого нема* (М. Грушевський).

Такі конструкції можуть бути еліптичними, напр.: *І нігде ні садочка, ні квіток!* (І. Нечуй-Левицький); *Навколо ні душечки* (М. Коцюбинський).

Односкладні інфінітивні речення

Інфінітивні речення у системі односкладних конструкцій становлять дещо однотипні структури, що виражають широке коло модальних значень.

Односкладні інфінітивні речення — речення, головний член яких виражений синтаксично незалежним інфінітивом.

Тривалий час інфінітивні речення не виділяли в окремий тип, а розглядали їх серед безособових (у XIX ст. — Ф. Буслаєв, О. Потебня, Д. Овсянко-Куликовський; у XX ст. — Є. Галкіна-Федорук, Л. Булаховський, О. Руднев). Проте уже О. Пешковський інфінітивними називав речення, головним членом яких є незалежний інфінітив, О. Шахматов розглядав ці речення ширше, виділяючи інфінітивні безпідметові речення та інфінітивно-дієслівні безособові речення. Поєднання ж у реченнях інфінітивів з безособовими дієсловами, предикативами й іменниками О. Шахматов кваліфікував як головні члени двоскладних речень.

У сучасному мовознавстві щодо інфінітивних речень дотримуються поглядів О. Пешковського (К. Тимофеев, О. Гвоздев, В. Бабайцева, Б. Кулик, П. Дудик, А. Загнітко та ін.). Проте деякі вчені до інфінітивних відносять і речення з допоміжними дієсловами *бути, стати, виявляти ся* та ін. (Н. Шведова, Г. Золотова).

За структурою інфінітивні речення відрізняються від тих безособових, у яких інфінітив є синтаксично залежним. Такі односкладні речення є безособовими (*хочеться працювати, можна відпочити, треба написати*). Інфінітивними ж є речення з головним членом — інфінітивом без частки *би* (*б*) або з часткою *би* (*б*).

1. Інфінітивні речення без частки *би* (*б*), їм притаманні такі модальні значення:

— необхідності, неможливості, неминучості, наявності/ відсутності дії чи стану, напр.: *Тепер тільки підвестись, постукає в шибку й просунути між трат клунок* (В. Винниченко); *Івашкові не терпілось: хоч на хвилину взяти голуба в руки й порахувати пір'я в хвості та на крилах* (В. Винниченко); *Поблизу чути гомін, а людей не видно* (С. Васильченко); *Бігти Миколі до саги мимо Ягорової хати, мимо солом'яного дідового палацу* (О. Гончар); *Погасло небо. І землі не чути* (М. Вінграновський); *У жодній енциклопедії світу не знайти нам цієї Зачіплянки* (О. Гончар);

— сумніву, вагання щодо доцільності чи необхідності дії (стану), названої інфінітивом, напр.: *За що вам ворогувати?* (М. Стельмах); *Чом же про те не дбати?* (Леся Українка); *Що, може, першої любові не дочекаєтесь, не допить?* (А. Малишко);

— спонукування: наказ, просьба, порада, побажання, заклик до виконання (невиконання) певної дії, напр.: *Мечем до нього прорубати путь* (Леся Українка); *Примружити очі й замовкнути. Не говорити, не чути! Повідчиняти вікна! Провітриць оселю! Викинуть разом із сміттям і тих, що сміють* (М. Коцюбинський).

2. Інфінітивні речення з часткою *би* (*б*). Вони виражають широке коло модальних значень. Залежно від цього їх поділяють на кілька підгруп:

— речення, що виражають дію (стан), бажану чи небажану для мовця. У разі небажаності інфінітив поєднується із заперечною часткою *не*, напр.: *Бодай би вік не бачить тих бояр* (Леся Українка); *Відпочити б з дороги* (Леся Українка); *Може б нам полинути у вирій?* (Д. Павличко);

– речення, що виражають схильність мовця до певної дії (вчинку) напр.: *От злізти б тут, побігати по широкому полю, полежать в траві* (М. Коцюбинський); *Вам тільки б спійся* (М. Стельмах).

Як окремі різновиди інфінітивних речень виділяють:

а) інфінітивно-називні речення. Особливість їх полягає в тому, що інфінітив (головний член), називаючи якусь дію чи процес, має констатаційне (описове) значення напр.: *Жартувати та жартувати! Завжди так, а що далі?* (В. Самійленко);

б) інфінітивно-безособові речення. Вони переважно заперечні. У ролі головного члена цих речень найчастіше виступають дієслова сприймання, деколи мислення типу *чути* (*не чути*), *пізнати* (*не пізнати*). Тому вони синонімічні до тих безособових речень, головний член яких виражається предикативним прислівником зі значенням сприймання, напр.: *Музики не чути — Музики не чутно*.

Отже, інфінітивні речення залежно від структури головного члена (з часткою *би* (*б*) чи без неї) реалізують різні модальні значення.

3. Іменні односкладні речення:

Односкладні номінативні речення — речення, головний член яких виражений іменником у формі називного відмінка.

Ці речення упродовж тривалого часу не виокремлювали і трактували як неповні двоскладні, безособові тощо. В українській синтаксичній науці кінця XIX — початку XX ст. як односкладні речення їх розглядали В. Возняк, В. Гнатюк, М. Грунський, П. Залозний, О. Курило, К. Німчинов, І. Огієнко та ін. Наприклад, О. Шахматов серед номі-

нативних іменних односкладних речень виділив: односкладні безприсудково-підметові речення (іменні номінативні, кількісно-іменні, іменні генітивні, займенниково-генітивні, прийменниково-іменні) та односкладні присудково-безпідметові речення.

Подальші дослідження пов'язані з диференціацією номінативних речень.

Функція номінації (називання) у мові реалізується через форму номінативних речень. Головний член цих речень виражається іменником у називному відмінку, а також кількісно-іменним словосполученням і займенником напр.: *Ніжні сутінки. Вечір* (О. Бердник); *Небо. Кручі. Провалля. Вода. Сонце. Чайки. Високі хвилі* (В. Стус); *Новий жовтий високий дім* (М. Коцюбинський); *Два літа. Три літа. А там дивись і в школу помандрує* (Я. Мельник); *Вона! Боже, справді вона* (В. Самійленко).

Відмінною рисою номінативних речень є констатувальна інтонація. Конструкцію типу *Пізня осінь* можна трактувати по-різному: як двоскладне речення (*осінь* — підмет, *пізня* — іменна частина складеного присудка) і як односкладне (*пізня* — узгоджене означення, *осінь* — головний член односкладного номінативного речення).

Номінативні речення можуть бути поширеними і непоширеними. Поширені включають означення та додатки, залежні від головного члена в називному відмінку, напр.:

Скрегіт, рев заліза, удар чадної хвилі (О. Гончар); *Приглушений гамір табору* (Н. Рибак); *Ночі солов'їні, і заводу дим, і зірниці сині над Дніпром моїм* (В. Сосюра); *Спокійні очі, сива голова, жорстка кирея кольору нічного* (Л. Костенко).

Номінативні речення здебільшого функціонують як самостійні прості речення. Однак вони можуть бути головними реченнями в складнопідрядних з підрядними означальними, напр.: *Бюро письменників, яким він буде платити не від сторінки чи рядка, а помісячна* (І. Вільде).

Існує кілька підходів щодо кваліфікації головного члена номінативних речень. Одні вчені (О. Потебня, П. Фортунатов, О. Пешковський) визначають головний член номінативних речень як присудок, інші — як підмет (Д. Овсянико-Куликовський, В. Богородицький, Л. Булаховський), треті (О. Мельничук, І. Вихованець) вважають його тільки головним членом, четверті (О. Шахматов, Є. Галкіна-Федорук) диференціюють номінативні речення на підметові та присудкові.

Через відсутність у номінативних реченнях дієслівних засобів вираження граматичних значень часу і способу зміст їх сприймають у площині синтаксичного теперішнього часу, напр.: *Шляхи і степ... вітри і вітряки... Озимина, шипшина і тополі... І спокій повнить груди і думки* (М. Вінграновський); *Земля і небо. Вони для нього все!* (І. Цюпа); Л. Булаховський у зв'язку з цим зазначає, що час номінативних речень визначається сусідніми реченнями — двоскладними або безособовими. Проте беззастережно погодитися з висловленою думкою не можна: поза контекстом номінативні речення сприймаються в площині теперішнього часу. В минулому чи майбутньому часі, в умовному чи наказовому способі їм відповідають двоскладні речення. Так, напр., речення *Весна* є номінативним, тимчасом як речення *Була весна, Буде весна. Була б весна. Хай буде весна* є двоскладними.

З огляду на значення та структуру номінативних речень виділяють кілька їх різновидів.

1. Буттєві номінативні речення. Виконують описову функцію і використовуються за умови, коли в усній чи писемній формі необхідно зафіксувати існування, наявність певного явища, предмета, факту, події, часу, названих прямим відмінком. Вони

поширені в усіх стилях мови, зокрема в художньому, де вживаються в описах, особливо в ремарках, стисло передаючи обстановку, назви дійових осіб, зауваження до певної ситуації тощо, напр.: *Став, гребля, млин, річечка, став* — так майже колом оперізувало величезний, плескатий горб, покартований чотирикутниками полів, покраяний смугами доріг, поцяткований зеленими кучугурами дерев (Ю. Смолич); *Неділя*. У затишному закутку парку, під густими кущами бузку, примостився студент-заочник (І. Сочивець); *Буковинські Карпати*. Гора біля гори стоять у німій величі, одягнені в смерекові ліси (О. Кобилянська); *Ніжні сутінки, вечір*. Летять навстріч списи лісових верхів'їв, розступаються лісові велети... (О. Бердник); *Рябко, і дощ, і з вітром цвіт, і мамалига, й небо з богом, і пізній розум з ранніх літ, і ранні рани за порогом* (М. Вінграновський).

2. Вказівні номінативні речення. У них значення буттєвості, існування ускладнюється значенням вказівності, що морфологічно виражається частками *ось, от, он, онде, осьде* та ін., напр.: *Ось уже й мур. Ось уже й вікна* (В. Винниченко); *Ось нарешті й школа* (Б. Грінченко); *От і кабінет головного гідролога* (М. Чабанівський); *Ось і центр* (І. Вільде); *Ось місяць, зорі, солов'ї* (П. Тичина).

3. Оцінні номінативні речення. Поєднують номінацію предмета та його емоційну оцінку, їх диференціюють на оцінно-стверджувальні речення, напр.: *Справді, справна дівчина* (М. Стельмах) та оцінно-окличні: *Освіта! Прекрасне прийдеши!* (Ю. Смолич); *Дев'ять літ праці! Праці щирої, повсякчасної, такої, що всі її радощі й болі стали її особистими радощами й болями* (Б. Грінченко).

В оцінно-окличних реченнях часто використовуються займенники *який, такий*, форма *що* за таін., напр.: *Які гіганти!* ІО. Гончар); *Ох, яка ж краса! Сад увесь убрався в іній* (П. Тичина); — *Гляньте, яка ніч! Яка ніч!* (С. Васильченко).

4. Власне називні речення. До них належать номінативні речення, що є назвами установ, книг, журналів, картин, газет, музичних творів, написами на вивісках та ін., напр.: *Міністерство освіти і науки України; Рівненський державний гуманітарний університет; Собор* (назва роману О. Гончара).

5. "Називний уявлення". Це особливий різновид номінативних речень, уперше виділений О. Пешковським. Таке речення констатує уявлення про предмет, стверджуючи наявність предмета чи його необхідність. Після нього іде відповідний коментар, напр.: *Дорога! Як багато вона може розповісти допитливому серцю, нав'язати і радість, і журу, воскресити в пам'яті давні перекази і бувальщини...* (І. Цюпа); *Син! Дванадцять років, а вже біжить на поміч!* (М. Стельмах).

Деякі вчені виділяють спонукальні (спонукально-бажальні) номінативні речення. Так, П. Дудик зазначає, що такі речення являють собою усталені в мові виробничі та військові команди, накази, категоричні вимоги та рекомендації щось зробити, напр.: — *Документи!* — "Документи у нас, товаришу, різні", — сказав повстанець... (О. Довженко). На наш погляд, такі структури можуть бути кваліфіковані як еліптичні двоскладні чи односкладні речення, оскільки вони завжди містять підтекст, що може реалізуватися в двоскладних та односкладних конструкціях.

Отже, односкладні речення класифікують з урахуванням формально-граматичних і семантичних ознак. Найбільш прийнятною є класифікація, за якою виділяють означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні та номінативні речення.

ЛЕКЦІЯ №7

Неповні речення. Еквіваленти речення

Ключові слова: неповні речення, слова-речення, незакінчені речення, вокативні речення.

План:

1. Неповні речення в системі синтаксичних одиниць-конструкцій
2. Типологія неповних речень
3. Еквіваленти речень:
  - 3.1. Слова-речення
  - 3.2. Незакінчені речення
  - 3.3. Вокативні речення

Література:

Основна:

- 1, с. 174-180, 182-184;
- 3, с. 134-141;
- 4, с. 285-296;
- 6, с. 344-349;
- 9, с. 132-150.

Додаткова:

Дудик П.С. Із синтаксису простого речення. – Вінниця, 1999. – С. 159-231.

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад. школа, 1982. –

Христіанінова Р.О. Просте речення в шкільному курсі української мови. – К.: Рад. школа, 1991. – С. 83-104.

Шевченко Л.Ю., Різун В.В., Лисенко Ю.В. Сучасна українська мова. Довідник. – К.: Либідь, 1993.

Питання про конструкції, у яких не вжиті необхідні члени речення (головні чи другорядні), упродовж тривалого часу (із середини ХІХ ст.) є предметом зацікавлення вітчизняних мовознавців.

1. Неповні речення в системі синтаксичних одиниць-конструкцій

Речення, які називають неповними, широко вживаються у сучасній українській мові, особливо в розмовному та художньому стилях.

Неповні речення — речення, в яких одна з ланок їхньої будови не вимовляється, однак фіксується свідомістю.

Термін “неповні речення” належить *М. Гречу*, на думку якого, неповними є такі конструкції, у яких пропущений будь-який член речення.

Ф. Буслаєв, уточнюючи тлумачення неповного речення, зазначав, що пропущеними можуть бути тільки головні члени речення.

П. Фортунатов, трактуючи речення як вираження психологічного судження, вважав, що за умови вираження обох членів психологічного судження граматичними складами речень речення є повним. За відсутності одного з головних членів речення є неповним.

О. Пешковський називає неповними “реченнями такі, в яких не вистачає одного чи кількох членів”. Він виділяє неповні особові речення без підмета, без присудка, без дієслівної (в т. ч. і нульової) зв'язки, з дієслівною зв'язкою, але без предикативного члена тощо.

О. Шахматов розмежував неповні та односкладні речення. Неповні речення з пропущеними підметами він називав “недостатніми”, з пропущеними присудками – “порушеними”, з пропущеними складовими частинами підмета чи присудка – “дефектними”.

І донині неповні речення трактують по-різному. На думку одних учених, неповними є лише такі речення, неповнота яких зумовлюється контекстом чи ситуацією. Інші неповними вважають речення з відсутнім членом, потреба в якому зумовлюється граматичною структурою даного речення тощо.

Різні погляди на неповні речення висловлювали й українські мовознавці. Так, *О. Партицький* називав їх догадними реченнями, про пропущені члени яких необхідно було здогадатися.

В. Сімович визначав їх як промовчані речення.

Л. Булаховський неповними реченнями називає такі, які характеризуються відсутністю будь-якого члена, потреба в якому впливає з граматичної структури даного речення.

Грунтовно неповні речення в сучасній українській мові дослідив *П. Дудик*.

Неповні речення зумовлені потребами комунікації, бо дають змогу висловлювати думку економне, без зайвих повторень і водночас зрозуміло. На їх утворення впливають власне мовні та позамовні чинники. *Власне мовні чинники* ґрунтуються на формах слів, що своєю роллю вказують на семантику та морфолого-синтаксичні особливості неназваних членів. *Позамовними чинниками* є ситуація, умови мовлення, міміка, жести тощо.

Якщо в повних реченнях усі позиції матеріально виражені, то в неповних, що будуються за тією самою моделлю, деякі члени речення формально відсутні, однак утримуються в свідомості, є необхідними складниками і беруть участь в організації неповних речень. Отже, неповні речення є ущільненими варіантами повних. Вони можуть бути двоскладними й односкладними. Наслідком неназваного (неназваних) члена речення є перерваний синтаксичний зв'язок. Наприклад, у конкретній ситуації, зрозумілій для учителя й учня, цілком природним є використання речень типу *Це твій? (зошит); Це твоя? (книга); Це твоє? (завдання)*. Використання займенника в чоловічому, жіночому, середньому роді зумовлюється потребою його узгодження з неназваним членом у роді, числі, відмінку. Найчастіше пропускаються головні члени речення, хоча неповними можуть бути й речення з неназваним будь-яким другорядним членом.

Пропущені члени речення можуть установлюватися:

1) з попередніх і (спорадично) наступних речень, напр.: *Вгорі було небо, заслано сірими хмарами. Помалу пересувалися, то купчилися, то розлазилися — нудні й огидні* (Б. Грінченко); *Сестра Варвара стукала твердо, уперто, немов рвала гужу. Зсунула*

брови, стисла уста і ціпком стукала в землю. Ні разу не стала, не озирнулась (М. Коцюбинський);

2) з конкретної обстановки мовлення, напр.: *Крик зчинився серед селян: — Тікають! Тікають! Лови!..* (Б. Грінченко);

3) зі структури та змісту самого неповного речення, напр.: *А довкола — млисто-бузкова далеч, і золота стерня, і запашний, не отруєний війною вечір* (О. Гончар); *На сході троянди світання в хитанні гілок золотих* (В. Сосюра). Такі речення називають еліптичними (грец. *elleipsis* – “нестача, пропуск”).

Отже, функціонування неповних речень зумовлюється контекстом і ситуацією, а також структурою і змістом самого неповного речення. Саме ці показники взято за основу класифікації неповних речень.

2. Типологія неповних речень

Неповні речення класифікують на *контекстуальні, ситуативні та еліптичні*.

Контекстуальні неповні речення. Це такі структури, в яких пропущений член (члени) визначається з контексту, переважно з попереднього речення. Найчастіше це речення з неназваним підметом. *Крючковський взагалі відзначався відважністю, тому й був уже тринадцять разів поранений* (Петро Панч); *Погода змінилась, настала посуха, земля пересохла так, що під ногами дзвеніла* (М. Коцюбинський).

Часто в неповних двоскладних реченнях пропущений присудок, напр.: *Придибав він і тепер. За ним — другі, треті (Панас Мирний); Мріють бори за борами, очерети за очеретами, в густий туман сповивані, дримотами пов'язані, білими снігами глибоко завіяні* (С. Васильченко).

У неповних двоскладних і односкладних реченнях за наявності головних членів можуть бути відсутні другорядні члени, напр.: *Подавай заяву. Садовенко вже подав* (І. Рябокляч); *В одній кишені смеркає, а в другій світає* (Народна творчість).

Нерідко одночасно пропущені головні і другорядні члени в двоскладних та односкладних реченнях, напр.: *На другий день я мав, гуляючи, купити струни для гітари. На третій — мазь для черевиків* (Петро Панч); *Тиша й темрява навкруги зненацька розкололися й спалахнули. Тоді ще раз* (Ю. Смолич).

Ситуативні неповні речення. У цих структурах пропущений член (головний чи другорядний) не вживається з огляду на ситуацію мовлення, з якої він зрозумілий. Наприклад, у процесі спілкування двох чи більше осіб часто не називаються зрозумілі для мовців речі, напр.: *Потримай (портфель); Покажи (книгу); Візьми (яблуко); Принеси (стілець)*. Часто ці речення використовуються в конструкціях із прямою мовою, напр.: *За тиждень усе село знало вже нового вчителя. Сільська молодь марила ним, а поважні чоловіки казали:*

– *Молодий іще трохи, та нічого* (С. Васильченко).

Найширшою сферою використання ситуативних неповних речень є діалогічне мовлення, в якому (особливо в репліках-відповідях) пропущені головні і другорядні члени нерідко одночасно. В такому разі неповне речення являє собою рему, напр.:

Як тебе звать? — зумисне спитав Дашкович.

Лук'ян Павличок — сміливо сказав молодий (І. Нечуй-Левицький).

– *Хто цей? — підступаючи до Ольги, він кивнув у куток на Кочубея.*

Брат, — *відповіла вона рівним голосом* (О. Гончар).

Еліптичні речення. Це структури, в яких неназваний член не визначається з контексту та обстановки мовлення, а зумовлюється структурою та семантикою самого речення. Найчастіше пропущеним є присудок двоскладного чи головний член односкладного речення, який устанавлюється лише приблизно.

Хоча еліптичні речення розглядають як різновид неповних, вони є структурами відмінними від власне неповних речень (контекстуальних і ситуативних), які й структурно, й семантично неповні, їх специфіка полягає в тому, що вони семантично повні, а структурно – неповні. Тому дехто з учених трактує їх як самостійні речення окремого типу, особливістю структури яких є відсутність дієслівного присудка, що не встановлюється з контексту. Проте цей присудок бере участь у формуванні будови речень цього типу, оскільки в них наявні члени групи присудка. Саме внутрішня будова еліптичного речення зумовлює появу цих структур, тимчасом як контекст і ситуація не відіграють ніякої ролі в їх утворенні. Так, у двоскладному реченні *Для нього, для Баглая-молодшого, тут епіцентр життя* (О. Гончар) не вжитий присудок, що засвідчується наявністю обставини *тут*, який може бути заміщений дієсловами *знаходиться, перебуває*. Водночас за інформативною семантикою це речення повне.

Еліптичні речення є типовими конструкціями в розмовних стилях мови, на чому наголошують дослідники П. Дудик, А. Загітко, М. Каранська та ін. Ці речення вирізняються з-поміж інших своєю синтаксичною будовою, можливістю синонімічного заміщення неназваних членів. Важливу роль у них відіграють другорядні члени (обставини і додатки), завдяки яким можливий еліпсис члена речення чи його частини.

Учені виокремлюють кілька різновидів неповних еліптичних речень:

1) з еліпсисом присудка (головного члена односкладного речення) зі значенням дієслова руху, переміщення в просторі. За структурою такі речення переважно поєднують препозитивну чи постпозитивну обставину з підметом, постпозитивний додаток з підметом, напр.: *А москалі назустріч, як один, верхами* (Т. Шевченко); *Так мати мерщій до хазяїна мене, в село одно* (А. Тесленко); *А біля школи тим часом ще танці* (О. Гончар).

Деколи у простому і складному реченнях не називається кілька присудків зі значенням руху, напр.: *Він поза ставом, я – поза ним, він – у ліщинку і зник* (С. Васильченко);

2) з еліпсисом присудка (головного члена односкладного речення), що виражає просьбу, наказ, побажання, при вітання, подяку, запитання тощо. Такі структури лаконічні, часто використовуються в розмовному мовленні, здебільшого емоційно забарвлені, напр.: — *У чорну їх!* — *рішив старшина* (Панас Мирний); — *З празником тебе, — тремтить сумовито несміле слово* (А. Тесленко); — *Вогонь на мене!.. — кричав Орлюк* (О. Довженко);

3) з еліпсисом присудка (головного члена односкладного речення) зі значенням буттєвого дієслова. Це нульові форми дієслова *бути* та синонімічних з ним дієслів, напр.: *Позаду — вороги* (М. Коцюбинський); *Перед очима книжка* (С. Васильченко); *В росі Тарасова могила, навколо — мармур і чавун* (В. Сосюра); *І от знову під ногами тверді бакаї рідного призаводдя* (О. Гончар);

4) з нульовою (еліпсованою) заперечною формою дієслова *бути* чи семантично близького до нього заперечного дієслова, напр.: *Ні землі, ні неба* (Т. Шевченко); *Ні діда, ні білільниці* (О. Гончар);

5) речення з еліпсисом присудка, що має значення дієслова мовлення. Вживаються в словах автора при прямій мові, а також і в самій прямій мові, напр.: — *Треба ж комусь і на баяні грати, — регоче витівник, а Тоня йому знов на це: “В мене он п'ятикласник Петько Шамрай сам на баяні вміє не гірше за вас”* (О. Гончар); *Дід замріяно: «Еге ж! Гайдамаки! То були люди!»* (С. Васильченко);

б) конструкції питального характеру з еліпсисом дієслова-присудка (предикативного члена односкладного речення). Переважно такі конструкції складаються з обставини *де* і підмета або ж з одного чи кількох займенникових додатків, напр.: — *Куди ти, Корнелій?* (Ю. Смолич); — *Ну, а вчителька ж де? — знову спитав о. Лука, озирваючи очима хату й не знаходячи Галі* (С. Васильченко); — *Чого тобі?* (Петро Панч); *А батько де?* (О. Гончар);

7) з еліпсисом підмета в двоскладному реченні чи додатка в двоскладному і односкладному, напр.: *Серед неба горить білолиций* (Т. Шевченко); *Дівчата співали весільної* (О. Стороженко);

8) односкладні речення з еліпсисом предикативного слова *можна, треба, необхідно* та ін. здебільшого при наявному інфінітиві, напр.: *Пройшло щось місяців коло двох у тісноті, що ні лягти, ні присісти* (А. Тесленко);

9) односкладні речення з еліпсисом інфінітива за наявності предикативних слів *пора, час*, напр.: *Людині треба з горем на люди* (Панас Мирний); *У спасівку раз мені в волость треба було* (А. Тесленко).

Отже, неповні контекстуальні, ситуативні, еліптичні речення регулярно функціонують у сучасній українській мові.

3. Еквіваленти речення

Питання про еквіваленти речення є дискусійним у сучасному мовознавстві, їх не відносять до категорії речення, оскільки вони не диференціюються на члени речення або ж становлять незакінчену частину речення чи характеризуються підтекстом, реалізація якого може бути різною. Ці структури є своєрідними заміниками речення, його еквівалентами. До них належать передусім слова-речення, а також незакінчені речення, звертання-речення.

3.1. Слова-речення

Базовим типом простого речення є двоскладні речення. Наступну позицію займають односкладні конструкції; периферію простого речення становлять слова-речення.

Слова-речення — структурно нечленовані синтаксичні одиниці, що виражаються частками, модальними словами і вигуками.

Слова-речення (нечленовані речення) — це особливі структури, основною ознакою яких є нечленованість, відсутність поділу на головні і другорядні члени. Тому ці речення перебувають поза межами двоскладних і односкладних. Термін “нечленовані речення” більшою мірою відображає їхню синтаксичну природу, оскільки вони можуть складатися й зі сполучень слів, а двоскладні і односкладні речення нерідко реалізуються одним словом. Дослідники нечленованих речень (О. Пешковський, О. Шахматов, О. Германович, П. Коструба, О. Мельничук, П. Дудик та ін.) стверджують,

що ці структури можуть самостійно формувати комунікативні одиниці мови без інших слів. Здебільшого терміни “слова-речення” й “нечленовані речення” використовують як синоніми. Н. Шведова термін “слова-речення” застосовує до окремих слів чи поєднань слів, що закріпили за собою певну комунікативну функцію і вимовляються з відповідною інтонацією.

І. Слинко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська називають ці утворення комунікатами.

Словами-реченнями передається реакція мовця на висловлення співрозмовника. Тому цілком слухним є міркування *І. Вихованця* про те, що в ізольованому вжитку слова-речення втрачають свою інформативну вартість. Без зв'язку з відповідним контекстом вони не мають комунікативної сили. Тому з комунікативного боку нечленовані речення не належать до “справжніх” речень, оскільки не є семантично самодостатніми в ізольованому використанні.

Нечленовані речення — явище живого розмовного мовлення, вони часто функціонують у діалогічному мовленні, супроводжуючи синтаксично членовані двоскладні і однокладні речення, і зумовлюються їхнім змістом. Ці речення виражають ствердження, заперечення, запитання, спонукання, емоційну оцінку тощо. Залежно від цього виокремлюють стверджувальні, заперечні, питальні, спонукальні, емоційно-оцінні, слова-речення у функції структур мовного етикету.

Стверджувальні слова-речення. З огляду на функції, які вони виконують у мовленні, їх поділяють на кілька груп.

Власне стверджувальні слова-речення, що є прямою позитивною відповіддю на поставлене запитання чи на зміст раніше сказаного. Ці речення можуть уживатися самостійно або ж у складі двоскладного чи однокладного речення. Переважно такими реченнями виступають стверджувальні слова *так, еге, атож, ага, авжеж, аякже, угу, точно* та ін., напр.: *Так, то велети й ведмеді там змагалися за владу, за долини та за гори, поки люди не настали* (Леся Українка); — *Снідаєте вже?* — *студент до панів.* — *Еге.* — *Хтось промовив* (А. Тесленко); *Так, вона повинна стати матір'ю* (Б. Грінченко); *Слухай, Андрію, в тебе, часом, єсть вільна година?* — “*Та вже ні*” (М. Коцюбинський). Подеколи ствердження виражається модальними словами зі значенням необхідності, впевненості тощо, напр.: — *Так, я сором'язлива.*

Стверджувальні слова-речення можуть функціонувати в заперечній формі, напр.: — *Перелякався?* — *А то ні?* (М. Стельмах).

2. Слова-речення, репрезентовані словами *добре, так, гаразд, вірно, правильно, звичайно* та ін., напр.: — *Хай прийдуть провулком та попід кручею, щоб йому з вікна не видать було. Я загадаю — кому що.* — **Гаразд, отамане** (Б. Грінченко); — *Пилипа Комарця посадимо на голову сільради.* — **Вірно!** — *вигукнув Макар* (М. Стельмах).

3. Слова-речення, в яких підсумовується почуте, побачене. Це конструкції типу *Так воно і є! Хвалити бога! А то ж як! Так тому і бути!* та ін., напр.: *Старшина засукав рукави, погладив довгого вуса і грізно глянув на Гната:* — *Отакє-то діло!* (М. Коцюбинський).

4. Слова-речення, що підтверджують міркування, погляди мовця. Вони є відгуками на його власні думки, характеризуються експресивною інтонацією. Переважно функцію слова-речення виконує слово *так*, напр.: *Так, так, так! Голова у батюшки, господи, боже мій, яка голова!* — *заметушився Молибога* (І. Микитенко).

Стверджувальними є і нечленовані речення типу *Нічого. Не без того* тощо.

Заперечні слова-речення. Вони можуть бути власне заперечними, у яких виражається незгода з чийось висловленням, або словами-реченнями, в яких заперечується сказане самим мовцем. Переважно виражаються заперечним словом *ні*, яке може бути емоційно нейтральним або мати певні модально-експресивні відтінки.

Власне заперечні слова-речення. Є прямими заперечними відповідями на поставлені запитання і виражаються здебільшого словом *ні*, яке в разі його змістового та інтонаційного підсилення може подвоюватись чи потроюватись (*ні-ні, ні-ні-ні*), супроводжуватись частками (*та, бо, ба, майже, ой, ще, зовсім*), вигуками (*о!, е!, ох!, ах!*), напр.: — *А може, краще поїхати?* — *Ні* (М. Коцюбинський); — *Перед начальством завжди незручно, — погодився майстер. — Може, почнемо розмічати?* — *Ні, ні, — заперечив виконроб* (І. Сочивець); — *А було би цікаво?* — *Зовсім ні* (І. Франко). Функцію заперечення виконують модальні слова *правда, невірно, неправильно* та ін., напр.: — *Це не ваше діло. — Ні, це наше діло. — Невірно, — сказав Щорс* (О. Довженко); *Поки Валентина Григорівна читала, сидів мовчки. Та як вона стала вже говорити від себе, його наче прорвало: — Неправда!* (А. Дімаров).

Поширеними є власне заперечні слова-речення, що виражаються модальними словами *навпаки, ніскільки, дзуськи* та ін., напр.: — *Ти проти силосу, — з вдаваною підозрою глянув на промовця Сашко. — Навпаки, — заперечив Мамайчук* (О. Гончар); — *Признався? — Дзуськи!* (О. Гончар).

Слова-речення із запереченням мовця самому собі. Такі структури функціонують у монологіях, засвідчують емоційність мовлення і звичайно виражаються часткою *ні*, напр.: — *Скажіть-бо: хто не любить торта? Хіба ви можете байдуже на нього дивитись. Ні! Не можете* (І. Микитенко).

Питальні слова-речення. Характеризуючись питальною інтонацією, виражаються стверджувальними і питальними словами *так, ні*, модальними словами *добре, правильно, вірно, невірно, дійсно, справді*, частками *хіба, не-' вже, навряд, га* і т. ін., напр.: — *Що везем? — враз наче бомба рветься біля гарби. Дядько кидається, як спросоння: — Га?* (Петро Панч).

Виділяють кілька груп питальних слів-речень:

а) у яких стверджувальні, заперечні чи модальні слова вимагають від співрозмовника прямої відповіді на поставлене запитання, напр.: — *На гарбі сидітимеш, коні поганятимеш. Добре? — Добре* (Остап Вишня). Окремим різновидом цих слів-речень є структури, що мають характер перепитування, уточнення відповіді, напр.: — *А Круп'як тікає? — Ні. — Ні?* (М. Стельмах); — *А курей на буряки вивозила? — Ні. — Ні? А чому ні?* (Остап Вишня);

б) у яких у непрямому запитанні втілені вагання, сумнів, подив та інші емоційні відтінки. Це слова-речення *Хіба? Справді? Невже? Та ну? Ова?* та ін., напр.: — *Яка Радість у нас, Дмитре... — Невже?* (М. Стельмах); — *Мій дух, парубче, не боїться тебе. — Ова? — Штереверя взявся в боки перед професором, здивований* (О. Гончар); — *Іду назад, а він з собакою: йде й балака, наче до корішка. — Та ну?* (І. Микитенко);

в) які виражають спонукання до певних учинків, дій. Найчастіше таку функцію виконує частка *ну*, яка може супроводжуватися іншими словами, напр.: *Другого дня ввечері вертався Хома від пана. — Ну? — зустріла його на порозі Хима. — Дав. П'ять дав на відробітки, на буряки* (М. Коцюбинський); — *Антон Кузьмич? — Ну? — Це Таня,*

доброго ранку. — Ну? — Я хотіла вам нагадати... — Ну? — Що як секретар журі ви маєте бути на півгодини раніше (П. Загребельний).

Спонукальні слова-речення. Виражають спонукування: наказ, заклик, прохання тощо, одночасно вказуючи на емоційну реакцію мовця в певній ситуації. Функцію таких речень виконують вигуки і близькі до них слова, зокрема *геть, годі, гайда, гей, марш, стоп, ура, караул, точка, шабаш, твалт, цить, ну, ша, доволі* та ін., напр.: *Пані Наталя перша скочила з місця. — Геть! — скрикнула вона тонко й пронизувано. — Геть!.. Вона ще дітей мені поріже!.. Жени її геть!..* (М. Коцюбинський); — *Годі! годі!* — кричав, переводячи духа, господар. — *Музико! годі, перестань!* (Панас Мирний); — *Отамане!* — *Тут.* — *Гайді* (Б. Грінченко); — *Матросе, Матросе, дивися!* — *Цить, відповів безгучним шепотом Матрос* (І. Микитенко).

Своєрідними спонукальними словами-реченнями є звертання до свійських тварин, напр.: *У дядька одна надія на коней: — Но, кляті! (Петро Панч); — Тпру! Де ж це ми? (С. Скляренко); — Вйо! — спокійно гукнув на коня! (М. Стельмах).*

Емоційно-оцінні слова-речення. Являють собою реакцію мовця на те, що відбувається. Реакція, будучи позитивною чи негативною, є водночас емоційною й оцінною, про що засвідчує контекст, напр.:

— *Дядино, Сергію, ви не сердитесь на мене? Зареготав Сергій:*

— *О!* — каже. — *Видумай ще що.*

— *А дядина:*

— *Хіба ти що винна?*

Почервоніла Оленка, й нічого (А. Тесленко).

Емоційно-оцінні слова-речення поділяють на *вигукові* та *іменникові*.

Емоційно-оцінні вигукові слова-речення. Виражають емоційно-оцінне ставлення мовця до певних явищ за допомогою вигуків, словосполук вигукового типу *а, о, е, у, ат, ей, ех, ах, ой, ох, тьху, ага, овва, ого, ба, ось* як тощо. Вони багатші на модально-експресивні відтінки від інших типів слів-речень, оскільки виражаються вигуками – виразниками емоцій, волевиявлень, афектів. Експресивно-модальні значення вигуків розкриваються через ремарки, авторські слова, контекст, напр.: — *Ой!* — *скрикнув Остап, ухопившись за груди, і захитався* (М. Коцюбинський); — *Ого!* *та й ти чимало збрала з свого хазяйства!* — *сказав Воздвиженський, трясучи Мартиним скарбом.* — *Ого!* *та й ти, бачу, не все програв у карти!* — *весело сказала Марта, підіймаючи рукою добрий кашук з грішми* (І. Нечуй-Левицький); — *Тьху!* — *лайнувся Тихін, і Ларивон поспішно зник у хаті* (К. Пісоцький).

Поширеними є також емоційно-оцінні вигукові слова-речення із застиглою формою називного та кличного відмінків, напр.: *Ой леле!* *жартуючи, я розказав найщиріші свої почування* (Леся Українка); — *Ой, лишечко!* — *Ще, борони боже, й поляже отам надворі під кулями!* — *бідкалась Галя жартівливо* (І. Нечуй-Левицький); *Господи!* *Коли ж справедливість запанує на світі?* (Ю. Смолич).

Емоційно-оцінне значення вигуків містить різні відтінки: біль, погрозу, страх, нерішучість, сумнів, вагання, докір, невдоволення, недовір'я, гнів, іронію, насмішку, подив, захоплення тощо, напр.: — *Ха-ха!* — *реготала молодь, і навіть беззубі хаджі ховали усмішку у білі бороди* (М. Коцюбинський); — *Рустеме, як згине мулла з голоду, ти будеш відповідати!* — *гукали до нього звідси.* — *Овва!* *Світ не завалиться, як стане менше одним муллою!..* (М. Коцюбинський); — *Ех!* — *хруснув пальцями Туровський.* —

Не хочеться ї жити!.. (Ю. Смолич); — *Здорові!* — сказав він. — *Хто із вас Сербши, а хто Макар?* — *О!* — здивувався Макар. *Це Козубенко* (Ю. Смолич); — *Тьху!* — вилаявся, закидаючи рушницю за спину, Тихін. — *Мерзота яка...* (К. Пісоцький).

До емоційно-оцінних вигуків слів-речень належать фразеологізми, що перейшли у вигуки. Вони складаються з кількох слів, напр.: — *Та сором ніби сказати, батьку! За дівчиною тужу.* — *«От тобі на! Нехай вона за тобою тужить, а не ти за нею»* (М. Грушевський); — *Ага! Ось як!* — погрізливо промовив Яків (С. Васильченко); — *Хай йому цур!* — сплюнув Семен (М. Коцюбинський).

Часто в ролі емоційно-оцінних вигуків слів-речень фразеологізованого типу виступають сполуки з компонентами *Боже, Господи*, напр.: *Пані істерично хлипала і монотонно голосила:* — *Боже, Боже мій...* (Петро Панч); *В безмерті холодно. І холодно в житті. О Боже мій! Де дітися поету?!* (Л. Костенко); — *О Боже мій!* — іноді скаже. — *Подай води* (А. Тесленко).

Емоційно-оцінні іменникові слова-речення. Виражаються іменниками в називному відмінку, часом із залежними прикметниками, займенниками. Будучи експресивними, вимовляються з виразною оклично-оцінною інтонацією. Формально збігаючись із односкладними номінативними реченнями, вони не позначають буття, існування предметів, явищ, а вказують на ставлення мовця до ситуації, дають їй емоційну оцінку, напр.: *Прокляття! Восвода острозький, напевно ж, про те й не відає* (І. Ле).

Слова-речення у функції структур мовного етикету. Являють собою однослівні чи кількаслівні структури, що становлять усталені загальноприйняті формули привітання, прощання, подяки, прохання, вибачення, побажання тощо. Словами-реченнями їх вважають умовно оскільки вони нічого не стверджують і не заперечують, позбавлені експресивно-модальної оцінки чужого висловлення, а виражають лише ставлення мовця до особи, якої стосується мовлення. У разі називання особи слова-речення поєднується зі звертанням, утворюючи одну конструкцію, напр.: — *Спасибі, друже!* — *тряс він мене заруку* (І. Сочивець); — *Слава вам, Ликеріє Петрівно!* — *говорив і разом реготавсь Радюк* (І. Нечуй-Левицький); — *Добридень, Земфіре* (М. Коцюбинський).

Отже, слова-речення є особливими синтаксичними одиницями, що репрезентують різноманітні значення.

3.2. Незакінчені речення

Це своєрідні побудови, характерною ознакою яких є незавершеність. Сучасні дослідження цих конструкцій в україністиці засвідчують, що не всі вони є еквівалентами речень.

Незакінчені речення — структури, в яких не виражені ознаки внутрішньої структурної організації і комунікативно-інформативної завершеності.

Незакінчені (перервані, обірвані) структури трактуються неоднозначно. На наш погляд, має рацію П. Дудик, який зазначає, що “незакінчені речення — це початі, але недоговорені речення, якими виражаються перервані, до кінця не висловлені думки. Однак такі думки мають свою вартість і за певних обставин висловлювання цілком доречні, вмотивовані не менше, аніж думки та емоції, передані повними чи неповними побудовами. Тому незакінчені конструкції не потребують будь-яких конкретних доповнень своєї граматико-змістової структури і цілком достатні для того, щоб

виконувати комунікативну функцію речення, бути його особливим еквівалентом, що має свою відносно окрему сферу застосування і виразну стилістичну цінність. *А В. Питель* кваліфікує незакінчені конструкції не як еквіваленти речень, а як речення, що мають більшість його ознак.

Очевидно, незакінчені структури, залежно від репрезентації їх компонентів, можна вважати і реченнями (якщо зрозумілою є структурна організація конструкції), і еквівалентами речень (якщо не є передбачуваною двоскладність/ односкладність їх побудови).

Найвиразнішими є незакінчені речення, представлені повнозначними словами, передусім головними членами речення, напр.: — *Та годі! Тут діло, а вони...* (С. Васильченко); *Дівчина боялася його дратувати, але їй не могла втримати сліз: — Можливо, це дружина або коханка. А я...* (Петро Панч); — *Але ж ми... — почав був хтось* (Ю. Смолич); *Він повернувся до султана і заволав: “Великий падишаху, вона...” Та не докінчив* (Р. Іванчук). Деколи такі структури представлені обома головними членами речення, що дає всі підстави визначати їх як речення, а не еквіваленти, напр.: — *Що трапилось, Макаре? — “Взагалі, Ваню... я щойно прочитав... я щойно прочитав... Ти розумієш...” — Макар задихався. Він надто шпарко біг. А може, те, що він прочитав, було надто значне* (Ю. Смолич).

Виникнення незакінчених речень зумовлене різними причинами: зрозумілістю замовчуваних фактів співрозмовниками, потребою уникнути чіткого висловлення, необхідністю характеристики персонажів, емоційним станом мовця та ін. У таких випадках обірвана структура є еквівалентом речення, компонентом, представленим лише службовим словом або ж повнозначними словами (другорядними членами), що не можуть однозначно репрезентувати двоскладність/ односкладність конструкції, напр.: — *І ти... І в тебе... А звідки ти взяв? — Він був ошелешений* (Ю. Смолич); *Гайсин злякано закліпав очима: — Я нічого не знаю. Я... Мене...* (Петро Панч); *Петрусь не знав, що одказати. — Так при...* (Панас Мирний); *За ваш став я пробував сперечатися, але...* (М. Стельмах).

Ознакою схвильованого мовлення є одночасне використання кількох незакінчених структур, напр.: — *Ви до мене? — питав військовий уже з посмішкою від переполошеного вигляду відвідувача. — В якій справі? — Я... Мені... Ум... Кроса... — Якого Кроса? — Пана... Товариша...* (Петро Панч); — *Остроз? — поглянув на неї, дивуючись, і додав: — А хіба ти туди хочеш? — «Я... ні... я...» — А чого тобі туди треба? — «Я... мені... треба мені...»* (Б. Грінченко).

Інколи обірвана одиниця може становити частину слова, напр.: *Побачив Варвару. Стояла біля стола зігнута зів'яла, спокійна і щось стирала. — Вар... Хотів говорити і не міг* (М. Коцюбинський).

Отже, структури, у яких представлені повнозначні компоненти, що вказують на двоскладність/ односкладність конструкції, можна вважати реченнями, інші, які такої вказівки не мають, є еквівалентами речень.

3.3. Вокативні речення

Ці структури трактують то як еквіваленти речення, то як окремий тип односкладних речень.

Вокативні речення (звертання-речення) — однослівні речення, виражені кличним відмінком іменника, що самостійно передають нерозчленовані думки, почуття, волевиявлення.

Першим виокремив їх *О. Шахматов*, який і дав їм назву “вокативні речення”, що є рівнозначними реченню і можуть містити залежно від інтонації різний зміст. Учений вважає їх односкладними структурами, що становлять “речення, в яких головним і єдиним членом є звертання, ім'я особи, до якої звернене мовлення, якщо це ім'я вимовлене з особливою інтонацією, що викликає складне уявлення, в центрі якого стоїть дана особа; в цій думці може бути виражений докір, жаль, закид, обурення. Пор., наприклад, *Коля!*, сказане тоном дорікання і яке викликає думку: *навіщо ти це зробив, навіщо ти так учинив, як тобі не соромно?*».

До вокативних речень переважно відносять лише ті, які є назвами осіб. Однак це не цілком переконливо.

За будовою звертання-речення збігаються з непоширеними звертаннями. Проте звертання-речення значно складніші своїм змістом, ніж звичайні звертання, зміст яких представлений експліцитно (франц. *explicite* — “явний”). Звертання-речення виражає певну думку-почуття, якою супроводжується звертання до особи з особливою інтонацією, відмінною від інтонації звичайного звертання, основний зміст якої приблизно реалізується в підтексті, напр.:

Раптом щось їй причулось... Ні, то причулось...

Так жалко, так сумно, душа спливає сльозами...

— *Сестро Секлето, де заночуєм?*

Ласкавий голос... Хто се промовив? Тепло, сердечно, мов сонце вечірнє. То їй причулось...

— *Сестро Секлето, де заночуєм?*

— *Сестричко Марто!..*

Невже то промовив до ворога — ворог?

Навіть Варвара здригнулась і стала.

Вони озирнулись.

Сестра Секлета лежала на грудях у Марти, і чорні плечі її тремтіли від плачу (М. Коцюбинський).

У наведеному тексті два звичайні звертання *сестро Секлето* і одне звертання-речення *Сестричко Марто!*, що виражає благання, прохання, біль.

Деколи звертання-речення стосуються різних осіб, які (реально чи ірреально) спілкуються між собою, напр.:

– *Остапе!..* – з розпукою кличе душа.

– *Соломіє-є!..* – доноситься до неї крик серця.

– *Соломіє!..* – чує вона крізь холодну хвилю, що б'є їй в очі, торкається чола, розплутує коси... (М. Коцюбинський).

Звертання не є окремим висловлюванням, воно перебуває в складі речення як в інтонаційно-смысловому цілому, може тільки стимулювати відповідь, не будучи відповіддю, бо виступає лише одним із компонентів інтонаційної тканини речення. На відміну від звертання, вокативні речення становлять окремі висловлювання. Вони можуть викликати відповідь адресатів або самі бути відповіддю. Отже, вокативні речення більш самостійні, ніж звичайні звертання, вони конденсують у собі багатство

семантичних відтінків, чому певною мірою сприяє контекст, який пише непрямо може вказувати на ті відтінки значення, що впливають з інтонації. Це здебільшого використання обставин способу дії, міри і ступеня типу *схвильовано, погрозово, ввічливо, вдячно, ніжно, весело, жартома* та ін.

Вокативні речення не потребують додаткового розкриття свого змісту в контексті. Він словесно не виражений, але зрозумілий з інтонації. Отже, вокативні речення, на відміну від звичайних звертань, виступають як самостійні, а не стоять при інших реченнях, у яких міститься повне висловлювання.

Залежно від змісту і функцій вокативні речення класифікують на спонукально-кличні та емоційно-оцінні.

Спонукально-кличні речення. Виявляють насамперед волевиявлення мовця до того, що пов'язане з особами, до яких звертається. Виділяють дві групи таких речень.

Речення, що становлять заклик, прохання чи вимогу відповісти, відгукнутися тощо. Такі речення передусім виражають волевиявлення, напр.: *Соломія подумала, що вона мусть бути недалеко від Остапа, що він почує її, і крикнула: — Остапе-е! Оста-апе-е!* (М. Коцюбинський); — *Наталю!* — гукнув він, коли вона вже доходила до дверей. *Чого вам? — не повертаючись, запитала вона* (Панас Мирний); *Ніно Георгіївно!* — гукнув він *придушеним голосом і боязко, як злодій, озирнувся довкола* (Петро Панч).

Інколи спонукальне звертання-речення цієї групи виражається субстантивованим (ужитим у значенні іменника) словом, напр.:

Щоб скоріше закінчити обхід, Лець-Отаманів крикнув:

— *Вартовий!*

Вітер підхотив його сердитий голос, разом із сніжним пилом переніс через задубілі гармати і вперекидь покотив поза станцію, у біле море.

— *Вартовий!* — *ще раз крикнув сотник і додав уже, круто замішуючи багатослівну лайку* (Петро Панч).

Речення з яскраво вираженою емоційністю, внаслідок чого значення спонукання дещо послаблюється. Емоційність у цієї групи речень пов'язана з учинками тих осіб, яким вони адресовані. Експресивний зміст їх глибший, ніж речень першої групи. Вони передають докір, закид, осудження, радість тощо, напр.:

Андрій вже пригнувся коло моделі, мовчки щось порався коло неї, аж частини рипіли.

— *Андрію, покинь! Андрію, моделю зламаєш.*

— *Та він моделю ламає!!*

В Андрія тільки очі горіли... ніби й мова не до нього.

— *Андрію!..* (С. Васильченко).

Речення цієї групи часто містять вигуки *ой, ах, о, гей* та ін., що виступають передусім як стилістичні засоби і посилюють емоційне звучання речень. У таких структурах головне слово здебільшого повторюється двічі, напр.: — *Ой Марку, Марку.* — *Більше не стає слів у матері, і вона з любов'ю несе до своєї дитини заокруглені піввінця по-діво-чому довгих вій, що не старіли над виплаканими прив'ялими очима* (М. Стельмах).

До речень з послабленим спонукальним і яскраво вираженим емоційним забарвленням належать і такі, що виникають як наслідок пізнавання осіб, отже, виражають емоційну реакцію того, хто говорить, до названого ним адресата, напр.:

Дівчинка підвела голову.

— Гукають, біжи. Прийшов хтось! — загомоніли діти. Марійка скрикнула радісно й побігла по ріллі до огорожі.

— Мамо!

Рученята простягла, тягнулась. А мати ніжно горнула до себе, і в очах її блищали сльози. Сльози радості (А. Головка).

Емоційно-ощнні речення. Єдиного погляду щодо них нема. Якщо в спонукально-кличних реченнях більш помітно виявляється ставлення мовця до повідомлюваного про осіб, то оцінні речення виражають передусім ставлення того, хто говорить, до цих осіб. Поширеними є утворення з першим займенниковим компонентом, підсиленим вигуками *ех, ей, гей, ах* тощо, та особовим займенником-звертанням. Цю частину можна кваліфікувати як вокативне речення. Другий компонент містить оцінку першого і може бути кваліфікований як неповне двоскладне речення з не-названим підметом, напр.: — *Ех, ви! Сочинитель! Хіба можна рівняти людину до рибини!* (О. Ковінька).

Дехто з українських мовознавців (*І. Кучеренко, І. Вихованець, М. Скаб*) відносить ці речення до односкладних, наголошуючи на їх членованості, інші ж (*П. Дудик, І. Слинько, Б. Кулик*) виводять їх за межі двоскладних і односкладних структур.

Очевидно, має рацію *П. Дудик*, який розглядає звертання-речення “як такі синтаксичні одиниці мови і мовлення, що знаходяться поза межами як двоскладних речень, так і односкладних. Адже вони скільки-небудь відчутно не виявляють ні змістової, ні синтаксичної розчленованості, не мають логічної та граматичної основи двоскладного чи односкладного речення”.

Отже, на відміну від еліптичних конструкцій, де здебільшого можна встановити двоскладність/ односкладність речення, оскільки їхня будова вказує, який член пропущений, у вокативних реченнях не можна передбачити їхню структуру, яка може бути реалізована і в двоскладних, і в односкладних, у простих і складних реченнях. Ці одиниці є специфічними реченнєвими утвореннями, що перебувають за межами двоскладних і односкладних речень.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

ПІДМЕТ У СТРУКТУРІ ДВОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Ключові слова: підмет, простий підмет, складений підмет, ускладнений підмет.

Контрольні запитання:

1. Як кваліфікували підмет в українському синтаксисі в різні історичні періоди?
2. Яка структурно-семантична роль належить підмету у двоскладному реченні?
3. Який головний компонент двоскладного речення функціонально домінує у його структурі – підмет чи присудок (Прокоментуйте мовознавчі погляди)?
4. Дайте визначення терміна “підмет”, проілюструйте власними прикладами.
5. Розтлумачте диференційні ознаки підмета.
6. Які структурні типи підмета вам відомі?
7. Схарактеризуйте простий підмет.
8. Схарактеризуйте складений підмет.
9. У який спосіб може ускладнюватися структура підмета?

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Підготувати реферати:

“Інтерпретація підмета представниками різних лінгвістичних шкіл”;
“Підмет і присудок: питання домінанти в двоскладному реченні”.

ТРЕНУВАЛЬНІ ВПРАВИ

Завдання 1.

Ідентифікуйте підмети, випишіть їх та схарактеризуйте морфологічне вираження.

Українською мовою айстра – зірка. Подекуди квітку так і називають: не айстрою, а зірочкою. Багато квіток подібні до небесних зірок: їхні пелюстки розходяться урізнобіч, як промінці, від золотої середини. Але чому тільки айстру ще називають зірочкою?

А було це так. Дивилася сумна зірка з неба на землю, заздрила усім тим, що сходять, проростають, буяють, квітнуть і пахнуть на зеленій землі... Нудьгувала сумна зірка, а врешті вирішила попроситися у свого князенка Місяця на землю. Вислухав Місяць і мовить:

– От коли я стану місяцем серпнем, тоді я багато зірок повідпускаю на землю... Чекай мене серпневого.

Багато зірок мчали серпневої ночі разом із сумною зіркою до землі. Невеличкі згоріли не долетівши, інші шубовснули в річки і в моря (і там певно стали морськими зірками). Сумна зірка зарилася в м'яку грядку, а на ранок зазеленіла.

І. Калинець

Завдання 2.

Випишіть прості двоскладні речення, відшукайте підмети. Трансформуйте прості підмети в складені, здійсніть відповідну стилістичну реконструкцію речень.

Шумлять молоді дубочки в степовій лісосмузі, шурхотять торішнім листом. Вони ще сонні, ще не скинули зі своїх плечей рудуватих дублених кожухів. Дуби пізно прокидаються навесні, а польові клени, осокори й берізки вже викинули клейкі листочки, спалахнули живим ніжно-зеленим вогнем.

Під дубочками, на осонні – комашині купи. Зачувши тепло, в них копошиться невагомна комашня. Ще років два тому її не було в цих лісочках. Це він із школярами “переселив” комашню з лісів на нові місця. Птахи і комашня – то найкращі друзі людини у війні із шкідниками лісу....

І. Цюпа

Завдання 3.

3.1. Проаналізуйте структуру запропонованих речень, відшукайте підмети, встановіть їх морфологічну форму.

3.2. За матеріалами цих речень створіть таблицю “Структура підмета”.

1. Надворі було ще темно, як Тарас і троє учнів взяли відра з фарбою та великі щітки і пішли на роботу. 2. Не доразу обидва товариші протовпились до під'їзду. 3. Дві тисячі п'ятсот – така ціна за вашого кріпака. 4. Знову кілька рядів поспіхом лягають на папір. 5. Перші дні пролетіли швидко. 6. Два чемодана з убогими речами були ще вчора заковані. 7. Десять коло півночі більшість гостей розходились. 8. Які чудові були ті два тижні. 9. Кілька років минуло з того часу. 10. Всі троє братів повертались того вечора разом на Микитиному возі. 11. Ще залишились два-три сеанси. 12. Всього півтора року пройшло. 13. Вони вдвох поїхали відразу ж по обіді. 14. Швидко промчались сім верств. 15. Багато ніжниців запрошували їх до себе.

Л. Смілянський

Завдання 4.

Відшукайте підмет, визначте його структурний тип. Ускладніть структуру підмета, запишіть утворений трансформ.

1. Сто копанок чортів нехай буде його матері. 2 Пробила п'ята година ранку. Минуло ще кілька днів. 3. Перше моє враження – величезна стара груша, всяяна стиглим, цитринового кольору, овочем. 4. Це були тільки перші штрихи. 5. В тракторі було повно людей. 6. Двоє зі своїх людей пішли по фарбу до крамниць. 7. Не один місяць минув з того часу. 8. Ще з десяток костромських селян – малярів і склярів приїхали до столиці на підхожий промисел. 9. Чотиреста карбованців асигнацій віддали за цей шедевр Брюллова.

Завдання 5.

Відшукайте підмети, випишіть їх, розгруповуючи за морфологічним вираженням.

1. Він любив землю і красивих людей. 2. Життя без нього одразу для неї згасло, злиняло, втратило зміст. 3. Вони разом вийшли на вулицю. 4. У темряву занурилось місто. 5. Деякий час він мовчки дивився їй вслід. 6. Земля – вона завжди мовчить. 7. Зустрілись двоє, хлопець і дівча. 8. Камінь спотикання ще був попереду на шляху його гіркої долі. Богдана любили на факультеті. 13. Всі ми сміялися. 14. Сонце стоїть високо, сипле рясними променями у відкриті очі обличчя. 15. Коли Клава пішла, мати присіла біля Мар'яни. 16. Йому подобався цей хлопець. 17. Сонце зайшло. 18. Їм ніхто не відповідає. 19. Дівчата були далекі від цих планів. 20. Вона була якась віддалена, одсторонена від них своїм горем. 21. Ми натрапили на баитан. 22. Всі ми – за Україну незалежну! 23. Небо над гречками було синє, високе, ніде ні хмариночки. 24. Гуркочуть колесами вагони. 25. Локомотив нестримно несе їх уперед. 26. Мовби подобрішали всі. 27. Я собі так думаю, друже. 28. В цей момент тривога заграла. 29. Земля була мокра, чорна. 30. У двері вона вже вийти не може.

Л. Смілянський

Завдання 6.

Перепишіть, підкресліть складений підмет з вибірним значенням.

1. Відразу він став центром уваги всіх присутніх, і ніби кожному з них передавався його веселий настрій. 2. Ті, хто вже виходив з квартири Пушкіних, витирали вологі очі. 3. Хтось інший згадав Лермонтова, Глінку, Гоголя. 4. Ніхто нічого не знає про “Ологу Покова” - ні ти, ні інші мої друзі, ні я сам. 5. Деякі з них показували майже без одягу. 6. Ніхто з них не знав, що Тарас уже кілька годин ходив біля Академії, нерішуче поглядаючи на вікна помешкання Брюллова. 7. Ніхто не відав, скільки думав передумав в останні ночі цей робітник. 8. Адже ніхто з нас і в думці не покладає, що ми можемо бути переможені. 9. І чому нікого з приятелів немає біля мене? 10. Щось в нього було на думці, про що не говорив він своїм учням і що хотів, мабуть, приглушити веселою розмовою. 11. Ніхто з них не дивився йому у вічі. 12. Деякі з моїх учнів зробили це своїм життєвим правилом, і вони досягли значного. 13. Дехто з них похиливши голову, іронічно всміхався. 14. Ніхто з малярів не насмівся в ці хвилини заговорити, навіть поворухнутись. 15. Венеціанов знав не тільки самого Ширяєва, а й декого з його майстрів-животворців. 16. Хтось з приятелів, як і колись віддає йому ключ від своєї кімнати: сам кудись поспішає. 17. еякі друзі не виправдали його надії, навіть сам секретар Академії Григорович в розмовах зазивав своїм батьком. 18. Може, їй ніхто б ніколи правди не сказав, а самі компліменти. 19. Ми попросимо декого з наших гостей побувати ще цієї ночі у Щепкіна і привітати його від імені всіх нас. 20. Деякі учасники встигли вже подати навіть додаткові свідчення. 21. Спочатку ніхто, крім адміністрації, не помічає, що господар у залі. 22. Ні я, ані хтось добріший за мене того, що ти пишеш тепер, друкувати не буде. 23. Нехай тільки

хто-небудь з них, приятелів твоїх, понесе твій “Сон” або “Кавказ” чи щось інше Бібікову – і тобі підпишуть присуд на все життя.

Л. Смілянський

ПРИСУДОК У СТРУКТУРІ ДВОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Ключові слова: присудок, простий присудок, складений присудок, подвійний присудок, ускладнений присудок.

Контрольні запитання:

1. Як кваліфікують присудок представники різних лінгвістичних шкіл?
2. Яка роль належить присудку у структурі двоскладного речення?
3. Дайте визначення терміна “присудок”, проілюструйте власними прикладами.
4. У якому зв’язку присудок перебуває з підметом?
5. Які диференційні ознаки властиві присудку?
6. Які структурні типи присудка бувають?
7. Які морфологічні типи присудка виділяють?
8. Схарактеризуйте морфологічне вираження простого дієслівного присудка.
9. Що являє собою складений дієслівний присудок?
10. Яку лінгвальну природу має складений іменний присудок?
11. У чому специфіка трьохелементного присудка?
12. Що являє собою подвійний присудок?
13. У який спосіб може ускладнюватися структура присудка?

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Підготувати реферати:

“Присудок у синтаксичних студіях сучасності”;

“Ізоморфізм присудка й предиката”.

ТРЕНУВАЛЬНІ ВПРАВИ

Завдання 1.

Відшукайте прості двоскладні речення. Підкресліть присудки, визначте їх структурний тип, укажіть засоби ускладнення.

1. *Знищено було все, що зробив він за довгі роки безперервної праці. –*
2. *Пам’ятаю, пам’ятаю, аякже, – промовив він...*
3. *Ну, показуйте, показуйте його...*
4. *По дорозі професор давай говорити.*
5. *Хворий немовби всміхнувся.*
6. *Мені було шкода Кравченка, що залишився сам.*
7. *Кравченко було його придбане прізвище в німецькому тилу.*
8. *Це потрібно було заради спокою хворого.*
9. *Адже це було несподівано.*
10. *Кость писав і писав, а ще просив при нагоді передати Мар’яні листи.*
11. *Кличуть, кличуть до телефону.*
12. *Та й удержатися на селі*

було неможливо. 13. Незважаючи на дозвіл комісара, його довелося було відкласти через батькову хворобу. 14. Батько промовляє це, і – я бачу – в очах його немов застигла якась інша думка, яку він не говорить мені... 15. Я ще не одужав. 16. Незабаром потепліє, потепліє. 17. А колись було нелегко його вгамувати. 18. Завдання було обрано важливе. 19. Треба було доповісти товаришам... 20. Онде вона йде собі, тримаючи за руку якогось хлопчика. 21. Було замерзло воно, а тепер раптом відійшло. 22. І йду собі далі. 23. Немовби стукнув хтось. 24. Ні, Софіє, мені багато, багато років. 25. Потрапили було в оточення й тоді пішли в глибокий тил до партизанів.

Л. Смілянський

Завдання 2.

Випишіть речення, у складі яких функціонують прості дієслівні присудки, встановіть їх морфологічне вираження.

1. Сьогодні я покидаю шпиталь значно раніше. 2. Академіка Гайворона добре знають усі. 3. Вранці прийняли до шпиталю обмерзлого і пораненого бійця. 4. Якось у нашому шпиталі знову побував професор Нестеров. 5. Він зробив би цю справу за “спасибі”. 6. Пригляньтесь до мене, Софіє Гордієвно!... 7. Лиш зирк і зирк на мене, як на ворога. 8. Бігла, бігла на калиновий міст. 9. В цей час я хотів би бачити мого батька. 10. Давай тоді присутніх розглядати вже не сидячи за столом. 11. Минають останні дні лютого. 12. Він і справді не ляже, поки не прийду. 13. Після антракту все ж треба вирішити не залишатися: не для концертів у мене настрої. 14. У мене болить голова. 15. Прикажчики справді не помітили ще одного покупця в магазині. 16. Він кинув у бік, і враз на прилавок посипались нові номери журналів, книжки в кольорових, здебільшого товстих оправах і зовсім несправлені. 17. Пушкін сів поруч Брюллова, обняв його за плечі, їм обом минуло по тридцять сім років. 18. Я повісив би цей малюнок у себе... 19. Шевченко немов прокинувся. 20. Тарас не изійшов того вечора до столу.

Л. Смілянський

Завдання 3.

Проаналізуйте структуру запропонованих речень, відшукайте двоскладні. Створіть дві колонки, в одну з яких випишіть складені дієслівні присудки з модальним дієсловом, а в іншу – з фазовими.

1. Брюллов почав розповідати про “Облогу Пскова” – картину, яку задумав він ще за кордоном, але вже в дорозі до Росії. 2. Його сміх не міг вміститись у стінах майстерні, і здавалося, що його чути за стінами, на вулицях, на всьому Петербургу... 3. За ці гроші можна було б викупити Шевченка. 4. – Треба спробувати вмовити свиню в полковницькому мундирі. 5. Він може бути тут тільки в неділю. 6. Він обережно почав гортати сторінки, немов боявся покусувати їх. 7. І ось уже все довкола ніби перестало існувати для нього. 8. Тарас довго не може одвести погляду від цього дива на полотні... 9. Тільки по суботах мали закінчувати раніше, устигнути піти до церкви. 10. Всі його робітники мали обов’язково ходити в церкву по суботах і неділях. 11. Хтось почав був сподіватися, але в протилежному кутку затягли іншої пісні. 12. Шевченко не міг

далі читати. 13. Особливо багато міг він розповідати про свого власника Павла Васильовича. 14. І вже тоді, коли Шевченко хотів був іти додому, розчинились двері і важкою ходою увійшов Брюллов. 15. Він нічого не сказав їм, хоч і знав, про що вони хотіли почути. 16. Ясні очі, що вміли випромінювати блискавку гніву й іскри веселоців, тепер світилися стражданням. 17. Шевченкові було приємно, що йому цього вечора не заважають лежати на засланих старим дрантям дошках. 18. Він не має права ступити кроку, не спитавши перш у свого майстра. 19. Він міг би йому розповісти про своє життя. 20. І Ширяєв не знав, про що треба було говорити з Тарасом. 21. – Я хочу написати ваш портрет, Василю Андрійовичу, який треба буде потім розіграти в лотерею.

Завдання 4.

Визначте морфологічну форму складеного іменного присудка, зробіть висновки про повноту його структури. У виділених реченнях трансформуйте складений іменний присудок у трьохелементний.

1. Навіть самий запас свіжої фарби книжок – насолода. 2. Його біографія – докір нам, докір всьому сучасному громадянству. 3. Слава Пушкіна стала для нього святістю, а Пушкін для нього – мученик. 4. Моє діло – живопис. 5. Пам'ятай, твоя мати – внучка останнього українського гетьмана знаменитого Кирила Розумовського, а батько твій – колишній віце-король європейської держави. 6. Здавалось, всі сектори по всіх театрах – це його друзі чи принаймні знайомі. 7. Так, лише молодість – поняття скороминуще і часом облудне. 8. Мистецтво Щепкіна – це для вас недосяжна висота. 9. З того вечора вони – друзі. 10. Княжна Варвара – сильна людина. 11. Моїм учителем і вихователем була Варвара Миколаївна. 12. Недаремно він – своя людина в сім'ї князя Рєпніна, рідного брата декабриста. 13. Його злочин – вірші. 14. А все ж таки батько був жорстока людина. 15. Ми були приятелями.

Л. Смілянський

Завдання 4.

Утворіть п'ять речень з подвійним присудком, проаналізуйте його морфологічне вираження.

ГРУПА ПІДМЕТА В СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

Ключові слова: група підмета, підмет, означення, узгоджене означення, неузгоджене означення, прикладка.

Контрольні запитання:

1. Які члени речення формують групу підмета?
2. Що являє собою означення? Які йому властиві диференційні ознаки?
3. Який критерій покладено в основу розмежування узгодженого – неузгодженого означення?
4. Схарактеризуйте узгоджене означення.

5. Якими морфологічним формами виражається неузгоджене означення?
6. Дайте визначення терміна “прикладка”, проілюструйте власними прикладами.
7. Схарактеризуйте диференційні ознаки прикладки.
8. Як здійснюють класифікацію прикладки за походженням?
9. До яких компонентів речення – обов’язкових чи факультативних – належать означення та прикладка?

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Підготувати реферат “Факультативні компоненти у структурі речення”.

ТРЕНУВАЛЬНІ ВПРАВИ

Завдання 1.

Виділіть групу підмета, визначте її склад.

1. Червоними сузір’ями вогнів горіли кетяги калини. 2. Земля пахла перегноєм, осінньою густою втомою повіяло від неї. 3. Боцюра стримано, глухувато засміявся, не розмикаючи вуст. 4. Колгоспний садок тонко пахнув прив’ялим листям, плодами. 5. Ганнуса почувалася щасливою тоді, коли бачила матір щасливою. 6. За ними розрослись бузкові хащі. 7. Очікувана усмішка здавалась не такою спокійною. 8. А найдивовижніше – вугри! 9. Охайні будиночки турбази світяться зеленими й жовтими, буровато-чорними стінами. 10. Хай буде благословення її самостійність! 11. На території піонерського табору – ні однієї живої душі. 12. Від “Вітерця” назустріч нам іде легкий, моложавий чоловік у голубій сорочці. 13. Озеро сяло тихою, впокореною водою, ліс по тому березі синів. 14. Бува, вилазять на берег, але їх бояться брати, бо схожі на гадюк. 15. Ви не місцеві, то не знайдете. 16. Другий човен пощастило дістати тут – таки на турбазі. 17. Надвечірня зоря була присвячена спорядженню рибальських снастей. 18. Бо чоловік він добрий, сердечний. 19. Бо ж здавен кожному справжньому рибалці відомо, що в кожній риби є свої улюблені гачки. 20. За очеретом – темне дзеркало озера. 21. Уткнувшись носом у піщаний берег, стоїть наш човен. 22. Здається, рибалкам знайоме чудне почуття. 23. Тепер, літнього ранку, озеро було схоже на велетенську свіжу перлину. 24. Коли раніше сонце мило проміння у воду наскрізь... 25. Кругла чаша озера, облямована в кількох місяцях білим піском, відбиває проміння, сліпить очі. 26. А тим часом у лісі підшукується міцна, сира поперечка. 27. То дивовижна істота – вогонь під казанком на березі озера.

Є. Гуцало

Завдання 2.

Відшукайте означення, встановіть його морфологічне оформлення.

1. На кожному клаптику землі у неї щось родило, земля цвіла й плодоносила. 2. Ні дід, ні баба кавунів не сіяли, вважаючи, що на артільному баштані їм живеться ситніше. 3. Клали не на обідній стіл, а на тапчан, тому що їли вони завжди на тапчані, який стояв біля печі. 4. Снопи зв’язувала тугі й дебели,

складала їх на стегні, щоб трохи підсохли. 5. Тік посеред двору був уже готовий, дід тільки підчищав його, підрівнював, а потім молотив. 6. Гірко й густо пахли коноплі. 7. Лежать біля діжок тверді та дзвінкі головки капусти. 8. Біліють довгі й кістляві корені хрону, викопані з тою думкою, що нічого не пропаде, все згодиться. 9. Глибоко затонуло село, опустились дерева й вулиці, на самісінькому дні ночі живе людина. 10. Встає ще вдосвіта, чистить і промиває буряки, шаткує їх, нарізає картоплі, січе ножем капусту. 11. Максим, в шинелю та шапку зодягнутий, ляснув себе долонею раз і вдруге по полі, услід їм дивлячись. 12. Ніби ж нічого не змінилося у виразі її обличчя – зосталось відкритим і присмаглим. 13. І йде вона хоч і так, як завжди, зате в ході більше рішучості. 14. І Юрко, вже про тінь свою забув, про недавні пригоди, зирить і зирить на дорогу, що ближчає.

Є. Гуцало

Завдання 3.

Проаналізуйте структуру речення. Відшукайте означення, диференціюйте їх на узгоджені й неузгоджені.

1. Хвилясті й примарні пасма туману стелилися під самісінькими нашими ногами, сквапно пробігали попереду, а ген по боках, пливли, коливаючись безформними куцями. 2. Нехай проросте земля, зело з насінням і дерево плодове, плодюче по своєму родові, щоб насіння було в йому. 3. У хатній півтемряві вдалося побачити напівзгнилу лавку під стіною, порожній стіл, на якому купкою лежало якесь зів'яле зілля й коріння. 4. Угорі важко пливли пухнасті брудно-білі сніги, повільно повертались то темними, то світлими боками. 5. Це вже був не голос, а жива істота, яка в животворній темряві починала своє, невідоме існування. 6. Цей голос на сухій галявині – лякливе й таємниче гірське створіння, яке стало чужим. 7. Ватаг серед пастухів – кощавий і чорний, як дух ночі, - зовсім закам'янів, зігнувся і дуже схожий на дебеле, химерно скручене коріння. 8. У Буркуті стояв автобус майже півгодини, але ми не вийшли, ми крізь скло розглядали низенькі дощаті хатки, місток над річкою. 9. Уже було зовсім світло, повітря стояло густе й синє, таке яскраве, наче аж лунке. 10. Коли заходить сонце, то й соняшники вечоріють, поступово смеркають. 11. Стоять мовчки, думають про своє, і в їхньому заглибленому думанні й мовчанні вловлюється щось чуже. 12. Була вона невеличка, висохла й тонка, наче горстка конопель, недотіпана на терниці. 13. На кожному крилі росло по великій груші, старий, дрімучій, які цвіли по- молодечому густо й пахучо. 14. А під осінь і восени обсипали додолю такий грушкопад цукристих дичок, не визбираєш їх усі, й не пересушиш.

Є. Гуцало

Завдання 4.

Підкресліть прикладку, виявіть її морфологічну форму, вкажіть групу за походженням.

1. Іде війна, в їхньому селі Нова Гребля, що на Вінниччині, – німці, а баба Янкора водить його в гості до родичів і сусідів на різні кутки села. 2. Горбочки-ярочки і великий байрак, і лугова низина, по якій звиваються пласкі береги вузької

річечки, а за лугом і річечкою чорніє ліс. 3. Разочок крапельок-намистин, що обнизали яблуневу гілку. 4. І коли луна від пострілу вмовкла, тоді отой вир-пустка начебто перестав існувати, бо розвержене пострілом повітря шарпнулося назад і злилося до купи. 5. Зблизька спійманий коник-стрибунець був ще загадковіший, ніж коли дивитися на нього в польоті. 6. – А де їхня пташка-годувальниця? – прошепотіла Надійка. 7. Чи захопилися мережею павук-хрестовика? 8. Отже, не розминувся з Ганькою та її товаришкою Мартою, тепер слід обачним бути й не потрапити на їхні очі. 9. Зоддалеки гора Княжа – як бурій ведмідь превеликий, що розлігся на березі ріки. 10. У давніші часи чи й не такі давні роки дід Гордій зодягав свою голову в білу хмару, що кінчилась розвіяними баранячими кільцями. 11. То не грім гримів у захмарених високостях, то гриміла баба Килина. 12. Хазяйка Дарка Сторона готує для мастильниць обід, готує надворі, тут у неї літня кухня. 13. Комендант Хорст додумався сина мордувати перед матір'ю. 14. Спершу він подався туди до свого коня Гнідка, був колись такий жеребець у діда. 15. А дядько Гречаний спершу вдавав начебто не помічає зайчика, а коли порівнявся з подвір'ям, то спинився і поманив тебе пальцем. 16. Бо пам'ятають не тільки село Овечане, а й навіть ту стріху, де мостились минулої весни. 17. Дядько Музичук стоїть у чоловічому гурті й сміється, всі регочуть. 18. – Вам добре, – мовила тітка Секлета. 19. А їздить на гнідому коні сам голова колгоспу Семен Сухорада. 20. Дівчинка Василя мріє навчатися мови пташок і звірів, дерев і квітів.

Є. Гуцало

ГРУПА ПРИСУДКА В СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

Ключові слова: група присудка, присудок, додаток, прямий додаток, непрямий додаток, інфінітивний додаток, обставина.

Контрольні запитання:

1. Які компоненти речення формують групу присудка?
2. Схарактеризуйте диференційні ознаки додатка.
3. За яким критерієм виділяють прямий – непрямий додаток?
4. Що являє собою прямий додаток?
5. Якими морфологічними формами виражається непрямий додаток?
6. Що являє собою інфінітивний додаток?
7. Як ви розумієте твердження “синтаксично незв’язаний інфінітив”? Зіставте синтаксично незв’язаний інфінітив та синтаксично зв’язаний.
8. Розмежуйте об’єктний – суб’єктний інфінітив.
9. Які додатки кваліфікують як обов’язкові компоненти речення?
10. Дайте визначення терміна “обставина”, проілюструйте власними прикладами.
11. Назвіть диференційні ознаки обставини.
12. Як класифікують обставини за семантичним критерієм? Схарактеризуйте морфологічне вираження кожної лексико-семантичної групи обставин.
13. Як розмежовують обставини за структурним критерієм?
14. Які обставинні компоненти відносять до обов’язкових компонентів речення?

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Підготувати реферати:

“Обов’язкові компоненти у структурі речення”.

“Детермінантні компоненти у структурі речення”.

ТРЕНУВАЛЬНІ ВПРАВИ

Завдання 1.

Відшукайте групу присудка, виділіть компоненти, які її формують.

1. *Ми лежимо в густих бур’янах за клунею, уткнувшись у землю носами й не дихаємо.* 2. *Гірко зітхаючи, ми засипаємо.* 3. *Корови плентались, легковажно метляючи хвостами, і не підозрювали який це історичний день.* 4. *Килимок був червоний, і на ньому вишито троє кумедних цуценят, що сиділи вкупочці, прихилившись одне до одного головами.* 5. *Контрибуція, ліниво переступаючи ногами, повернулася до Яви хвостом.* 6. *Ми з розгону влетіли в ставок, здіймаючи цілі гейзери води й грязюки.* 7. *І тепер, коли ми, скрутно зітхаючи, засипаємо наше невідоме метро, Контрибуція виглядає з корівника і співчутливо дивиться на нас.* 8. – *Правда ж? – несміливо питає Ява, притопуючи ногами свіжу землю.* 9. *Цуценя, схиливши на бік голову, глянуло спершу на Яву.* 10. *Цуценя, перехиливши голову на другий бік, глянуло на мене і заметляло хвостиком, очевидно, дякуючи за порятунок.* 11. *І хлопці заметушилися, обкладаючи мене кавунами.* 12. – *А що?! – вимахуючи перед моїм носом руками, гарячкував восени Ява.* 13. *І тільки побачивши, як побуряковів від образу Кагарлицький, Ява змилюстивився.* 14. *Я стою за лаштунками, заплющивши очі і притискаючи до грудей кулаки.*

В. Нестайко

Завдання 2.

Відшукайте додаток. Визначте його морфологічне вираження та структурний тип.

1. *І “Поєму про море” ми бачили, і “Повість полум’яних літ”, а “Зачаровану Десну” – і книжку читали, і кіно бачили.* 2. *Ми бачили його фільми “Земля”, “Сумка диккур’єра”, “Щорс” (їх показували позаторік у нашому клубі).* 3. *Текст листа запорожців у мене вдома є – у книжці “Україна сміється”.* 4. *Він, мабуть прочитав недавно “Золоте теля” Ільфа і Петрова і тепер удавав з себе Остапа Бендера.* 5. *Пам’ятаю, давали тоді “Траві ату”.* 6. *Храм Різдва Богородиці, збудовано 1696 року в стилі бароко... – вголос прочитав він.* 7. *Знайомий нам двір на вулиці Січневого повстання зустрів нас веселою гучною музикою – якісь молодята, що товклися на балконі другого поверху, крутили магнітофон.* 8. *Що ж, доведеться про Червону Шапочку дивитися – сказав Ява.* 9. *І в “Снігурочці” – цар.* 10. *І в “Казці про царя Салтана” – самі розумієте.* 11. *І в “Борисі Годунові” – цар.*

Завдання 3.

Створіть дві колонки, у одну з яких випишіть прямі додатки, а в іншу – непрямі.

1. З “Вечірнього Києва” якраз цікавилися вчора, - почув я раптом веселий голос. 2. І дивно було бачити хрестик на грудях, де був виколотий піратський корабель, кинджал та ще й “Смерть за измену”. 3. Дивилися ми “Семеро сміливих”, героїчний фільм про полярників. 4. Кіно “Акваланги на дні” пам’ятаєш? 5. Ти пам’ятаєш, ми в клубі закордонне кіно дивилися “Тореадор”? 6. То були Цюця, Гава і Рева, про яких мені мати колись розповідала різні “баланюки”, аж поки я не засинав. 7. Ми йшли і співали арію Хозе з опери Бізе “Кармен”, яку багато разів чули по радіо. 8. Та ще навесні, коли повітря пахне футболом і цурками – палками, коли пташки галасують, як баби на базарі, і коли так сонячно й тепло, що ми з Явою вже тричі купалися. 9. А дівчатка в захопленні дивляться на неї, бо вважають, що вона дуже гарна, ну просто красуня. 10. За хуліганську нашу поведінку в “Динамо”, за оті вудлища проклятуці. 11. Скільки не приїздив після того Папуша, завжди гірко зітхав, згадуючи свою “дорогу утопленницю”. 12. Думаєш, легко було йому такого бугая з води тягти! – гукали люди вслід отому потопельнику”. 13. На одному з отих “двоповерхових кораблів”, на поруччі містка, що тягся вздовж другого поверху, сидів головатий широколиций хлопець у картатій сорочці і синіх брезентових штанях, які одразу привернули мою увагу.

В. Нестайко

Завдання 4.

4.1. Відшукайте обставини. За поданими матеріалами створіть таблицю “Семантичний спектр обставини”:

4.2. Зробіть висновок про структуру обставин.

1. Кузьма вистромив голову із суфлерської будки і, широко роззявляючи рота, по складах підказує, що мені говорити. 2. Я рвонувся з місця і, збивши по дорозі якусь декорацію, кинувся геть зі сцени. 3. Я біг по безлюдному селу навмання, не розбираючи дороги, і вітер свистів у моїх бакенбардах. 4. А за сценою, так і носа не показавши, страждає ще талановитіший Коля Кагарлицький. 5. Набивши повний рот хліба і сиру, я жував – пережовував ту жуйку по кілька хвилин і не міг проковтнути. 6. І зараз, подарувавши велосипед Яринці, я відчув, що мої рахунки з життя майже зведені. 7. Я чув, як вона, забувши від щастя про мою хворобу, вже витягла Вороного із сіней надвір. 8. Скінчивши слухати пульс, вона мені підняла сорочку, схилилася і приклала маленьке холодне вухо до моїх грудей. 9. Лежачи під колесом, Яринка розгублено кліпала очима. 10. Велосипед став дибки і з усього маху грюкнув на землю, задеренчавши всіма своїми деталями. 11. Яринка, висолопивши від старанності язика, вихилясами кружляла по подвір’ю. 12. Прихиливши свою грішну голову, мов приречений, важко йшов Ява на залік. 13. Вона почепила їх на коромисло, взяла на плечі і пішла похитуючись. 14. Вона відсахнулася від нього, а він враз підхопив із землі і як вихор пустився танцювати лезгинку, одставивши у бік руки. 15. Я стояв на сукові і дивився вниз, а серце моє вже давно одірвалося і,

вискочивши з грудей, летіло у воду, а я все ще стояв, вчепившись руками в гілляку, і не міг одірватися, а памороки мені забивало, і в животі тенькало, і...

В. Нестайко

Завдання 5.

Проаналізуйте групу присудка. Відшукайте випадки синкретизму у сфері вираження додатка й обставини.

1. *Він її ховав на горищі, я бачив, як він її перечитував, наче листа якогось.*
2. *Ви думаєте, Явине вухо заспокоїлося?* 3. *Я так розгубився, що впустив конверта на землю.* 4. *За хвилину ми вже дерлися на великий паркан, що відділив Явине подвір'я від Книшевого.* 5. *Лектор упав з трибуни і вилив собі на голову графін з водою.* 6. *По дорозі ми ще вирізали з ліщини дві прекрасні шпали.* 7. *Прихиливши свою грішну голову, мов приречений, важко дійшов Ява на танок.* 8. *Сиділи без трусів поки дівчатка заливатимуться – краще втопитись.* 9. *Вона почепила їх на коромисло, взяла на плечі і пішла похитуючись.* 10. *Потім у цілковитій темряві, що аж очі боліли витріщати, він хлопав у якихось листочках.* 11. *Перед їдальнею стояла вантажна машина, до якої було причеплено щось схоже на гармату, направлену дулом у небо.* 12. *Проте за хвилину м'яч знову попав до Марусі, і він знову прорвався до воріт.* 13. *Он Галина Сидорівна у спортивному костюмі промайнула на горищі хати.* 14. *Паркани й тини обабіч уже сховалися під водою.* 15. *Я вийшов на сцену.* 16. *Вона відсахнулася од нього, а він враз підхопився із землі і як вихор пустився танцювати.* 17. *Невже я такий бовдур, що весь час думав на неї казна-що, комарицею її називав.* 18. *Я стояв на горищі і оглядав територію.* 19. *Ми уже довго ходили по згарищу, затоптуючи жаринки, щоб не розгорілося знову.*

В. Нестайко

ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Ключові слова: односкладне речення, головний компонент односкладного речення, дієслівне односкладне речення, іменне односкладне речення

Контрольні запитання:

1. Як кваліфікувалися односкладні конструкції в історії синтаксису?
2. Ознайомте із сучасною мовознавчою інтерпретацією односкладних речень.
3. Дайте визначення терміна “односкладне речення”, проілюструйте його власними прикладами.
4. Який статус має головний компонент односкладного речення?
5. Чи властиві односкладному реченню параметри: поширеність – непоширеність, повнота – неповнота, ускладненість – неускладненість?
6. У чому полягає різниця між односкладним реченням та двоскладним неповним?
7. Як розмежовують односкладні речення за морфологічною природою головного компонента?
8. Що є інтеграційною ознакою дієслівних односкладних речень?
9. Як класифікують особові односкладні речення за дієслівним оформленням та семантикою?

10. Дайте характеристику безособовим односкладним конструкціям.
11. Головний компонент яких безособових конструкцій може мати аналітичну форму? Наведіть власні приклади.
12. Що являють собою інфінітивні односкладні речення?
13. Що об'єднує іменні односкладні речення?
14. За якою ознакою іменні односкладні речення диференціюють на номінативні, генітивні, вокативні?
15. Схарактеризуйте номінативні речення.
16. Як класифікують номінативні речення за семантикою?
17. Що являють собою вокативні речення?
18. У чому сутність вокативних речень?

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Підготувати реферати:

“Ізоморфізм головного компонента дієслівного односкладного речення та дієслівного присудка”.

“Мовознавча інтерпретація речень, репрезентованих іменником у кличному відмінку”.

ТРЕНУВАЛЬНІ ВПРАВИ

Завдання 1.

Ідентифікуйте та випишіть односкладні речення. Встановіть морфологічну природу головного компонента.

Часто доводилося мені з дідусем ходити по лісу шукати лікарські трави. Ось і цього разу. Встали ми дуже рано. На небі ще блідо мерехтіли зірки, і гостро холодило ранковою прохолодою. До лісу було кілометрів сім. Коли добралися туди, перші промені сонця вже лагідно лоскотали мені лице своїм теплом. Приємно було від того на серці. Й воно промінилося радістю. І ноги не боліли, і втоми не було – доколишня краса бадьорила, наповнювала живлющою силою.

Дідусь сів на пахучі трави, розв'язав полотняну торбину зі сніданком. Приємно запахло ще й салом, часником і свіжими плескачами. Ми гарно поснідали. Бо на свіжій повітрі апетит, як дід каже, вовчий...

Ось ми уже в лісі. Все тут таємниче для мене, а дідусь усе знав. Він тихо говорив з квіточками, уклонявся зеленому кущикові і щось шепотів йому. Видно було, що вони один одного розуміють, взаємно лагіднішають, добрішають... Рослини, як і люди, потребують милосердя.

Л. Павленко

Завдання 2.

Випишіть односкладні речення, визначте їх тип.

Заходить ніч. У степу поволі темніє. Сонце давно-давно зайшло, і навіть смужечка вечорової зорі на заході вже зблякла, злиняла. Світ навколо якийсь дивний, сірувато-фіалковий, однотонний і безтінявий. Вони йдуть глухою межею. Лише двоє, здається, загублені посеред оцих степових просторів. І так добре. Так хороше їм разом! Тримаючись за руки, ступають кожне своєю ледь накоченою колією. А поміж ними нескінченний валок, порослий травами, полинцем, переплетений в'юнкою, з білими дзвіночками цвіту берізкою. Ліворуч ще темний, старанно заскороджений, засіяний соняшником, величезний лан. Праворуч смужечками жита, пшениці от-от уже в стрілку підуть. А поміж ними чорні стрічки заскородженої ріллі, чиєсь, так і не зібране з осені соняшничиння, а далі темна улоговина розлогої мілкої балки, а по ній примарно-сріблясте хмаровиння розквітлих тернових кущів. А в тих тернах або ж великий концерт, або ж окружне змагання, або ж і весілля солов'їне...

Закохані зупиняються. Довго-довго стоять отак на межі, тримаючись за руки. Слухають замилувано й журливо.

В. Козаченко

Завдання 3.

Диференціюйте означено-особові та узагальнено-особові речення.

1. *Вставай, пора!* 2. *В повітці будеш спати.* 3. *Зустрічай, зятя в хату!* 4. *Виходь на сходку.* 5. *Рви царського прапора!* 6. *Скинь з товариша ботінки.* 7. *Слухай, не цінькай, ради Христа* 8. *Вечерять просимо й ворогів.* 9. *Виходь заміж за комуніста – не викинуть!* 10. *Як смеркне прийдеши.* 11. *Лягай за обніжок, треба порадитися.* 12. *Да не бери легких вуликів.* 13. *Випряжи коні й погоду.* 14. *Ореш, а красних днів не бачиш.* 15. *Ну, стій, ще за зиму не вимокла?* 16. *Сідайте з батьком на віз.* 17. *Не божкай, ради Христа.* 18. *Клич же молодицю, та хай же рушає завидна.* 19. *Гляди, не зіпсуй діла.* 20. *Візьміть рушницю, з'явимося озброєнні...* 21. *Не бійся, у Сторчака не будуть пияти!* 22. *Не туркоти, ради Бога!* 23. *Не думай так високо про свою могутність.* 24. *Не вдавай дурня!* 25. *Зроби же ласку – погризи!* 26. *Вивертай кишні, швидко!* 27. *А тепер, може, трохи побалакаємо.* 28. *Піди послухай, про що говорять.*

Г. Косинка

Завдання 4.

Згрупуйте подані речення за морфологічним вираження головного компонента.

1. *Почало світати.* 2. *Отаборився тоді у селі.* 3. *Удень ще соромляться, а серед ночі почали красти.* 4. *Ну і діла були!* 5. *Скинув шинель, а за ним десять червоноармійців – і вивозили своїми кіньми підвалини.* 6. *І став у широкій, сірій, ще не добіленого полотна, сорочці до пилки...* 7. *Ніколи б зроду так не робили люди.* 8. *Мені такий жаль та сум...* 9. *Хіба можна було так!* 10. *Я встав з воза і ждав.* 11. *Сідай, бо далеко бігти!* 12. *Розвидняється уже.* 13. *Котовському тоді було весело.* 14. *А правду кажучи, і не вірю цьому.* 15. *Немає уже тих злиднів, тай живеться краще.* 16. *Мусій у відрядження поїхав, нема його, нема.* 17. *Тихо стало в хаті.* 18. *Мусій довго дивився вслід за Мар'яною.* 19. *Мар'яна мовчала.* 20. *Мусій*

обережно, тихо якомсь, витяг з кишені револьвера, але скрізь мертва тиша. 21. На степену вихрив вітер. 22. Гріх їм за це буде. 23. Кириле, пора тобі й до Ганни сходити. 24. Щастя, тобі Михайлику! 25. Своїх нема, – подумав тоді, - то хоч на чужі позавидуй! 26. Хіба гріх у такого вкрати? 27. Смішно Василеві: коли б можна, то за руку водили б їх туди і назад! 28. Пильно дивилася Петрові в очі, я заспокоїлась, коли помітила, як хильнув головою пильно.

Г. Косинка

Завдання 5.

Напишіть твір-мініатюру за початком “Я люблю тебе, осінь! Багряні гаї та дібровки. Як ти вмієш різнобарвно, розмаїто одягати мій край!”, використовуючи іменні односкладні речення

НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ. ЕКВІВАЛЕНТИ РЕЧЕНЬ

Ключові слова: неповне речення, еліптичне речення, контекстуальне речення, ситуативне речення, еквівалент речення, слово-речення, незакінчене речення.

Контрольні запитання:

1. З’ясуйте історію вивчення неповних речень у мовознавстві.
2. Дайте визначення терміна “неповне речення”, наведіть власні приклади.
3. Які фактори дозволяють компенсувати неповноту речення?
4. За яким критерієм здійснюють поділ неповних речень на еліптичні, контекстуальні, ситуативні?
5. Які неповні речення структурно й семантично неповні, а які – лише структурно?
6. У чому сутність контекстуальних речень?
7. Що являють собою ситуативні речення?
8. Схарактеризуйте неповні еліптичні речення.
9. У чому полягає відмінність між неповними та односкладними реченнями?
10. Які синтаксичні конструкції відносять до еквівалентів речень?
11. Схарактеризуйте слова-речення.
12. Як класифікують слова-речення?
13. Дайте характеристику незакінченим реченням.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Підготувати реферати:

“Мовознавча інтерпретація неповних речень”.

ТРЕНУВАЛЬНІ ВПРАВИ

Завдання 1.

Напишу я слово про хату за тисячу верст і за тисячу літ від далеченних сивих давен аж до великого мого часу всесвітньоатомної бомби. На Україні й поза Вкраїною сушу білу, з темною солом'яною стріхою, що поросла зеленим оксамитовим мохом, архітектурну праматір пристанища людського.

Незамкнену, вічно відкриту для всіх, людську оселю. Бідну і ясну, як добре слово, і просту, ніби створили її не робочі людські руки, а сама природа, немовби виросла вона, мов сиріжка в зеленій траві.

Опишу її неповторну зовнішність, привітну й веселу, часом сумну, молоду й стареньку вдовицю, чепурну і убогу, журливу і ніколи не горду. У полі, на горі й під горою, на городі серед квітів весною і влітку, серед насіння восени. Здається, щезни вона, і опустіє земля, заросте бур'яном, споганіє, і світ стане чорний від голоду й злости.

Опишу її внутрішній образ, все, що в ній є і чого нема й ніколи не буде, хоч і могло бути. А не було й немає в ній безлічі речей: челяді, гайдуків, прислужництва, кабінетів, віталень, спальень.

Не було в ній, будемо говорити, щастя, не було тривалих радощів, а було в ній плачу і смутку доволі і вельми багато журби поміж насінням отим і квітами.

Хато, рідна моя! Мені жаль розлучатися з тобою. В тобі так гарно пахло давниною, рутою-м'ятою, любистком, і добра, щедра піч твоя пахла стравами, печеним хлібом, печеними і сушеними яблуками і сухим насінням, зіллям, корінням.

О. Довженко

Завдання 2.

Диференціюйте неповні речення та еквіваленти речень.

1. – І де вони переймали пісні, і хто їх учив? – Ніхто не вчив. 2. – Ой, чи буде добра з цих дітей? Напевно, що ні. 3. Ні! Національний характер загреблян не піднявсь до верховин розуміння закономірності й доцільності лиха. 4. – Каже, будеш плигати поміж косами? – Не буду! Ой їй же ти богу – не буду! 5. – А Десна не висохне, тату? – Та не висохне. Ціла буде. 6. – А ми хто? Ми хіба не руські? – Ні ми не руські. Ніде не шелесне... 7. – Благаю, не стріляйте! – Ні! 8. Викреслюємо, адже лева можна не побачити. – Ой! Нізащо! 9. – Тільки не нас він б'є. – Не нас! 10. Ні! Я не приверженець ні старого села, ні старих людей, ні старовини в цілому. 11. Ні – ні! Немає ні бога, ні чорта, і жаль мене чомусь бере, що вже нема в річках русалок і водяних мірошників нема. 12. – Неправда. Я про це дізнався недавно. 13. – Ні, дядьку! Сьогодні не вийде.

О. Довженко

Завдання 3.

У запропонованих реченневих конструкціях ідентифікуйте слова-речення, визначте їх семантичний тип, згрупуйте за морфологічним вираженням.

1. Кажуть, п'яному море по коліна. Яке там! 2. Ех! Якби оце мені вмерти тут у малині. 3. От тобі й на! Що ж його робить! 4. Ну лялечка! Яка красива! 5. Ой лихо! Ай! Рятуйте! 6. Уб'ю! Прохрамлю! Ага- а- а... 7. – Е – е! – філософує дід

під дубом. 8. – Еге! Уже, казав той, до того, мабуть, воно йде. 9. – Прокляття! Киш, нечиста сило! 10. – О! Вже кульгає... 11. – Ой! ... Нізащо! 12. – Чорті – що! 13. – То – дай чо – го –го! Човен подай! А – га – га – га... 14. – Ого!.. А що риби поглушить в річках! 15. – Ха – ха – ха! Правда! Ти маєш рацію, старушка. 16. – Ой! – Застогнала Стояниха, немов хто її ранив у саме серце “На колючому дроті”. 17. – Гальт!...Покушать захотілось? Давно пора чогось перед смертю. 18. – Пусту! Ай! Ай! Ай! А... 19. – А! Німецький пес. Лакиза німецька. 20. – Прости, гаде? Ага! Ось завтра повитягаємо з тебе жили. 21. – Ага! Плачеш? 22. – Гей! Піднімайтесь, хто сильніший та дужий! 23. – Ура – а – а! – заgrimіло в таборі. 24. – Вперед, брати! Ура – а – а! 25. – І як це він ввійшов? Адже він лежачий хворий! 26. – Ат! Та що ви в цьому тямите? 27. – Прокляті, о прокляті! 28. – Ах! Ви гляньте, який велетень! 29. – Ух ти! Розбійник! – розсердився Захарко. 30. – А! Ну його к лихій годині! Воістину воскрес. Рятуй, Петре, та хоч не смійся. Скоро он хату понесе. О! Вже ворушиться!

О. Довженко

Завдання 4.

Викладіть власні міркування щодо вислову “Багатство синонімів – одна з найпоказовіших ознак багатства мови і нашого мовлення (І. Вихованець)”, використовуючи незакінчені речення.

ЛАБОРАТОРНІ ЗАНЯТТЯ

ЛАБОРАТОРНА РОБОТА №1

ВАРІАНТ 1

Тема. Речення як основна синтаксична конструкція.

Навчальна мета: навчитися інтерпретувати речення як багатоаспектну синтаксичну конструкцію; виявляти компоненти речення в формально-граматичній та семантико-синтаксичній структурі речення; опанувати та практично впроваджувати теорію актуального членування речення; диференціювати типи речень, виділювані за параметрами: мета висловлення, експресія, стверджувальність – заперечність; кількість предикативних частин, кількість головних компонентів, наявність другорядних компонентів, наявність усіх необхідних компонентів, наявність ускладнювальних компонентів.

Навчальний матеріал: фрагменти з творів М. Плавильщикова, І. Чендея, О. Донченка, В. Барагури, О. Копиленка, І. Крип’якевича, Г. Демченка, з книги “Дванадцять місяців”.

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: речення, формально-граматична структура речення, семантико-синтаксична структура речення, комунікативна структура речення, типологія речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

Спадають сутінки. Заходить ніч. І на небі спалахують мільярди зірок. Не злічити їх! Мов живі, дрібними світлячками тремко рехтять вони в недосяжній високості. А як береться на світ, вони вичахають, бліднуть і зникають, мов роса. І цілий день самотньо сяє в небі сонце – яскраве, сліпуче, переможне... Та є зірка, яку ми бачимо тільки вдень. Що ж це за одна, яка не блякне в променях нашого світила? Якщо не знаєте, не шукайте її очима. Бо ця зірка – саме Сонце, наше Сонце!

“Дванадцять місяців”

Завдання:

1. Проаналізуйте формально-граматичну структуру кожного речення: виявіть головні та другорядні члени речення, зробіть висновок про обов'язковість – необов'язковість другорядних членів (письмово).

2. Проаналізуйте семантико-синтаксичну структуру кожного речення: диференціюйте предикатні та субстанціальні синтаксеми, встановіть їх семантичні типи (письмово).

3. Виконайте темо-ремне членування речень.

4. Зробіть висновок про комунікативні характеристики речень, тобто визначте їх типи за ознаками: мета висловлення, експресія, стверджувальність – заперечність (письмово).

5. Зробіть висновок про формально-граматичні характеристики речень, тобто визначте їх типи за ознаками: кількість предикативних частин, кількість головних компонентів, наявність другорядних компонентів, наявність усіх необхідних компонентів, наявність ускладнювальних компонентів.

ВАРІАНТ 2

Тема. Речення як основна синтаксична конструкція.

Навчальна мета: навчитися інтерпретувати речення як багатоаспектну синтаксичну конструкцію; виявляти компоненти речення в формально-граматичній та семантико-синтаксичній структурі речення; опанувати та практично впроваджувати теорію актуального членування речення; диференціювати типи речень, виділювані за параметрами: мета висловлення, експресія, стверджувальність – заперечність; кількість предикативних частин, кількість головних компонентів, наявність другорядних компонентів, наявність усіх необхідних компонентів, наявність ускладнювальних компонентів.

Навчальний матеріал: фрагменти з творів М. Плавильщикова, І. Чендея, О. Донченка, В. Барагури, О. Копиленка, І. Крип'якевича, Г. Демченка, з книги “Дванадцять місяців”.

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: речення, формально-граматична структура речення, семантико-синтаксична структура речення, комунікативна структура речення, типологія речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

Уже кілька днів над киргизькими степами не втихав рвучкий, вологий, осінній вітер. Він гнав на схід важкі хмари, бушував у прибережних очеретах, здіймав високі хвилі на Аральському морі. Він немилосердно шарпав і рвав стіни шевченкового шатра, в якому поет жив під час наукової експедиції в Аральському краї. Але Тарас не помічав того. Одягнутий у солдатську шинелю сидів за столиком і при свічці писав. Швидко бігав олівець по клаптику паперу. Тарас складав вірші крадькома. Бо московський цар заборонив йому писати й малювати.

В. Барагура

Завдання:

1. Проаналізуйте формально-граматичну структуру кожного речення: виявіть головні та другорядні члени речення, зробіть висновок про обов'язковість – необов'язковість другорядних членів (письмово).

2. Проаналізуйте семантико-синтаксичну структуру кожного речення: диференціюйте предикатні та субстанціальні синтаксеми, встановіть їх семантичні типи (письмово).

3. Виконайте темо-ремне членування речень.

4. Зробіть висновок про комунікативні характеристики речень, тобто визначте їх типи за ознаками: мета висловлення, експресія, стверджувальність – заперечність (письмово).

5. Зробіть висновок про формально-граматичні характеристики речень, тобто визначте їх типи за ознаками: кількість предикативних частин, кількість головних компонентів, наявність другорядних компонентів, наявність усіх необхідних компонентів, наявність ускладнювальних компонентів.

ВАРІАНТ 3

Тема. Речення як основна синтаксична конструкція.

Навчальна мета: навчитися інтерпретувати речення як багатоаспектну синтаксичну конструкцію; виявляти компоненти речення в формально-граматичній та семантико-синтаксичній структурі речення; опанувати та практично впроваджувати теорію актуального членування речення; диференціювати типи речень, виділювані за параметрами: мета висловлення, експресія, стверджувальність – заперечність; кількість

предикативних частин, кількість головних компонентів, наявність другорядних компонентів, наявність усіх необхідних компонентів, наявність ускладнювальних компонентів.

Навчальний матеріал: фрагменти з творів М. Плавильщикова, І. Чендея, О. Донченка, В. Барагури, О. Копиленка, І. Крип'якевича, Г. Демченка, з книги “Дванадцять місяців”.

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: речення, формально-граматична структура речення, семантико-синтаксична структура речення, комунікативна структура речення, типологія речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

Сьогодні в лісі справжній жовтневий листопад. Клені обсіпаються від найменшого подиху вітерця. Гаснуть осінні вогневі барви. Деякі листки, засихаючи, скручуються в дудочку, і коли обережно розгорнути такий листок, всередині у ньому тремтить кришталева росинка.

Як же поріділи дерева! Наче довго хтось брів по коліна в опалому листі, в золотому шумі, прийшов і навстіж розчинив у лісі тисячу синіх віконць. У кожне з них, як у дзеркало, по черзі зазирає Улянка, і на тихих галявинах тільки шипшина сміється червоними губами та глід чваниться низками коралів.

О. Донченко

Завдання:

1. Проаналізуйте формально-граматичну структуру кожного речення: виявіть головні та другорядні члени речення, зробіть висновок про обов'язковість – необов'язковість другорядних членів (письмово).

2. Проаналізуйте семантико-синтаксичну структуру кожного речення: диференціюйте предикатні та субстанціальні синтаксеми, встановіть їх семантичні типи (письмово).

3. Виконайте темо-ремне членування речень.

4. Зробіть висновок про комунікативні характеристики речень, тобто визначте їх типи за ознаками: мета висловлення, експресія, стверджувальність – заперечність (письмово).

5. Зробіть висновок про формально-граматичні характеристики речень, тобто визначте їх типи за ознаками: кількість предикативних частин, кількість головних компонентів, наявність другорядних компонентів, наявність усіх необхідних компонентів, наявність ускладнювальних компонентів.

ВАРІАНТ 4

Тема. Речення як основна синтаксична конструкція.

Навчальна мета: навчитися інтерпретувати речення як багатоаспектну синтаксичну конструкцію; виявляти компоненти речення в формально-граматичній та семантико-синтаксичній структурі речення; опанувати та практично впроваджувати теорію актуального членування речення; диференціювати типи речень, виділювані за параметрами: мета висловлення, експресія, стверджувальність – заперечність; кількість предикативних частин, кількість головних компонентів, наявність другорядних компонентів, наявність усіх необхідних компонентів, наявність ускладнювальних компонентів.

Навчальний матеріал: фрагменти з творів М. Плавильщикова, І. Чендея, О. Донченка, В. Барагури, О. Копиленка, І. Крип'якевича, Г. Демченка, з книги “Дванадцять місяців”.

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: речення, формально-граматична структура речення, семантико-синтаксична структура речення, комунікативна структура речення, типологія речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

Вітер січе в обличчя. Намело кучугури снігу. Важко стало жити пташкам, що зимують у нас. Але вони не дуже журяться. Ось, весело цвірінькаючи, хвилию пролетіла зграйка жвавих красенів-цигликів, чижів і коноплянок. Помчали поснідати насіннячком десь на лопухах, вільхах чи березах.

А яке гарне дерево горобина! Чудові, спокійні червоногруді снігурі обсипали його і ягідками ласують. Які ж гарні пташки! Їх називають північними папугами. Це наші зимові гості. Вони прилетіли з далекої півночі, щоб тут перебути зиму. Бо там вона сувора, люта.

О. Копиленко

Завдання:

1. Проаналізуйте формально-граматичну структуру кожного речення: виявіть головні та другорядні члени речення, зробіть висновок про обов'язковість – необов'язковість другорядних членів (письмово).

2. Проаналізуйте семантико-синтаксичну структуру кожного речення: диференціюйте предикатні та субстанціальні синтаксеми, встановіть їх семантичні типи (письмово).

3. Виконайте темо-ремне членування речень.

4. Зробіть висновок про комунікативні характеристики речень, тобто визначте їх типи за ознаками: мета висловлення, експресія, стверджувальність – заперечність (письмово).

5. Зробіть висновок про формально-граматичні характеристики речень, тобто визначте їх типи за ознаками: кількість предикативних частин, кількість головних компонентів, наявність другорядних компонентів, наявність усіх необхідних компонентів, наявність ускладнювальних компонентів.

ВАРІАНТ 5

Тема. Речення як основна синтаксична конструкція.

Навчальна мета: навчитися інтерпретувати речення як багатоаспектну синтаксичну конструкцію; виявляти компоненти речення в формально-граматичній та семантико-синтаксичній структурі речення; опанувати та практично впроваджувати теорію актуального членування речення; диференціювати типи речень, виділювані за параметрами: мета висловлення, експресія, стверджувальність – заперечність; кількість предикативних частин, кількість головних компонентів, наявність другорядних компонентів, наявність усіх необхідних компонентів, наявність ускладнювальних компонентів.

Навчальний матеріал: фрагменти з творів М. Плавильщикова, І. Чендея, О. Донченка, В. Барагури, О. Копиленка, І. Крип'якевича, Г. Демченка, з книги “Дванадцять місяців”.

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: речення, формально-граматична структура речення, семантико-синтаксична структура речення, комунікативна структура речення, типологія речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

Серед козаків бів і князь Дмитро Вишневецький. Це була багата людина, проте він кинув усе своє майно і пішов козакувати. Спочатку козаки не мали сталого осідку й переїздили з місця на місце. Вишневецький був досвідчений вояк, він розумів, що з татарами легше було б боротися, якби мати свій замок – свою фортецю. Він зібрав найхоробріших козаків, озброїв їх і поїхав з ними на острів Хортицю на Дніпрі. Там козаки насипали вали, викопали рови, приготували місце під гармати. Попід валами вони побудували козацькі хати й назвали їх куренями. Всю фортецю назвали вони січчю, а козаків – січовиками.

І. Крип'якевич

Завдання:

1. Проаналізуйте формально-граматичну структуру кожного речення: виявіть головні та другорядні члени речення, зробіть висновок про обов'язковість – необов'язковість другорядних членів (письмово).

2. Проаналізуйте семантико-синтаксичну структуру кожного речення: диференціюйте предикатні та субстанціальні синтаксеми, встановіть їх семантичні типи (письмово).

3. Виконайте темо-ремне членування речень.

4. Зробіть висновок про комунікативні характеристики речень, тобто визначте їх типи за ознаками: мета висловлення, експресія, стверджувальність – заперечність (письмово).

5. Зробіть висновок про формально-граматичні характеристики речень, тобто визначте їх типи за ознаками: кількість предикативних частин, кількість головних компонентів, наявність другорядних компонентів, наявність усіх необхідних компонентів, наявність ускладнювальних компонентів.

ВАРІАНТ 6

Тема. Речення як основна синтаксична конструкція.

Навчальна мета: навчитися інтерпретувати речення як багатоаспектну синтаксичну конструкцію; виявляти компоненти речення в формально-граматичній та семантико-синтаксичній структурі речення; опанувати та практично впроваджувати теорію актуального членування речення; диференціювати типи речень, виділювані за параметрами: мета висловлення, експресія, стверджувальність – заперечність; кількість предикативних частин, кількість головних компонентів, наявність другорядних компонентів, наявність усіх необхідних компонентів, наявність ускладнювальних компонентів.

Навчальний матеріал: фрагменти з творів М. Плавильщикова, І. Чендея, О. Донченка, В. Барагури, О. Копиленка, І. Крип'якевича, Г. Демченка, з книги “Дванадцять місяців”.

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: речення, формально-граматична структура речення, семантико-синтаксична структура речення, комунікативна структура речення, типологія речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

Нахвалявся мороз усіх в лісі поморозити... Скрутно, голодно стало птахам і звірам. Навіть білочка й та засмутилася. Були в неї такі-сякі припаси, та вийшли. А до весни ще далеченько...

Дострибала білочка до узлісся. Аж чує , хтось шурх-шурх, рип-рип! Глянула, аж то лісник на лижах пробирається. За плечима у нього тугий мішок, при боці – верболіз та осика в пучечки пов'язані.

Підійшов лісник до креслатого дуба і в простору дуплянку, що висіла на сучку, поклав жолудів, соняшникового насіння, житніх сухарів.

Г. Демченко

Завдання:

1. Проаналізуйте формально-граматичну структуру кожного речення: виявіть головні та другорядні члени речення, зробіть висновок про обов'язковість – необов'язковість другорядних членів (письмово).

2. Проаналізуйте семантико-синтаксичну структуру кожного речення: диференціюйте предикатні та субстанціальні синтаксеми, встановіть їх семантичні типи (письмово).

3. Виконайте темо-ремне членування речень.

4. Зробіть висновок про комунікативні характеристики речень, тобто визначте їх типи за ознаками: мета висловлення, експресія, стверджувальність – заперечність (письмово).

5. Зробіть висновок про формально-граматичні характеристики речень, тобто визначте їх типи за ознаками: кількість предикативних частин, кількість головних компонентів, наявність другорядних компонентів, наявність усіх необхідних компонентів, наявність ускладнювальних компонентів.

ВАРІАНТ 7

Тема. Речення як основна синтаксична конструкція.

Навчальна мета: навчитися інтерпретувати речення як багатоаспектну синтаксичну конструкцію; виявляти компоненти речення в формально-граматичній та семантико-синтаксичній структурі речення; опанувати та практично впроваджувати теорію актуального членування речення; диференціювати типи речень, виділювані за параметрами: мета висловлення, експресія, стверджувальність – заперечність; кількість предикативних частин, кількість головних компонентів, наявність другорядних компонентів, наявність усіх необхідних компонентів, наявність ускладнювальних компонентів.

Навчальний матеріал: фрагменти з творів М. Плавильщикова, І. Чендея, О. Донченка, В. Барагури, О. Копиленка, І. Крип'якевича, Г. Демченка, з книги “Дванадцять місяців”.

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: речення, формально-граматична структура речення, семантико-синтаксична структура речення, комунікативна структура речення, типологія речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

У ясний морозний день Софія пішла на горби. На заметах утворилась тонка кірка, вона ламалася із легким хрускотом і дзвеніла, як скло, а чоботи глибоко провалювались у пухнастий сніг. На верховині горба зупинилась і застигла зачарована. Як у білій, завороженій країні, лежали навколо, куди не кинь оком, мовчазні сніжні сувої. Довгі-довгі ряди саджанців визирали голими верхівками із заметів. Бліде сонячне проміння золотим полиском ковзалось на сліпучих білих просторах. Скутий Дніпро замело кучугурами і далекий ліс, загублений у снігах, застиг холодною смугою.

О. Донченко

Завдання:

1. Проаналізуйте формально-граматичну структуру кожного речення: виявіть головні та другорядні члени речення, зробіть висновок про обов'язковість – необов'язковість другорядних членів (письмово).

2. Проаналізуйте семантико-синтаксичну структуру кожного речення: диференціюйте предикатні та субстанціальні синтаксеми, встановіть їх семантичні типи (письмово).

3. Виконайте темо-ремне членування речень.

4. Зробіть висновок про комунікативні характеристики речень, тобто визначте їх типи за ознаками: мета висловлення, експресія, стверджувальність – заперечність (письмово).

5. Зробіть висновок про формально-граматичні характеристики речень, тобто визначте їх типи за ознаками: кількість предикативних частин, кількість головних компонентів, наявність другорядних компонентів, наявність усіх необхідних компонентів, наявність ускладнювальних компонентів.

ВАРІАНТ 8

Тема. Речення як основна синтаксична конструкція.

Навчальна мета: навчитися інтерпретувати речення як багатоаспектну синтаксичну конструкцію; виявляти компоненти речення в формально-граматичній та семантико-синтаксичній структурі речення; опанувати та практично впроваджувати теорію актуального членування речення; диференціювати типи речень, виділювані за параметрами: мета висловлення, експресія, стверджувальність – заперечність; кількість предикативних частин, кількість головних компонентів, наявність другорядних компонентів, наявність усіх необхідних компонентів, наявність ускладнювальних компонентів.

Навчальний матеріал: фрагменти з творів М. Плавильщикова, І. Чендея, О. Донченка, В. Барагури, О. Копиленка, І. Крип'якевича, Г. Демченка, з книги “Дванадцять місяців”.

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: речення, формально-граматична структура речення, семантико-синтаксична структура речення, комунікативна структура речення, типологія речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

Багато снігу в лютневому лісі. Під білими шапками зігнулися гілки дерев. Невеликі куці перетворилися на білі горбочки. Метелиці намели кучугури на узліссях.

Здалеку видно на лісовій галявині сліди. Дві ямки поряд попереду. За ними теж дві ямки, тільки одна за одною. І знову – дві ямки поряд. Заєць!

Сніг глибокий і пухкий, на лижах і то в ньому тонеш. А заєць не провалювався дуже глибоко. Щоправда передні ямки великі, наче не заєць пройшов, а хтось значно крупніший. Такий обманний слід у біляка.

М. Плавильщиков

Завдання:

1. Проаналізуйте формально-граматичну структуру кожного речення: виявіть головні та другорядні члени речення, зробіть висновок про обов'язковість – необов'язковість другорядних членів (письмово).

2. Проаналізуйте семантико-синтаксичну структуру кожного речення: диференціюйте предикатні та субстанціальні синтаксеми, встановіть їх семантичні типи (письмово).

3. Виконайте темо-ремне членування речень.

4. Зробіть висновок про комунікативні характеристики речень, тобто визначте їх типи за ознаками: мета висловлення, експресія, стверджувальність – заперечність (письмово).

5. Зробіть висновок про формально-граматичні характеристики речень, тобто визначте їх типи за ознаками: кількість предикативних частин, кількість головних компонентів, наявність другорядних компонентів, наявність усіх необхідних компонентів, наявність ускладнювальних компонентів.

ВАРІАНТ 9

Тема. Речення як основна синтаксична конструкція.

Навчальна мета: навчитися інтерпретувати речення як багатоаспектну синтаксичну конструкцію; виявляти компоненти речення в формально-граматичній та семантико-синтаксичній структурі речення; опанувати та практично впроваджувати теорію актуального членування речення; диференціювати типи речень, виділювані за параметрами: мета висловлення, експресія, стверджувальність – заперечність; кількість

предикативних частин, кількість головних компонентів, наявність другорядних компонентів, наявність усіх необхідних компонентів, наявність ускладнювальних компонентів.

Навчальний матеріал: фрагменти з творів М. Плавильщикова, І. Чендея, О. Донченка, В. Барагури, О. Копиленка, І. Крип'якевича, Г. Демченка, з книги “Дванадцять місяців”.

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: речення, формально-граматична структура речення, семантико-синтаксична структура речення, комунікативна структура речення, типологія речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

*У вишитій багрянцем широкополій сорочці по узгір'ях ступав жовтень.
Зривав листя з дерев і стелив багатобарвну ковдру на стежці, полях.*

Патлата груша-дичка, що росла обіч Семеншиного саду, усипана тисячами мідяків. В гіллі пурхали зграйки перелітних пташок. Вони співали журних пісень – прощалися з садом, полем і лісом, де знаходили привілля ціле літо і куди знову повернуться після снігу й березневих морозів

Дятел заклопотано підстрибував на дуплястому стовбурі яблуні. Підкидаючи голівкою в червоній шапочці, вистукував “тук-тук, тук-тук”.

І. Чендей

Завдання:

1. Проаналізуйте формально-граматичну структуру кожного речення: виявіть головні та другорядні члени речення, зробіть висновок про обов'язковість – необов'язковість другорядних членів (письмово).

2. Проаналізуйте семантико-синтаксичну структуру кожного речення: диференціюйте предикатні та субстанціальні синтаксеми, встановіть їх семантичні типи (письмово).

3. Виконайте темо-ремне членування речень.

4. Зробіть висновок про комунікативні характеристики речень, тобто визначте їх типи за ознаками: мета висловлення, експресія, стверджувальність – заперечність (письмово).

5. Зробіть висновок про формально-граматичні характеристики речень, тобто визначте їх типи за ознаками: кількість предикативних частин, кількість головних компонентів, наявність другорядних компонентів, наявність усіх необхідних компонентів, наявність ускладнювальних компонентів.

ВАРІАНТ 10

Тема. Речення як основна синтаксична конструкція.

Навчальна мета: навчитися інтерпретувати речення як багатоаспектну синтаксичну конструкцію; виявляти компоненти речення в формально-граматичній та семантико-синтаксичній структурі речення; опанувати та практично впроваджувати теорію актуального членування речення; диференціювати типи речень, виділювані за параметрами: мета висловлення, експресія, стверджувальність – заперечність; кількість предикативних частин, кількість головних компонентів, наявність другорядних компонентів, наявність усіх необхідних компонентів, наявність ускладнювальних компонентів.

Навчальний матеріал: фрагменти з творів М. Плавильщикова, І. Чендея, О. Донченка, В. Барагури, О. Копиленка, І. Крип'якевича, Г. Демченка, з книги “Дванадцять місяців”.

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: речення, формально-граматична структура речення, семантико-синтаксична структура речення, комунікативна структура речення, типологія речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

Іще громадається намети в лісі, ще немає жодної таловини в полі, а чорний ворон уже налаштував гніздо. У цьому гнізді, висланому шерстю, лежить кілька зеленуватих з темними плямами яєць. Холодно ще в лісі, вночі навіть морозно. Не можна кинути яйця відкритими, і ворона сидить на гнізді день і ніч. Їжу їй носить ворон.

На весь синичий голос співає-заливається велика синиця. На задвірках села чутно сріблясту трель вівсянки: вона звучить куди веселіше, ніж узимку.

На світанку в глухому лісі чутно пісню, “гру” глухаря

М. Плавильщиков

Завдання:

1. Проаналізуйте формально-граматичну структуру кожного речення: виявіть головні та другорядні члени речення, зробіть висновок про обов'язковість – необов'язковість другорядних членів (письмово).

2. Проаналізуйте семантико-синтаксичну структуру кожного речення: диференціюйте предикатні та субстанціальні синтаксеми, встановіть їх семантичні типи (письмово).

3. Виконайте темо-ремне членування речень.

4. Зробіть висновок про комунікативні характеристики речень, тобто визначте їх типи за ознаками: мета висловлення, експресія, стверджувальність – заперечність (письмово).

5. Зробіть висновок про формально-граматичні характеристики речень, тобто визначте їх типи за ознаками: кількість предикативних частин, кількість головних компонентів, наявність другорядних компонентів, наявність усіх необхідних компонентів, наявність ускладнювальних компонентів.

ЛАБОРАТОРНА РОБОТА №2

ВАРІАНТ 1

Тема. Синтаксичний аналіз простого неускладненого речення.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати просте неускладнене речення в структурі тексту; встановлювати його комунікативні та формально-граматичні параметри, виявляти та аналізувати компоненти речення .

граматичні параметри, виявляти та аналізувати компоненти речення .

Навчальний матеріал: фрагменти з творів О. Довженка, М. Стельмаха, Григора Тютюнника, М. Слабошпицького, О. Воропая.

Методи: аналіз, узагальнення, систематизація, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: речення, формально-граматична структура речення, комунікативні ознаки речення, формально-граматичні ознаки речення, компонент речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

Я почав молитися Богу. Я не молився йому тридцять сім років, майже не згадував його. Коли посивіла моя голова, і вибухли пристрасті, і день повечорів, і пройдено, здавалося, такий великий шлях, тепер на самоті відчув до глибини душі своєї, що “слаб і немоцнен є чоловік і все життя людське скорбне є”. І коли я відчув і збагнув малість і мізерність великих людей, і жорстокість, в обійми якої нас кинуть навіки, мов у смрадну яму, і мізерну скороминучість слави, пошани, здоров’я, сили і права, я подумав, що всі помилялися. Помилявся Шевченко, Франко, великі руські мислителі. “Немає Господа на небі”. Звичайно, нема. І матері Божої нема. Він не існує. Він є. Але його нема. І став я думати, що страшно і вбого на світі, коли його нема., як от зараз, наприклад. Він є, він був у Павлова, у Мічуріна, і, очевидно, був у Дарвіна, як у людей найглибшого синтезу...

Бог у людині. Він є або нема. Але повна його відсутність – се великий крок назад. У майбутньому люди придуть до нього... До божественного в собі. До прекрасного. До безсмертного. І тоді не буде гнітючої, сірої нудьги, звірожорстокого, тупого і безрадісного будня.

О. Довженко

Завдання:

1. Прочитайте запропонований фрагмент тексту. Виявіть у його структурі прості неускладнені речення, випишіть їх. Письмово зробіть повний синтаксичний аналіз усіх виписаних конструкцій.

2. Окремо випишіть прості ускладнені речення, письмово з'ясуйте їх комунікативні та формально-граматичні параметри, підкресліть члени речення.

ВАРІАНТ 2

Тема. Синтаксичний аналіз простого неускладненого речення.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати просте неускладнене речення в структурі тексту; встановлювати його комунікативні та формально-граматичні параметри, виявляти та аналізувати компоненти речення .

Навчальний матеріал: фрагменти з творів О. Довженка, М. Стельмаха, Григора Тютюнника, М. Слабошпицького, О. Воропая.

Методи: аналіз, узагальнення, систематизація, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: речення, формально-граматична структура речення, комунікативні ознаки речення, формально-граматичні ознаки речення, компонент речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

Хто послав мені любов? Пречиста вода великої ріки мого народу! Се її цілюща волога оповила мене...

М'яка, тепла вода її оповила мені душу, очистила від журби і скорбот, повернула до краси. І став я тим, для чого родила мене Мати моя, добрим і радісним. Вона наповнила серце моє любов'ю. Я благословлятиму тепер усе життя чисті її береги. Я благословлятиму плескіт яскравий її хвиль, і синє небо в її водах ніжних, теплоту материнсько-дівочу, святу.

Річко, річко, душа мого народу, який безцінний дар ти принесла мені! З кожним спогадом я купаюсь у тобі. З кожною світлою думкою лину до тебе на тихії води...

Свята моя, незабутня, вічна! Поклич мене. Прийми на свої береги, де трудяться мої люди. Де чую спів...

О. Довженко

Завдання:

1. Прочитайте запропонований фрагмент тексту. Виявіть у його структурі прості неускладнені речення, випишіть їх. Письмово зробіть повний синтаксичний аналіз усіх виписаних конструкцій.

2. Окремо випишіть прості ускладнені речення, письмово з'ясуйте їх комунікативні та формально-граматичні параметри, підкресліть члени речення.

ВАРІАНТ 3

Тема. Синтаксичний аналіз простого неускладненого речення.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати просте неускладнене речення в структурі тексту; встановлювати його комунікативні та формально-граматичні параметри, виявляти та аналізувати компоненти речення .

граматичні параметри, виявляти та аналізувати компоненти речення .

Навчальний матеріал: фрагменти з творів О. Довженка, М. Стельмаха, Григора Тютюнника, М. Слабошпицького, О. Воропая.

Методи: аналіз, узагальнення, систематизація, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: речення, формально-граматична структура речення, комунікативні ознаки речення, формально-граматичні ознаки речення, компонент речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

Сучане завжди в дорозі з минулого в майбутнє. Чому ж я мушу знаважати все майбутнє? Невже для того, щоб навчити онуків ненавидіти колись дороге й святе моє сучасне!

Було в минулому житті моїх батьків багато плачу. Вони не знали, як змінити його, і, віддаючи перевагу тому, чого не судила їм доба, не порадувались. Тільки було це давно. Все вже розтануло в далекому мареві часу... Одна лише Десна залишилася нетлінною у стомленій уяві. Свята, чиста, ріка моїх дитячих, незабутніх літ і мрій.

Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових виступах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, що й досі, дивлячись часто униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах.

О. Довженко

Завдання:

1. Прочитайте запропонований фрагмент тексту. Виявіть у його структурі прості неускладнені речення, випишіть їх. Письмово зробіть повний синтаксичний аналіз усіх виписаних конструкцій.

2. Окремо випишіть прості ускладнені речення, письмово з'ясуйте їх комунікативні та формально-граматичні параметри, підкресліть члени речення.

ВАРІАНТ 4

Тема. Синтаксичний аналіз простого неускладненого речення.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати просте неускладнене речення в структурі тексту; встановлювати його комунікативні та формально-граматичні параметри, виявляти та аналізувати компоненти речення .

граматичні параметри, виявляти та аналізувати компоненти речення .

Навчальний матеріал: фрагменти з творів О. Довженка, М. Стельмаха, Григора Тютюнника, М. Слабошпицького, О. Воропая.

Методи: аналіз, узагальнення, систематизація, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: речення, формально-граматична структура речення, комунікативні ознаки речення, формально-граматичні ознаки речення, компонент речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

Над річкою і лісом засинювалось небо. Здалеку-далеку, погуркуючи і поблискуючи, накочувалася гроза. Потемніла вода в річці, зашуміли дерева, заметалися птахи.

І враз усе стихло. Стогін лісу подався далі й далі від грози. У високості сухо шелеснуло. Синьо спалахнула ріка. І ліс осяявся синьо. То хмара пустила із себе першу стрілу-блискавицю. І раптом ліс охнув від жаху – так по ньому вдарило згори.

Аж тоді прокинувся у своєму дуплі сич-громовик. Прокинувся, заворушив крильми, видряпався з дупла і пішов по гілці сухого береста вгору та вгору, сонно поводячи сюди-туди головою... Сич повів очима в один бік, у другий – ніде ані пташини, ані дрібної миші – й подумав спогорда й похмуро: “Боягузи! Жевжики!”

Блискавиці пролітали йому над самісінькою головою. Громи котилися по спині й розбивалися об неї на громенята. А сич дивися у спину вітрові та синьо-чорній хмарі й реготав.

Григор Тютюнник

Завдання:

1. Прочитайте запропонований фрагмент тексту. Виявіть у його структурі прості неускладнені речення, випишіть їх. Письмово зробіть повний синтаксичний аналіз усіх виписаних конструкцій.

2. Окремо випишіть прості ускладнені речення, письмово з'ясуйте їх комунікативні та формально-граматичні параметри, підкресліть члени речення.

ВАРІАНТ 5

Тема. Синтаксичний аналіз простого неускладненого речення.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати просте неускладнене речення в структурі тексту; встановлювати його комунікативні та формально-граматичні параметри, виявляти та аналізувати компоненти речення .

граматичні параметри, виявляти та аналізувати компоненти речення .

Навчальний матеріал: фрагменти з творів О. Довженка, М. Стельмаха, Григора Тютюнника, М. Слабошпицького, О. Воропая.

Методи: аналіз, узагальнення, систематизація, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: речення, формально-граматична структура речення, комунікативні ознаки речення, формально-граматичні ознаки речення, компонент речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

В історичній літературі існує чимало версій походження слова “козак”. Один із польських авторів виводив це найменування од якогось легендарного ватажка. Звали його буцімто Козак – в давні часи він успішно боровся з татарами. З точки зору іншого вченого, походження цього слова пов’язане із словом “коза”; козаки, мовляв, були прудкими й витривалими, як кози... Турецькою мовою слово козак означає “волоцюга”. Очевидно, саме звідти воно й прийшло в Україну. Певно, не самі собі придумали наймення захисники нашого краю, а одержали його від ворога, і воно тут прижилося, зовсім утративши негативний відтінок. Козак в Україні став синонімом лицарської доблесті.

Відомий український історик Дмитро Яворницький писав: “Як за зовнішнім виглядом, так і за внутрішніми якостями запорозькі козаки загалом були характерними типами свого народу”.

Сміливі козаки стали гордістю України.

М. Слабошпицький

Завдання:

1. Прочитайте запропонований фрагмент тексту. Виявіть у його структурі прості неускладнені речення, випишіть їх. Письмово зробіть повний синтаксичний аналіз усіх виписаних конструкцій.

2. Окремо випишіть прості ускладнені речення, письмово з’ясуйте їх комунікативні та формально-граматичні параметри, підкресліть члени речення.

ВАРІАНТ 6

Тема. Синтаксичний аналіз простого неускладненого речення.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати просте неускладнене речення в структурі тексту; встановлювати його комунікативні та формально-граматичні параметри, виявляти та аналізувати компоненти речення .

Методи: аналіз, узагальнення, систематизація, спостереження над мовою, описовий метод.

граматичні параметри, виявляти та аналізувати компоненти речення .

Навчальний матеріал: фрагменти з творів О. Довженка, М. Стельмаха, Григора Тютюнника, М. Слабошпицького, О. Воропая.

Ключові слова: речення, формально-граматична структура речення, комунікативні ознаки речення, формально-граматичні ознаки речення, компонент речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

За хмарами-хмарами куталось сонце. Воно зріда опускало вниз імлаві провітки. І тоді земля трималась на них, мов колиска. Навколо тихо бринів золотий півсон передосіннього степу. Здалеку, наче по блакитній воді, пропливає приломлений до плуга орач, а за ним, біля самого неба вітряки намотували на свої крила бабине літо і час...

Я і досі завжди з хвилюванням входжу в передосінню золотисту втому полів. Я і досі не можу спокійно дивитися на останні, сизі від негоди вітряки – добрі душі українського степу, що віками вписували в сторінки хмар і неба нелегкий літопис хліборобської долі.

Відколи пам'ятаю себе, я люблю вітряки. Люблю посвист їхніх крил, гудіння млинових жорен, і присвист, і зітхання ковша... Вітряки навіть входять у мої сни...

Мені іноді теж здається, що я схожий на вітряка, який основою, хрестовиною, тримається чорної репаної землі, а крилами жадає неба...

М. Стельмах

Завдання:

1. Прочитайте запропонований фрагмент тексту. Виявіть у його структурі прості неускладнені речення, випишіть їх. Письмово зробіть повний синтаксичний аналіз усіх виписаних конструкцій.

2. Окремо випишіть прості ускладнені речення, письмово з'ясуйте їх комунікативні та формально-граматичні параметри, підкресліть члени речення.

ВАРІАНТ 7

Тема. Синтаксичний аналіз простого неускладненого речення.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати просте неускладнене речення в структурі тексту; встановлювати його комунікативні та формально-граматичні параметри, виявляти та аналізувати компоненти речення .

граматичні параметри, виявляти та аналізувати компоненти речення .

Навчальний матеріал: фрагменти з творів О. Довженка, М. Стельмаха, Григора Тютюнника, М. Слабошпицького, О. Воропая.

Методи: аналіз, узагальнення, систематизація, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: речення, формально-граматична структура речення, комунікативні ознаки речення, формально-граматичні ознаки речення, компонент речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

По всьому селу порозходились колядники. До кожної хати звіздоносці прихилили мальоване сонце, нагадуючи людям, що вже справжнє сонце змилостивилось над землею...

Іду з вечерею до дядька Себастьяна. Прислухаюсь, як за тинами підстрибує морозець, придивляюсь, як у тінях і дрімливих місячних калюжках заколисуються хати. Вбираю в себе колядки. Думками й очима добираюся аж до тихого Дунаю, де гуляли козаки. І так мені добре стає на серці. Так радісно, наче я з козаками ломив неволю, визволяв добрих людей, що верталися вони на тихі води, на ясні зорі.

Отак і сходяться пісня і життя, присмерк давнини і світанок сьогодення. А наді мною вечір жменями засіває зорі. А біля мене арфами бринять підморожені верби, а під ногами голубі тіні бавляться із снігом, що іскриться зблизька і туманиться поодаль, як із коней пара. На леваді перегукнулися куріпки. Вони поспішали в село на свій святвечір біля якогось стіжка. Задуманий і радісний, підходжу до подвір'я дядька Себастьяна.

М. Стельмах

Завдання:

1. Прочитайте запропонований фрагмент тексту. Виявіть у його структурі прості неускладнені речення, випишіть їх. Письмово зробіть повний синтаксичний аналіз усіх виписаних конструкцій.

2. Окремо випишіть прості ускладнені речення, письмово з'ясуйте їх комунікативні та формально-граматичні параметри, підкресліть члени речення.

ВАРІАНТ 8

Тема. Синтаксичний аналіз простого неускладненого речення.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати просте неускладнене речення в структурі тексту; встановлювати його комунікативні та формально-граматичні параметри, виявляти та аналізувати компоненти речення .

граматичні параметри, виявляти та аналізувати компоненти речення .

Навчальний матеріал: фрагменти з творів О. Довженка, М. Стельмаха, Григора Тютюнника, М. Слабошпицького, О. Воропая.

Методи: аналіз, узагальнення, систематизація, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: речення, формально-граматична структура речення, комунікативні ознаки речення, формально-граматичні ознаки речення, компонент речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

Вулиця наша вузька та покарлючена. Тут із-за хворостяних тинів привітно здоровкаються з людьми веснянкуваті вишняки. В них то сумують, то веселять біленькі й блакитні хати. Наші вуличани, окрім хліборобства, ще мають і ремесло в руках: столярство, шевство, стельмахівство, бондарство та мірошництво.

Серед майстрового люду найбільшої слави зажив мій дід Дем'ян. Чого тільки не вмів мій дідусь! Зробить не тільки січкарю чи крупорушку, але й вітряка під самі хмари. У кузні вкує сокиру. У стельмашині злагодить воза й сани, ще й дерев'яні квітки порозкидає по них.

Залізо й дерево аж співали в діда, поки сила не повиходила з його рук. Міг чоловік нехитрим інструментом вирізати хоч просту людину, хоч святого. Сусіди не раз згадували, як на замовлення він робив нашому панові фігури апостолів Петра й Павла. Вони виходили з дерева не пісними святениками, а могутніми молодокими бороданями, яким приємно було тримати в руках і книгу, і ключі від раю.

М. Стельмах

Завдання:

1. Прочитайте запропонований фрагмент тексту. Виявіть у його структурі прості неускладнені речення, випишіть їх. Письмово зробіть повний синтаксичний аналіз усіх виписаних конструкцій.

2. Окремо випишіть прості ускладнені речення, письмово з'ясуйте їх комунікативні та формально-граматичні параметри, підкресліть члени речення.

ВАРІАНТ 9

Тема. Синтаксичний аналіз простого неускладненого речення.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати просте неускладнене речення в структурі тексту; встановлювати його комунікативні та формально-граматичні параметри, виявляти та аналізувати компоненти речення .

граматичні параметри, виявляти та аналізувати компоненти речення .

Навчальний матеріал: фрагменти з творів О. Довженка, М. Стельмаха, Григора Тютюнника, М. Слабошпицького, О. Воропая.

Методи: аналіз, узагальнення, систематизація, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: речення, формально-граматична структура речення, комунікативні ознаки речення, формально-граматичні ознаки речення, компонент речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

Звичай робити писанки та крашанки виник у нас в Україні ще з прехристиянських часів.

Роблять їх у Великодню суботу. Здебільшого фарбують крашанки у червоний, жовтий та синій кольори. Для жовтого вживають суху торішню траву або яблуневу кору. Для синього – варять проліски. Вживають ще сушені ягоди бузини або лушпиння цибулі. Яєць красять 13. Мають на увазі 12 апостолів і Спасителя.

Інструментом для виготовлення писанок є “кісточка”. Це паличка з бляшаною трубкою на кінці. На сирому яйці кісточкою вимальовують розтопленим воском ті місця, що їх треба лишити незафарбованими. Коли малюнок закінчено, яйце опускають у фарбу. Потім виймають і кладуть, щоб висохло. Писанки складають у череп’яну миску і ставлять у піч, де температура повинна бути 35-40 градусів. Коли віск розтопиться і спливе з яйця, писанка готова.

О. Воропай

Завдання:

1. Прочитайте запропонований фрагмент тексту. Виявіть у його структурі прості неускладнені речення, випишіть їх. Письмово зробіть повний синтаксичний аналіз усіх виписаних конструкцій.

2. Окремо випишіть прості ускладнені речення, письмово з’ясуйте їх комунікативні та формально-граматичні параметри, підкресліть члени речення.

ВАРІАНТ 10

Тема. Синтаксичний аналіз простого неускладненого речення.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати просте неускладнене речення в структурі тексту; встановлювати його комунікативні та формально-граматичні параметри, виявляти та аналізувати компоненти речення .

Навчальний матеріал: фрагменти з творів О. Довженка, М. Стельмаха, Григора Тютюнника, М. Слабошпицького, О. Воропая.

Методи: аналіз, узагальнення, систематизація, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: речення, формально-граматична структура речення, комунікативні ознаки речення, формально-граматичні ознаки речення, компонент речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

Разом з пробудженням природи від зимового сну на нашій землі, в Україні починаються весняні свята. Вони пов'язані із стародавніми віруваннями, супроводжуються піснями, іграми та хороводами.

Народ наш у своїх казках створив чудовий образ весни. Це молода гарна дівчина з вінком квітів на голові. Вона бажаний і довгожданий гість. Її закликають дівчата піснями-веснянками Зустрічають її й діти з дарами – солодким печивом у вигляді пташок. Її уособлює найкраща з дівчат – “Леля”. Вона одягає на себе білу вишиту сорочку, кладе на голову вінок з весняних квітів і роздає дівчатам дари.

Народний образ весни – це образ краси, сили, надії. Хороводи дівчат, забави дітей, зустріч птахів – чарівна казка нашої старовини. Все це – українська весна, голос предків наших, дорога поезія нашої Батьківщини.

О. Воропай

Завдання:

1. Прочитайте запропонований фрагмент тексту. Виявіть у його структурі прості неускладнені речення, випишіть їх. Письмово зробіть повний синтаксичний аналіз усіх виписаних конструкцій.

2. Окремо випишіть прості ускладнені речення, письмово з'ясуйте їх комунікативні та формально-граматичні параметри, підкресліть члени речення.

ПОТОЧНИЙ КОНТРОЛЬ

ГОЛОВНІ КОМПОНЕНТИ ДВОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Варіант I

1. Відшукайте речення з простим ускладненим присудком:

- а) *Хай, люба, місяць на підкови нам ковалі перекують* (Б.-І. Антонич);
- б) *Степами почали гудіти хуртовини могутнім крилом* (У. Самчук);
- в) *По короткому часі почала бити звідкілясь ворожа артилерія* (І. Багрянний).

2. У якому реченні двохелементний присудок?

- а) *З прибережного пісочку з посвистом будуть зриватися кулички* (Остап Вишня);
- б) *Сірий заєць почав думати про зиму* (Ю. Яновський);
- в) *Пахне в'ялою травою, квітами* (О. Довженко).

3. У якому реченні складний (подвійний) присудок?

- а) *Рівний простір в язвах позолоти залягає площиною піль* (Є. Маланюк);
- б) *Тимко стояв перед ними задиханий і гнівний* (Григір Тютюнник);
- в) *Гори стали справжнім випробом для армійських коней* (О. Гончар).

4. У якому реченні наявний складений підмет?

- а) *І враз усе, усе стихло* (Г. Тютюнник);
- б) *Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля* (О. Довженко);
- в) *Марія з Лавріном йдуть на поле обертати конюшину* (У. Самчук).

5. Відшукайте рядок із соціативним підметом:

- а) *Будем іти ми з тобою тоді в ніжному вітрі до рання* (В. Сосюра);
- б) *Споминів листя осіннє я під ногами топчу* (В. Сосюра);
- в) *Будуть дні майоріти так хутко у червоному мареві дум* (В. Сосюра).

6. У якому реченні функціонує складений підмет?

- а) *Я визбираю в жмуток силу своїх поразок і удач* (Б. Олійник);
- б) *Доц з градом сікли, били в обличчя й по голові* (О. Бехарчук);
- в) *У полі спить зоря під колоском і сонно слуха душу колискову* (М. Вінграновський).

7. Відшукайте речення зі складеним дієслівним присудком:

- а) *Невільники поспішно почали гребти* (В. Малик);
- б) *Арсен не тямив себе від болю* (В. Малик);
- в) *Спочатку основним його знаряддям був гаранник* (В. Малик).

8. У якому реченні простий дієслівний присудок виражений фразеологізмом?

- а) *Він дарував розкішні букети* (В. Симоненко);
- б) *Давно мені припала до душі Ольга* (В. Симоненко);
- в) *Коли крізь розпач випнуться надії* (В. Симоненко).

9. У якому реченні підмет виражений займенником?

- а) *Дехто ще зостався у гаю* (Леся Українка);
- б) *Знову замовкли обоє* (Панас Мирний);
- в) *Найулюбленішою забавкою було йому будувати та розоряти землянки, вали, окопи* (Панас Мирний).

10. Відшукайте речення, в якому підмет та присудок мають однакове морфологічне вираження:

- а) *Мажорне сонце грає зайчиками у вікнах симпатичних будинків і своїми ласкавими біло-рожевими проміннями благословляє його важку путь* (М. Хвильовий);
- б) *Адже я – червоний директор* (В. Підмогильний);
- в) *Ах, яка це безсмертна гармонія – революція, голод і війни* (Є. Гуцало).

Варіант II

1. У якому рядку складений дієслівний присудок являє собою єдність поширювального інфінітива з модальним дієсловом?

- а) *Петро кинувся шукати свого найвірнішого супутника в усій цій трагедії* (І. Багряний);

- б) Від узгір'я тонкорукий куцик обізвася білотою (В. Барка);
- в) Високий чистий дзвін коси мав передвіщати мені радість і втіху (О. Довженко).

2. У якому реченні складений іменний присудок?

- а) В своїм краю під буйними вітрами щасливим я і вільним виростав (В. Симоненко);
- б) І стане жити усе життям якимсь страшним (В. Сосюра);
- в) А серце бідне було крихке (Є. Маланюк).

3. Відшукайте речення з трьохелементним присудком?

- а) Художні шедеври нашої класики хай стануть для вас взірцем і мірилом (О. Гончар);
- б) Серпень з вереснем стискають один одному правиці (М. Рильський);
- в) Що може бути прекраснішим за усміх дитини? (О. Гончар).

4. У якому реченні присудок має просту будову?

- а) Я – син свого часу (О. Довженко);
- б) Кохати – нові землі відкривати (І. Драч);
- в) Струмок серед гаю – як стрічечка (П. Тичина).

5. Відшукайте речення, в якому простий підмет виражений особовим займенником:

- а) Народе мій! З тобою в далі солов'їні мені судилося іти (В. Сосюра);
- б) Білі акації будуть цвісти в місячні ночі жагучі (В. Сосюра);
- в) Ми на гору йдемо через гать (В. Сосюра).

6. Відшукайте речення зі складеним дієслівним присудком:

- а) Хай на ньому росте росяниста доріжка (А. Малишко);
- б) Шумить під вікном тополина висока, мов звісточку дальню несе (А. Малишко);
- в) Не можна любити народів других, коли ти не любиш Вкраїну (В. Сосюра).

7. У якому реченні функціонує складений іменний присудок?

- а) Над золотими берегами ти знов шумиш, такий рясний?.. (В. Сосюра);
- б) Сонце пробило у хмарах над байраками вузьку ополонку (Григор Тютюник);
- в) Мама була дуже весела (А. Дімаров).

8. Відшукайте речення зі складеним підметом:

- а) Там старий жде з старостами... (Т. Шевченко);
- б) Мільйони радо йдуть (І. Франко);
- в) Десятки коней паслися на узліссі (В. Малик).

9. У якому реченні функціонує складений підмет із кількісним значенням?

- а) П'ять набоїв – сто двадцять штук (Остап Вишня);
- б) І сім років не сміють навіть цехи своїх свічок врочистих засвітити! (І. Кочерга);
- в) Це було за дві тисячі з гаком літ (Б. Олійник).

10. У якому реченні підмет виражений субстантивованим прикметником?

- а) *Життя твоє не належить тобі* (У. Самчук);
- б) *Молодий узяв Катрю під руку і повів до хати вузьким коридором* (Григір Тютюнник);
- в) *Цього літа дот побілений кимось, повапнований* (О. Гончар).

ДРУГОРЯДНІ КОМПОНЕНТИ РЕЧЕННЯ

Варіант I

1. Структура якого речення поширена другорядними членами речення?

- а) *В кабінеті наш брат багато не виседить* (Остап Вишня);
- б) *Пориви чергувались* (Остап Вишня);
- в) *Почав я рости* (Остап Вишня).

2. Відшукайте речення, у структурі якого функціонує узгоджене означення:

- а) *Поїхали ми до Києва* (Остап Вишня);
- б) *Оддали мене в школу рано* (Остап Вишня);
- в) *А потім пішло нецікаве життя* (Остап Вишня).

3. У якому реченні функціонує обставина способу дії?

- а) *Огледівши хату, він вискочив у присінок, перекинув діжку з водою й рвонув двері до чулана* (Остап Вишня);
- б) *Замислились моя бабуся та й тяжко зітхнули* (Остап Вишня);
- в) *Почалося частіше братися за Гоголя, за Щедріна і за Чехова* (Остап Вишня).

4. Відшукайте речення з прямим додатком:

- а) *За царського режиму сом важив до 400 кілограмів, ковтав собак і ведмедів* (Остап Вишня);
- б) *Трапилась ця подія 1 листопада 1889 року в містечку Груні, Заньковецького повіту на Полтавщині* (Остап Вишня);
- в) *Українською мовою я творив з дитинства* (Остап Вишня).

5. Відшукайте речення, в складі якого функціонує прикладка:

- а) *Майор Коваленко командував танковим десантом* (Ю. Яновський);
- б) *Косачов нічого не міг заперечити Панасу Юхимовичу* (Ю. Збанацький);
- в) *Над тобою тріпочуть крилами тихі-тихі спокійні сні* (В. Стус).

6. У якому реченні функціонує інфінітивний додаток?

- а) *Тебе чатує невсипуще око ...* (Юрій Клен);
- б) *Нарешті було знайдено "секрет"* (І. Багряний);
- в) *Мудрішати з роками нам дано* (В. Базилевський).

7. Відшукайте речення з неузгодженим означенням:

- а) *Цінує розум вигадки прогресу* (Л. Костенко);

- б) З хлібом у нас зустрічали гостей (П. Воронько);
- в) В ріднім краї панувати не дано нікому (П. Чубинський).

8. У якому реченні функціонує обставина мі?

- а) Спочатку вона довго лежала в сінях під ступою (О. Довженко);
- б) Дід пихнув димом і несподівано всміхнувся (Вал. Шевчук);
- в) Туди ми рідко лазили (О. Довженко).

9. Відшукайте речення, у складі якого функціонує означення аналітичної будови:

- а) За вікном співає хуртовина (У. Самчук);
- б) Марія з голодними очима стояла перед образом Матері Божої (У. Самчук);
- в) Вона любила затишок, як і пісню (Ю. Мушкетик).

10. Відшукайте речення з неузгодженим означенням:

- а) Батальйон Чумаченка не змушений був тоді затримуватись над гірською поривистою річкою (О. Гончар);
- б) Валялося свіже гілля, обсічене з листям, з плодами (О. Гончар);
- в) А крізь виноградне листя веранди сонце сходить росяно, червоно (О. Гончар).

Варіант II

1. У якому реченні функціонує прямий додаток?

- а) Торбочка в нього спеціальна (Остап Вишня);
- б) У Сріблянському ярку, казав Йосип Євдокимович, два виводки (Остап Вишня);
- в) За наших часів уже треба брати і короткохвильову радіостанцію (Остап Вишня).

2. У якому реченні є прикладка?

- а) А то, бачте, я сам натягнув на kota заячу шкуру й посадив біля телеграфного стовпа, на дорозі (Остап Вишня);
- б) Перший собака для мисливця-початківця дуже трудний собака (Остап Вишня);
- в) Жінка-машиніст упевнено й рішуче веде величезні залізничні состави (Остап Вишня).

3. У якому реченні наявне неузгоджене означення?

- а) Хустинка була оторочена шовковою рожевою бахромою (Ю. Збанацький);
- б) Береже життя народу наша сила молода (Д. Павличко);
- в) На пагорбі зеленім біла хата (Д. Павличко).

4. У якому реченні функціонує обставина способу дії, виражена прислівником?

- а) Ще димна даль бриніла в зорях, мов кришталь (А. Малишко);
- б) Ми будемо творити високі цінності для народу (О. Довженко);
- в) Земля поволі оберталась обличчям до сонця (У. Самчук).

5. У якому реченні є прями́й додаток аналітичної будови?

- а) *Дарія Олександрівна вкинула в горщик жменьку пшона* (В. Барка);
- б) *Стара перехилилась нишком і шепотіла зі сльозою* (І. Багряний);
- в) *Того року родилось багато інших нових людей* (У. Самчук).

6. У якому реченні наявні другорядні члени лише групи підмета?

- а) *Це Гнат розуміє добре* (У. Самчук);
- б) *Веселі очі дивляться по-дитячому світло і безтурботно* (Є. Гуцало);
- в) *Сніг летить колючий* (Д. Павличко).

7. Знайдіть речення з обставиною часу, вираженою прислівником:

- а) *Книжки я люблю змалку* (Остап Вишня);
- б) *Вона йшла серед дорогих своїх рідних людей чужа і ворожа* (О. Довженко);
- в) *Раптом різко заболіло в грудях матері...* (В. Барка).

8. Відшукайте речення, поширене обставиною місця та непрямим додатком:

- а) *По вечері молоді поснули...* (І. Багряний);
- б) *Грицько засміявся недовірливо* (І. Багряний);
- в) *В хаті у неї чисто і весело* (У. Самчук).

9. Структура якого речення поширена другорядними компонентами?

- а) *І обвінчалися у церкві* (У. Самчук);
- б) *Ми – пітекантропи* (В. Стус);
- в) *Шумить, гуде Тополівка* (О. Довженко).

10. Відшукайте речення, в якому функціонує обставина причини:

- а) *Од переляку на його лобі виступив холодний піт* (І. Нечуй-Левицький);
- б) *Веприк на ціле горло верещав* (У. Самчук);
- в) *Пожежа в такий надзвичайний час наробила в селі гармидеру* (У. Самчук).

ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Варіант I

1. Відшукайте просте односкладне речення:

- а) *Розцвіла у лузі калина* (Нар. творч.);
- б) *Смеркає...* (Т. Шевченко);
- в) *Що посієш, те й пожнеш* (Нар. творч.)

2. Відшукайте безособове речення:

- а) *В лісі посутеніло* (М. Коцюбинський);
- б) *Небо було синіше од моря* (М. Коцюбинський);
- в) *Часто хочу радості в серце долити* (Ю. Збанацький).

3. Відшукайте неозначено-особове речення:

- а) *Мені дали козацьку корогву і привілеї з королівським іменем* (Л. Костенко);
- б) *Були полки і зброя розмаїта* (Л. Костенко);
- в) *Малим дітям часом набридає бути в полі* (О. Воропай).

4. До якого різновиду односкладних речень належить конструкція *Тож добре людині на білім світі* (А. Малишко):

- а) особове;
- б) інфінітивне;
- в) безособове.

5. До якого різновиду односкладних речень належить конструкція *По вагону вийнуло вітерцем* (А. Дімаров):

- а) безособове;
- б) номінативне;
- в) означено-особове.

6. У реченні *Мрійно* (В. Коломієць) компонент *мрійно* виступає:

- а) присудком;
- б) головним компонентом безособового речення;
- в) головним компонентом узагальнено-особового речення.

7. Відшукайте односкладне інфінітивне речення:

- а) *На вільну душу ланцюгів нема* (В. Симоненко);
- б) *Потрібна вулиця була аж біля залізничного вокзалу* (А. Дімаров);
- в) *Любов відкрити важче ніж Америку* (Л. Костенко).

8. Відшукайте односкладне означено-особове речення:

- а) *Ради тебе перли в душу сію...* (В. Симоненко);
- б) *Вологий смерк на дні глухої тиші* (Є. Маланюк);
- в) *Малий Георгіс щодня бігав до берега виглядати батька-рибалку з моря* (П. Загребельний).

9. Якому реченню властиві такі формально-граматичні характеристики – односкладне, безособове, непоширене, повне, неускладнене:

- а) *Піти, піти, без цілі і мети* (Ю. Клен);
- б) *Тихо...* (О. Гончар);
- в) *Дзвенить вода* (Є. Маланюк).

10. Які формально-граматичні характеристики властиві реченню *Річка Раставиця* (І. Нечуй-Левицький)?

- а) односкладне, називне, поширене, повне, неускладнене;
- б) односкладне, називне, непоширене, повне, неускладнене;
- в) односкладне, називне, поширене, неповне, неускладнене.

Варіант II

1. Відшукайте просте односкладне речення:

- а) *Замело туманами, зарясніло мрякою* (В. Симоненко);
- б) *І засміялась провесінь...* (Л. Костенко);
- в) *Тож добре людині на білому світі* (А. Малишко).

2. Відшукайте безособове речення:

- а) *В хаті було чисто та гарно, як у квітнику* (М. Коцюбинський);
- б) *За що, не знаю, називають хатину в гаї тихим раєм* (Т. Шевченко);
- в) *Сонце і дорога* (А. Малишко).

3. Відшукайте неозначено-особове речення:

- а) *Там довго чухмарили потилиці...* (А. Дімаров);
- б) *Затихло в лісі* (А. Дімаров);
- в) *Вимагалось негайно, під особисту відповідальність голови сільради, забезпечити п'ять парокінних підвід* (А. Дімаров).

4. До якого різновиду односкладних речень належить конструкція *До чого ж гарно й весело було в нашім городі* (О. Довженко):

- а) особове;
- б) інфінітивне;
- в) безособове.

5. До якого різновиду односкладних речень належить конструкція *Цілі вулиці викошено огнем-косою* (Г. Косинка):

- а) безособове;
- б) номінативне;
- в) означено-особове.

6. У реченні *Жарко* (В. Коломієць) компонент *жарко* виступає:

- а) присудком;
- б) головним компонентом безособового речення;
- в) головним компонентом узагальнено-особового речення.

7. Відшукайте односкладне речення, головний компонент якого має аналітичну будову:

- а) *Життя на річці підпорядковане течії* (П. Загребельний);
- б) *І все на світі треба пережити* (Л. Костенко);
- в) *Нема краси в затягості безсилій...* (Л. Костенко).

8. Відшукайте односкладне означено-особове речення:

- а) *І чимчикує в село, наставивши вгору гостре плече з порожньою майже сумою (тоді не дуже-то люди писали один одному)* (Г. Тютюнник);

- б) *А надвечір між тополями... стоять столи на честь льотчика* (О. Гончар);
- в) *Гарячий мед ллє сонце* (В. Коломієць).

9. Якому реченню властиві такі формально-граматичні характеристики – односкладне, безособове, поширене, повне, ускладнене однорідними додатками?

- а) *Прибирали у полі сіно* (І. Карпенко-Карий);
- б) *Люблю я осінні квіти, прощальну красу вечорів, і сині, оголені, віти, і вітру холодного спів* (В. Сосюра);
- в) *В душі й перед очима почали оживати події, люди, ліси...* (М. Старицький).

10. Які формально-граматичні характеристики властиві реченню *Білий світ* (О. Гончар)?

- а) односкладне, називне, поширене, повне, неускладнене;
- б) односкладне, називне, непоширене, повне, неускладнене;
- в) односкладне, називне, поширене, неповне, неускладнене.

НЕПОВНЕ РЕЧЕННЯ. ЕКВІВАЛЕНТИ РЕЧЕННЯ

Варіант I

1. Відшукайте просте неповне речення:

- а) *Чорний колір – колір зради...* (Н. Лівичка-Холодна);
- б) *Берег любові в далекому тумані* (В. Крищенко);
- в) *Тихо і ясно над лісовим озеречком* (М. Стельмах).

2. У реченні *Гульк, а навстріч, як з-під землі, козаки з кіньми* (А. Головка) еліпсований:

- а) підмет;
- б) присудок;
- в) другорядний член.

3. У якому реченні пропущений головний компонент односкладного речення?

- а) *Ні совісті, ні правди в людей* (О. Коломієць);
- б) *Петро і минулий рік, і цей без відпустки* (О. Коломієць);
- в) *Юра в груди набрав повно повітря* (Ю. Смолич).

4. Відшукайте неповне еліптичне речення:

- а) *Станція, рейки, мости, даль димарями буя, і поїзди, поїзди... – це Україна моя* (В. Сосюра);
- б) *За заводом станція і сади в цвіту* (В. Сосюра);
- в) *Із степу, як із вогкої величезної печери, тягло свіжою прохолодою* (В. Сосюра).

5. Відшукайте рядок із реченням, якому властиві такі формально-граматичні характеристики – односкладне, неозначено-особове, неповне, поширене, неускладнене:

- а) Там уже місто побудували нове. На пісках (О. Довженко);
- б) Залило водою луки, залило (В Сосюра);
- в) І засміялась провесінь: „Пора!“ (Л. Костенко).

6. Відшукайте рядок з емоційно-оцінним іменниковим словом-реченням:

- а) Гм... Зрешистю я теж проти крайностей, – сказав він згодом (О. Гончар);
- б) Божя тварина любить, щоб дбали за неї (Ю. Яновський);
- в) Прокляття! Воевода острозький, напевно ж, про те й не відає (І. Ле).

7. У якому рядку знаходиться слово-речення, що виконує функцію мовного етикету?

- а) Здрастуйте, діду, почувися дзвінки дитячі голоси. – Здрастуйте (О. Довженко);
- б) Гнів людський був навальний, нищівний, справедливий (С. Скляренко);
- в) Узавтра на роботу вийдемо з прапором і бояном (Ю. Яновський).

8. Який рядок містить питальне слово-речення?

- а) Ти осуджуєш мене за це, отче? (С. Скляренко);
- б) Ти спав? – Ні. – Ні? (О. Довженко).
- в) Не забуваю... Маєш на увазі наші національні особливості? – запитав Саїд-Алі зовсім занепалим голосом (І. Ле).

9. Який рядок містить спонукальне слово-речення?

- а) Тільки в мене без фокусів! – попередив Килигей (О. Гончар);
- б) Так починалася ще одна весна на розбурканому Голодному степу (І. Ле);
- в) Геть! Ви, кендюхи з шаблями! А я вам ідею хотів дати! (О. Гончар).

10. Відшукайте рядок із заперечним словом-реченням:

- а) Думаєш хвилююся перед тобою? Ой, ні! (В. Сосюра);
- б) Ні прихожан, ні цінностей. Тільки комісія. (В. Барка);
- в) Неправильно? – кричав Сивок почервонівши від злості. (П. Загребельний).

Варіант II

1. Відшукайте просте неповне речення:

- а) Життю – ні кінця ні начала (В. Симоненко);
- б) Науці належить розум... (Вал. Шевчук);
- в) Зелений луг... (В. Сосюра).

2. Відшукайте речення з еліпсисом присудка:

- а) Звісно, куди в таку тьму? – підтримав котрийсь із шоферів (О. Гончар);
- б) Там уже місто побудували нове (О. Довженко);
- в) Залило водою луки, залило (В. Сосюра).

3. До якого різновиду неповних речень варто віднести конструкцію *Тягло здобич* у контексті *Вовченья затихло. Тягло здобич* (І. Багряний)?

- а) еліптичне;
- б) контекстуальне;
- в) ситуативне.

4. Який рядок містить речення з еліпсованим додатком?

- а) *Жита ростуть як з води йдуть* (Народна мудрість);
- б) *Мій друг стоїть посеред зали – і біля нього іще двоє незнайомих мені людей* (І. Микитенко);
- в) *Не буде засідання. Відклали на восьме* (О. Копиленко).

5. Відшукайте рядок із реченням, якому властиві такі формально-граматичні характеристики – двоскладне, поширене, неповне, ускладнене однорідними підметами та відокремленою уточнювальною обставиною способу дії;

- а) *Я лежу на возі. Навколо, спинами до мене, дід і батько з косарями* (О. Довженко);
- б) *Над Дніпром високо в небі літак. Пасажирів небагато* (О. Довженко);
- в) *Розпалімо знов багаття з іскр надії* (М. Рильський).

6. Відшукайте рядок, що містить слово-речення:

- а) – *Цить!* – *тихо, потайки шепоче йому сестра й рукою показує у вікно: – Он бозя золотою різкою свариться, каже: ну-ну! Ось я тобі дам хліба!* (С. Васильченко);
- б) *Хлопець тримав у руці “півсвіту”, і якесь невиразне заціпеніння, немовби передчуття розуміння, скувало його рухи* (О. Довженко);
- в) *Пізній вечір. На башті маячить стійковий. Подвір’я фортеці порожнє* (Ю. Яновський).

7. Який рядок репрезентує стверджувальні слова-речення?

- а) *Та чи ви глухі, тітонько? Оглухли?* – *Авжеж. Хай, думаю, цвіте собі Так ото люблю, коли в горідчику квіти...* (О. Довженко);
- б) *Марко мій не такий...* (Ю. Яновський);
- в) *Ні, Феофано, тобі ніколи не пізно, це тільки я ніколи не знав і не знатиму щастя-любові* (С. Скляренко).

8. Відшукайте рядок із незакінченим реченням:

- а) *О-о! Я тобі...* – *Мічурін спіткнувся й упав на курну дорогу* (О. Довженко);
- б) *Живуть чи животіють? У мріях створюють собі ідеали сімейної любові, щастя* (І. Ле);
- в) *Так, – відповіла вона. – Я хотіла тобі багато сказати* (С. Скляренко).

9. Відшукайте рядок з емоційно-оцінним словом-реченням:

- а) *Жаль. А хто він, скажи мені?* (О. Довженко);
- б) *Гм, прийде ж молодій жінці в голову така розмова. Що ти їй сказала?* (І. Ле);
- в) *А ти спи, спи, княже, – закінчив він. – Я стоятиму в сторожі до ранку. Спи спокійно!* (С. Скляренко).

10. Який рядок містить стверджувальне слово-речення?

- а) *Та що ж син...* (О. Гончар);
- б) *“Так!” - прокричав він дивлячись на Гнідого* (О. Гончар);
- в) *Не ваше діло! – Ні, наше! – гукнули солдати в один голос.* (О. Довженко).

МОДУЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ

Варіант I

1. Основними диференційними параметрами означення є:

- а) входження до структурної схеми речення як другорядного члена; вказівка на ознаку; вираження означальних (атрибутивних) семантико-синтаксичних відношень; типове вираження прикметником або узгоджуваним словом; входження до групи підмета;
- б) входження до структурної схеми речення як другорядного члена; вказівка на ознаку; вираження означальних (атрибутивних) семантико-синтаксичних відношень; типове вираження прикметником або узгоджуваним словом; входження до групи присудка;
- в) входження до структурної схеми речення як другорядного члена; вказівка на ознаку; вираження обставинних (адвербіальних) семантико-синтаксичних відношень; типове вираження прикметником або узгоджуваним словом; входження до групи підмета.

2. Утворіть речення, в якому підмет мав би соціативне значення: .....

.....
.....

3. Який присудок у реченні *Падав і не падав перший сніг* (Л. Костенко)?

- а) простий дієслівний;
- б) однорідні присудки;
- в) простий ускладнений дієслівний.

4. У якому реченні наявний подвійний присудок?

- а) *Усі поверталися поважні, бліді й рішучі;*
- б) *Пролісок – квітка ніжна, але смілива й терпляча* (Ю. Смолич);
- в) *Я тобі наказую мовчати* (Ю. Яновський).

5. Утворіть речення з трьохелементним присудком: .....

.....
.....

6. Графічно позначте предикативну основу речення:

Хотів би я сином назватись твоїм... (Д. Павличко).

7. Виявіть і выпишіть групу підмета в реченні *Бліде небо мерехтить зірками до блакиті* (М. Коцюбинський).

.....
.....

8. У якому реченні є неузгоджене означення аналітичної будови?

- а) *У лісі стояв загін з восьми партизанів* (М. Стельмах);
- б) *Мій друг, обігртий синім поглядом, прийняв це за привітну усмішку наступаючого вечора* (Ю. Яновський);
- в) *Дівчина була на виданні* (Ю. Бедзик).

9. Виявіть і графічно позначте прикладку в реченні *І тополя шепче, горнеться до матері-землі* (А. Малишко).

10. Із речення *Недавно в шпиталі я прочитав “Хіба ревуть воли, як ясла повні?”* (М. Стельмах) выпишіть додаток, вкажіть його морфологічну форму:

.....

11. Визначте й графічно позначте синтаксичну функцію інфінітива в реченні *Залишив Грицько думку вернутися повесні додому* (Панас Мирний).

12. Відшукайте в реченні обставину мети, вкажіть її морфологічне вираження:
Виходила дівка красна на Дунай-ріку вмиватися (Л. Первомайський).

.....

13. Інфінітивним називається речення .....

.....

.....

14. Яке із запропонованих односкладних речень є означено-особовим?

- а) *Забуду моря віщий шум чи юнь, даровану годами* (А. Малишко);
- б) *У дверях спинились, обернулись до вітчима* (Леся Українка);
- в) *Весною сій – восени збереш* (Нар. творч.).

15. Яке речення є неповним еліптичним?

- а) *Білосніжний корабель його і зараз десь у експедиції* (О. Гончар);
- б) *Росте мій дім, і я – із ним...* (М. Шеремет);
- в) – *Тату! Бичок діда топче!*
– *Де?* (О. Довженко).

16. Які формально-граматичні характеристики властиві реченню *І Максимові до сліз стає жаль старого* (М. Стельмах)?

- а) односкладне, безособове, поширене, повне, неускладнене;
- б) односкладне, означено-особове, поширене, повне, неускладнене;
- в) двоскладне, безособове, поширене, повне, неускладнене.

17. Основними диференційними ознаками додатка є:

а) входження до структурної схеми речення як головного члена; позначення об'єкта (предмета); співвіднесеність із об'єктними, суб'єктними, адресатними, локативними, інструментальними синтаксемами семантико-синтаксичної структури речення; типове вираження іменником чи займенником у непрямому відмінку; входження до групи присудка;

б) входження до структурної схеми речення як головного члена; позначення об'єкта (предмета); співвіднесеність із об'єктними, суб'єктними, адресатними, локативними, інструментальними синтаксемами семантико-синтаксичної структури речення; типове вираження дієслівною формою; входження до групи присудка;

в) входження до структурної схеми речення як другорядного члена; позначення об'єкта (предмета); співвіднесеність із об'єктними, суб'єктними, адресатними, локативними, інструментальними синтаксемами семантико-синтаксичної структури речення; типове вираження іменником чи займенником у непрямому відмінку; входження до групи присудка.

18. Утворіть речення, в якому підмет мав би кількісне значення: .....

.....
.....

19. Який присудок у реченні *Дуб ...сині краплі ловив, ловив* (А. Малишко)?

- а) простий дієслівний;
- б) однорідні присудки;
- в) простий ускладнений дієслівний.

20. У якому реченні наявний подвійний присудок?

- а) *Привчав мене батько трудитись до поту...* (П. Воронько);
- б) *Прибігла схвильована й стривожена вона;*
- в) *Ще ніколи він не був посміховищем для людей* (М. Стельмах).

21. Утворіть речення з трьохелементним присудком: .....

.....
.....

22. Графічно позначте предикативну основу речення:

Зрубати ліс – та це ж злочинство (О. Донченко).

23. Виявіть і выпишіть групу підмета в реченні *Передранішній вітер злегка хвилює тирсу* (М. Коцюбинський):

.....

24. У якому реченні є неузгоджене означення аналітичної будови?

а) *Проблиски світла, спочатку такі бліді й тихі, чимдалі розростались і потужніли* (М. Коцюбинський);

- б) У селі з'явилася дівчина років двадцяти (М. Стельмах);
в) Той хліб був білий, прісний, без ваги... (А. Малишко).

25. Виявіть і графічно позначте прикладку в реченні *Чим тобі, любий краю, віддячу, де слова-самоцвіти зберу* (Л. Дмитерко).

26. Із речення *Протягли своє "ку-ку-рі-ку" горласті півні* (Панас Мирний) виписіть додаток, вкажіть його морфологічну форму:

.....

27. Визначте й графічно позначте синтаксичну функцію інфінітива в реченні *В Чіпчинім серці вже ворухнулося бажання верховодити* (Панас Мирний).

28. Відшукайте в реченні обставину мети, вкажіть її морфологічне вираження:
Навмисне ми ніколи не шукали собі веселоців (С. Васильченко).

.....

29. Яке із запропонованих односкладних речень є означено-особовим?

- а) *Весною в селі встають рано* (Григор Тютюнник);
б) *Шукайте цензора в собі* (Л. Костенко);
в) *Надто знай, та ще питай* (Нар. творч).

30. Яке речення є неповним еліптичним?

- а) – *Оксано, ти ще не спиш?*
– *Ні, тату!* (А. Головка);
б) *Андрій додому поспіша, а сонце – у зеніт* (О. Підсуха);
в) *А біля школи тим часом ще танці* (О. Гончар).

Варіант II

1. Основними диференційними ознаками присудка є:

- а) входження до структурної схеми речення як головного члена; позначення предикативної ознаки; співвіднесеність із предикатною синтаксею семантико-синтаксичної структури речення; типове вираження дієслівною формою; кореляція з підметом;
- б) входження до структурної схеми речення як головного члена; позначення предикативної ознаки; співвіднесеність із предикатною синтаксею семантико-синтаксичної структури речення; типове вираження дієслівною формою; координація із підметом;
- в) входження до структурної схеми речення як головного члена; позначення предикативної ознаки; співвіднесеність із субстанціальною синтаксею семантико-синтаксичної структури речення; типове вираження дієслівною формою; координація із підметом.

2. Утворіть речення, в якому підмет мав би значення вибірності:
.....
.....

3. Який присудок у реченні *Я тебе шукатиму, шукатиму...* (Є. Летюк)?

- а) простий дієслівний;
- б) однорідні присудки;
- в) простий ускладнений дієслівний.

4. У якому реченні наявний подвійний присудок?

- а) *Ми світ навчили розмовляти* (В. Коротич);
- б) *Очі їхні – любов та благання...* (М. Луків);
- в) *Солдати стояли похмурі і злі* (Ю. Смолич).

5. Утворіть речення з трьохелементним присудком: .....

6. Графічно позначте предикативну основу речення:

“Умійте зацікавити дітей” – ось єдине правило шкільної дисципліни
(А. Луначарський).

7. Виявіть і выпишіть групу підмета в реченні *Білий димок, хвилюючись, здіймається догори понад чумацьким табором...* (М. Коцюбинський).
.....

8. У якому реченні функціонує неузгоджене означення аналітичної будови?

- а) *...Дитячий черевчик жовтої шкіри лежав у Юрка на долоні* (В. Козаченко);
- б) *Облиті полум'ям хмари рвано, кошлато звисали над смугою потемнілих плавневих лісів...* (О. Гончар);
- в) *Наука – найбільш важливе, найбільш прекрасне і потрібне в житті людини* (А. Чехов).

9. Виявіть і графічно позначте прикладку в реченні *Засміялась в долині червона калина, ніби засміялась дівчина-дитина* (Т. Шевченко).

10. Із речення *У відповідь рибалки закричали “ура”* (М. Трублаїні) выпишіть додаток, вкажіть його морфологічну форму:
.....

11. Визначте й графічно позначте синтаксичну функцію інфінітива в реченні *Настає час розставатись* (О. Довженко).

12. Генітивним називається речення .....

.....
.....

13. Яке із запропонованих односкладних речень є означено-особовим?

- а) *Не хвались, ідучи на торг, а хвались, ідучи з торгу* (Нар. творч.);
- б) *Сади свій сад, плекай свої надії* (Леся Українка);
- в) *Нас зустрічають хлібом-сіллю* (Леся Українка).

14. Яке речення є неповним еліптичним?

- а) – *Думаєш, хвалюся перед тобою?*
– *Ой, ні!* (М. Стельмах);
- б) *На сході троянди світання в хитанні гілок золотих* (В. Сосюра);
- в) *В зелене Журавне летять журавлі, а лебеді – у Лебедин* (П. Воронько).

15. Основними диференційними ознаками підмета є:

- а) входження до структурної схеми речення як головного члена; позначення носія предикативної ознаки; співвіднесеність із суб'єктною синтаксею семантико-синтаксичної структури речення; типове вираження називним відмінком іменника; координація із присудком;
- б) входження до структурної схеми речення як головного члена; позначення носія предикативної ознаки; співвіднесеність із предикатною синтаксею семантико-синтаксичної структури речення; типове вираження називним відмінком іменника; координація із присудком;
- в) входження до структурної схеми речення як головного члена; позначення носія предикативної ознаки; співвіднесеність із суб'єктною синтаксею семантико-синтаксичної структури речення; типове вираження називним відмінком іменника; кореляція із присудком.

16. Утворіть речення, в якому підмет мав би інфінітивне вираження:

.....
.....

17. Який присудок у реченні *Перекладав, перекладав я...* (Остап Вишня)?

- а) простий дієслівний;
- б) однорідні присудки;
- в) простий ускладнений дієслівний.

18. У якому реченні функціонує складений дієслівний присудок?

- а) *Нас пригоди спинити не в силі* (П. Грабовський);
- б) *Змучений і втомлений стояв він біля веранди перед зламанною гілкою* (О. Довженко);
- в) *Ми пішли на леваду білити рушника* (І. Нечуй-Левицький).

19. Утворіть речення з трьохелементним присудком: .....

.....
.....

20. Графічно позначте предикативну основу речення:

Григорій Косинка – талант щедрий і самобутній (М. Стельмах).

21. Виявіть і выпишіть групу підмета в реченні *Степова тиша жадливо підхоплює всі звуки...* (М. Коцюбинський).

22. У якому реченні функціонує неузгоджене означення аналітичної будови?

- а) *Безтарка, запряжена парою коней, стоїть біля медпункту* (О. Гончар);
- б) *Чутка про маєток у двадцять тисяч не давала нікому покою* (Панас Мирний);
- в) *Стало пахучим і свіжим повітря після грози* (А. Шиян).

23. Виявіть і графічно позначте прикладку в реченні *Вдяг ясен-князь кирею золоту, а дика рожка – буйнії корали* (Леся Українка).

24. Із речення *Андрій згадував колишнє* (М. Коцюбинський) выпишіть додаток, вкажіть його морфологічну форму: .....

.....

25. Визначте й графічно позначте синтаксичну функцію інфінітива в реченні *І все ж я повинен був приїхати* (О. Гончар).

26. Відшукайте в реченні обставину мети, вкажіть її морфологічне вираження: *Овечата ледве снували по траві, шукаючи тіні* (Панас Мирний).

.....

27. Вокативним називається речення .....

.....

28. Яке із запропонованих односкладних речень є означено-особовим?

- а) *Розбиті ноги остужу в росі* (Л. Костенко);
- б) *Либонь і правду кажуть про гуцула* (Леся Українка);
- в) *Не знаєш початку, не гудь кінця* (Нар. творч.).

29. Яке речення є неповним еліптичним?

- а) *В гущавину доріжка по папороті, повз сизих кущів* (М. Хвильовий);
- б) *Спасибі, мила, – прошепотів я* (Ю. Смолич);
- в) *Потім він називав нас орлятами, а вже мати – соловейками* (О. Довженко).

МОДУЛЬ 1. ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

ТЕОРЕТИЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ

ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ.

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ КОМПОНЕНТАМИ

Ключові слова: *просте ускладнене речення, ряд, однорідний компонент, ряд однорідних компонентів, сурядний ряд, узагальнювальне слово, однорідність I ступеня, однорідність II ступеня.*

План:

1. Просте ускладнене речення в парадигмі синтаксичних одиниць.
2. Поняття про ряд однорідних компонентів у простому реченні. Сурядний ряд.
3. Узагальнювальне слово при однорідних компонентах простого речення.
4. Однорідність головних компонентів простих дво- та односкладних речень.
5. Однорідність другорядних компонентів простих дво- та односкладних речень.

1. Просте ускладнене речення в парадигмі синтаксичних одиниць

Ускладнене речення не належить до самостійних синтаксичних одиниць. Наявність у його структурі єдиної предикативної основи засвідчує формально-граматичну тотожність простого ускладненого речення з простим. У семантичному ж плані таке речення порівняно з простим характеризується наявністю додаткових синтаксем невалентного характеру, виражених відповідними компонентами.

Ускладнене просте речення – це монопредикативне речення, якому властиві додаткові синтаксичні зв'язки й семантико-синтаксичні відношення, що доповнюють зв'язки та відношення між компонентами простого неускладненого речення:

*Ще в сиву давнину люди знали про нерозривний взаємозв'язок **минулого, сучасного й майбутнього** (“Як козаки воювали”); **Мова – дивосвіт, духовна планета** (І. Вихованець); **Мовою народ передає нащадкам свій досвід і мудрість, перемогу й славу, культуру і традиції, думи і сподівання** (І. Вихованець); **Люблю я, Києве, тебе в ранковий час...** (М. Успенник); **Захищаючи сьогодні українську мову, ми беремо під захист **плюралізм** думок і **свободу** їх проголошення** (В. Русанівський); **Отже, дбати про мову – це справа совісті кожної людини** (В. Русанівський).*

Компоненти простого ускладненого речення, крім предикативного та прислівного підрядного зв'язку, також поєднуються сурядним (однорідні компоненти) й напівпредикативним зв'язком (відокремлені компоненти).

У граматичному плані будь-яке ускладнення відбувається шляхом субординації або координації. Введення до складу речення відокремлених напівпредикативних компонентів являє собою ускладнення на основі субординації, оскільки кожний такий компонент включається в речення як синтаксично підпорядкований певному компоненту простого неускладненого речення. Введення ж однорідних, уточнювальних компонентів – ускладнення на основі координації.

Багатоаспектний розгляд реченнєвої структури (семантико-синтаксична організація, формально-граматична організація, комунікативна організація) дозволяє розмежувати *семантично ускладнене* та *формально ускладнене* просте речення.

Семантично ускладнене просте речення містить додаткові вторинні синтаксеми, які мають властивість до розгортання в окрему пропозицію. Семантично ускладненими виступають речення, ускладнені відокремленими та однорідними компонентами. Саме вони формують ядро в системі простих ускладнених речень.

Формально ускладнене просте речення містить компоненти, які не змінюють семантичну структуру речення, а лише модифікують її в суб'єктивному плані (вставні компоненти, вигуки, еквіваленти речень), або доповнюють основне повідомлення. Такі конструкції є периферійними з-поміж простих ускладнених речень.

Характер ускладнення простих речень буває різним. До ускладнених належать речення з такими компонентами:

– однорідними (*У слові свої ознаки світла, тепла, ваги* (П. Воронько); *Рідне слово – тая м'ята, материнка, рута* (Агатангел Кримський); *Я живу тобою і для тебе, вийшов з тебе, в тебе перейду* (В. Симоненко); *А по вулиці йде, пританцьовує, сміхом заливається молодість* (І. Багрянний));

– відокремленими (*Вона, як пісня, серцю мила, старенька хата край села* (П. Дворський); *Павлина присіла поруч, підібгавши під себе ноги* (Ю. Мушкетик); *Поснідавши, батько йшов на роботу* (В. Скуратівський));

– вставними (*А може, то йшов дух від паляниць* (І. Цюпа); *Але найчастіше, мабуть, твій зір ловив її проворні руки* (Є. Гуцало); *Зрештою, вся історія нашого народу пов'язана з історією хліба* (В. Яворівський);

– вставленими (*Їхня молодість, його (Андрієва) молодість, – по Києву, по столиці його землі, по бульвару Шевченка, – безжурна, відважна, горда, закохана молодість!* (І. Багрянний); *Тоді найкращою і найкультурнішою державою у світі була Візантія зі столицею Царгородом (нині Константинополь або Стамбул)* (“Історія України”).

– звертальним (*Дозволь мені, мій вечоровий світе, упасти зерном в рідній стороні* (В. Стус); – *Чого ти там, діду, стоїш над Дніпром? Чого ти там, діду, махаєш веслом?* (І. Драч); *Гей, вернися, Сагайдачний, візьми свою жінку, оддай мою люльку, необачний* (“Ой на горі да женці жнуть”));

– різнотипними суб'єктивно-модальними формами (*Ні, про щось інше говорить те старе оповідання* (“Євшан-зілля”); *Ой очі, очі, очі дівочі, де ж ви навчилися зводити людей?* (“Чорнії брови, карії очі”); *О, мамо, о, мамо, ми всі пам'ятаєм, що в кожного з нас ти одна і свята* (Теодор Кукуруза)).

Ускладнювальна частина слугує засобом виділення, підкреслення важливих у смисловому й стилістичному плані компонентів речення, а також уможлиблює передавання додаткової інформації, увиразнення всього висловлення.

2. Ряд. Ряд однорідних компонентів. Сурядний ряд

Одним із різновидів ускладнення простого речення виступає нашарування в його структурі однорідних компонентів: *І не серце, і не голова, а болить мене вся Україна* (А. Бортняк); *Навік запеклися в мені з давнини ті наші тривоги і радощі наші* (А.

Бортняк); *Пречиста мати, всіх людей надіє, ти на сторожі правди й доброти* (А. Бортняк).

Поняття “однорідності” увиразнюється при зіставленні його з поняттями “ряду” та “сурядності”. Ряд кваліфікуємо як вихідну конструкцію, що формується паралельними компонентами. Паралельні компоненти, поєднані сурядним зв’язком, можуть утворювати ряди однорідних компонентів та сурядні ряди.

Однорідними виступають компоненти речення, які перебувають в однакових семантико-синтаксичних відношеннях із тим самим компонентом речення, виконують однакову синтаксичну функцію і поєднуються між собою сурядним зв’язком. Отже, **ряд однорідних компонентів** конституюють лише другорядні компоненти, оскільки саме вони перебувають у підрядному прислівному зв’язку з іншими компонентами речення: *Сила-силенна води, чистої, свіжої, солодкої, плине і плине кудись до моря* (О. Гончар); *Як щемно українське слово дихає – Десною і Борисфеном, Буковиною і Лемківщиною, Карпатами і Луганчиком!* (А. Листопад-Нікітіна); *В ній Мономах описує детально події свого життя, свої походи, своє полювання на диких коней, вепрів, турів, лосів, ведмедів, свій спосіб життя, заняття...* (М. Костомаров); – *Не ламайте, діточки, ні яблуні, ні груші, ні береста, ні тополі, ні кущів усяких... Нехай ніколи не в’яне в наших душах світ яворів, любистків, лелек і зозуль!* (М. Міщенко). Між собою всі однорідні другорядні компоненти речення є **супідрядними**, оскільки відносяться до того самого члена речення.

Сурядний ряд здатні формувати лише головні компоненти дво- та односкладних речень: *Запалене лице було гарне, але дуже молоде* (І. Нечуй-Левицький); *Струмвання осінніх лісових пахощів міцне й бадьоре* (Є. Гуцало); *Одспівали над нашими степами кобза та бандура* (Ю. Мушкетик). Диференційними ознаками компонентів сурядного ряду слугують тотожна синтаксична функція та сурядний зв’язок між компонентами.

Компоненти ряду (як ряду однорідних, так і сурядного ряду) не мають морфологічних обмежень. Утворювати ряд можуть усі повнозначні частини мови. Морфологічне вираження компонентів ряду може бути однаковим (*Іній блищав, світився, переливався матовим білим світлом* (І. Нечуй-Левицький); *Кожну квітку і травинку криє божая сльозинка – діамантова росинка* (Я. Щоголев)) і різним (*Перед лицем природи всі ми рівні: і лозинка, й стебло очерету, і грудка землі, і я* (Є. Гуцало), *Український гумор образний, добре приперчений, оптимістичний, необразливий* (І. Ганюкова)).

Компоненти ряду можуть перебувати у таких відношеннях:

– нульових (граматичних) (властиві для безсполучникового інтонаційного ряду), вказують на перерахування компонентів): *Пташки співали журних півсень – прощалися з садом, полем, лісом...* (І. Чендей); *Ось весело цвірінькаючи, хвилию пролетіла зграйка жвавих красенів-цигликів, чижів, коноплянок* (О. Копиленко);

– змістових (смыслових) (у сполучникових рядах, де сполучник конструює ряд і називає ту семантичну основу, на якій будується рівнорядність словоформ). Існує кілька видів симслових внутрішньорядних відношень:

– єднальні (вказують на охоплення усіх компонентів ряду певною ознакою): *Борсук поселяється і в лісі, і в степу, і навіть у пустелі* (І. Акимущкін);

- зіставні (вказують на об'єднання явищ, реалій неконтрастного плану): *Вальдшнеп, або лісовий кулик, у нас не виплоджується, а тільки перелітає* (Остап Вишня);
- протиставні (виражають протилежне, несумісне): *Майбутній космонавт може звернутися до оператора, але не почує відповіді* (Ю. Нагібін);
- розділові (реалізують семантику чергування, взаємовиключення): *Він [тигр] крутився біля тура, як змія, і очікував у того якогось поспішного чи неухважного руху* (Ж. Роні);
- градаційні : *Він наче розумів усі мови на світі, не тільки людські, а й пташок і тварин* (О. Іваненко);
- приєднувальні: *До родини гарбузів належить диня, а також огірочки та кавун* (В. Уткін).

Утворення ряду відбувається за допомогою інтонації та сполучників сурядності. Сполучники сурядності – єднальні, протиставні, зіставні, розділові, градаційні, приєднувальні, пояснювальні – виражають відповідні семантико-синтаксичні відношення між однорідними компонентами речення й, у свою чергу, зумовлюють відповідну інтонацію – перелічувальну, протиставну, зіставну, розділову, градаційну, приєднувальну.

Комбінація засобів оформлення ряду покладена в основу при виділенні способів поєднання його компонентів:

- безсполучникового (лише інтонацією, без сполучників): *Вона матір усім: дубам, травам, тобі, Любаню, мені, батькові твоєму Бояну* (Р. Федорів) *Неспокій, рух і боротьбу я бачив скрізь в дубовій, вербовій корі, в старих пеньках, у дуплах, в болотній воді, на полупаних стінах* (О. Довженко);
- сполучникового (лише сполучниками сурядності): *Ні дзвінка, ні перерви нема* (А. Чубинський); *Тут і півники-дисконти, і сором'язливі лілїї-недоторки в білих стрічках, і сині дзвоники-весельчаки, і дикі маки-хрестовики* (В. Земляк);
- комбінованого (частково – сполучниками, частково – інтонацією): *Він тепер дочку годує, зятя і онука* (П. Глазовий); *Іду майданом, розгортаю листя і слухаю вечірній спів соборів* (І. Жиленко).

Ряди однорідних компонентів та сурядні ряди можуть мати закриту або відкриту структуру. Особливості побудови ряду визначаються засобами поєднання компонентів. При інтонаційному оформленні ряду його структура завжди відкрита. Сполучниковий спосіб поєднання компонентів спричиняється до утворення як відкритих, так і закритих рядів. Кількість компонентів ряду визначається семантикою сполучника. Єднальні, розділові внутрішньорядні відношення маніфестують відкриту структуру ряду (*І ні бурі, ні дощ, ні сонцебризність весен, ні гаряче дихання літа, ні чари місячної ночі, ні снігові завії, ні дошкульні морози* – ніщо не спроможне роз'єднати їх (І. Вихованець); *З кожним днем все більше птахів з'являється і в лісі, в полі, на річці, на болоті. Летять і гуси, і лелеки, й кулики* (М. Плавильщиков)), натомість зіставні, протиставні, градаційні, приєднувальні відношення засвідчують закритість ряду (*Греки визначали за ним не лише час, а й азимут сонця, сторони світу;*). Специфіка закритого ряду полягає не лише в кількісному обмеженні, але й у семантичній закріпленості позиції компонентів до сполучника й після нього.

При аналізі структури речення компоненти ряду необхідно розглядати в єдиному цілісному структурно-семантичному блоці у стосунку до інших компонентів речення. Так, розглядаючи структуру речення *Пісня “Їхав козак за Дунай” звучала часто і*

французькою, і польською, і чеською, і болгарською, і угорською, ряд однорідних і французькою, і польською, і чеською, і болгарською, і угорською позиціонується як семантико-граматична єдність у стосунку до присудка звучала (як?).

Не всі поєднання слів, що виконують однакову синтаксичну функцію і поєднуються між собою сурядним зв'язком, становлять собою ряд однорідних чи сурядний ряд. Зокрема, ряд не утворюється при нашаруванні:

а) повторюваних слів: **Швидко, швидко** ми побачимось, рідна матінко моя (О. Олесь); **Підіймаючись над обрієм, сонце дарує нові й нові** світлокольорові щедроти (І. Пільгук); **Стежка народжувалася знов і знов** (В. Близнець);

б) двох слів, що виступають власними, просторовими, часовими, кількісними назвами: **Автобус Вінниця – Чернівці** має складний маршрут; **Щороку в березні – квітні** відбувається студентська наукова конференція;

в) двох синонімічних слів (функціонують як ускладнений компонент простої будови): **Осика тремтить, трепече** (Е. Сетон-Томпсон);

г) двох дієслів, що означають дію та її мету: **Андрійко сів їсти** біля телевізора; **Дочка поїхала вчитися** до міста.

г) двох повторюваних слів, з'єднаних порівняльним сполучником як: **Тепер молодиця як молодиця**, коси на все село (М. Стельмах) (частина як молодиця слугує присудком);

д) у фразеологічних сполученнях із двічі повторюваними сполучниками *і, ні*: **...тут тобі й робочому ні мед ні кутя** (Ю. Збанацький); **Достанеться і вашим і нашим** (Народне прислів'я); **А як я не вмю зиску злупити зі своєї слави, то, може, я справді ні врізати ні доточити, ні пес ні баран, ні взад ні вперед** – лишаюся посеред (Є. Гуцало).

3. Узагальнювальне слово при однорідних компонентах у простому реченні

У семантичному плані однорідні компоненти здебільшого однотипні. Їхнє значення в загальному може передаватися узагальнювальним словом.

Узагальнювальне слово – слово, що вживається при однорідних компонентах речення, виражає загальне значення однорідних компонентів і є родовим поняттям до них як видових понять:

Софія Київська і Золоті ворота княжого міста, Видубецький монастир і Києво-Печерська лавра із залишками Успенського собору, старовинний Поділ і сивочолий Борисфен-Дніпро – все це духовні символи національної історії та культури (Р. Радишевський); **Можна з дерева за мить гарну іграшку** зробити: **і сопілочку, й візок, і санчата, й батіжок** (І. Блажкевич).

Узагальнювальні слова виступають тими самими членами речення, що й однорідні. Ними найчастіше слугують займенники *весь, всякий, кожний, ніхто, ніщо*, прислівники *всюди, скрізь, завжди, кругом, навкруги, ніде, ніколи* та іменники. Узагальнювальні слова можуть уживатися як перед однорідними компонентами (**Все знайоме до болю і рідне в душі: і криниця в саду, і червона калина** (М. Луків); **Дуже гострий зір і в інших хижих птахів** – орлів, соколів, яструбів (В. Сабунаєв)), так і після них (**Рух зоряних тіл, обертання землі, течія рік, шум лісів, гамір натовпів, народження і вмирання,**

геній і ницість, благородство й підступність – хіба **це** все не час і не саме життя (П. Загребельний); Вудила, сідла, стремена – **все воно** було дороге (Д. Яворницький)).

4. Однорідність головних компонентів простих дво- та односкладних речень

Підмети послідовно формують ряди однорідних компонентів із єднальними, розділовими, градаційними, протиставними, зіставними семантико-синтаксичними відношеннями: *Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля* (О. Довженко); *У западинах, поміж грядин, часом блищали то солоні озера, то зарослі очеретом змілілі болота* (П. Гуріненко).

Однорідність **присудків** і **головних компонентів односкладних речень** залежить від того, наскільки автономно реалізовані в реченні категорії модальності, темпоральності та персональності. При самостійному вираженні цих категорій кожним компонентом ряду, речення вважатиметься складним. Комбінацію кількох присудків або головних компонентів односкладного речення, поєднаних сурядним зв'язком, варто кваліфікувати як складну реченнєву структуру, якщо:

- присудки чи головні компоненти односкладного речення мають різний вид або час,
- поєднуються присудки чи головні компоненти односкладного речення різної морфологічної природи: *Золтаво-рожевий місяць відділявся від краю землі, ставав ясним металевим **кружалом** з кованого срібла* (З. Тулуб); *Своїм розумом, сміливістю, а може й, силою **завоював** він [Київ]авторитет у полян, **став** їхнім князем* (П. Позняк).
- при одному (чи при всіх) з присудків чи головних компонентів є обставини або додатки (*Волохаті, заклопотані, [бджоли] довгими рильцями **нишпорять** у квітках, **випивають** нектар, **збирають** пергу, **готують** вересовий мед* (А. Камінчук)).

Відсутність залежних компонентів у конструкціях типу *Сонце, спека* (В. Литвиненко) дозволяє кваліфікувати їх як складні безсполучнкові, предикативні частини яких побудовані за моделлю односкладних номінативних речень.

5. Однорідність другорядних компонентів простих дво- та односкладних речень

Однорідні **додатки** вказують на кілька об'єктів дії і тим самим збагачують зміст речення, розширюють його смислове тло: *Втома **перемагає і силу, і волю*** (П. Гуріненко); *Гніздечка ж їхні **обшиті мохом, шерстю і пір'ям*** (А. Давидов); *З давніх-давен цінували люди **меблі та прикраси**, зроблені з мореного дуба* (В. Уткін); *Потебня старанно **збирав українські народні пісні, казки, загадки, прислів'я, заговори, повір'я, легенди і перекази*** (А. Онищенко).

Однорідні **обставини** утворюють ряди характеристики дії в одній площині або з різноманітних боків її перебігу: *Дитина **лежить**, **заплющивши очі, і тихенько, тепло** **дише*** (Л. Первомайський); *Простір **накладає десятки відтінків на ниви й луги, горби й переліски...*** (В. Сухомлинський); ***Згинаючись, ховаючись за чагарниками й ферулою, повільно наближаємось до табуна куланів*** (А. Шибанова).

Однорідність **означень** натомість визначається при аналізі сукупності лексико-граматичних умов. Домінантним є семантичний фактор, саме тому однорідними вважаються означення, що становлять перелік суттєвих ознак різних предметів чи характеризують предмет з якогось одного боку (колір, розмір, матеріал, зовнішність, належність): *Перлини **бувають різні за розміром: з горошину і з волоський горіх;***

Пролісок – квітка ніжна, але смілива і нетерпляча (Ю. Смолич); *Пролетів хазяйновитий, неповороткий джміль* (М. Стельмах).

До неоднорідних належать означення, які називають ознаки, що виражають різні родові поняття (їх не можна замінити одним словом).

На однорідність/ неоднорідність означень впливають і такі фактори як:

– лексико-граматичний розряд (ряди однорідних утворюють лише окремо або якісні, або відносні, або присвійні прикметники);

– позиція щодо означуваного слова (однорідними здебільшого виступають постпозитивні означення);

– морфологічна природа (зауважимо, що означення, виражені контактними прикметником та дієприкметником чи дієприкметниковим зворотом, виступають як однорідні за умови препозитивного розташування прикметника; якщо ж дієприкметник функціонує перед прикметником, то означення неоднорідні: *І по обидва боки тих левад, на крутих косогорах, скрізь видно було залиті сонцем старі садки* (І. Нечуй-Левицький)).

Однорідні **прикладки** різнобічно репрезентують, ким або чим є предмет, виражений пояснюваним іменником чи займенником, поглиблюють характеристику предмета: *Дочка України, народний художник республіки, Катерина Білокур привернула на виставках загальну увагу до своєї праці, вразивши найвибагливіших поціновувачів яскравою самобутністю, поетичною силою своїх творів* (О. Гончар).

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ КОМПОНЕНТАМИ

Ключові слова: відокремлення, відокремлений напівпредикативний компонент, відокремлений уточнювальний компонент, відокремлений одиничний компонент, відокремлений поширений компонент.

План:

1. Відокремлення як різновид ускладнення структури простого речення. Відокремлені компоненти речення.
2. Відокремлення напівпредикативних компонентів:
  - 2.1. Відокремлення означень;
  - 2.2. Відокремлення прикладок;
  - 2.3. Відокремлення додатків;
  - 2.4. Відокремлення обставин.
3. Відокремлення уточнювальних компонентів.

1. Відокремлення як різновид ускладнення структури простого речення. Відокремлені компоненти речення.

Структура простого речення зазнає ускладнення й унаслідок відокремлення певних, переважно другорядних, компонентів: *Золтаво-рожевий, напівпрозорий, відділявся він від краю землі і повільно ринув угору...* (З. Тулуб); *А за річкою, **понад кучерявим зеленим лісом**, вся гора вкрита розкішними килимами ярини* (М. Коцюбинський); *А там над шляхом понеслась-полилася, **наче срібний дзвіночок**, жайворонкова пісня* (Панас Мирний).

Відокремлення – явище смислового та інтонаційного виділення в реченні одиничного або поширеного компонента, внаслідок якого той набуває більшої синтаксичної автономності.

Відокремлення компонента здійснюється під впливом таких **чинників**:

- а) змістового навантаження;
- б) способу вираження (одиничний/ поширений, морфологічна природа);
- в) позиції в реченні (контактна/ дистантна, препозиція/ постпозиція);
- г) стилю мовлення;
- г) експресивно-емоційного забарвлення висловлення.

Лексико-граматичні фактори (семантика, спосіб вираження компонента, його позиція в реченні) зумовлюють **обов'язкове (облігаторне) відокремлення**: *Не скласти ціни скарбам, **щедро розсипаним на річкових левадах*** (М. Яценко); *Рушився більший вітерець і пішов-похилив, **по траві котячи непримітну хвилю, виграючи срібною росою*** (Панас Мирний); ***Побризкані росою**, трави стояли тихі, принишкли* (Григорій Тютюнник).

Відокремлення, залежне від волі автора, зумовлене стильовою необхідністю чи емоційно-експресивним малюнком мовлення, є **факультативним**: *Квіти рясту – **фіалкові** – теплі і сонячні* (Ю. Смолич); *Скільки пісень погублено тепер – **старих і розрадних*** (Ю. Яновський); *Струна дає чистий – **до божевілля** – звук* (Ю. Яновський).

Відокремлені компоненти речення – інтонаційно виділені в реченні компоненти для посилення їхнього змісту або для пояснення, конкретизації пов'язаного з ними слова.

Відокремлюються здебільшого другорядні компоненти. Вони ускладнюють семантико-синтаксичну й формально-граматичну структури речення.

Відокремлені компоненти можуть мати одиничну або поширену форму. При **одиничному вираженні** компонент утворюється на основі одного повнозначного слова (або в поєднанні зі службовим словом): *Секунди, хвилини летять, **мов іскри*** (І. Цюпа); *Деякі листки, **засихаючи**, скручуються в дудочку* (О. Донченко); ***Під дубом** – камінням окреслене коло* (Р. Іванченко); *Чого ж ми, **українці**, так спрагло тягемося до свого минулого* (С. Андрусів).

Поширена форма відокремленого компонента реалізується зворотом. За семантикою диференціюють: атрибутивний (*Садок на горі, високі береги Росі, **вкриті лісами**, неначе думу думали* (І. Нечуй-Левицький)), адвербіальний (*Птаство, **радуючись весні**, творило музику краси дивовижної* (О. Гончар)) та порівняльний (*Обліплені дерева стояли, **мов білі казкові велетні*** (І. Цюпа)) звороти. За морфологічним вираженням головного слова звороти бувають:

дієприкметниковий (*Степе мій, урожайнику! Лежиш ти, **повитий красою**, шепочеш стиглим колосом! ...**Напоєний вологою, наснажений сонцем**, прийняв ти в лоно своє золотий засів* (І. Цюпа));

прикметниковий (*Повновидий місяць уважно дивиться на світ, **байдужий до таємниці ночі*** (І. Акімушкін));

субстантивний (*Підійшли печеніги під самісінький Київ і обступили його з усіх боків, **як чорна хмара*** (А. Лотоцький));

дієприслівниковий (*Ось, **весело цвірінькаючи**, хвилиною полетіла зграйка жвавих красенів-щигликів* (О. Копиленко)),

прислівниковий (*Було ясно, як учора вдень* (І. Нечуй-Левицький)).

За смисловими функціями розрізняють напівпредикативні та уточнювальні (пояснювальні, опосередковані) відокремлені компоненти речення.

Напівпредикативні відокремлені компоненти реалізують додаткове до основного повідомлення: *По обидва береги Раставиці, через усю Вербівку стеляться сукупні городи та левади, **не одгороджені тинами*** (І. Нечуй-Левицький); *Бусли, **обдививши переміщене гніздо**, визнали роботу задовільною* (М. Ночовний); *Письменник живе у світі, **як у зачарованому колі*** (Я. Парандовський).

Такі компоненти перебувають у подвійному синтаксичному зв'язку з іншими компонентами речення та реалізують додатковий модально-часовий план речення. Зокрема, відокремлений напівпредикативний компонент, виражений одиничним прикметником, дієприкметником, іменником або прикметниковим, дієприкметниковим чи субстантивним зворотами, перебуває в основному присубстантивному зв'язку, виражаючи атрибутивні відношення, і водночас семантично тяжіє до присудка, вказуючи на додаткову процесуальну ознаку. Якщо ж відокремлений напівпредикативний компонент реалізований прислівником, дієприслівником чи прислівниковим, дієприслівниковим зворотами, то він має основний придієслівний зв'язок і одночасно виражає другорядну дію через поєднання із підметом-суб'єктом основної дії.

Уточнювальні відокремлені компоненти, займаючи позицію члена речення (обставини, додатка, прикладки), вступають в одnobічний зв'язок із пояснюваним словом, уточнюючи, конкретизуючи його зміст. Наприклад: *Уже давно [авт. – коли саме?], сто років тому, жив-був старий поет* (О. Іваненко); *Край шляху, [авт. – де саме?] в долині, догорає вогнище* (М. Коцюбитнський).

3. Відокремлення напівпредикативних компонентів

2.1. Відокремлення означень

Відокремлюються непоширені й поширені, узгоджені й неузгоджені означення, що мають особливе смислове та інтонаційне навантаження. Домінантними при відокремленні означень виступають фактори: спосіб вираження компонента, його позиція щодо означуваного слова, смислове навантаження.

Обов'язковому відокремленню здебільшого підлягають такі **узгоджені означення**:

1. Постпозитивні контактні означення, виражені прикметниковим чи дієприкметниковим зворотом: *Свій голос, часом і не дуже приємний, кожній пташці здається найкращим* (О. Копиленко); *Боброві хатки і напівхатки – це конусоподібні будови, складені з гілок і міцно скріплені грудками мулу в суміші з рослинним корінням, стеблами* (О. Ющенко); *За часів Київської Русі дівчата носили розпущене волосся, розділене посередині* (“Українська минувщина”).

2. Ряд постпозитивних одиничних означень (два і більше), що поєднуються з іменником чи займенником: *Роями, гронами, кетягами громадається бджоли, волохаті, заклопотані* (А. Камінчук); *І цілий день самотньо сяє в небі сонце – яскраве, сліпуче, переможне* (“Дванадцять місяців”).

3. Означення з додатковим обставинним значенням: *Побризкані росою, трави стояли тихі, пришиклі* (Григорій Тютюнник); *Горобина, прикрашена барвистими природними гірляндами, прибрала святкового вигляду* (Є. Гуцало).

4. Означення, що поєднуються з особовими займенниками: *Вони [вересові гриби], масні, товсті, ваговиті, хвацько стримлять посеред вересового цвіту* (А. Камінчук).

5. Постпозитивні означення, що поєднуються з іменниками, перед якими вже є означення: *У ногах же ліжка стояла велика розмальована скриня, повна всякого добра* (А. Кащенко).

6. Постпозитивні означення, що мають уточнювальний характер: *Кажуть, що саме ця кашиця, настояна на чебреці, – прекрасний бальзам від багатьох хвороб* (О. Кулик).

7. Означення, що поєднується з еліпсованим іменником: *Будь благословенна, хато моя! Проста, дерев'яна, на дубових стовпах і підвалинах, побілена крейдою, з солом'яною покрівлею та закіптявлім димарем* (І. Цюпа); *Дніпро... Розділився, монолітний і дужий, досягаючи столиці України, на ріки, річки, потоки й рукави* (Р. Іваничук).

Відокремлення неузгоджених означень має переважно факультативний характер і не регламентується семантико-граматичними факторами, окрім як відокремлення:

– неузгоджених означень, поєднаних із особовим займенником: *Вона, з сумно похиленою набік яскраво-жовтою голівкою, мабуть, була найпрекрасніша в світі квіточка* (Григорій Тютюнник);

- неузгоджених означень, поєднаних з іменником-онімом (власною назвою): *Перун, з тонкими насупленими бровами на високому чолі, ніби оглядає задніпровські далі* (Р. Іванченко);
- неузгоджених означень, що формують ряд однорідних разом із відокремленими узгодженими означеннями: *Правду сказавши, господиня, – свіженька, жвавенька, з метким оком блондиночка, – не дуже-то і домагалась лікаревої уваги* (Олена Пчілка); *Відділили його [бика] від гурту й гоном прогнали через усе містечко, кам'яне, з вузькими середньовічними вуличками* (О. Гончар).

2.2. Відокремлення прикладок

Відокремлення прикладки здійснюється за таких умов:

- постпозитивна прикладка, що поєднується з іменником, у стосунку до якого прикладка виступає як образна назва щодо прямої назви або ж, навпаки, як пряма назва до образної: *Скільки мелодій увібрала в себе чужа гармошка – захрипла істеричка* (Ю. Яновський); *Та все ж, вслухаючись у розбурханий багатоголосий гомін нової доби, ми віддаємо належне і славетному нашому ветеранові – словникові; Ця нитка [історія імен] зв'язує нас із нев'янучою українською трояндою – поетичною мовою* (І. Глинський);
- постпозитивна щодо іменника прикладка-онім або, навпаки, загальна назва щодо попередньої власної: *Микола Костомаров, людина непересічної долі, величезної культури і освіченості, історик і археолог, фольклорист і етнограф, поет і прозаїк, був, насамперед, працьовитою людиною; Ще хлопцем бувши, їздив я до Дмитра Івановича Яворницького, невсипущого шукача запорозької старовини, найвизначнішого встрика Січі., збирача пісень, казок приказок, мовознавця, етнографа і драматурга* (О. Ільченко);
- прикладка, що стосується особового займенника: *До тебе [України], кращої дружини, Складаю я мої пісні* (П. Грабовський); *І зараз він, гладіатор із племені биків, вимчавшись, застиг серед арени* (О. Гончар);
- постпозитивна щодо іменника прикладка-повтор, при якій наявні інші означення, що висвітлюють предмет ще з якогось боку, характеризують, оцінюють його: *Те, що недавно чорно ревіло, ламало, трощило, тут поступилося місцем іншій повені – повені, яка не руйнує* (О. Гончар);
- постпозитивна щодо іменника роз'яснювальна прикладка, що приєднуються сполучниками *тобто, цебто, або*: *Мономах написав "Поучення своїм дітям", або так звану Духівницю; Смерч, або вітрова воронка, всмоктує в себе все, що трапляється на його шляху ("Життя землі")*;
- постпозитивна щодо іменника уточнювальна прикладка, яка починається прийменниками *за походженням, за віком, за фахом, за освітою, за досвідом*, а також словами *родом, віком*: *Полтавець родом, він [Василь Симоненко] закінчив свій короткий життєвий шлях у Черкасах* (О. Гончар);
- постпозитивна щодо іменника прикладка, оформлена сполучниками *і, а* разом зі словом видільного значення: *і зокрема, і насамперед, і передусім, і перш за все, а*

особливо, а серед них, і в тому числі тощо: *Мальовничі околиці, а особливо руїни стародавніх замків Німеччини, надихали яскравих вражень* (О. Непорожній);

– постпозитивні щодо іменника як узагальненої назви, окресленої займенником *весь*, сурядні словосполучення однорідних прикладок конкретного змісту, що оформляються парою прийменників – *від... до..*: *Темою літератури може бути все – від зірки до атома* (Я. Парандовський);

– постпозитивна щодо іменника як узагальненої назви прикладка або словосполучення однорідних прикладок, що є назвами предметів для прикладу (оформлюється словами *такі, як; такі як*): *З винограду одержують такі висококалорійні продукти, як ізіум і кишмиш*;

– постпозитивна щодо іменника прикладка, що означає об'єкт порівняння і пов'язується з пояснюваним іменником порівняльними сполучниками *як, мов, наче*: *Вогонь, як символ життя, вважався найбільшою святістю*.

Не відокремлюється прикладка зі сполучником *як*, указуючи в ролі кого, чого або ким, чим є предмет, названий пояснюваним іменником: *Любисток має неабияке значення як лікарська рослина; Київ давно зажив собі слави як одне з самих зелених міст світу*.

2.3. Відокремлення додатків

Відокремлення додатка також регламентується набором специфічних лексико-семантичних та формально-граматичних умов. Обов'язкового відокремлення, зокрема, зазнає:

– додаток, що вказує на об'єкт, який чимось вирізняється серед інших предметів та оформляється прийменниками *крім (окрім)*, за винятком: *Крім практичного використання, ці дерева [в'яз, клен, липа, ясен], на думку пращурів, своєю присутністю справляють добрий вплив на різні обставини родинного життя* (М. Ткач); *Крім чобіт, завжди були в ужитку і черевики* (О. Воропай);

– додаток, що вказує на об'єкт порівняння та оформляється сполучниками *як, ніж* ;

– додаток, що означає об'єкт розмови (тему), він починається прийменником *щодо (що ж до)* та пов'язується з присудком сполучником *то*: *Що ж до казок, то вони подібні в багатьох-багатьох країнах* (Л. Дунаєвська); *Але чорного кольору на рушниках завжди менше, ніж червоного* (І. Гончар); *Більшість кінематографічних творів ближчі до драми, ніж до роману* (О. Довженко);

– додаток-повтор.: *У цей день збирали також росу – цілющу росу* (В. Скуратівський).

– додаток, що показує уявну особу чи предмет, рекомендований мовцем, зауважений ним; оформляється такий компонент частками *хай і, хоч і, нехай би й, хоч би й*: *Восени треба ходити до лісу, нехай би й просто по запахах* (Є. Гуцало);

Не відокремлюється додаток з прийменником *замість*, що означає об'єкт заміни: *Замість місяця й зірок у небі згрізна погримувало* (О. Гончар).

За бажанням мовця факультативно відокремлюється додаток чи ряд однорідних додатків, що реалізують об'єкти (предмети), на яких акцентується особлива увага: *Своєю винятковістю і своєю звичайністю – вона [Леся Українка] дорога для нас* (О. Гончар).

2.4. Відокремлення обставин

Відокремлення обставин може зумовлюватися як структурно-семантичними обставинами речення, так і волею автора. Репрезентація відокремленої обставини здійснюється як одиничним компонентом, так і зворотом.

Обов'язково відокремлюються:

– обставини, виражені дієприслівниковим зворотом, незалежно від позиції в реченні: *Не можна ходити по рідній землі, не чаруючись виплеканою народом у віках рідною мовою* (Ю. Мушкетик); *І справді хлопчики, шаркаючи ніжками, чемненько запрохували до танців дівчаток* (Олена Пчілка); *Перечитавши циркуляр двічі для естетичного задоволення, Петро Петрович почав читати його втретє, спиняючись над кожним пунктом* (В. Самійленко);

– обставини, виражені одиничним дієприслівником або сурядним словосполученням дієприслівників, не залежно від їх позиції у реченні: *Нечай нічого не страхався і, воюючи, кидався на ворога осліп* (А. Кащенко); *Заєць проскакав понад лісосмугою, ніби сміючись, ніби граючись* (О. Гончар) (зауважимо, що адвербіалізований дієприслівник у ролі обставини способу не відокремлюється: *І ось весь театр стоячи вітає Лисенка*).

– порівняльна обставина способу дії, оформлена сполучниками як, мов, наче: *Вона [мова], мов неповторний самоцвіт, виграє всіма барвами веселки* (І. Цюпа); *Ти ж [мова рідна] – як море – безконечна, могутня, глибинна; Стіни та стеля були білі, мов сніг* (А. Кащенко);

– обставина місця і часу, в складі якої є порівняльно-протиставна формула *ніде так не.., як; ніколи так не.., як: ...ніде не чув він таких красивих громів, як у своїй Кураївці* (О. Гончар);

– обставина міри з кількісно-сполучниковими формулами *більше, як; більше, ніж; менше, як; менше, ніж; краще, як; краще, ніж; гірше, як; гірше, ніж: Не менше, ніж окремими словами, жива наша мова іскриться дотепними виразами і зворотами* (А. Матвієнко) (якщо в реченні прямо, без порівняння визначається кількість чогось, то відокремлення немає);

Факультативний характер має відокремлення обставин-іменників та обставин-прислівників за волею мовця: *З шкільного вікна рукою можна тої райдуги дістати – так близько* (О. Гончар).

3. Відокремлення уточнювальних компонентів речення

Смисловим різновидом відокремлених компонентів виступають уточнювальні компоненти: *Широко, на кілька верстов, розметнувся він [Дніпро]* (О. Гончар); *Вночі тихо-тихо в його, Нечуйвітрових, володіннях* (О. Гончар); *Край шляху, в долині, догорає вогнище* (М. Коцюбинський).

Відокремлені уточнювальні компоненти мають конкретизувальну семантику, перебувають в оспосередкованому (через наявність ще одного компонента речення) синтаксичному зв'язку з реченням і характеризуються пояснювально-уточнювальними відношеннями (здійснюється подвійна номінація того самого об'єкта дійсності, однак кожна з номінацій репрезентує об'єкт по-своєму).

Виразна семантична й формальна специфіка уточнювальних компонентів дає підстави деяким сучасним ученим (А.П. Загнітко, І.І. Слинько) розглядати їх поза межами відокремлених, адже зіставлення змістових та структурних особливостей напівпредикативних та уточнювальних компонентів рельєфно репрезентує їхню несхожість:

Диференційні пара	Напівпредикативні компоненти	Уточнювальні компоненти
<i>Семантика</i>	реалізують дод повідомлення	конкретизують існуюче повідомлення
<i>Співвідносність компонентами речення</i>	стосуються лише другорядних компонентів	поєднуються і з головними, і з другорядними компонентами
<i>Зв'язок із реченням</i>	напівпредикативний	опосередкований
<i>Позиція співвідносних слів</i>	препозиція, постпозиція	постпозиція

Уточнювальність має неоднаковий вияв при різних, головних і другорядних, компонентах речення. Не викликає заперечень статус уточнювальних щодо компонентів при:

- обставинах: *На заході, над чорною смугою лісу й гір, небо блищало дуже пізнім рем'яним вечором* (І. Нечуй-Левицький);
- додатках: *Я не проти сучасності – нововведень, машин* (М. Олійник);
- означеннях: *Справжні героїчні й трагічні події уживаються разом з вигаданими – бажаними або перенесеними з історичного досвіду інших народів* (Г. Півторак);
- присудках: *Ірпінь не такий уже й довгий, не такий і короткий –десь півторасти кілометрів* (М. Олійник).

Розмежування ж лінгвальної природи відокремлених компонентів при підметах і прикладках неоднозначне: надзвичайно хитка межа в потрактуванні суб'єктної семантики такого компонента спричиняється здебільшого до інтуїтивного розмежування його напівпредикативності/ уточнювальності.

РЕЧЕННЯ З ФОРМАЛЬНО НЕЗВ'ЯЗАНИМ КОМПОНЕНТОМ

Ключові слова: *формально незв'язаний компонент, вставний компонент, вставлений компонент, звертальний компонент, вигук, еквівалент речення.*

План:

1. Особливості ускладнення простого речення формально незв'язаним компонентом. Поняття про формально незв'язаний компонент.
2. Вставний компонент у простому реченні.
3. Вставлений компонент у простому реченні.
4. Звертальний компонент у простому реченні.
5. Вигук у простому реченні. Еквівалент речення у простому реченні.

1. Особливості ускладнення простого речення формально незв'язаним компонентом. Поняття про формально незв'язаний компонент

Поширеним різновидом простого ускладненого речення є конструкція з формально незв'язаним компонентом: *А ти, Мироне, хочеш щось змінити? Хочеш повернути історичну пам'ять у голови, прагнеш збудити гідність у душах, відродити славу..? Може там, на небесах, нікому цієї України не треба?* (Г. Тарасюк). Формально незв'язаний компонент не поєднується жодним видом зв'язку (предикативним, підрядним, сурядним, подвійним, детермінантним) ні з якимось компонентом речення, ні з реченням у цілому, та реалізує комунікативний план усєї реченневої конструкції.

До формально незв'язаних із реченням належать такі компоненти:

- вставний (*Погодою у нас на сінокосі, казали, щось років із півтораста завідувала ворона* (О. Довженко));
- вставлений (*Зневажить мову – зрадити себе (А зрадників хто може поважати)*(М. Адаменко));
- звертальний (– *Морозе, Морозе, іди до нас кутю їсти* (М. Стельмах); *Скарбе мій єдиний [мово], з тобою я найбагатший і найдужчий у світі* (С. Плачинда));
- вигук (*Ого, як розлилася ця вузьенька річечка* (О. Копиленко)),
- еквівалент речення (*О Слово! Будь мечем моїм! Ні, сонцем стань!* (О. Олесь)).

Такі компоненти не змінюють семантики речення, а реалізують його суб'єктивну модальність чи додаткову, побіжну щодо нього інформацію. Саме тому прості речення з вставним, вставленим, звертальним компонентами, вигуком та еквівалентом реченням кваліфікуємо як **формально ускладнені**.

2. Вставний компонент у простому реченні

Одним із різновидів формально ускладненого простого речення є речення зі вставним компонентом: *Турецькою мовою слово “козак” означає волоцюга, забіяка, розбійник. Очевидно, саме звідти воно й прийшло в Україну. Певно, не самі собі придумали наймення захисники нашого краю, а одержали його від ворога, і воно тут прижилося, зовсім утративши негативний відтінок. Навпаки, козак в Україні став синонімом лицарської доблесті й високого благородства* (М. Слабошпицькій).

Вставний компонент – слово, словосполучення або речення, формально не пов'язане ні з реченням, ні з жодним із його компонентів, що реалізує суб'єктивну модальність речення.

Суб'єктивна модальність репрезентує оцінку мовцем ним висловленого, вказуючи на цілий спектр значень (можливості, сумніву, впевненості, вірогідності тощо).

Вставні компоненти являють собою певні мовні кліше, штампи, які регулярно відтворюються мовцями в подібних ситуаціях.

Структура вставного компонента варіюється:

- вставне слово: *Навпаки, він тоді трусився від гніву* (О. Довженко);
- вставне словосполучення: *Дивна річ, ворона знала кожного з нас як облупленого* (О. Довженко);
- вставне речення: *Це була, так би мовити, наша фамільна ворона* (О. Довженко).

Вставний компонент, представлений словом, може мати різну морфологічну природу:

- модальне слово (*можливо, вірогідно, звичайно*);
- іменник (*без сумніву, за повідомленням, на радість, як виняток, на щастя*);
- субстантивованій прикметник (*найголовніше, найсуттєвіше*);
- займенник (*між ними, крім того, по-моєму, по-їхньому, між іншим*);
- прислівник (*по-перше, нарешті, як завжди, видно, як всюди, як і колись*);
- дієслово (*скажімо, здається, бувало, повір, розумієш*).

Семантично вставні компоненти диференціюються залежно від реалізованого ними значення.

Семантична типологія вставних компонентів:

а) виражають упевненість, достовірність (*безперечно, безумовно, без сумніву, звичайно, звісно, природно; звісна річ, ясна річ, певна річ; немає сумніву, не було сумніву, само собою зрозуміло, це прородно, це безсумнівно*);

б) вказують на невпевненість (*очевидно, мабуть, можливо, напевне, певно, видно, здається, здавалось; може бути; як мені здається, йому здалося, як йому здавалось*);

в) реалізують емоційну оцінку, особисте сприйняття (*власне, правда, щоправда, на жаль, на щастя, на радість, на диво; на превеликий жаль, на моє щастя, твоя правда; скажу відверто, по правді зізнаюся, я б сказав, я думаю, як я сподіваюсь, як мені уявляється, нічого не скажеш*);

г) здійснюють різнобічний зв'язок повідомлюваного з дійсністю (*як правило, як виняток, як завжди, бувало, як відомо, як і колись, як і всюди; як і все інше, на крайній випадок, у всякому разі; як бувало раніше, як ведеться, як годиться, як бачимо, чого слід було чекати, як і слід було сподіватися*);

ґ) вказують на послідовність викладу (*до слова, словом, до речі, між іншим, по-перше, по-друге, наприклад, зокрема, навпаки, насамперед, нарешті, отже; з одного боку, з іншого боку, іншими словами, своєю чергою, інакше кажучи, головним чином, так би мовити, одним словом; треба зазначити, доречно згадати, не зайвим буде нагадати, варто сказати, як зазначалося вище, принагідно зазначимо, до речі буде сказати, нарешті скажемо, доводиться констатувати, мусимо констатувати, іншими словами скажемо*);

д) репрезентують авторство, джерело повідомлення (*по-моєму, по-їхньому, по-твоєму, кажуть; на мою думку, на його думку, на твій погляд, на мій погляд, з точки зору автора, за даними джерела чи автора; як я вважаю, я надіюсь, як зазначає автор, як сказав журналіст, як відзначив автор, як повідомила газета, читаємо у пресі, як кажуть у нас*);

е) активізують увагу співрозмовника (*знаєш, чуєш, уяви, слухай, скажімо, розумієш, повір, вірите, думаєте; слово честі; як ви знаєте, чи ви чуєте, можете собі уявити, хіба не знаєш, повірте мені, уявіть собі, скажімо прямо, зійнайтеся, зійнаймося*).

Необхідно диференціювати просте речення, ускладнене вставним компонентом, та складнопідрядне елементарне речення з об'єктними семантико-синтаксичними відношення, одна з частин якого репрезентована однослівно. Порівняймо:

Зрозуміло, що до кінця дня потреба в любові й ніжності зростає в геометричній прогресії (Наталія Хаткіна “Справжня жінка”);

Зрозуміло, я вся була хоч викручуй (Наталія Хаткіна “Справжня жінка”).

Розрізняє такі конструкції сполучник підрядності, що слугує засобом поєднання предикативних частин складного речення.

3. Вставлений компонент у простому реченні

Формальне ускладнення простого речення також може здійснюватися вставленим компонентом: *Еге, ми ще раз і ще кажемо, що, не вважаючи на дрібні вади в його творчості (у кого є твори без вад), Шевченко своєю національною свідомістю єсть геній...* (Б. Грінченко); *Несподівано ти “проступила” (Проступля вас багато таких!), І громада тебе осудила, Підняла, мов ледащо, на сміх* (І. Манжура); *Посеред залу стояла велика сосна, вся обтикана свічечками, обвішана всякою всячиною (Мовляли в громаді, що покраси для сосни було привезено аж із Києва)* (Олена Пчілка).

Вставлений компонент – слово, словосполучення або речення, формально не зв'язане з реченням чи з будь-яким із його компонентів, яке передає додаткове, побіжне повідомлення щодо основного висловлення.

Вставлений компонент створюється мовцем індивідуально в процесі мовлення.

Формально вставлений компонент може реалізуватися:

– словом (*Серед усіх героїв давньогрецьких міфів Геракл (Геркулес) видається нам найближчим, найзрозумілішим* (А. Коваль));

– словосполученням (*Не дійшли до нас Боянові пісні, але збереглося (майже аж через тисячу літ!) його ім'я* (М. Слабошпицький));

– реченням (*Шлях Яновського до справжньої прози проліг через “Майстра корабля” та “Чотири шаблі” (я обминаю признані тут помилки і хиби цих книг)* (Ю. Смолич)).

Семантичний спектр вставленості охоплює значення:

– уточнення: *Крім солі, чумаки перевозили свіжу і в'ялену рибу, чужоземні товари (тканину, взуття, жіночі прикраси, дорогі вина тощо), перетранспортовували збіжжя* (В. Скуратівський); *Наші бандуристи, щоб стати професіоналами, навчаються (в музичній школі, музичному училищі, консерваторії) аж 14 літ* (М. Литвин);

– пояснення: *Після частування та обрядових співів молоду садовили на посад (стілець, застелений вивернутим кожухом) і розплітали їй коси під співи дружок* (Н. Шумада); *Багато в своїх творах приділив уваги Павло Михайлович Губенко (так насправді зветься письменник)... життю* (М. Рильський);

– доповнення: *Ми бачили рідне село (часто його називають містечком) мало не в центрі усіх важливіших зрушень* (М. Олійник); *З тих часів він [барвінок] міцно уійшов у побут ашого народу і як декоративна, і як лікувальна рослина (він знижує кров'яний тиск)* (А. Коваль).

4. Звертальний компонент у простому реченні

До формально ускладнених простих речень належать також конструкції із звертальним компонентом: *Одійдіте, недруги лукаві! Друзі, зачекайте на путі!* (В. Симоненко); *Навік пройшла пора безславна... Цвіти і сяй, моя державна...* (О. Олесь); *В тобі, мово, неосяжна душа народу* (С. Плачинда); *Народе мій, дитино ясночоло, Живи й орудуї мовами всіма* (Д. Павличко).

Звертальний компонент — інтонаційно виділений компонент речення, що називає істоту чи персоніфікований предмет, до якого адресоване мовлення.

Типовою морфологічною основою звертального компонента виступає іменник (– *Як ти співаєш, Півне, веселенько...* – *А ти, Зозуленько, ти, зіронько моя, Виводиш гарно так і жалібненько* (Л. Глібов)), менш продуктивними у цій функції є субстантивовані частини мови: – *Ану лиш, стара, чи буде нам що вечерять* (С. Ніс) у кличному відмінку однини та множини. Спорадично у функції кличного відмінка вживається називний: в поетичному творі на вимогу наголосу, розміру та ритму, при повторі та перифразі в звертанні, в незасвоєній граматичним ладом української мови іншимовній лексиці.

Оказіонально в ролі звертання мовці використовуються словоформи або синтаксичні конструкції, що здійснюють непряму номінацію осіб: *На останній парті, не розмовляйте.*

Структурно звертальний компонент може бути представлений:

- словом (*Що, братику, посіяв, те й пожни* (Л. Глібов));
- словосполученням (*Тож вічно величайся, Цвіти, співай, грими, Мій рідний, милий краю, Добром, красов, людьми* (С. Воробкевич));
- реченням (– *Рятуйте, хто в Бога вірує* (Д. Мордовець)).

Відображаючи емоційно-вольову сферу мовця, звертання реалізує апелятивну та експресивну функції. Апелятивна функція виявляється в офіційному спілкуванні. У художньому і розмовно-побутовому мовленні звертання виражає не лише звернення до адресата, а й ставлення з боку мовця до нього (експресивна функція),

Позиція звертального компонента не регламентована, він може локалізуватися на початку, в середині та в кінці речення, напр.: *Гей, шинкарко Горова, Насте молода, нам солодкого меду підливай, а цього козака... в шю з хати випихай* (Д. Мордовець); *Виходь, серце, виходь, я сам за тобою прийду* (Д. Мороз); *Чого вам треба, оглашенні..?* (О. Стороженко).

За функціональною ознакою розрізняють власне звертання і риторичне звертання.

Власне звертання називає конкретну особу чи осіб, увагу яких привертає мовець до свого висловлювання: *Лена вернулась у свій pokій і знайшла дрібних грошей. – На, Лукіє, – мовила вона, – винеси колядникам* (Олена Пчілка); *“Де бував-пробував? Розкажи, Іване!” “Та вже де не бував, всюди бував, пане”* (С. Руданський). Таке звертання вимагає певної реакції названої ним особи на сказане.

Риторичне звертання не розраховане на безпосередню реакцію тих, кому воно адресоване, і стосується відсутніх осіб, тварин або неживих предметів: *Червона калино, чого в лузі гнешся* (Іван Франко); *Люба ластівочко, милий пташку мій, ти мене не кидай, не лети у вирій* (В. Навроцький); *Як тебе не любити, Києве мій* (Д. Луценко). Таке звертання виконує не комунікативну, а стилістичну роль.

5. Вигук у простому реченні. Еквівалент речення у простому реченні

До формально незв'язаних компонентів речення також відносять вигуки та еквіваленти речення: **Ой**, яка чудова українська мова (О. Підсуха); **Ах**, хочеться скупатися у тім Отецькім слові, слові золотім (Р. Лубківський); **Ні**, немає на світі кращого неба, ніж небо України (Я. Гоян); *Слова вмирають? Блякнуть? Ні, не блякнуть. Іще століття перед ними влякнуть* (Р. Лубківський).

Вигук як структурний елемент речення (але не головний чи другорядний компонент), модифікує його семантичну структуру. Виражаючи почуття, емоції, спонування, волевиявлення людини, вигуки тим самим впливають на суб'єктивну модальність речення.

Семантика вигуків має конкретно-ситуативний характер, виявляється у контексті або із ситуації, доповнюючись мімікою, жестами. У загальному плані вигуки мають таку значеннєву типологію:

а) емоційні (виражають ситуативні емоції або почуття мовця): *А! А-а! Ай! Ах! Е! Е-е-е! О! Ов-ва!* Наприклад: **Ой**, місяць січень кличе мороза, морозить лиця, щипає носа (М. Підгірянка); **Ех**, Олексію Петровичу! Се ми, люди, вигадали, що то пани, а то простий народ. У Бога усі рівні (Г. Квітка-Основ'яненко); **Ох**, моя головонько бідна, що ж мені з п'яницею робити? (Г. Квітка-Основ'яненко).

б) спонукальні (виражають наказ, заклик, заборону, заохочення): *Агов! Анумо! Ау! Гей! Геть! Годі! Ей! Гвалт! Марш! На! Нумо! Пробі! Рятуйте! Стоп!Тс! Чш-ш!* Наприклад: **Ну**, прокидайтеся, діти: Ранок – до книжки пора (П. Грабовський);

в) вокативні (апелюють до людей чи тварин, закликають чи відгоняють їх): *Ау! Агу! Вйо! Гаття! Киш! Дзусь!* Наприклад: *А-у, хто є в будинку?*

Еквіваленти речення так само, як і вигуки, модифікують семантичну структуру простого речення, передаючи реакцію мовця на висловлювання співрозмовника, на його заяву, твердження, запитання або ж і виражають реакцію мовця на певні факти, події.

Семантично еквіваленти речень класифікують за реалізованими ними модальними значеннями:

а) стверджувальні (*так, ага, еге, авжеж, угу, аякже, точно, та вже ж*): ;

б) заперечні (*ні*): – **Ні**, ніколи не забуду, – тихесенько одказала Гапка (В. Гулинський);

в) питальні (*Добре? Правда? Що? Невже? Хе?*): ;

г) спонукальні (*Марш! Гайда! Точка! Калавур! Цить!*): ;

г) емоційно-оцінні (*Красота! Чудово! Погань!*): *І били ж Тацитурнова, Мати Божя, як били* (Д. Мордовець); – *Та цур їй, гаспидській бурсі, прости Господи* (Д. Мордовець);

д) форми етикету (*Привіт! Добрий день! До побачення! Бувай! Прошу! Щастя тобі!*): – **Здоров**, синку, – каже, – як тебе Бог приніс? (Д. Мордовець).

ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ. ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ КОМПОНЕНТАМИ

Ключові слова: *просте ускладнене речення, ряд, однорідний компонент, ряд однорідних компонентів, сурядний ряд, узагальнювальне слово, однорідність I ступеня, однорідність II ступеня.*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАПИТАННЯ:

1. Схарактеризуйте мовознавчі погляди на проблему ускладнення простого речення.
2. Поясніть лінгвальну природу явища ускладнення простого речення.
3. Назвіть основні різновиди ускладнення структури простого речення, проілюструйте їх власними прикладами.
4. Схарактеризуйте явище однорідності компонентів у простому реченні.
5. Окресліть основні диференційні ознаки ряду однорідних компонентів.
6. У чому полягає відмінність між рядом однорідних компонентів та сурядним рядом.
7. Назвіть випадки лінійного нашарування компонентів, що не становлять собою ряду однорідних чи сурядного ряду.
8. Назвіть засоби вираження однорідності в простому реченні.
9. Якими способами здійснюється поєднання компонентів у ряд?
10. У чому відмінність між однорідністю I й II ступенів?
11. Які семантико-синтаксичні відношення можуть встановлюватися між компонентами ряду?
12. Що являє собою узагальнювальне слово при однорідних компонентах? Яка синтаксична функція йому властива?
13. Назвіть випадки однорідності головних компонентів простого речення.
14. Назвіть випадки однорідності другорядних компонентів простого речення.
15. Схарактеризуйте пунктуацію в простому реченні з однорідними компонентами.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Завдання 1

Випишіть речення з однорідними компонентами, графічно виділіть їх (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини) та з'ясуйте способи й засоби їх поєднання.

1. *Король, з усього видати, був сумний, хворий і гнівний.*
2. *Але ж той хлопець у кнеці і в сірім пальтечку – то був син Гордія Отави, Борис, Борисик, Боря.*
3. *Це говорять не тільки святим, але й героям.*

4. До ранку вже не заснув, снідати пішов без жодного бажання, мав твердий намір одразу після сніданку викликати таксі і їхати на аеродром доставати там квиток і летіти, летіти.
5. – Залиш очі й вуха по цей бік Ор-копу, вступаючи в межі ханства.
6. Гарячі голови знали одне: бити, бити, бити.
7. І тут я мав або загинути, або ж зродитися таким, яким мені судилося історією.
8. Варяг став дужче й дужче потискувати Ярославові пальці.
9. – Гей, ви, запроданці, невістюхи, гніздюхи мерзетні! – твердо вимовляючи кожне слово, гримів вершник.
10. Отава йшов швидше й швидше, переконаний, що женеться саме за ним.
11. І він теж міг вигадати щось схоже, наприклад, цілувати її лукаві уста й мовчати, мовчати.
12. А власне хто ми? Діти робітників, селян.
13. І з тої мовчазної музики народжувалися то гарне горнятко, то високий глек, то місткий збан, то химерна посудина на тонкому стоянці.
14. Він був маленький і широкий, майже квадратний у постаті. Мабуть, у минулому штангіст чи боксер.
15. Про Січ мою потаємну ніхто й ніколи не здогадався.

З творів П. Загребельного

Завдання 2

Відшукайте у запропонованих реченнях однорідні компоненти, з'ясуйте наявні між ними семантико-синтаксичні відношення. Поясніть пунктуацію при однорідних компонентах.

1. Вдень по сонцю і кряжах високи, земних, по могилах і байраках, вночі по вітрах і зірках пізнавав я путь свою.
2. Професора Отаву не було знайдено ні до обіду, ні до самого вечора, ні вночі.
3. Але води весна пригнала такі високі, що не пробивалися до нього ні купці, ні ловці, ні гінці.
4. – Іс-са! – сказала вона до моря, потім поглянула на Сивоока, посміхнулася чи то до нього, чи просто до самої себе, чи до каменів під ногами.
5. Але як різьбяр не відступається перед найтвердішим гранітом, так і Сивоок, заповзявшись повернути Іссу до життя, не шкодував ні зусиль, ні терпіння, ні уваги.
6. Бере і дає, карає і милує, пестить і нищить, будує і палить, творить і любить.
7. Воля й відвага або мед п'є, або кайдани тре.
8. Бахчисарай і не з'явився, і не виникнув, а просто опинився пвд копитами наших коней.
9. Третього ж не дано, люди або нападають, або захищаються.
10. Споконвіку вважалося, що в битвах важить не розум, а відвага й квітлівість.
11. Привозили повні човни заморської зброї, дорогих тканин, срібла й золота.
12. Радість і чудо найбільше для людини – її рука.

З творів П. Загребельного

Завдання 3

I. Відшукайте в запропонованих реченнях однорідні компоненти й узагальнювальні слова, встановіть морфологічну природу й синтаксичні функції останніх.

1. *Не помагало мені тоді ніщо – ні люлька, ні горілка, ні бандура старенька.*

2. *І їм справді сподобалося все: і широке вікно, і його небудення залізна рама, і багато моря за прозоро-неіснуючим склом, і тонка нитка обр'ю, що пульсувала вгорі, мов жива жилка простору.*

3. *У книжці були щезхутра вивірок, куниць, бобрячі й соболинні, шкури вовчі й в'єдмежі, звої срібного дроту й заморські монети, нарубки коштовних металів і дорогі гривни – цілий скарб, цінності якого Сивоок ще не міг знати.*

4. *І хліб, і меди – все це мали вони серед готовизни, що запасав її Родим від купців.*

З творів П. Загребельного

II. Утворіть три речення з однорідними компонентами й узагальнювальними словами, беручи за основу фразеологізми: *сонне царство, темне царство, тридев'яте царство.*

Довідка: *сонне царство* – 1. Тиша, спокій, безмовність, коли всі сплять. 2. Люди, охоплені сном;

темне царство – відстале, некультурне суспільне середовище;

тридев'яте царство – дуже далека країна, земля.

Завдання 4

Зробіть повний синтаксичний аналіз речень, використовуючи алгоритм аналізу простого речення із однорідними компонентами (*Додаток 1*):

Наприклад:

І не втратив я довіри ні в короля, ні в його наближених (П. Загребельний) – розповідне, неокличне, загально- й частковозаперечне; просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними додатками, поєднаними повторюваними єднальними сполучниками;

я – простий підмет, виражений займенником;

і не втратив – простий дієслівний присудок, виражений дієсловом дійсного способу минулого часу чоловічого роду, ускладнений підсилювальною та заперечною частками;

довіри – прямий простий додаток, виражений іменником у родовому відмінку без прийменника при наявності заперечної частки не при присудку;

ні в короля, ні в наближених – непрямі прості додатки, виражені іменниками в родовому відмінку з прийменниками, ускладнені заперечними частками;

його – просте неузгоджене означення, виражене займенником у родовому відмінку.

1. *Мав стати греблею, перепорою, лягти впоперек дороги, власним тілом загатити всі божевільні джерела людської снаги й завзяття.*

2. *Мотрона сиділа мовчки, дивилася прямо, непорушно, ненависно.*

3. *І знов довкола нас була чи то весна, чи то зима.*

4. *Син чорноробів і ливарників керує цехом або й цілим заводом.*

5. *Руки засмагли, з обкуреними пальцями, з поламаними нігтями, пошрамровані, мозолясті, в рубцях і борознах.*

З творів П. Загребельного

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМ КОМПОНЕНТОМ

Ключові слова: відокремлення, відокремлений напівпредикативний компонент, відокремлений уточнювальний компонент, відокремлений одиничний компонент, відокремлений поширений компонент.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАПИТАННЯ:

1. Як витлумачується відокремлення в мовознавстві?
2. Що являє собою явище відокремлення? Які чинники зумовлюють це явище?
3. За якими критеріями здійснюється поділ відокремлення на обов'язкове та факультативне? Розкрийте суть кожного з названих різновидів відокремлення, проілюструйте їх власними прикладами.
4. Що являють собою відокремлені компоненти речення? Які різновиди відокремлених компонентів виділяють за смисловими функціями?
5. Схарактеризуйте напівпредикативні відокремлені компоненти.
6. Схарактеризуйте уточнювальні напівпредикативні компоненти.
7. Зіставте одиничні й поширені відокремлені компоненти.
8. За якими правилами здійснюється обов'язкове відокремлення означень?
9. Які правила регламентують обов'язкове відокремлення прикладок?
10. Які чинники зумовлюють обов'язкове відокремлення додатків?
11. Які фактори впливають на обов'язкове відокремлення обставин?
12. Розтлумачте специфіку відокремлення уточнювальних компонентів.
13. Поясніть пунктуацію в простому реченні з відокремленими компонентами.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Індивідуальні завдання

1. Підготувати міні-доповідь “Відокремлені компоненти в потрактуванні науковців Чернівецької синтаксичної школи” (на матеріалах студій І.І. Слинька, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянської).
2. Схарактеризувати стилістичні функції відокремлення.
3. Репрезентувати систему пунктограм у простому реченні з відокремленим компонентом в таблиці. Продемонструвати власними прикладами

Завдання 1

Виявіть відокремлені означення, аргументуйте необхідність їхнього відокремлення.

1. *Тонка рука, вся зіткана з чутливих живчиків, дрібно тремтить і гріє всього мене.*
2. *Кацо, з автоматом поверх замащеного халата, козирнув на цей раз з особливою ретельністю.*

3. *Коней, переправлених звечора, довелось залишити.*
4. *Над приморськими лісами підіймалось сонце, високе, ласкаве.*
5. *Гуменний, забр'юханий по пояс, парував і спати хотів нестерпно.*
6. *На високому березі з обшитою каменем набережною, стояло село, красиве, незруйноване, мирне.*
7. *Ми зупинились батареєю на одному хуторі, глухому, напівзруйнованому, закинутому серед боліт та березняків.*
8. *Жвава, прудконога, вона встигала бути скрізь.*
9. *Це вже рухався роздратований натовп, гнівний, лютий, сторожкий.*
10. *І в'ється виток нової історії, схожої на анекдот.*

З тв. О.Гончара

Завдання 2

Відшукайте відокремлені компоненти, підкресліть їх (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини). Обґрунтуйте необхідність відокремлення.

1. *А небо над нами, весняне й високе, гуде од вітру, мов блакитний дзвін.*
2. *Донька їхня – білявенька, зовсім ще юна дівчина, – линула до бійців з відкритим серцем.*
3. *За всіх відповідає, і за Ілонку в тому числі.*
4. *Ліворуч, удалині, сіріє могутня гора, облямована чагарниками.*
5. *Обшарпаний, закудланий, блискаючи підковами чобіт, він відповзав якомсь розлючено й нервово.*
6. *Вихованець батареї, він був загальним улюбленцем.*
7. *Високе небо над тобою гуде од вітру, мов блакитний дзвін.*
8. *Перед кимось вищим відповідає він за нормальне життя і спокій Сент-Іштвана – глухого угорського села, деє далеко закинутого від центральних доріг, від великих міст.*
9. *До ясності золотисте, воно [волосся] мало барву сонця.*
10. *Я зайшов до кімнати, тримаючи автомат наготові.*

З тв. О.Гончара

Завдання 3

Випишіть відокремлені обставини, встановіть їхню морфологічну природу.

1. *Цей стук і справді могли почути там, далеко внизу.*
2. *Скочивши з стільця, ти стала навпроти мене.*
3. *Ми то плазували в камінні, високо над шосе, то забирались на самий кряж.*
4. *Далеко внизу, як у підземеллі, гримить, не вгаває фронт.*
5. *Праворуч і ліворуч від нього стоять висоти, як бастіони.*
6. *Внизу, по дорозі, чорніють німецькі машини, і шофери стрибають докола вогню, розмахуючи руками.*
7. *Борючись зі сном, Яша, наче крізь сновиддя, бачив у воротях Кацо.*
8. *За річкою, в районі дамби, вдарила батарея.*
9. *Проте, всупереч Штефановим сподіванням, лейтенанта не здивували такі разючі новини.*

10. *Щось наказує сержантові, коротко, з суховатою чіткістю.*

З тв. О.Гончара

!!! Зверніть особливу увагу на необхідність диференціювати просте речення, ускладнене відокремленою обставиною, вираженою порівняльним зворотом, і складнопідрядне елементарне речення з підрядною порівняльною частиною.

Завдання 4

Зробіть повний синтаксичний аналіз речень із відокремленим компонентом, використовуючи алгоритм (Додаток 2):

Наприклад:

Жилава, суха, маленька, вона вела всі господарські справи, ніколи не втомлюючись, ніколи не хворіючи... (О.Гончар)

(Розповідне, неокличне, стверджувальне; просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене відокремленими однорідними означеннями, вираженими прикметниками (відокремлюються на тій підставі, що означають особовий займенник), та відокремленими однорідними обставинами, вираженими дієприслівниковими зворотами (відокремлюються як такі, що є поширеними й займають контактну постпозицію):

вона – простий підмет, виражений особовим займенником;

вела – простий дієслівний присудок, виражений дієсловом у минулому часі однини жіночого роду;

всі справи – прямий додаток аналітичної будови, виражений сполученням слів із кількісним значенням: займенника в знахідному відмінку з іменником у знахідному відмінку;

господарські – просте узгоджене означення, виражене прикметником у множині знахідного відмінка):

1. *Працюючи з напарником, ока з неї не зводив.*

2. *Снігова вода ще пахла гострою свіжістю, як перші проліски.*

3. *Всі ми, чесні угорці, станемо отут комендантами і поговоримо з ними своєю мовою.*

4. *Поруч з іншими стоїть в окопній воді також і земляк мій Іван Артеменко, хлопець із наших степів.*

5. *Багато хто з людей нашого краю, навіть із числа городян, тримали у плавнях свої городи, баштани.*

З тв. О.Гончара

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ ЗІ ВСТАВНИМ КОМПОНЕНТОМ. ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ ЗІ ВСТАВЛЕНИМ КОМПОНЕНТОМ

Ключові слова: *просте ускладнене речення, формально незв'язаний компонент, вставний компонент, вставлений компонент.*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАПИТАННЯ:

1. Що являє собою формально незв'язаний компонент? Назвіть різновиди формально незв'язаних компонентів, проілюструйте їх власними прикладами
2. Дайте визначення вставного компонента. Яку смислову функцію виконує вставний компонент у простому реченні?
3. Схарактеризуйте формальні особливості вставних компонентів (структурні типи, їхнє морфологічне вираження).
4. Представте семантичну типологію вставних компонентів.
5. Поясніть пунктуацію в простому реченні, ускладненому вставним компонентом.
6. Дайте визначення вставленого компонента. Яку смислову функцію виконує вставлений компонент?
7. Схарактеризуйте формальні особливості вставлених компонентів (структурні типи).
8. Окресліть семантичний діапазон вставлених компонентів.
9. Поясніть пунктуацію в простому реченні зі вставленим компонентом.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Зробити міні-повідомлення на тему “Мовознавча інтерпретація вставності”.
2. Актуалізувати опорний теоретичний матеріал – дати морфологічну характеристику модальним словам (словам категорії стану).
3. Зробити міні-повідомлення на тему “Мовознавча інтерпретація вставленості”.

Завдання 1

Відшукайте вставні компоненти, схарактеризуйте їхні структурні й семантичні особливості:

1. *А може, усе це пояснюється волею Бога?*
2. *Таким чином, всі ці процеси по крупинках створюють історію.*
3. *Безумовно, Муська не буде сидіти в селі біля матері.*
4. *Весь лист складався, фактично, з одного речення.*
5. *Мій дідусь, до речі, говорив те саме.*
6. *Він, як повідомив Євген, завжди приходив останнім і був душею товариства.*
7. *Ліпив він, зазвичай, із глини.*
8. *– А, може, все таки, поговорити з цим Михайлом?*
9. *Погані риси характеру йому, очевидно, дісталися в спадщину від матері.*
10. *І головне, в його батальйоні ніколи не було зневіри.*

Аеліта Стаховська (“Вучетич – історія життя”)

Завдання 2

Прокоментуйте пунктуацію в запропонованих реченнях:

1. *– Приходьте, будь ласка, в суботу до мене додому.*
2. *У коханні Іван не зізнався, з поцілунками й обіймами не ліз, а навпаки, намагався бути якомога байдужішим.*
3. *Але, головне, бачив нелюбов Марії.*
4. *– Я, здається, колись уже говорив про ті місця.*
5. *Отож, працює Женя недаремно.*

6. – *Ти, напевно, змовилася з моєю мамою.*
7. – *Мабуть, мені це дано Богом.*
8. – *Звичайно, одружимося.*
9. *Ось, наприклад, Марія дуже хоче жити з Муською.*

Аеліта Стаховська (“Вучетич – історія життя”)

Завдання 3

Продовжіть міркування Аеліти Стаховської власними думками, надайте їм композиційної завершеності (письмово). Обов’язково використайте вставлені компоненти, підкресліть їх:

У людини можна відняти гроші, можна відняти волю і, зрештою, життя, але, єдине, що завжди з нею, так це спогади.

У кожної людини своє життя і подібного йому ніколи не зустрінеш, і ніколи людина не зможе пережити своє життя так, як вона його пережила, якщо раптом довелось б почати все з початку...

Аеліта Стаховська (“Вучетич – історія життя”)

Завдання 4

Зробіть синтаксичний аналіз запропонованих речень алгоритмом (Додатки 3, 4):

Наприклад:

Родина поповнилася ще двома синами (близнюками) (Аеліта Стаховська)

(розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене вставленим словом, що виражає пояснення):

родина – простий підмет, виражений іменником;

поповнилася – простий дієслівний присудок, виражений дієсловом минулого часу однини жіночого роду;

ще двома синами – непрямий складений додаток, виражений сполученням числівника в родовому відмінку й поширювального іменника в орудному відмінку, ускладнений часткою.

1. *А за рікою в досвітньому серпанку рухалися сотні, а може, й тисячі наших солдатів.*

2. *Розумієш, діти – наше майбутнє.*

3. *Він був героєм тільки-но відгрімлої Московської битви (у всякому разі не соромився себе видавати таким).*

4. *Може, й думав у цей час, але летів, летів...*

5. *Десь у глибині душі, звичайно, сподівався на повернення Марії.*

Аеліта Стаховська (“Вучетич – історія життя”)

**ПРОВСТЕ РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАЛЬНИМ КОМПОНЕНТОМ.
ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ З ВИГУКОМ. ЕКВІВАЛЕНТ РЕЧЕННЯ
У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ**

Ключові слова: *просте ускладнене речення, формально незв'язаний компонент, звертальний компонент, вигук як ускладнювальний компонент еквівалент речення.*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАПИТАННЯ:

1. Дайте визначення звертального компонента, проілюструйте власними прикладами.
2. Яким морфологічними формами може виражатися звертальний компонент? Зіставте одиничний та поширений звертальний компонент.
3. Схарактеризуйте апелятивну та експресивну функції звертання.
4. Поясніть різницю між власне звертанням і риторичним звертанням. Наведіть власні приклади.
5. Поясніть пунктуацію в простому реченні, ускладненому звертальним компонентом.
6. З якою метою у простому реченні використовують вигуки?
7. Прокоментуйте пунктуацію в простому реченні, ускладненому вигуками.
8. Схарактеризуйте еквівалент речення як ускладнювальний компонент простого речення.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Виголосити міні-доповідь на тему “Мовознавче трактування звертального компонента”.
2. Актуалізувати теоретичний матеріал – схарактеризувати вокативні речення.
3. Актуалізувати теоретичний матеріал – схарактеризувати еквіваленти речень (слова-речення).

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Завдання 1

Відшукайте звертальний компонент, схарактеризуйте морфологічні та структурні особливості його вираження. Диференціюйте звертання та вокативні речення:

1. *Боже, як він раніше про це не додумався?*
2. *Сіроманцю скажений! Лисе хитрющий! Та тут мені й ляжеш кістками!*
3. *– Допоки, князю, нами правитимуть зайти заморські?*
4. *Вгамуй свій гнів, муже велемудрий!*
5. *– А чого ж ти, отроче, гнів будиш?*
6. *Пастирю і наставниче, преподобний і богоносний отче наш Антонію, чому ти не допоможеш мені розгадати таємницю української душі, таємницю нашої малості і величі?*
7. *Господи, дурній душі так жадалося казок, праглося ілюзій, хотілося втекти від телевізора...*
8. *– Чого штани протираєш, штрейкбрехере паскудний?*
9. *– Я цю твою турботу, голубе, на власній шкурі відчув.*
10. *Ох, Антонію, Антонію, даремні і труди твої, і муки, і надії.*

(Галина Тарасюк “Між пеклом і раєм”)

Завдання 2

Згрупуйте речення за параметрами:

- речення, ускладнені вигуками,
- речення, ускладнені еквівалентами речень:

1. *О, якби він мав гроші.*
2. *– Тьху! Перун би його побив разом із тобою!*
3. *Ах, який фільм можна було б зняти про богошукання князя Володимира та вибір підходящої енергії!*
4. *Ганьба! А ще збирався робити фільм про родоначальника українського чернецтва!*
5. *А він, дурень наївний, оббиває пороги та агітує любити Україну. Яку?*
6. *Та ба! Його знову випередили...*

(Галина Тарасюк “Між пеклом і раєм”)

Завдання 3

Поясніть пунктуацію в запропонованих реченнях:

1. *– Пане генерале, я начуваний про Вашу геніальну книгу!*
2. *А нам сьогодні потрібне єдине бачення історії, державницьке, апробоване в солідних інститутах і академіях. Отак!*
3. *Що ж, керівництво Спілки крутило грошву для власних проєктів задля відродження українського кіномистецтва.*
4. *Боже, що за час, за держава, за суспільство?*
5. *О, то був найкращий спіч у житті Мирона Волинця...*
6. *Господи, наповни храм свій словом рідним.*
7. *Ох і надивився він на ці божественні метаморфози!*
8. *Що ж, напевно, така вже наша доля.*
9. *– О чадо, не бійся мене і не отвергай!*

(Галина Тарасюк “Між пеклом і раєм”)

Завдання 4

Зробіть синтаксичний аналіз речень за алгоритмом (Додатки 5, 6, 7):

Наприклад:

Ну, тепер Мирон взагалі був на коні! (Галина Тарасюк “Між пеклом і раєм”)
(розповідне, окличне, стверджувальне; двоскладне, поширене, повне, ускладнене вигуком, що вказує на пафос висловлювання):

Мирон – простий підмет, виражений іменником-онімом;

був на коні – складений іменний присудок, виражений сполученням дієсівної зв’язки в минулому часі однини чоловічого роду та фразеологічним сполученням;

тепер – проста обставина часу, виражена прислівником;

1. *Гей, добрий молодче, чи не поможеш бідному купцеві на берег крам винести?*
2. *О ні! Тільки не це! Звичайної жінки йому треба.*
3. *Н-да, ні к чорту нерви! Ні, не те.*
4. *Але ж, Господи, що змінилось за яку тисячу років під сонцем? Анічогісінько!*
5. *Хто він у своїй країні Україні? Онімільий з розпачу Злотоуст Боян? Чернець-літописець? Скоморох?*

З тв. Галини Тарасюк.

ЛАБОРАТОРНІ РОБОТИ

ЛАБОРАТОРНА РОБОТА №1

ВАРІАНТ 1

Тема. Просте речення з однорідними компонентами.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати рядові утворення в формально-граматичній структурі речення; диференціювати сурядні ряди та ряди однорідних компонентів; визначати однорідність I та II ступеня; виявляти узагальнювальні слова при однорідних компонентах; опанувати системою пунктограм у простому реченні з однорідними компонентами; удосконалити вміння синтаксичного аналізу простого речення з однорідними компонентами.

Навчальний матеріал: реченнєві конструкції з творів Євгена Гуцала (збірка оповідань “Олень Август”, повість “Саййора”).

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: просте ускладнене речення, ряд, однорідний компонент, ряд однорідних компонентів, сурядний ряд, узагальнювальне слово, однорідність I ступеня, однорідність II ступеня.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

1. *Його одягати не треба, і взувати, і годувати*¹.
2. *Крізь замерзлі шибки на долівку, на лаву й на тапчан цідиться ранкове жовте світло*².
3. *Тарас відчуває під собою гарячу черінь і зажмурюється від задоволення*¹.
4. *Надворі – сніг іскристими голками блищить, щипає очі*².
5. *І все майстерно сховалося од війни, притаїлось, голосами не гомонить, скрипом полозів не озивається*¹.
6. *Тарас уже неспроможний нічого запитати і тільки сопє*².
7. *Сонце навколо – з мерехтючими гострячками, з розплавленим сянням – повнісінько*¹.
8. *Але зараз це вже не здавалося смішним і не будило глузів*².
9. *Ще оддалік стишують ходу, починають затаювати дух, сторожко приглядаються до порожнього обійстя, до сірої латки дверей*¹.
10. *До нього прислухалися городи, хати, пустельні поля й саме небо*².

Завдання:

1. Відшукайте однорідні компоненти, позначте їх графічно (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини).

2. Виявіть ранг однорідності (I, II ступінь однорідності)

3. З'ясуйте способи та засоби поєднання однорідних компонентів, виявіть семантико-синтаксичні відношення між ними.
4. Користуючись правописом, поясніть пунктуацію у реченнях з індексом ¹ (письмово).
5. Зробіть синтаксичний аналіз речень з індексом ².

ВАРІАНТ 2

Тема. Просте речення з однорідними компонентами.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати рядові утворення в формально-граматичній структурі речення; диференціювати сурядні ряди та ряди однорідних компонентів; визначати однорідність I та II ступеня; виявляти узагальнювальні слова при однорідних компонентах; опанувати системою пунктограм у простому реченні з однорідними компонентами; удосконалити вміння синтаксичного аналізу простого речення з однорідними компонентами.

Навчальний матеріал: реченнєві конструкції з творів Євгена Гуцала (збірка оповідань “Олень Август”, повість “Саййора”).

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: просте ускладнене речення, ряд, однорідний компонент, ряд однорідних компонентів, сурядний ряд, узагальнювальне слово, однорідність I ступеня, однорідність II ступеня.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

1. *У хлоп'яка був дуже наївний, здивований вигляд¹.*
2. *Пахло перемерзлим холодним деревом, шорсткою корою².*
3. *Назад уже не їхали, а йшли¹.*
4. *В її, великих та сірих, як осіннє небо, очах зблискувало щось добре й іскристе².*
5. *Наказувала бавити менших братів, ганяти курей з городу, бур'ян рвати для підсвинка¹.*
6. *Чиясь корова дивилася на нього з кутка похмуро й некліпливо².*
7. *Але брат не прийшов по однорогу ні того дня, ні наступного¹.*
8. *Підпалок – глевкий, з остюками, застрягав у роті².*
9. *Навколо нас пахне вистиглою соломною, зерном, землею¹.*
10. *Видовбуємо з торб плескати пампушки, чорні крайці, шматки підпалків².*

Завдання:

1. Відшукайте однорідні компоненти, позначте їх графічно (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини).

2. Виявіть ранг однорідності (I, II ступінь однорідності)

3. З'ясуйте способи та засоби поєднання однорідних компонентів, виявіть семантико-синтаксичні відношення між ними.

4. Користуючись правописом, поясніть пунктуацію у реченнях з індексом ¹ (письмово).

5. Зробіть синтаксичний аналіз речень з індексом ².

ВАРІАНТ 3

Тема. Просте речення з однорідними компонентами.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати рядові утворення в формально-граматичній структурі речення; диференціювати сурядні ряди та ряди однорідних компонентів; визначати однорідність I та II ступеня; виявляти узагальнювальні слова при однорідних компонентах; опанувати системою пунктограм у простому реченні з однорідними компонентами; удосконалити вміння синтаксичного аналізу простого речення з однорідними компонентами.

Навчальний матеріал: реченнєві конструкції з творів Євгена Гуцала (збірка оповідань “Олень Август”, повість “Саййора”).

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: просте ускладнене речення, ряд, однорідний компонент, ряд однорідних компонентів, сурядний ряд, узагальнювальне слово, однорідність I ступеня, однорідність II ступеня.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

1. *Він то виборсується з жита, то потопає в ньому¹.*
2. *Тут гуркотом та курявою захлинається молотарка².*
3. *Іноді над сірою хмарою спалахує очищеним від кори боком палиця ясенова чи кленова¹.*
4. *Кінь під ним весело станцює то передніми, то задніми копитами².*
5. *...і діти вже не писали, не читали, не слухали вчителя, а тільки веселим криком стежили за горобцями¹.*
6. *Його тягло до гурту, до навчання².*
7. *Звичайно, вона любила їсти зелену лугову траву, гичку, польові бур'яни, любила пити тепле пійло¹.*
8. *Обличчя в чоловіка жвавішає, молодшає, кращає².*
9. *Повертаються з покупками або з порожніми руками¹.*
10. *Повітря холодне й чисте².*

Завдання:

1. Відшукайте однорідні компоненти, позначте їх графічно (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини).

2. Виявіть ранг однорідності (I, II ступінь однорідності)

3. З'ясуйте способи та засоби поєднання однорідних компонентів, виявіть семантико-синтаксичні відношення між ними.

4. Користуючись правописом, поясніть пунктуацію у реченнях з індексом ¹ (письмово).

5. Зробіть синтаксичний аналіз речень з індексом ².

ВАРІАНТ 4

Тема. Просте речення з однорідними компонентами.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати рядові утворення в формально-граматичній структурі речення; диференціювати сурядні ряди та ряди однорідних компонентів; визначати однорідність I та II ступеня; виявляти узагальнювальні слова при однорідних компонентах; опанувати системою пунктограм у простому реченні з однорідними компонентами; удосконалити вміння синтаксичного аналізу простого речення з однорідними компонентами.

Навчальний матеріал: реченнєві конструкції з творів Євгена Гуцала (збірка оповідань “Олень Август”, повість “Саййора”).

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: просте ускладнене речення, ряд, однорідний компонент, ряд однорідних компонентів, сурядний ряд, узагальнювальне слово, однорідність I ступеня, однорідність II ступеня.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

1. *Будинки виразно пахли цементом і цеглою¹.*
2. *Сміявся голосно, широко, показуючи багато білих зубів².*
3. *В машину запорскував швидкий, пружний вітер¹.*
4. *А очі так і скачуть по кутках, все помічають: і матір біля печі, і Олю за миттям посуду, і рядно з недолущеними стручками квасолі на тапчані; і свіжовипечений хліб на ослоні².*
5. *Та з городу, з садка, з поля віяло густим духом осені.²*
6. *А його супутник уже й зумів уявити, зумів побачити¹.*
7. *Тут пахло бруньками, мохом, сирим камінням².*
8. *Боюн літав на луки і носив їсти їй¹.*
9. *Лелька то в гнізді сиділа, то по гребеню ходила, тривожно клацаючи дзьобом².*
10. *Потім все сімейство полетіло собі на луки чи до лісу¹.*

Завдання:

1. Відшукайте однорідні компоненти, позначте їх графічно (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини).

2. Виявіть ранг однорідності (I, II ступінь однорідності)

3. З'ясуйте способи та засоби поєднання однорідних компонентів, виявіть семантико-синтаксичні відношення між ними.

4. Користуючись правописом, поясніть пунктуацію у реченнях з індексом ¹ (письмово).

5. Зробіть синтаксичний аналіз речень з індексом ².

ВАРІАНТ 5

Тема. Просте речення з однорідними компонентами.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати рядові утворення в формально-граматичній структурі речення; диференціювати сурядні ряди та ряди однорідних компонентів; визначати однорідність I та II ступеня; виявляти узагальнювальні слова при однорідних компонентах; опанувати системою пунктограм у простому реченні з однорідними компонентами; удосконалити вміння синтаксичного аналізу простого речення з однорідними компонентами.

Навчальний матеріал: реченнєві конструкції з творів Євгена Гуцала (збірка оповідань “Олень Август”, повість “Саййора”).

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: просте ускладнене речення, ряд, однорідний компонент, ряд однорідних компонентів, сурядний ряд, узагальнювальне слово, однорідність I ступеня, однорідність II ступеня.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

1. *Лелеченята все далі й далі відлітали од хати*¹.
2. *Вітер, мов великий собака, молотить довгим хвостом по траві, по стрісі, на хліві, по верхівках яблунь та тополь уздовж дороги*².
3. *А небо чисте, по-молодому сміхнене*¹.
4. *Таким крилом наша мама підмітає, замість віника, на припічку, в ковбашці, на лежанці*².
5. *Зелень на деревах була молода й свіжа*¹.
6. *Немає в небі ні одного крила, ні другого*².
7. *Ноги в чорногузів шпичкуваті, тонкі*¹.
8. *Ноги вони переставляють проворно, різкувато*².
9. *Тут вони іноді збираються чималим гуртом чи жаб половити, чи просто так походити поміж лепешки й огороди*¹.
10. *Неминучи мало бути щось вагоміше й значніше*².

Завдання:

1. Відшукайте однорідні компоненти, позначте їх графічно (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини).

2. Виявіть ранг однорідності (I, II ступінь однорідності)

3. З'ясуйте способи та засоби поєднання однорідних компонентів, виявіть семантико-синтаксичні відношення між ними.

4. Користуючись правописом, поясніть пунктуацію у реченнях з індексом¹ (письмово).

5. Зробіть синтаксичний аналіз речень з індексом².

ВАРІАНТ 6

Тема. Просте речення з однорідними компонентами.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати рядові утворення в формально-граматичній структурі речення; диференціювати сурядні ряди та ряди однорідних компонентів; визначати однорідність I та II ступеня; виявляти узагальнювальні слова при однорідних компонентах; опанувати системою пунктограм у простому реченні з однорідними компонентами; удосконалити вміння синтаксичного аналізу простого речення з однорідними компонентами.

Навчальний матеріал: реченнєві конструкції з творів Євгена Гуцала (збірка оповідань “Олень Август”, повість “Саййора”).

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: просте ускладнене речення, ряд, однорідний компонент, ряд однорідних компонентів, сурядний ряд, узагальнювальне слово, однорідність I ступеня, однорідність II ступеня.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

1. *Тільки тепер воно [жито] віє не студенним духом, не свіжим холодком дихає на мене, а пахучим теплом¹.*
2. *І вони [намистини] звучать то голосніше, то тихіше, то зовсім умовкають, а потім озиваються з новою силою, ще натхненніше, ще запальніше².*
3. *Влітку жито виростає, доспіє, налється колосом¹.*
4. *Його вражав і тоненький та довгий ніс, і мала голівка².*
5. *У селі водяться кури, качки, індики¹.*
6. *Слідом – знову завирувало, закипіло, зашелестіло, засяяло чорним блиском крил, зажурилось смутним клеком².*
7. *А мати чи вдавано, чи по-справжньому гнівалась¹.*
8. *Чи за бур'янину зачепиться, чи за гілляку [бабине літо]².*
9. *Одуд вже навчився літати, перепурхував зі стільця на ліжко, з ліжка на стіл¹.*
10. *Невже звикла пташка до неволі, до хатнього тепла²?*

Завдання:

1. Відшукайте однорідні компоненти, позначте їх графічно (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини).

2. Виявіть ранг однорідності (I, II ступінь однорідності)

3. З'ясуйте способи та засоби поєднання однорідних компонентів, виявіть семантико-синтаксичні відношення між ними.

4. Користуючись правописом, поясніть пунктуацію у реченнях з індексом ¹ (письмово).

5. Зробіть синтаксичний аналіз речень з індексом ².

ВАРІАНТ 7

Тема. Просте речення з однорідними компонентами.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати рядові утворення в формально-граматичній структурі речення; диференціювати сурядні ряди та ряди однорідних компонентів; визначати однорідність I та II ступеня; виявляти узагальнювальні слова при однорідних компонентах; опанувати системою пунктограм у простому реченні з однорідними компонентами; удосконалити вміння синтаксичного аналізу простого речення з однорідними компонентами.

Навчальний матеріал: реченнєві конструкції з творів Євгена Гуцала (збірка оповідань “Олень Август”, повість “Саййора”).

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: просте ускладнене речення, ряд, однорідний компонент, ряд однорідних компонентів, сурядний ряд, узагальнювальне слово, однорідність I ступеня, однорідність II ступеня.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

1. *От тільки чи подобаються йому [одудові] прикраси – маленькі ведмедики, лисички, кольорові скляні кулі¹?*
2. *І весь день у класі пахло лісом, весною, простором².*
3. *Він – довговидий, тонкогубий, з білим лицем¹.*
4. *На городах сніги почорніли, ніздрюватими стали².*
5. *Щось привітне помітив тільки в беріз та в зеленій усмішці хвої¹.*
6. *Від ялини вже не пішли, а побігли².*
7. *Обом було радісно й солодко¹.*
8. *Наталка щось виспівувала, щось кричала, щось розказувала і дуже сміялася².*
9. *За заматами навколо кущів лепешки та рогози мали їх чекати журавлі, мали походжати по кризі і, пробуючи зірватись, мали припадати на крила¹.*
10. *Дядько Танас бачив журавлів не тут, а трохи далі².*

Завдання:

1. Відшукайте однорідні компоненти, позначте їх графічно (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини).

2. Виявіть ранг однорідності (I, II ступінь однорідності)

3. З'ясуйте способи та засоби поєднання однорідних компонентів, виявіть семантико-синтаксичні відношення між ними.

4. Користуючись правописом, поясніть пунктуацію у реченнях з індексом ¹ (письмово).

5. Зробіть синтаксичний аналіз речень з індексом ².

ВАРІАНТ 8

Тема. Просте речення з однорідними компонентами.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати рядові утворення в формально-граматичній структурі речення; диференціювати сурядні ряди та ряди однорідних компонентів; визначати однорідність I та II ступеня; виявляти узагальнювальні слова при однорідних компонентах; опанувати системою пунктограм у простому реченні з однорідними компонентами; удосконалити вміння синтаксичного аналізу простого речення з однорідними компонентами.

Навчальний матеріал: реченнєві конструкції з творів Євгена Гуцала (збірка оповідань “Олень Август”, повість “Саййора”).

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: просте ускладнене речення, ряд, однорідний компонент, ряд однорідних компонентів, сурядний ряд, узагальнювальне слово, однорідність I ступеня, однорідність II ступеня.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

1. *І було йому добре й затишно на душі¹.*
2. *Він і справді чув такий тужливо-тоскний, такий стомлений і щасливий голос журавлів².*
3. *Пташиний шнур, то стискуючись, то розтягуючись, летів над їхнім селом, над полем¹.*
4. *Дістались Ганнусі також книжки, пенал, цукерки, квіти².*
5. *Той [Дядько Мазур], ніяково всміхнувшись, підійшов до Ганнусі, обняв, поцілував, а потім поліз за пазуху і дістав курчатко¹.*
6. *В шапці тепло й затишно².*
7. *На голові – не картуз і не бриль, а щось кругле, схоже на ковпак¹.*
8. *Воно [курча] ж не ластівка й не соловей².*
9. *Пішла з Мазурового обійстя сумна, зажурена¹.*
10. *По всьому безмежжю дме, віє, шугає вітер².*

Завдання:

1. Відшукайте однорідні компоненти, позначте їх графічно (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини).

2. Виявіть ранг однорідності (I, II ступінь однорідності)

3. З'ясуйте способи та засоби поєднання однорідних компонентів, виявіть семантико-синтаксичні відношення між ними.

4. Користуючись правописом, поясніть пунктуацію у реченнях з індексом ¹ (письмово).

5. Зробіть синтаксичний аналіз речень з індексом ².

ВАРІАНТ 9

Тема. Просте речення з однорідними компонентами.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати рядові утворення в формально-граматичній структурі речення; диференціювати сурядні ряди та ряди однорідних

компонентів; визначати однорідність I та II ступеня; виявляти узагальнювальні слова при однорідних компонентах; опанувати системою пунктограм у простому реченні з однорідними компонентами; удосконалити вміння синтаксичного аналізу простого речення з однорідними компонентами.

Навчальний матеріал: реченнєві конструкції з творів Євгена Гуцала (збірка оповідань “Олень Август”, повість “Саййора”).

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: просте ускладнене речення, ряд, однорідний компонент, ряд однорідних компонентів, сурядний ряд, узагальнювальне слово, однорідність I ступеня, однорідність II ступеня.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

1. *Півторакожух би не став хапатись ні за коцюбу, ні за рогачі¹.*
2. *А весь він пахнув краплистим вітром, і мокрим картоплинням, і мишійкою з межі².*
3. *Горобеня шаснуло на ліжко, з ліжка – на етажерку, потім – на фіранку, звідти на дзеркало¹.*
4. *Діти заплескали, радіуючись, і навперейми кинулися зачиняти квартиру².*
5. *Всю осінь і зиму Кривий жив у хаті¹.*
6. *Горобеня хуркнуло на яблуневу гілку, на сучок, вибралось на вершечок – і безпорадно озирнулося².*
7. *Можє, в хату його вабив затишок, харч¹?*
8. *А Вітя на уроках був неухажний, не слухав учителя і дививсь не на дошку, а у вікно².*
9. *Чи дуже горобець настрахонудився, чи хоробрый був¹.*
10. *Дзьобав одуд і шкуринки хліба, і павучків².*

Завдання:

1. Відшукайте однорідні компоненти, позначте їх графічно (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини).

2. Виявіть ранг однорідності (I, II ступінь однорідності)

3. З'ясуйте способи та засоби поєднання однорідних компонентів, виявіть семантико-синтаксичні відношення між ними.

4. Користуючись правописом, поясніть пунктуацію у реченнях з індексом ¹ (письмово).

5. Зробіть синтаксичний аналіз речень з індексом ².

ВАРІАНТ 10

Тема. Просте речення з однорідними компонентами.

Навчальна мета: навчитися ідентифікувати рядові утворення в формально-граматичній структурі речення; диференціювати сурядні ряди та ряди однорідних компонентів; визначати однорідність I та II ступеня; виявляти узагальнювальні слова при однорідних компонентах; опанувати системою пунктограм у простому реченні з

однорідними компонентами; удосконалити вміння синтаксичного аналізу простого речення з однорідними компонентами.

Навчальний матеріал: реченнєві конструкції з творів Євгена Гуцала (збірка оповідань “Олень Август”, повість “Саййора”).

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: просте ускладнене речення, ряд, однорідний компонент, ряд однорідних компонентів, сурядний ряд, узагальнювальне слово, однорідність I ступеня, однорідність II ступеня.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

1. *Кожна з ластівок щось тримала в дзьобі: соломинку, чи хворостинку, чи грудочку болота або глини¹.*
2. *Тоді стурбовані лелеки цілий день літали по всьому селу, по лугах, по торфовиську, навідувались до лісових озер².*
3. *Проте ніхто себе не виявив ні тупотом, ні шерехом¹.*
4. *Можна й покласти на неї одяг, казанок із цибулею, картоплею й сірниками та в'язанку хмизу².*
5. *Повітря немов розпухало й набрякало лінощами¹.*
6. *У воді було тепло й затишно².*
7. *І сорочка то опадала, то знову набухала тугим повітрям¹.*
8. *В зіницях витанцьовували бліді, з золотавим відливом, спалахи вогню².*
9. *У незнайомі дівчинки смагле обличчя, рівний ніс, чорні брови¹.*
10. *Чи з обійстя, чи з грядки, чи з межі городу, чи з молодого вишняку весь час намагаєшся дотягнутись поглядом до обійстя баби Степаниди².*

Завдання:

1. Відшукайте однорідні компоненти, позначте їх графічно (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини).

2. Виявіть ранг однорідності (I, II ступінь однорідності)

3. З'ясуйте способи та засоби поєднання однорідних компонентів, виявіть семантико-синтаксичні відношення між ними.

4. Користуючись правописом, поясніть пунктуацію у реченнях з індексом ¹ (письмово).

5. Зробіть синтаксичний аналіз речень з індексом ².

ЛАБОРАТОРНА РОБОТА №2

ВАРІАНТ 1

Тема. Просте речення з відокремленими компонентами.

Навчальна мета: навчитися виявляти відокремлені компоненти в формально-граматичній структурі простого речення, диференціювати напівпредикативні /уточнювальні, одиничні/ поширені, обов'язкові /факультативні відокремлені компоненти, аргументувати необхідність обов'язкового відокремлення означення, прикладки, додатка, обставини, встановлювати морфологічне вираження

відокремлених компонентів; опанувати системою пунктограм у простому реченні з відокремленими компонентами; удосконалити вміння синтаксичного аналізу речення з відокремленим компонентом.

Навчальний матеріал: реченнєві конструкції з творів Володимира Яворівського (збірка повістей та новел “День переможених”).

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: відокремлення, відокремлений напівпредикативний компонент, відокремлений уточнювальний компонент, відокремлений одиничний компонент, відокремлений поширений компонент.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

1. *Він болісно комплексував, розглядаючи себе в дзеркалі*².
2. *Лейтенант української армії віддячив сповна, на всю душу*¹.
3. *Татко – теклівський мельник, слава Богові, регулярно допомагав*².
4. *У дальньому, затягнутому пеленою цигаркового диму, кутку корчми зірвалися оплески кількох місцевих гевалів*¹.
5. *– А ти, рядовий, не підглядай*¹.
6. *– Нас, малих, пудили полігоном, пане лейтенанте*².
7. *Не доїхавши кілометр до кордону, автобус звернув на лісову галявину*¹.
8. *Навчаннями, стрільбами, полігонним господарством займався його заступник – хитрий, меткий і вірний Петрові молдованчик*².
9. *Панок галантно розкланявся, блиснувши вологою сріблястою щетиною*¹.
10. *Його, програміста високого класу, студента, політехніка з незакінченою освітою, використовували на чищенні картоплі, митті підлоги в казармі, маршируванні на плацу і виконанні безглуздих забаганок офіцерів*².

Завдання:

1. Відшукайте відокремлений компонент, підкресліть його (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини). Аргументуйте необхідність відокремлення (письмово).

2. Встановіть морфологічне вираження відокремленого компонента.

3. З’ясуйте різновид відокремленого компонента: напівпредикативний чи уточнювальний, одиничний чи поширений.

4. Користуючись правописом, поясніть пунктуацію у реченнях з індексом¹ (письмово).

5. Зробіть синтаксичний аналіз речень з індексом²

ВАРІАНТ 2

Тема. Просте речення з відокремленими компонентами.

Навчальна мета: навчитися виявляти відокремлені компоненти в формально-граматичній структурі простого речення, диференціювати напівпредикативні /уточнювальні, одиничні/ поширені, обов'язкові /факультативні відокремлені компоненти, аргументувати необхідність обов'язкового відокремлення означення, прикладки, додатка, обставини, встановлювати морфологічне вираження відокремлених компонентів; опанувати системою пунктограм у простому реченні з відокремленими компонентами; удосконалити вміння синтаксичного аналізу речення з відокремленим компонентом.

Навчальний матеріал: реченнєві конструкції з творів Володимира Яворівського (збірка повістей та новел “День переможених”).

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: відокремлення, відокремлений напівпредикативний компонент, відокремлений уточнювальний компонент, відокремлений одиничний компонент, відокремлений поширений компонент.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

1. *Дідову хату разом із селом розчавили радянські танки, звільняючи місце для полігону*¹.
2. *Ви, старший лейтенанте совєцької армії Шеремет, готові сьогодні виступити на захист України?*²
3. *– Ми, військовики, повинні якнайшвидше виконати рішення*¹.
4. *І в кабінеті командира, замість ведмедиків Шишкіна, повинен висіти портрет Кривоноса*².
5. *Не маємо права виглядати, як папуаси*¹.
6. *А це – Янгол, вкритий гарячим інеєм*².
7. *Роман занервувався, маючи лише півбака солярки*¹.
8. *На мить засвітилася, як свіча [Дана], у промені ввімкнених фар*².
9. *Без капелюшка з квіткою, без білого шовку з розпіркою, без ефектної люмінесцентної підсвітки – вона ще любіша мені*¹.
10. *Можна непомітно і притулитися, відчути бодай плечем чи коліном цей витвір природи, цю сонячну енергію, перелиту в божественне тіло*².

Завдання:

1. Відшукайте відокремлений компонент, підкресліть його (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини). Аргументуйте необхідність відокремлення (письмово).

2. Встановіть морфологічне вираження відокремленого компонента.

3. З'ясуйте різновид відокремленого компонента: напівпредикативний чи уточнювальний, одиничний чи поширений.

4. Користуючись правописом, поясніть пунктуацію у реченнях з індексом¹ (письмово).

5. Зробіть синтаксичний аналіз речень з індексом²

ВАРІАНТ 3

Тема. Просте речення з відокремленими компонентами.

Навчальна мета: навчитися виявляти відокремлені компоненти в формально-граматичній структурі простого речення, диференціювати напівпредикативні /уточнювальні, одиничні/ поширені, обов'язкові /факультативні відокремлені компоненти, аргументувати необхідність обов'язкового відокремлення означення, прикладки, додатка, обставини, встановлювати морфологічне вираження відокремлених компонентів; опанувати системою пунктограм у простому реченні з відокремленими компонентами; удосконалити вміння синтаксичного аналізу речення з відокремленим компонентом.

Навчальний матеріал: реченнєві конструкції з творів Володимира Яворівського (збірка повістей та новел “День переможених”).

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: відокремлення, відокремлений напівпредикативний компонент, відокремлений уточнювальний компонент, відокремлений одиничний компонент, відокремлений поширений компонент.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

1. *Підпивши, батько розповів Романові про родинні землі Хорунжих, їхнє рідне село*¹.
2. *З хати випливла Дана, несучи на витягнутих руках тацю з кавником і горнятками*².
3. *Примчав Дмитро, без “афганки” на голові, збуджений і розкустраний*¹.
4. *“Ява” винесла його на безлісний простір, вкритий чорними плямами чагарників і поодиноких дерев*².
5. *Дорогу враз перекрила велика вирва, заповнена водою і обросла верболозом*¹.
6. *– Я, Михайл, із своїми янголами довго воював на небі проти дракона*².
7. *І душа Архангела Михайла затріпотіла під банею, освітленою полуденним сонцем*¹.
8. *А недавно вона [душа] прилетіла сюди, на захід сонця, на цю покинуту людьми руїну*².
9. *Душа раювала кілька місяців, вслухаючись у мелодійні дзвони Золотоверхого*¹.
10. *На цілий день вони вирушали до великого ставка в полі, за селом*².

Завдання:

1. Відшукайте відокремлений компонент, підкресліть його (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини). Аргументуйте необхідність відокремлення (письмово).

2. Встановіть морфологічне вираження відокремленого компонента.

3. З'ясуйте різновид відокремленого компонента: напівпредикативний чи уточнювальний, одиничний чи поширений.

4. Користуючись правописом, поясніть пунктуацію у реченнях з індексом ¹ (письмово).
5. Зробіть синтаксичний аналіз речень з індексом ²

ВАРІАНТ 4

Тема. Просте речення з відокремленими компонентами.

Навчальна мета: навчитися виявляти відокремлені компоненти в формально-граматичній структурі простого речення, диференціювати напівпредикативні /уточнювальні, одиничні/ поширені, обов'язкові /факультативні відокремлені компоненти, аргументувати необхідність обов'язкового відокремлення означення, прикладки, додатка, обставини, встановлювати морфологічне вираження відокремлених компонентів; опанувати системою пунктограм у простому реченні з відокремленими компонентами; удосконалити вміння синтаксичного аналізу речення з відокремленим компонентом.

Навчальний матеріал: реченнєві конструкції з творів Володимира Яворівського (збірка повістей та новел “День переможених”).

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: відокремлення, відокремлений напівпредикативний компонент, відокремлений уточнювальний компонент, відокремлений одиничний компонент, відокремлений поширений компонент.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

1. *Його білі, наче вкриті інеєм, вії торкалися горохових листочків і лоскотали очі ¹.*
2. *Пацян ліг, витягнувши задні лапи і поклавши голову на передні ².*
3. *Він підняв із землі старий велосипед, закинув праву ногу через сідло, обшите заячою шапкою, наліг на педалі ¹.*
4. *Там, у воді, впираючись, чинило спротив щось дебеле і норовисте, спокушене наживкою із солодкавим запахом анісу ².*
5. *Доц батяжив поверхню озера, сіру холодну поверхню, вкриту баранцями хвиль ¹.*
6. *Йому треба щодня після борщу поспати, прокинувшись, прочитати кілька статей Конституції, зробити профілактику “Таврії”, і під вечір приїхати на роботу ².*
7. *Білий очіпок снігу сидів на старій заячій шапці з опущеними навушниками, зав'язаними під підборіддям ¹.*
8. *І того ж дня, по обіді, покликали туди ².*
9. *І що, можна порівняти двокімнатну елітну квартиру з примітивними дисидентськими вправами Романа Васюри, придатними хіба що для приватного щоденника? ¹*
10. *Вона, першокурсниця із задрипаного села під Кам'янцем-Подільським, втелючилась у нього відразу ².*

Завдання:

1. Відшукайте відокремлений компонент, підкресліть його (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини). Аргументуйте необхідність відокремлення (письмово).
2. Встановіть морфологічне вираження відокремленого компонента.
3. З'ясуйте різновид відокремленого компонента: напівпредикативний чи уточнювальний, одиничний чи поширений.
4. Користуючись правописом, поясніть пунктуацію у реченнях з індексом ¹ (письмово).
5. Зробіть синтаксичний аналіз речень з індексом ²

ВАРІАНТ 5

Тема. Просте речення з відокремленими компонентами.

Навчальна мета: навчитися виявляти відокремлені компоненти в формально-граматичній структурі простого речення, диференціювати напівпредикативні /уточнювальні, одиничні/ поширені, обов'язкові /факультативні відокремлені компоненти, аргументувати необхідність обов'язкового відокремлення означення, прикладки, додатка, обставини, встановлювати морфологічне вираження відокремлених компонентів; опанувати системою пунктограм у простому реченні з відокремленими компонентами; удосконалити вміння синтаксичного аналізу речення з відокремленим компонентом.

Навчальний матеріал: реченнєві конструкції з творів Володимира Яворівського (збірка повістей та новел “День переможених”).

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: відокремлення, відокремлений напівпредикативний компонент, відокремлений уточнювальний компонент, відокремлений одиничний компонент, відокремлений поширений компонент.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

1. *Ледве пересилуючи біль, звівся на лікті, випростав ноги під ковдрою і важко зітхнув* ².
2. *Ще першого разу Лаврін викопав задарма місцевому поліціянтові глибокий і просторий, як бомбосховище, льох* ¹.
3. *...чорно-біла пляма летіла асфальтовою трасою, розсікаючи, ділячи простір на небо і землю* ².
4. *Митько-електрик, мій сусід і ровесник, привіз собі жінку після армії* ².
5. *Ні, тра брати Магдочку і залишатися тутка, з ляхами* ².
6. *Магда загнала моторолер під навіс, накритий прозорою покрівлею* ¹.
7. *...і дощ ущух, шамраючи десь далеко над головою* ².
8. *Він навіть задрвмав на якусь мить, випроставившись на гарячій лежанці* ¹.

9. Костик захоплено дивився на неї, танув, як віск свічки, запаленої з обох боків.
10. Софію взяв на роботу власник автозаправної станції на винницькій трасі, за шість кілометрів від Теклівки ¹.

Завдання:

1. Відшукайте відокремлений компонент, підкресліть його (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини). Аргументуйте необхідність відокремлення (письмово).
2. Встановіть морфологічне вираження відокремленого компонента.
3. З'ясуйте різновид відокремленого компонента: напівпредикативний чи уточнювальний, одиничний чи поширений.
4. Користуючись правописом, поясніть пунктуацію у реченнях з індексом ¹ (письмово).
5. Зробіть синтаксичний аналіз речень з індексом ²

ЛАБОРАТОРНА РОБОТА №3 ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ З ФОРМАЛЬНО НЕЗВ'ЯЗАНИМ КОМПОНЕНТОМ

ВАРІАНТ 1

Тема. Просте речення з формально незв'язаним компонентом.

Навчальна мета: навчитися виявляти в простому реченні формально незв'язаний компонент (вставний, вставлений, звертальний компоненти, вигук, еквівалент речення); встановлювати структуру та семантику таких одиниць; опанувати системою пунктограм у простому реченні з формально незв'язаним компонентом.

Навчальний матеріал: реченнєві конструкції з творів Наталії Хаткіної (збірка новел “Справжня жінка”).

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: ускладнене просте речення, формально незв'язаний компонент вставний компонент, вставлений компонент, звертальний компонент, вигук, еквівалент речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

1. *От, думаю, вона – жінка* ¹.
2. *Правильно! Я сама винна у всіх своїх нещастях!* ²
3. *Наталя (це я) сиділа проміж двох зануд* ¹.
4. *Марина (кустодіївська Мадонна) від простацької компанії відкололася* ².
5. *Пусте! Саме тут мешкає справжнє мистецтво* ¹.
6. *Тю! На ринку теж є павільйон* ².
7. *Та й не заслуговує він на те! Паскудник!* ¹
8. *Мамо! Він і англійський знає! Мрія!* ²
9. *Він, напевне, зовсім не був героєм* ¹.
10. *От, говорять, академік Ландау теж був болісно сором'язливим* ².

Завдання:

1. Відшукайте і выпишіть усі наявні в запропонованих реченнях синтаксично незв'язані компоненти (вставність, вставленість, звертальність, вигуки, частки, еквіваленти речень).
2. Виявіть формальні особливості (структурний тип, морфологічне вираження) віднайдених синтаксично незв'язаних компонентів.
3. Схарактеризуйте семантику віднайдених синтаксично незв'язаних компонентів.
4. Користуючись правописом, поясніть пунктуацію у реченнях з індексом ¹ (письмово).
5. Зробіть синтаксичний аналіз речень з індексом ².

ВАРІАНТ 2

Тема. Просте речення з формально незв'язаним компонентом.

Навчальна мета: навчитися виявляти в простому реченні формально незв'язаний компонент (вставний, вставлений, звертальний компоненти, вигук, еквівалент речення); встановлювати структуру та семантику таких одиниць; опанувати системою пунктограм у простому реченні з формально незв'язаним компонентом.

Навчальний матеріал: реченнєві конструкції з творів Наталії Хаткіної (збірка новел "Справжня жінка").

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: ускладнене просте речення, формально незв'язаний компонент вставний компонент, вставлений компонент, звертальний компонент, вигук, еквівалент речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

1. *Тільки, будь ласка, будьте відверті* ².
2. *Ще б пак, старосвітські поміщики!* ¹
3. *Ганнусю! У вас знову пригоріли голубці* ².
4. *Та досить тобі, європеєць* ¹.
5. *Чайні ложечки, уявіть лише, залишаються на своїх місцях* ².
6. *Ще чого! Я ж вдома у себе!* ¹
7. *Гадаєш, твій дорогий пригорне тебе до грудей, погладить по голові?* ²
8. *Це ти, подруго, мексиканських серіалів надивилася* ¹.
9. *Звичайно, чоловік повинен тебе приголубити, втішити* ².
10. *Один із них справедливо (а де б я ще знайшла?) дістався мені в чоловіки* ¹.

Завдання:

1. Відшукайте і выпишіть усі наявні в запропонованих реченнях синтаксично незв'язані компоненти (вставність, вставленість, звертальність, вигуки, частки, еквіваленти речень).

2. Виявіть формальні особливості (структурний тип, морфологічне вираження) віднайдених синтаксично незв'язаних компонентів.

3. Схарактеризуйте семантику віднайдених синтаксично незв'язаних компонентів.

4. Користуючись правописом, поясніть пунктуацію у реченнях з індексом ¹ (письмово).
5. Зробіть синтаксичний аналіз речень з індексом ².

ВАРІАНТ 3

Тема. Просте речення з формально незв'язаним компонентом.

Навчальна мета: навчитися виявляти в простому реченні формально незв'язаний компонент (вставний, вставлений, звертальний компоненти, вигук, еквівалент речення); встановлювати структуру та семантику таких одиниць; опанувати системою пунктограм у простому реченні з формально незв'язаним компонентом.

Навчальний матеріал: реченнєві конструкції з творів Наталії Хаткіної (збірка новел “Справжня жінка”).

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: ускладнене просте речення, формально незв'язаний компонент вставний компонент, вставлений компонент, звертальний компонент, вигук, еквівалент речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

1. *Ображена душа, однак, вимагала негайних дій* ¹.
2. *Багато років по тому у популярній книзі про боротьбу з нещасливим коханням (на матеріалі дисертації) він порекомендує для зняття “шоку скасування” (тобто коли наречений квакнув) не транквілізатори і не випивку (хіба що трошки), а смачну і різноманітну їжу* ².
3. *Усе ж таки матеріальне в мені переважає над естетичним і емоційним* ¹.
4. *Широко відкриті очі (як це, напевне, естетично) спрямовані вдалину, але нічого не бачать* ².
5. – *Не інакше Петро (чоловік) притягнув, кинув отут і втік* ¹.
6. *Які тільки сюжети не розгорталися перед очима режисера* ².
7. *Справді, уже років сім треба було і стелю побілити, і шпалери переклеїти* ².
8. *Виплутуйся, дорогенька, як знаєш* ¹.
9. *І тільки остання нетяма могла її виполоти* ².
10. *Ах, валентинки!* ¹

Завдання:

1. Відшукайте і выпишіть усі наявні в запропонованих реченнях синтаксично незв'язані компоненти (вставність, вставленість, звертальність, вигуки, частки, еквіваленти речень).

2. Виявіть формальні особливості (структурний тип, морфологічне вираження) віднайдених синтаксично незв'язаних компонентів.

3. Схарактеризуйте семантику віднайдених синтаксично незв'язаних компонентів.

4. Користуючись правописом, поясніть пунктуацію у реченнях з індексом ¹ (письмово).
5. Зробіть синтаксичний аналіз речень з індексом ².

ВАРІАНТ 4

Тема. Просте речення з формально незв'язаним компонентом.

Навчальна мета: навчитися виявляти в простому реченні формально незв'язаний компонент (вставний, вставлений, звертальний компоненти, вигук, еквівалент речення); встановлювати структуру та семантику таких одиниць; опанувати системою пунктограм у простому реченні з формально незв'язаним компонентом.

Навчальний матеріал: реченнєві конструкції з творів Наталії Хаткіної (збірка новел “Справжня жінка”).

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: ускладнене просте речення, формально незв'язаний компонент вставний компонент, вставлений компонент, звертальний компонент, вигук, еквівалент речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

1. *Пес Тимко, щоправда, леститься*².
2. *Я для нього – тільки вуха для гіллястої журавлини (вона ж локишина) його похвальби*¹.
3. *Ну, розповідай, друже, що в тебе трапилось?*²
4. *Він (як молодий фахівець – перспективний співробітник молодіжної газети) одержує двокімнатну квартиру*¹.
5. *У Марини усе є – і чоловік, і діти, (як і в мене – дві дочки), і батьки*².
6. *Ну і навіщо, справді, в такий час дзвонити?*¹
7. *От, нарешті, і рідні, оббиті облізлим дермантином двері*².
8. *– Може, справжня жінка і повинна бути бездуховною, га?*¹
9. *– Краса потребує пристойної оправу, любий!*²
10. *Замінила (випадок допоміг) бас гітариста в одній не дуже популярній групі*¹.

Завдання:

1. Відшукайте і выпишіть усі наявні в запропонованих реченнях синтаксично незв'язані компоненти (вставність, вставленість, звертальність, вигуки, частки, еквіваленти речень).

2. Виявіть формальні особливості (структурний тип, морфологічне вираження) віднайдених синтаксично незв'язаних компонентів.

3. Схарактеризуйте семантику віднайдених синтаксично незв'язаних компонентів.

4. Користуючись правописом, поясніть пунктуацію у реченнях з індексом¹ (письмово).

5. Зробіть синтаксичний аналіз речень з індексом².

ВАРІАНТ 5

Тема. Просте речення з формально незв'язаним компонентом.

Навчальна мета: навчитися виявляти в простому реченні формально незв'язаний компонент (вставний, вставлений, звертальний компоненти, вигук, еквівалент речення); встановлювати структуру та семантику таких одиниць; опанувати системою пунктограм у простому реченні з формально незв'язаним компонентом.

Навчальний матеріал: реченнєві конструкції з творів Наталії Хаткіної (збірка новел “Справжня жінка”).

Методи: аналіз, спостереження над мовою, описовий метод.

Ключові слова: ускладнене просте речення, формально незв'язаний компонент вставний компонент, вставлений компонент, звертальний компонент, вигук, еквівалент речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Навчальний матеріал:

1. *Отут-то й стало йому не вистачати щирості й сердечності*¹.
2. *Ой, які манжети у вас – мереживні!*²
3. *Думаю, ненька його не розгледіла*¹.
4. *Гучний дід (відставний вояк) уявлявся їй то бравим солдатом Швейком, то Вінні-Пухом...*²
5. *Тільки, мені здається, він зовсім не вмів читати*¹.
6. *Ніж працює сам собою (цибулі для плову потрібно багато)*².
7. *Ах, тітко Асю, тітко Асю! Ти б краще на небо подивилася!*¹
8. *І, на щастя, доля підкинула їй споріднену працю – переклади*².
9. *Кинути мене з незакінченою курсовою, чотирма нареченими (усі боксери!), з немитим посудом у раковині і з цими трьома каракатицями собачого роду?*¹
10. *Ах, Наталю! Мене це все так вразило!*²

Завдання:

1. Відшукайте і выпишіть усі наявні в запропонованих реченнях синтаксично незв'язані компоненти (вставність, вставленість, звертальність, вигуки, частки, еквіваленти речень).

2. Виявіть формальні особливості (структурний тип, морфологічне вираження) віднайдених синтаксично незв'язаних компонентів.

3. Схарактеризуйте семантику віднайдених синтаксично незв'язаних компонентів.

4. Користуючись правописом, поясніть пунктуацію у реченнях з індексом¹ (письмово).

5. Зробіть синтаксичний аналіз речень з індексом².

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

1. Дослідити засоби вираження однорідності головних компонентів у новелі Григорія Косинки “Троєкутний бій”.
2. Дослідити засоби вираження однорідності головних компонентів у новелі Григорія Косинки “На золотих богів”.
3. Дослідити засоби вираження однорідності головних компонентів у новелі Григорія Косинки “В хаті Штурми”.
4. Дослідити засоби вираження однорідності головних компонентів у новелі Григорія Косинки “Десять”.
5. Дослідити засоби вираження однорідності головних компонентів у новелі Григорія Косинки “Товариш Гавриш”.
6. Виявити морфологічні та семантичні особливості експлікації узагальнювальних слів при однорідних компонентах у романі Миколи Хвильового “Вальдшнепи” .
7. Виявити морфологічні та семантичні особливості експлікації узагальнювальних слів при однорідних компонентах у творі Миколи Хвильового “Повість про санаторійну зону”.
8. Виявити морфологічні та семантичні особливості експлікації узагальнювальних слів при однорідних компонентах у повісті Миколи Хвильового “Іван Іванович”.
9. Виявити морфологічні та семантичні особливості експлікації узагальнювальних слів при однорідних компонентах у повісті Валер’яна Підмогильного “Остап Шаптала”.
10. Виявити морфологічні та семантичні особливості експлікації узагальнювальних слів при однорідних компонентах у романі Валер’яна Підмогильного “Місто”.
11. Встановити фомально-граматичні параметри однорідних присудків в оповіданні Валер’яна Підмогильного “Собака”.
12. Встановити фомально-граматичні параметри однорідних присудків в оповіданні Валер’яна Підмогильного “В епідемічному байраці”.
13. Встановити фомально-граматичні параметри однорідних присудків в оповіданні Валер’яна Підмогильного “Проблема хліба”.
14. Встановити фомально-граматичні параметри однорідних присудків у новелі Валер’яна Підмогильного “Історія пані Ївги”.
15. Встановити фомально-граматичні параметри однорідних присудків у новелі Валер’яна Підмогильного “Військовий літун”.
16. Встановити фомально-граматичні параметри однорідних підметів у новелі Валер’яна Підмогильного “Сонце сходить”.
17. Встановити фомально-граматичні параметри однорідних підметів в оповіданні Валер’яна Підмогильного “Іван Босий”.
18. Встановити фомально-граматичні параметри однорідних підметів у новелі Миколи Хвильового “Солонський Яр”.
19. Встановити фомально-граматичні параметри однорідних підметів у новелі Миколи Хвильового “Легенда”.
20. Встановити фомально-граматичні параметри однорідних підметів у новелі Миколи Хвильового “Кіт у чоботях”.
21. Встановити фомально-граматичні параметри однорідних означень у новелі Миколи Хвильового “Синій листопад”.

22. Встановити фомально-граматичні параметри однорідних означень у новелі Миколи Хвильового “Арабески”.
23. Встановити фомально-граматичні параметри однорідних означень у новелі Миколи Хвильового “Сентиментальна історія”.
24. Встановити фомально-граматичні параметри однорідних означень у новелі Миколи Хвильового “Дорога й ластівка”.
25. Встановити фомально-граматичні параметри однорідних означень у новелі Миколи Хвильового “Я (Романтика)”.
26. Встановити фомально-граматичні параметри однорідних додатків (на матеріалі кіноповіді Олександра Довженка “Зачарована Десна”).
27. Встановити фомально-граматичні параметри однорідних додатків (на матеріалі кіноповіді Олександра Довженка “Україна в огні”).
28. Встановити фомально-граматичні параметри однорідних додатків (на матеріалі збірки поезій Андрія Малишка “Прозорість”).
29. Встановити фомально-граматичні параметри однорідних додатків (на матеріалі збірки поезій Андрія Малишка “Дорога під яворами”).
30. Встановити фомально-граматичні параметри однорідних додатків (на матеріалі збірки поезій Андрія Малишка “Синій літопис”).
31. Виявити семантичну типологію однорідних обставин (на матеріалі збірки поезій Андрія Малишка “Серпень душі моєї”).
32. Виявити семантичну типологію однорідних обставин у романі Ліни Костенко “Берестечко”.
33. Виявити семантичну типологію однорідних обставин (на матеріалі збірки поезій Ліни Костенко “Над берегами вічної ріки”).
34. Виявити семантичну типологію однорідних обставин (на матеріалі збірки поезій Ліни Костенко “Неповторність”).
35. Виявити семантичну типологію однорідних обставин (на матеріалі збірки поезій Ліни Костенко “Сад нетанучих скульптур”).
36. Простежити морфологічну природу відокремлених означень (на матеріалі збірки поезій Івана Драча “Соняшник”).
37. Простежити морфологічну природу відокремлених означень (на матеріалі збірки поезій Івана Драча “Поезії”).
38. Простежити морфологічну природу відокремлених означень (на матеріалі збірки поезій Івана Драча “До джерел”).
39. Простежити морфологічну природу відокремлених означень (на матеріалі збірки поезій Івана Драча “Корінь і крона”).
40. Простежити морфологічну природу відокремлених означень (на матеріалі збірки поезій Івана Драча “Київське небо”).
41. Простежити морфологічну природу відокремлених обставин у поемі Івана Драча “Ніж у сонці”.
42. Простежити морфологічну природу відокремлених обставин у поемі Івана Драча “Спрага”.
43. Простежити морфологічну природу відокремлених обставин (на матеріалі збірки поезій Івана Драча “Сонячний фенікс”).

44. Простежити морфологічну природу відокремлених обставин в поемі-мозаїці Івіана Драча “Чорнобильська мадонна”.
45. Простежити морфологічну природу відокремлених обставин (на матеріалі збірки поезій Василя Симоненка “Земне тяжіння”).
46. Виявити синтаксичні функції відокремлених уточнювальних компонентів речення (на матеріалі збірки поезій Василя Симоненка “Тиша і грім”).
47. Виявити синтаксичні функції відокремлених уточнювальних компонентів речення (на матеріалі збірки Григора Тютюнника “Зав’язь”).
48. Виявити синтаксичні функції відокремлених уточнювальних компонентів речення (на матеріалі збірки оповідань і повістей Григора Тютюнника “Деревій”).
49. Виявити синтаксичні функції відокремлених уточнювальних компонентів речення (на матеріалі збірки оповідань і повістей Григора Тютюнника “Батьківські пороги”).
50. Виявити синтаксичні функції відокремлених уточнювальних компонентів речення (на матеріалі збірки оповідань і повістей Григора Тютюнника “Крайнебо”).
51. Проаналізувати структурні параметри вставних компонентів (на матеріалі збірки оповідань і повістей Григора Тютюнника “Коріння”).
52. Проаналізувати структурні параметри вставних компонентів (на матеріалі збірки оповідань і повістей Григора Тютюнника “Климко”).
53. Проаналізувати структурні параметри вставних компонентів (на матеріалі збірки оповідань і повістей Григора Тютюнника “Вогник далеко у степу”).
54. Проаналізувати структурні параметри вставних компонентів у повісті Василя Земляка “Гнівний стратіон”.
55. Проаналізувати структурні параметри вставних компонентів у повісті Василя Земляка “Підполковник Шиманський”.
56. Проаналізувати семантичні параметри вставних компонентів у романі Василя Земляка “Лебедина згря”.
57. Проаналізувати семантичні параметри вставних компонентів у романі Василя Земляка “Зелені млини”.
58. Проаналізувати семантичні параметри вставних компонентів у поемі Володимира Сосюри “Червона зима”.
59. Проаналізувати семантичні параметри вставних компонентів (на матеріалі повісті Уласа Самчука “Волинь”).
60. Проаналізувати семантичні параметри вставних компонентів у п’єсі Михайла Стельмаха “Дума про любов”.
61. Вивчити морфологічну природу вставних слів (на матеріалі комедії Михайла Стельмаха “Кум королю”).
62. Вивчити морфологічну природу вставних слів (на матеріалі комедії Михайла Стельмаха “Золота метелиця”).
63. Вивчити морфологічну природу вставних слів у повісті Ірини Вільде “Метелики на шпильках”.
64. Вивчити морфологічну природу вставних слів у повісті Ірини Вільде “Б’є восьма”.
65. Вивчити морфологічну природу вставних слів у романі Ірини Вільде “Повнолітні діти”.
66. Проаналізувати структурні параметри вставлених компонентів у романі-епопеї Ірини Вільде “Сестри Річинські”.

67. Проаналізувати структурні параметри вставлених компонентів у романі Павла Загребельного “Спека”.
68. Проаналізувати структурні параметри вставлених компонентів у романі Павла Загребельного “День для прийдешнього”.
69. Проаналізувати структурні параметри вставлених компонентів у романі Павла Загребельного “Левине серце”.
70. Проаналізувати структурні параметри вставлених компонентів у романі Юрія Мушкетика “Гайдамаки”.
71. Проаналізувати семантичні параметри вставлених компонентів у романі Юрія Мушкетика “Серце і камінь”.
72. Проаналізувати семантичні параметри вставлених компонентів у романі Юрія Мушкетика “Крапля крові”.
73. Проаналізувати семантичні параметри вставлених компонентів у романі Романа Іваничука “Мальви”.
74. Проаналізувати семантичні параметри вставлених компонентів у романі Романа Іваничука “Черлене вино”.
75. Проаналізувати семантичні параметри вставлених компонентів у романі Романа Іваничука “Манускрипт з вулиці Руської”.
76. Виявити функціональний діапазон звертальних компонентів у романі Романа Іваничука “Вода з каменю”.
77. Виявити функціональний діапазон звертальних компонентів у романі Романа Іваничука “Червертий вимір”.
78. Виявити функціональний діапазон звертальних компонентів у повісті Леоніда Смілянського “Золоті ворота”.
79. Виявити функціональний діапазон звертальних компонентів у повісті Леоніда Смілянського “Дума про Кравчиху”.
80. Виявити функціональний діапазон звертальних компонентів у повісті Леоніда Смілянського “Софія”.
81. Дослідити структурні особливості звертальних компонентів у романі Леоніда Смілянського “Євшан-зілля”.
82. Дослідити структурні особливості звертальних компонентів у повісті Леоніда Смілянського “Сашко”.
83. Дослідити структурні особливості звертальних компонентів у повісті Олексія Кундзіча “Моцарт і Ботокуди”.
84. Дослідити структурні особливості звертальних компонентів у повісті Олексія Кундзіча “Родичі”.
85. Дослідити структурні особливості звертальних компонентів у повісті Олексія Кундзіча “Верховинець”.
86. Дослідити структурні особливості звертальних компонентів у романі Олексія Кундзіча “На світі точиться великий спір”.
87. Дослідити структурні особливості звертальних компонентів у романі Івана Багряного “Сад Гетсиманський”.
88. Дослідити структурні особливості звертальних компонентів у повісті Івана Багряного “Маруся Богуславка”.

89. Дослідити структурні особливості звертальних компонентів у повісті-вертепі Івана Багряного “Морітурі”.
90. Дослідити структурні особливості звертальних компонентів у повісті Івана Багряного “Розгром”.
91. Дослідіть семантичний спектр еквівалентів речень, що ускладнюють структуру простих речень у романі Докії Гуменної “У запашних полях”.
92. Дослідіть семантичний спектр еквівалентів речень, що ускладнюють структуру простих речень у романі Докії Гуменної “Брами майбутнього”.
93. Дослідіть семантичний спектр еквівалентів речень, що ускладнюють структуру простих речень у романі Докії Гуменної “Розп’яте село”.
94. Дослідіть семантичний спектр еквівалентів речень, що ускладнюють структуру простих речень у романі Докії Гуменної “Ніч”.
95. Дослідіть семантичний спектр еквівалентів речень, що ускладнюють структуру простих речень у романі Докії Гуменної “Хрещатий Яр”.
96. Дослідіть семантичний спектр еквівалентів речень, що ускладнюють структуру простих речень у романі Докії Гуменної “Золотий плуг”.
97. Дослідіть семантичний спектр еквівалентів речень, що ускладнюють структуру простих речень у романі Докії Гуменної “Епізод із життя Європи Критської”.
98. Дослідіть семантичний спектр еквівалентів речень, що ускладнюють структуру простих речень у повісті-казці Докії Гуменної “Велике Цабе”.
99. Дослідіть семантичний спектр еквівалентів речень, що ускладнюють структуру простих речень у повісті-казці Докії Гуменної “Благослови, Мати”.
100. Дослідіть семантичний спектр еквівалентів речень, що ускладнюють структуру простих речень у повісті-казці Докії Гуменної “Родинний альбом”.

МОНІТОРИНГОВА ЧАСТИНА

ПОТОЧНИЙ КОНТРОЛЬ

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ КОМПОНЕНТАМИ

ВАРІАНТ 1

1. Відшукайте речення з однорідними присудками:

а) *Славте сонце, купайтеся в його промінні* (Ю. Яновський);

б) *І зривалася часом хуга, як контрака зими, мела, хурделила, завивала, казилася* (Ю. Яновський);

в) *Поп'ялися трави, побралося листя на деревах і раптом гукнув перший грім* (Ю. Яновський).

2. Випишіть узагальнювальне слово, встановіть його морфологічну природу та синтаксичну функцію:

Валом пішли понад хмарами птахи з півдня – гуси, лебеді, лелеки, жайворонки (М. Стельмах).

3. Відшукайте ряд однорідних компонентів, визначте засоби вираження однорідності:

Багрець вечірньої зорі палав, мигтів, палахкотів (М. Бажан).

4. У якому реченні відсутні однорідні компоненти?

а) *За яром, за полем, за лісом жахтить і клекоче розпалене серце землі* (Л. Дмитерко);

б) *Блакитна імла далини повила далекі села, гори, садки* (М. Коцюбинський);

в) *Поволі, поволі сива мряка почала залягати довкола* (М. Коцюбинський).

5. У запропонованому реченні встановіть лінгвістичний статус однорідних компонентів.

Зазначте спосіб їх поєднання:

Тихо, затишно, тепло (О. Бойченко).

6. Випишіть усі наявні в реченні ряди однорідних компонентів. Які семантико-синтаксичні відношення між конститuentами кожного з рядів?

Не тільки поет, прозаїк, драматург, але й фізик чи математик доконче повинен мати до своїх послуг багатий, гнучкий, точний і виразний мовний апарат (М. Рильський).

7. Розширте структуру запропонованого речення, ввівши до його складу ряд однорідних компонентів II ступеня:

Три дні змагалося сонце з туманом і хмарами (О. Донченко).

8. Відшукайте речення з однорідними означеннями, аргументуйте однорідність останніх:

а) *Цвіркає шумке тепле молоко в дійниці* (А. Камінчук);

б) *Ми сиділи в садку чудовим літнім вечором* (О. Пчілка);

в) *Стріли гострі, їдкі та кусливі, як ті змії* (Б. Лепкий).

9. У якому реченні між однорідними компонентами наявні розділові семантико-синтаксичні відношення?

а) *Над рікою легше було прогудуватися чи рибою, чи звіриною* (М. Грушевський);

б) *...тут сходилися великі дві ріки: Дніпро й Десна* (М. Грушевський);

в) *Там не було ані сіл, ані міст* ("Гомін віків").

10. У реченні *Зате є рівнина і простір до самого горизонту* ("По рідній країні") компоненти *рівнина, простір* формують:

а) сурядний ряд;

б) ряд однорідних компонентів.

ВАРІАНТ 2

1. Відшукайте речення з однорідними присудками:

а) *Гора тепер закучерявилась, убралася в зелені шати, пташок до себе прийняла, озвалася до моря веселим щebetом* (В. Кучер);

б) *Свіжа рілля, золоті стерні висріблилися тонким павутинням* (П. Оровецький);

в) *От підіть напровесні до яружанських трьох ставків... і побачите сонячно розтрушений на снігу ліщиновий цвіт* (М. Стельмах).

2. Випишіть узагальнювальне слово, встановіть його морфологічну природу та синтаксичну функцію:

Мерехтіли міриади зірок: імлистий серпанок Чумацького шляху, Великий Віз, сузір'я Близнюків, Полярн зірку (М. Брехт).

3. Відшукайте ряд однорідних компонентів, визначте засоби вираження однорідності:
Погасне степ, побуріє, злиняє (М. Стельмах).

4. У якому реченні відсутні однорідні компоненти?

а) *...з кожним спалахом навкруги ставало видніше й видніше* (Л. Первомайський);

б) *Зранку захмарило і довго сіяло на землю холодну, дрібну мжу* (Григорій Тютюнник);

в) *Мотря встала, засвітила світло, розпалила в челюстях тріски й сіла коло печі прясти* (І. Нечуй-Левицький).

5. У запропонованому реченні встановіть лінгвістичний статус однорідних компонентів. Зазначте спосіб їх поєднання:

Тепер же ні косарів, ні в'язальниць (І. Цюпа).

6. Випишіть усі наявні в реченні ряди однорідних компонентів. Які семантико-синтаксичні відношення між конститuentами кожного з рядів?

Не одна мати, не одна вдова в цей великий день заламувала руки й підбитою птицею підіймалася із землянки прямо в круговерть радісних вигуків, гомону, пісень, надійних

розмов і сміху і застигала, наче камінь, вдивлялась в присмерклі дороги...
(М. Стельмах).

7. Розширте структуру запропонованого речення, ввівши до його складу ряд однорідних компонентів II ступеня:

Усі діяння наші, думи й сподівання закріплюються в слові (І. Вихованець).

8. Відшукайте речення з однорідними означеннями, аргументуйте однорідність останніх:

а) *Тяжко було дивитись на спустошене, витолочене, покручене вітром і негодою привілля* (М. Стельмах);

б) *За Россю на Поділлі, на рівнині неначе спав густий дубовий ліс* (І. Нечуй-Левицький);

в) *У багатьох чудових українських народних піснях оспівано зеленого патріарха лісів* (С. Івченко).

9. У якому реченні між однорідними компонентами наявні розділові семантико-синтаксичні відношення?

а) *За зброю бралися усі: і малі, і старі* (Б. Лепкий);

б) *...та воно [сонечко] вже не таке гаряче, як влітку, а ніжно-ласкаве, лагідне* (А. Волкова);

в) *У кожній вишиванці звучить мелодія: то урочиста, святкова, то весняна, лірична, то задумлива, сумна* (В. Олефіренко).

10. У реченні *Голова його повна думок і мрій* ("По рідній країні") компоненти *думок, мрій* формують:

а) сурядний ряд;

б) ряд однорідних компонентів.

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ КОМПОНЕНТАМИ

ВАРІАНТ I

1. Відшукайте речення з відокремленим компонентом:

а) *Опісля зливи легенько парували калюжі, добре йшлося й вільно дихалося* (А. Камінчук);

б) *Крапотіла роса, вдаряючись об зелений листок* (А. Камінчук);

в) *Було тихо й гарно* (А. Камінчук).

2. У якому реченні спостерігається обов'язкове відокремлення?

а) *Тиша пливе, як дума* (В. Бабляк);

б) *Хочеться стати – навколішки – і творити мелодію пісні* (В. Бабляк);

в) *З кожною хвилиною небесні барви бліднуть, міняються* (В. Бабляк).

3. У якому реченні наявний одиничний відокремлений компонент?

а) *Люд штовхався, прицінюючись, торгуючи, спродуючись* (Ф. Бурлака);

- б) *Як гарно ложку ніс до рота, підтримуючи знизу скоринкою хліба* (О. Довженко);
- в) *За проваллям починається болото, поросле очеретами* (Остап Вишня).

4. Відшукайте речення з відокремленим напівпредикативним компонентом:

- а) *Цікавий пам'ятник є і в нас, в Україні* (“Дванадцять місяців”);
- б) *Ростислав, син чернігівського князя Михайла Всеволодовича, захопив 1241 року галицький престол* (І. Саган);
- в) *Дуже поволі, неквапливо листки, кружляючи й шарудячи, опадають донизу* (Є. Гуцало).

5. Утворіть просте речення, ускладнене факультативно відокремленим компонентом:

6. У якому реченні наявний відокремлений додаток?

- а) *І сьогодні, майже через тисячу років, собор виклакає захоплення й зачудування майстерністю стародавніх зодчих* (Л. Дрофань);
- б) *Крім фресок, на стінах собору багато чудових мохаїчних зображень* (Л. Дрофань);
- в) *Потім діти оббігали рідних і близьких сусідів з колядками* (В. Скуратівський).

7. Як аргументується відокремлення означення *спокійна, міцносонна, здорова* в реченні *Ніч – спокійна, міцносонна, здорова – розвіяла черству буденність* (Д. Прилюк)?

- а) ряд однорідних непоширених означень, які перебувають у контактній постпозиції щодо іменника або займенника;
- б) означення, що стосується особового займенника;
- в) постопозитивне означення, що стосується іменника перед яким уже є означення.

8. Відшукайте речення з напівпредикативною відокремленою обставиною:

- а) *У відкритому степу, на передовій лінії, знаходився козацький сторожовий пост* (“Легенди та перекази паро Савур-могили”);
- б) *Набуянивши, вулкан іноді засинає на сотні років* (В. Уткін);
- в) *...а там над шляхом понеслася-полилася, наче срібний дзвіночок, жайворонкова пісня* (Панас Мирний).

9. Яким лінгвальним компонентом ускладнена структура речення *Відбиваючи високе небо, синіми видаються в лісі весняні калюжі* (І. Соколов-Микитов)?

- а) відокремленою напівпредикативною обставиною;
- б) відокремленою уточнювальною обставиною;
- в) дієприслівниковим зворотом.

10. Відшукайте речення з відокремленою уточнювальною обставиною часу:

- а) *Ввечері, після відправи в церкві, люди запалювали свічечки і намагалися принести живий вогник додому* (В. Скуратівський);
- б) *Там, високо на скелі, стояв той недосяжний дивний замок* (О. Пахльовська);
- в) *Класична толока за змістом була куди багатша, органічно поєднуючи трудовий процес із розважливістю* (А. Пономарьов);

ВАРІАНТ II

1. Відшукайте речення з відокремленим компонентом:

- а) *Вона [земля] раділа весні, ранкові, роботі* (О. Іваненко);
- б) *Вони, щасливі, дивилися на поле* (О. Іваненко);
- в) *То маленький жайворонок літав у небі, падав стрімголов на землю, ніби цілував її і знову підносився у височінь* (О. Іваненко).

2. У якому реченні спостерігається обов'язкове відокремлення?

- а) *від хати до хати летять новорічні щедрівки, котяться над засніженим селом співучими лунами* (І. Цюпа);
- б) *Обнявшись з кучерявим димом, здіймалася вона [новорічна народна пісня в небо]* (І. Цюпа);
- в) *Далеко – носила його залізна завірюха від рідного села* (І. Цюпа).

3. У якому реченні наявний одиничний відокремлений компонент?

- а) *Наготувавши сніданок, ненька невдовзі розбудила мене* (В. Скуратівський);
- б) *Погляд мій поступово переходив на розкішні клумби хри зантем, улюблених квітів японців* (В. Брюховецький);
- в) *...вона, земля, наш спільний дім* (В. Брюховецький).

4. Відшукайте речення з відокремленим напівпредикативним компонентом:

- а) *Де лише не носило нас, пасинків гаїв та полів..?* (М. Олійник);
- б) *Починалися вони [купальські вечори] для нас, дітвори, десь ще ополудні* (М. Олійник);
- в) *Більшість із них [фресок], величних, монументально-казкових, присвячена релігійній тематиці* (Л. Дрофань).

5. Утворіть просте речення, ускладнене факультативно відокремленим компонентом:

6. У якому реченні наявний відокремлений додаток?

- а) *Він [хліб] дарує нам радість, статок, щастя, силу, пісню* (В. Скуратівський);
- б) *...Святогірська церква виглядає менш грандіозно, ніж Харківський та Ізюмський собори* (В. Олефіренко);
- в) *І місто втратило тишу, на цілий день до пізнього вечора впряглося в безладний гомін, гуркіт, передзвін* (І. Цюпа).

7. Як аргументується відокремлення означення *вільний від школи, уроків, повчань* в реченні *І ось ти, вільний від школи, уроків, повчань, ураз піднявся над своїм дитинством і ладний обняти увесь світ* (Д. Прилюк)?

- а) ряд однорідних непоширених означень, які перебувають у контактній постпозиції щодо іменника або займенника;
- б) означення, що стосується особового займенника;

в) постопозитивне означення, що стосується іменника перед яким уже є означення.

8. Відшукайте речення з напівпредикативною відокремленою обставиною:

а) *Минулої осені, мандруючи околицями рідного села, я натрапив на один випадком уцілілий дуб* (В. Скуратівський);

б) *Дебелий стовбур, наче кольчуга, шерхлявів репаною корою* (В. Скуратівський);

в) *З неба, як розтоплене золоте, лється на землю блискучий світ сонця* (Панас Мирний).

9. Яким лінгвальним компонентом ускладнена структура речення *Лопотіли краплі дощу, стріляючи по листках, розсіваючись на водяну потеруху* (Є. Гуцало)?

а) відокремленою напівпредикативною обставиною;

б) відокремленою уточнювальною обставиною;

в) дієприслівниковим зворотом.

10. Відшукайте речення з відокремленою уточнювальною обставиною місця:

а) *Жовтогарячий місяць-пастух, усміхнувшись на крайнебі, освіжив безмежний овид* (В. Скуратівський);

б) *Неперевершений знавець фивого слова, він створив класичні праці з питань української і російської мов, слов'янських діалектів, загального мовознавства, теорії літератури* (А. Онищенко);

в) *Тут, за хатою на осонні, росли вишні вздовж дерев'яної загорожі* (Є. Гуцало).

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ ЗІ ВСТАВНИМ КОМПОНЕНТОМ. ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ ЗІ ВСТАВЛЕНИМ КОМПОНЕНТОМ

ВАРІАНТ I

1. Відшукайте речення зі вставним компонентом:

а) *Подумати можна б, що мама опускає в тунт не просто чорні насінини капусти, а коштовні перлинки* (І. Чендей);

б) *Може, то була всього наївна мамина хитрість* (І Чендей);

в) *Істину вчення Григорія Сковороди про єдність трьох світів – мікросвіту, макросвіту і світу Біблії – ми гостро відчули в ХХ столітті* (Є. Сверстюк).

2. У реченні *Кожен з вас, сподіваюся, знає вислів – підкова на щастя* (В. Скуратівський) вставний компонент:

а) вказує на джерело повідомлення;

б) означає послідовність викладу;

в) активізує увагу співрозмовника.

3. У якому реченні вставний компонент вказує на зв'язок повідомлюваного з дійсністю?

а) *Сонце, мабуть, тільки що зійшло* (Григір Тютюнник);

- б) Як правило, його [Святвечір] справляли ввечері (В. Скуратівський);
в) Здається, співає від краю до краю саме повітря (І. Цюпа).

4. У якому рядку всі вставні слова мають значення емоційної оцінки:

- а) правда, щоправда, на радість, на диво, на щастя;
б) можливо, безумовно, безперечно, правда, по-перше;
в) власне, на радість, як кажуть, почувте.

5. У якому рядку всі вставні компоненти мають структуру словосполучень?

- а) на мій погляд, іншими словами, на крайній випадок;
б) на твою думку, треба зазначити, за словами батька;
в) слово честі, на превелику радість, як відзначав автор.

6. Відшукайте речення зі вставленим компонентом:

- а) Степан Іванович, учитель на пенсії (ми з ним вчора вмовились йти на риболовлю), бере край хатнього причілка наготовані звечора снасті (Є. Гуцало);
б) Славно о цій порі, й не хочеться думати про плин часу та минуцність життя (Є. Гуцало);
в) Вулицями, як сама молодість, проходили дівчата (М. Стельмах).

7. У реченні *Ось чому дехто навесні зав'язує шага (гріш) у сорочку* (Г. Булашев) вставлений компонент має значення:

- а) пояснення;
б) доповнення;
в) уточнення.

8. У реченні *Народився [Олександр Потебня] на хуторі Маневі (тепер село Гришине Роменського району на Сумщині)* (А. Онищенко) вставлений компонент має значення:

- а) пояснення;
б) доповнення;
в) уточнення.

9. Яку структуру має вставлений компонент у реченні *Проводи на полонину (полонинський хід) – традиційне трудове свято, приурочене до літнього вигону худоби на гірські пасовища* (“Українська минувщина”)?

- а) слова;
б) словосполучення;
в) речення.

10. Ускладніть структуру речення вставленим компонентом:

Жайворонкова пісня живе у весняному степу (Є. Гуцало).

ВАРІАНТ II

1. Відшукайте речення зі вставним компонентом:

- а) *Тиждень перед трійцею (перший тиждень червня) називається “зеленим”* (О. Воропай);
- б) *Наприкінці зими, у лютому-березні, висіє насіння ялина* (А. Волкова);
- в) *...мабуть, не тільки люди ходять одне до одного в гості, а й дерева до дерев* (Є. Гуцало).

2. У реченні *На жаль, історія не приберегла вмені великого майстра* (В. Скуратівський) вставний компонент:

- а) вказує на джерело повідомлення;
- б) виражає емоційну оцінку;
- в) активізує увагу співрозмовника.

3. У якому реченні вставний компонент вказує на зв'язок повідомлюваного з дійсністю?

- а) *На мій погляд, у творах справжнього митця мусить виявлятися високий ідейно-естетичний ідеал людини* (О. Гончар);
- б) *Здається, тільки їй видно небо й землю* (О. Стороженко);
- в) *І, нарешті, сонце перемогло* (О. Донченко).

4. У якому рядку всі вставні слова вказують на авторство повідомлення:

- а) *по-моєму, по-твоєму, на мою думку, на твій погляд, як зазначив журналіст;*
- б) *можливо, безумовно, за словами письменника, по-їхньому, справді;*
- в) *як каже мати, по-його, по-моєму, на радість, безперечно.*

5. У якому рядку всі вставні компоненти мають структуру словосполучень?

- а) *з іншого боку, у всякому разі, певна річ;*
- б) *у всякому разі, треба зазначити, певна річ;*
- в) *у всякому разі, з іншого боку, як відзначає джерело чи автор.*

6. Відшукайте речення зі вставним компонентом:

- а) *...багато раз повертав він [Дніпро] вбік (того він такий і кручений)* (“Українські перекази”);
- б) *На вулиці тихо, хоч мак сій* (В. Скуратівський);
- в) *Скоро до нас, тишу сам себе, завітає справжня празникова казка* (В. Скуратівський).

7. У реченні *Наступною дією була Щедра кутя напередодні Нового року (13 січня)* (В. Скуратівський) вставлений компонент має значення:

- а) пояснення;
- б) доповнення;
- в) уточнення.

8. У реченні *Возили головним чином сіль із Криму, з Коломиї (на той час центр солеваріння), з Волощини* (Н. Руденко) вставлений компонент має значення:

- а) пояснення;
- б) доповнення;

в) уточнення.

9. Яку структуру має вставлений компонент у реченні *Потім ватаг брав загастрене з обох кінців сухе поліно зі шматочками тютю й швидким тертям за допомогою ременя здобував “живий вогонь” (“Українська мінувщина”)?*

а) слова;

б) словосполучення;

в) речення.

10. Ускладніть структуру речення вставленим компонентом:

Кожен народ має свою історичну пам'ять (Г. Півторак).

**ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАЛЬНИМ КОМПОНЕНТОМ.
ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ З ВИГУКОМ. ЕКВІВАЛЕНТ РЕЧЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ
ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ**

ВАРІАНТ I

1. Яку структуру має звертальний компонент у реченні – *А ви теж, дідусю, були з козаками в поході* (З. ТУлуб)?
  - а) слова;
  - б) словосполучення;
  - в) речення.

2. До якого функціонального різновиду належить звертальний компонент у реченні *Як тебе не любити, Києве мій* (Д. Луценко)?
  - а) власне звертання;
  - б) риторичне звертання.

3. Встановіть лінгвальну природу ускладнювального компонента у реченні *Ах, за мною через став аж сто вовків гналось* (С. Руданський):
  - а) еквівалент речення;
  - б) вигук;
  - в) вставний компонент.

4. Випишіть із речення – *Слухай, Ринко, невже і прізвище в загсі міняють?* (М. Куліш) звертальний компонент та поширте його структуру:

5. Відшукайте речення, в якому зхвертальний компонент має нетипове морфологічне вираження:
  - а) *Ой, біжи, біжи, досадо, не вертай до хати...* (В. Симоненко);
  - б) *Опустіться, тихі зорі, синові під вії* (В. Симоненко);
  - в) *Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу...* (В. Симоненко).

6. Відшукай речення, структура якого ускладнена еквівалентом речення:
  - а) – *Шабаш, хлопці, йдіть до хати;*
  - б) *Ще молитесь, далекий братеЮ серед звенигородських піль* (Є. Маланюк);
  - в) *А ось поруч – усміх, ласка, мати І садок вишневий коло хати* (Є. Маланюк).

7. Яку семантику має еквівалент речення в конструкції – *Авжеж, не однаково* (М. Куліш)?
  - а) стверджувальну;
  - б) заперечну;
  - в) емоційно-оцінну.

8. Яким компонентом ускладнене речення *Ну, то вона й ждатиме листа* (М. Куліш)?

- а) звертальним компонентом,
- б) вигуком;
- в) еквівалентом речення.

9. До якої семантичної групи належить еквівалент речення, що ускладнює конструкцію – *Будь ласка, скажіть мені, кого у вас називають українцями?* (М. Куліш)?

- а) питальні;
- б) формули етикету;
- в) стверджувальні.

10. Яке речення ускладнене вигуком?

- а) *Зрозуміло також, чому офіційна радянська наука вважала за паочаток існування української мови XIV століття* (В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький);
- б) *Так, я тебе послухала, бабусю* (Лєся Українка);
- в) – *О, як не хвилюватися* (М. Куліш).

ВАРІАНТ II

1. Яку структуру має звертальний компонент у реченні – *Аякже, зиронько моя, був* (З. Тулуб)?

- а) слова;
- б) словосполучення;
- в) речення.

2. До якого функціонального різновиду належить звертальний компонент у реченні *Люблю я, Києве, тебе в ранковий час* (М. Успенник)?

- а) власне звертання;
- б) риторичне звертання.

3. Встановіть лінгвальну природу ускладнювального компонента у реченні *Ой, яка чудова українська мова* (О. Підсуха):

- а) еквівалент речення;
- б) вигук;
- в) вставний компонент.

4. Випишіть із речення – *А знаєш, Рино, жінка по-українському дружиною зветься?* (М. Куліш) звертальний компонент та поширте його структуру:

5. Відшукайте речення, в якому звертальний компонент має нетипове морфологічне вираження:

- а) *Ненаглядна, злюща, чудова, я без тебе не можу жити* В. Симоненко);
- б) – *Спи, грабіжнику мій кирпатий* (В. Симоненко);
- в) *О земле втрачена, явись бодай у зболеному сні* (В. Стус).

6. Відшукай речення, структура якого ускладнена еквівалентом речення:

- а) – *Добрідень, Замфіре, нумо на виноградник;*
- б) *О, як забудь тебе, єдину в світі* (Є. Маланюк);
- в) *Моя душа, немов черешня, понад снігами зацвіла* (Д. Павличко).

7. Яку семантику має еквівалент речення в конструкції – *Тільки ти, Бога ради, поспіши Улюню* (М. Куліш)?

- а) стверджувальну;
- б) заперечну;
- в) емоційно-оцінну.

8. Яким компонентом ускладнене речення – *Улю, вивчивши мову ви станете більш культурною, корисною громадянкою* (М. Куліш)?

- а) звертальним компонентом,
- б) вигуком;
- в) еквівалентом речення.

9. До якої семантичної групи належить еквівалент речення, що ускладнює конструкцію – *Спасибі, друже, завертаймо додому?*

- а) питальні;
- б) формули етикету;
- в) стверджувальні.

10. 10. Яке речення ускладнене вигуком?

- а) *Ні, я хочу крізь сльози сміятись* (Леся Українка);
- б) *Ах, це десь весна танцює* (П. Тичина);
- в) *Бува, почувеш пісню і спажнеш* (Є. Маланюк).

ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ

ВАРІАНТ I

1. Ускладнення – це...
2. Відшукайте просте ускладнене речення:
  - а) *І пахне в січні материнка й м'ята...* (М. Луків);
  - б) *Матяш був на сьомому небі від щастя* (В. Собко);
  - в) *По однім боці хвилювалося жито, по другім – жовтіла глиняна круча* (М. Коцюбинський).
3. Вплив яких факторів зумовлює відокремлення?
  - а) позиція в реченні,
  - б) ступінь поширеності компонента,
  - в) тип семантико-синтаксичних відношень,
  - г) емоційно-експресивне забарвлення,
  - ґ) співвідносність зв'язку.
4. Ряд однорідних компонентів можуть формувати:
  - а) головні члени,
  - б) головні та другорядні члени,
  - в) другорядні члени.
5. Утворіть речення з однорідними додатками, підкресліть їх:
6. Відшукайте однорідні компоненти, позначте їх графічно:
Ні дзвінка, ні перерви нема (А. Чубинський).
7. Яким видом зв'язку поєднуються однорідні компоненти?
  - а) підрядним,
  - б) сурядним,
  - в) сурядним і підрядним.
8. Однорідні компоненти повинні мати однакову морфологічну форму
  - а) так,
  - б) ні.
9. Яким способом поєднуються однорідні додатки в реченні *Не страшно їм ні слави, ні хули* (Л. Костенко)?
10. Які семантико-синтаксичні відношення наявні між однорідними членами в реченні *Не згинуть думи вікові, ні наша мова кришталева* (Д. Павличко)?

11. Узагальнювальне слово – це...

12. Відшукайте узагальнювальне слово та встановіть його морфологічну природу:

Насправді ж музика – це все: і спів, і чистота, й птахи ці, і хмаровиння, й твердість криці (Л. Костенко).

13. У якому з наведених речень наявні однорідні означення? Поставте необхідні розділові знаки.

- а) *Над баштаном і куренем стояв молочний надщерблений місяць,*
- б) *Над баштаном і куренем стояв надщерблений молочний місяць.*

14. Відшукайте відокремлений компонент, встановіть його синтаксичну функцію та морфологічне вираження:

Внизу, як величезне біле покривало, простяглася тундра (М. Трублаїні)

15. Яке речення ускладнене відокремленим додатком?

- а) *Від землистого щільника ледь-ледь пахло воском та ще, здається, нектаром польових квітів* (Є. Гуцало),
- б) *У хліві, крім ластів'ячого гнізда, нічого не було* (Григорій Гютюнник).

16. Утворіть просте речення, ускладнене уточнювальним відокремленим компонентом, позначте його синтаксичну функцію:

17. Напівпредикативність – це...

18. Функція вставного компонента полягає у вираженні модальності:

- а) суб'єктивної,
- б) об'єктивної.

19. Вставлені компоненти не характеризуються регулярною відтворюваністю, а створюються в кожному індивідуальному випадку мовлення:

- а) так,
- б) ні.

20. До якого семантичного типу належать вставні компоненти *за словами, на думку, за повідомленням*:

- а) виражають емоційний стан мовця,
- б) вказують на джерело повідомлення,
- в) виражають ступінь вірогідності повідомлюваного,
- г) вказують на послідовність викладу?

21. Підкресліть вставний компонент, встановіть його структурний і семантичний тип:

На мою думку, делікатність має сенс до якоїсь межі...(В. Коротич).

22. Ускладніть запропоноване просте речення вставленим компонентом:
Місяць ховається за темну стіну лісу (Леся Українка).

23. У реченні *Він головою в такт мелодії кивав* (*Це взагалі була його питома риса*) (М. Рильський) вставлений компонент реалізує:

- а) уточнення,
- б) пояснення,
- в) доповнення.

24. Підкресліть вставлений компонент, визначте його структурний тип:

Сяяло сонце, гралося з росою у блискітки – хто кого переблищить – і зовсім не гріло (Григір Тютюнник).

25. Звертання – це...

26. Виділіть речення зі звертальним компонентом:

- а) *Південний краю! Як тепер далеко лежиш від мене ти!* (Леся Українка),
- б) *Грими, моя пісне, могутня, палка, на всім українським роздоллі* (Г. Чупринка).

27. Утворіть речення зі звертальним компонентом, встановіть ступінь поширеності звертання (поширене/ непоширене):

28. Який із синтаксично незв'язаних ускладнювальних компонентів наявний у реченні – *Атс!* – *застережливо підняв Віталій палець угору* (О. Гончар):

- а) вигук,
- б) частка,
- в) еквівалент речення.

29. Ускладніть речення *Хата ніби сиділа в пелені гори* (В. Дрозд) вигуком:

30. Зробіть повний синтаксичний аналіз речення:

Надбігла хмара чорна і закрила останній клапотъ неба (Б. Лепкий).

ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ

1. Наявність яких компонентів зумовлює ускладнення простого речення:

- а) відокремлених членів,
- б) повторюваних членів,
- в) аналітичних членів,

г) однорідних членів?

2. Відшукайте просте ускладнене речення:

- а) *На жоржини, на троянди ранок чистий, золотистий сипле сльози-діаманти, сипле іскорки перлисті* (Г. Чупринка);
- б) *Сьогодні він мав одержувати поповнення* (О. Гончар);
- в) *Тож не поет, хто лиш невпинно дзюркоче про добро і зло* (Є. Маланюк).

3. Відокремлення – це...

4. Відокремлюватися можуть:

- а) головні члени,
- б) головні і другорядні члени,
- в) другорядні члени.

5. Однорідні компоненти виконують функцію:

- а) одного члена речення,
- б) різних членів речення.

6. Відшукайте однорідні компоненти, позначте їх графічно:

Хата хоч старенька, та чепурна, біла (Панас Мирний).

7. Утворіть речення з однорідними означеннями, підкресліть їх:

8. Знайдіть речення з однорідними компонентами:

- а) *То серце співало, то з серця лились вабливі, хоч змучені, згуки* (Г. Чупринка);
- б) *Рожеві, зелені, голубі, оранжеві, білі кольори заливали світ і п'янили свідомість* (О. Черногуз),
- в) *Падав тихий лапятий сніг* (О. Черногуз).

9. Яким способом поєднуються однорідні додатки в реченні *Мріялось про щось гарне, високе і земне* (О. Черногуз)?

10. Які семантико-синтаксичні відношення наявні між однорідними членами в реченні *Мільярди літ, многотрудно й невтомно творився цей світ* (В. Яворівський)?

11. Відшукайте узагальнювальне слово та встановіть його морфологічну природу:

На полях... чулися невиразні шерехи: то тріск сухого бур'яну під чиймись обережними кроками, то причаєне шарудіння, то стриманий писк (Григорій Тютюнник).

12. У якому з наведених речень наявні однорідні означення? Поставте необхідні розділові знаки.

- а) *З серця лилися ніжні вабливі звуки,*
- б) *З серця лилися вабливі ніжні звуки.*

13. Однорідні означення:

- а) виражають однопланові ознаки предмета,
- б) характеризують предмет різнопланово.

14. Відшукайте відокремлений компонент, встановіть його синтаксичну функцію та морфологічне вираження:

У хліві, крім ластів'ячого гнізда під кроквою, нічого не було (Григір Тютюнник).

15. Яке речення ускладнене відокремленим означенням?

- а) *Всі, у кого серце вірне сонцю нашої весни, сійте зерно, гей!* (М. Рильський),
- б) *Млою ночі оповитий, скаче кінь білокопитий* (Г. Чупринка).

16. Утворіть просте речення, ускладнене уточнювальним відокремленим компонентом, позначте його синтаксичну функцію:

17. Напівпредикативними є такі відокремлені компоненти, що...

18. Функція вставленого компонента полягає у вираженні модальності:

- а) суб'єктивної,
- б) об'єктивної.

19. Вставні компоненти не характеризуються регулярною відтворюваністю, а створюються в кожному індивідуальному випадку мовлення:

- а) так,
- б) ні.

20. До якого семантичного типу належать вставні компоненти *на нашу радість, на диво, на щастя*:

- а) виражають емоційний стан мовця,
- б) вказують на джерело повідомлення,
- в) виражають ступінь вірогідності повідомлюваного,
- г) вказують на послідовність викладу?

21. Підкресліть вставний компонент, встановіть його структурний і семантичний тип:

Либонь, колись тут була рівнина (В. Яворівський).

22. Ускладніть запропоноване просте речення вставленим компонентом:

По дорозі косарі гомонили про різне (О. Довженко).

23. У реченні *Риплять (простуджено, від зими) дошки підлоги на веранді* (В. Дрозд) вставлений компонент реалізує:

- а) уточнення,
- б) пояснення,
- в) доповнення.

24. Підкресліть вставлений компонент, визначте його структурний тип:

Нарешті брат Іван його переконав (Чимало ж і зусиль ця справа коштувала)
(М. Рильський).

25. Типовою формою звертання є ... відмінок:

- а) кличний,
- б) низивний,
- в) знахідний.

26. Виділіть речення зі звертальним компонентом:

- а) *Гей, Орфею, небораче, Де ти змандрував від нас?* (Лєся Українка),
- б) *Запалай, мій вогнику крилатий, полум'ям привітним і незлим* (А. Малишко).

27. Утворіть речення зі звертальним компонентом, встановіть ступінь поширеності звертання (поширене/ непоширене):

28. Який із синтаксично незв'язаних ускладнювальних компонентів наявний у реченні – *Спасибі, мила, – прошепотів я* (Ю. Смолич):

- а) вигук,
- б) частка,
- в) еквівалент речення.

29. Ускладніть речення *Повітря в горах дуже прозоре* (О. Гончар) вигуком:

30. Зробіть повний синтаксичний аналіз речення:

Ніч була темна, аж чорна (М. Коцюбинський).

ВАРІАНТ III

1. Відшукайте просте ускладнене речення:

- а) *В зелене Журавне летять журавлі, а лебеді – у Лебедин* (П. Воронько),
- б) *А поки що – ні провітку, ні дня* (Л. Костенко),
- в) *Тож не поет, хто лиш невпинно дзюркоче про добро і зло* (Є. Маланюк).

2. Обов'язкове відокремлення – це...

3. Відокремлені компоненти – це...

4. За смисловими функціями відокремлені компоненти поділяються на:

- а) напівпредикативні/ уточнювальні,
- б) обов'язкові/ факультативні,
- в) однослівні/ поширені.

5. Відшукайте однорідні компоненти, позначте їх графічно:

Було свіжо й затишно (Леся Українка).

6. Утворіть речення з однорідними підметами, підкресліть їх:

7. Однорідні члени речення можуть поєднуватися такими способами:

- а) ланцюговий – паралельний,
- б) безпосередній – опосередкований,
- в) сполучниковий – безсполучниковий – змішаний.

8. Знайдіть речення з однорідними компонентами:

- а) *Світає, Господи, світає земля у росах* (Л. Костенко);
- б) *Так на серці лагідно і легко* (М. Луків),
- в) *Спиваю сік густий з терпких морозних грон* (І. Драч).

9. Яким способом поєднуються однорідні підмети в реченні *Тут батіжний свист, ляскіт, лемент* (Остап Вишня)?

10. Які семантико-синтаксичні відношення наявні між однорідними членами в реченні *Любить він такі ночі безвечірні, і цю тишу, і цю таємничність, гармонію у всій природі* (О. Гончар)?

11. Відшукайте узагальнювальне слово та встановіть його морфологічну природу:

Надворі повсюди лежала роса: на жовтій траві осінній, на круглій павутині попід стріхою у хліві..., на капустах у городі (Григорій Тютюнник):

12. У якому з наведених речень наявні однорідні означення? Поставте необхідні розділові знаки.

- а) *Толочу босими ногами гарячу прив'ялу траву;*
- б) *Толочу босими ногами прив'ялу гарячу траву.*

13. Неоднорідні означення:

- а) виражають однопланові ознаки предмета,
- б) характеризують предмет різнопланово.

14. Відшукайте відокремлений компонент, встановіть його синтаксичну функцію та морфологічне вираження:

Має людина в собі такий живчик – бажання робити добро (О. Гончар)

15. Яке речення ускладнене відокремленим додатком?

а) *Кожна людина, навіть найпростіша, як люблять у нас казати, відкриває світ заново* (В. Дрозд);

б) *Мені спочатку навіть здалося, що кружляю на одному місці* (Є. Гуцало).

16. Уточнювальними є такі відокремлені компоненти, що...

17. Утворіть просте речення, ускладнене уточнювальним відокремленим компонентом, позначте його синтаксичну функцію:

18. Вставний компонент – це...

19. Позначте усі можливі форми вираження вставного компонента:

а) слово,

б) словосполучення,

в) складне синтаксичне ціле,

г) речення.

20. До якого семантичного типу належать вставні компоненти *таким чином, по-перше, головне*:

а) виражають емоційний стан мовця,

б) вказують на джерело повідомлення,

в) виражають ступінь вірогідності повідомлюваного,

г) вказують на послідовність викладу?

21. Підкресліть вставний компонент, встановіть його структурний і семантичний тип:

Я, слава Богу, вивчився потрошку (Д. Павличко).

22. Вставлені компоненти відтворювані й регулярні в мовленні, їх склад відносно стабільний:

а) так,

б) ні.

23. Ускладніть запропоноване просте речення вставленим компонентом:

Над берегом висів солоний туман од дрібних бризків (М. Коцюбинський).

24. У реченні *Із заходу, понад старим, певне ще довоєнним кукурудзищем (з-під снігу тільки деінде стирчали поламані зчорнілі стебла) майже над самою землею тягло хмари* (Григір Тютюнник) вставлений компонент реалізує:

а) уточнення,

б) пояснення,

в) доповнення.

25. Підкресліть вставлений компонент, визначте його структурний тип:

Отже, в село приїжджав (в очах селян) у казковий спосіб звільнений брат їхній невільник (Валерій Шевчук).

26. Власне звертання:

а) називає конкретну особу чи осіб, увагу яких привертає мовець до свого висловлення,

б) не розраховане на безпосередню реакцію тих, кому воно адресоване, і стосується відсутніх осіб, тварин або неживих предметів.

27. Виділіть речення зі звертальним компонентом:

а) *О ночо! Зрадний твій покров!* (М. Рильський),

б) *До тебе, Україно, наша бездоляная мати, струна моя перша озветься* (Леся Українка).

28. Утворіть речення зі звертальним компонентом, встановіть ступінь поширеності звертання (поширене/ непоширене):

29. Який із синтаксично незв'язаних ускладнювальних компонентів наявний у реченні

– Авжеж!– також пошепки і з такою пристрастю відповів Яшко (А. Головка):

а) вигук,

б) частка,

в) еквівалент речення.

30. Зробіть повний синтаксичний аналіз речення:

Гей, де ж тебе так, хлопче, забарило? (М. Коцюбинський).

ВАРІАНТ IV

1. Відшукайте просте ускладнене речення:

а) *Куліш – не каша, п'ять рублів не гроші* (Народна творчість);

б) *Ти мені не байдужий, бухгалтере з обличчям аскета* (В. Поліщук);

в) *Безжальний час не владний над мовою людською* (П. Загребельний).

2. Однорідні компоненти – це...

3. Які семантико-синтаксичні відношення можуть встановлюватися між однорідними компонентами:

а) градаційні,

б) апозитивні,

в) атрибутивні,

г) розділові,

г) єднальні.

4. Утворіть речення з однорідними присудками, підкресліть їх:

5. Відшукайте однорідні компоненти, позначте їх графічно:

І праведників, і грішників – усіх він (собор) єднав (Олесь Гончар).

6. Знайдіть речення з однорідними компонентами:

а) *І як тут не вививається малеча, і на чому вона тільки не катається* (М. Стельмах);

б) *Запахла осінь в'ялим тютюном, та яблуками, та тонким туманом* (М. Рильський);

в) *З ледь чутним шерехом сіється блідо-рожевий від близької заграви сніг* (Григорій Тютюнник).

7. Яким способом поєднуються однорідні обставини в реченні *Зо всіх куточків: зі стін, з вікон, з долівки і з мене самого вставали згадки дитинства і пливли передо мною* (М. Коцюбинський)?

8. Які семантико-синтаксичні відношення наявні між однорідними членами в реченні *Чи в Києві, чи в Полтаві, чи в самій столиці ходив чумак з мазницею помежи крамниці* (С. Руданський)?

9. Відшукайте узагальнювальне слово та встановіть його морфологічну природу:

Всюди: і на вулицях, і круг стадіону, і обабіч дороги до заводу росли молоді осоки, клени й каштани (В. Собко)

10. У якому з наведених речень наявні однорідні означення? Поставте необхідні розділові знаки.

а) *Я учивсь рідних слів не зі старих пожовклих листків;*

б) *Я учивсь рідних слів не з пожовклих старих листків.*

11. Однорідними є присудки, що координуються з тим самим :

а) об'єктом,

б) підметом,

в) додатком.

12. Факультативне відокремлення – це...

13. Утворіть речення з відокремленим означенням:

14. Відшукайте відокремлений компонент, встановіть його синтаксичну функцію та морфологічне вираження:

Збоку від скелі, під куц присадкуватої шипшини..., вискочив і побіг ховрашок (М. Вінграновський).

15. Яке речення ускладнене відокремленою прикладкою?

а) *Суєта житейська ще тримає тебе на витвореній цивілізацією мотузці – телефонному дроті* (В. Дрозд),

б) *І тільки зорі-сторожі нас в полі вартували* (А. Малишко).

16. Утворіть просте речення, ускладнене уточнювальним відокремленим компонентом, позначте його синтаксичну функцію:

17. Вставлений компонент – це...

18. Вставні компоненти відтворювані й регулярні в мовленні, їх склад відносно стабільний:

а) так,

б) ні.

19. Позначте всі можливі форми вираження вставного компонента:

а) слово,

б) підрядне словосполучення,

в) сурядне словосполучення,

г) речення.

20. До якого семантичного типу належать вставні компоненти *може, безперечно, справді*:

а) виражають емоційний стан мовця,

б) вказують на джерело повідомлення,

в) виражають ступінь вірогідності повідомлюваного,

г) вказують на послідовність викладу?

21. Підкресліть вставний компонент, встановіть його структурний і семантичний тип:

Чужа душа – то, кажуть, темний ліс... (Л. Костенко).

22. Ускладніть запропоноване просте речення вставленим компонентом:

Дорога величезною спіраллю спускалася вниз (О. Гончар).

23. У реченні *Іду полем, бур'янищами, раз по раз обминаючи глибокі вирви в-під снарядів, ледве не вщерть налиті каламутною талою водою – відлига вже третій день, – і прислухаюсь до туману* (Григір Тютюнник) вставлений компонент реалізує:

а) уточнення,

б) пояснення,

в) доповнення.

24. Підкресліть вставлений компонент, визначте його структурний тип:

По його від'їзді про нього почали складати легенди (легенда про січення шинкаря, пізніші легенди про його безсмертя) (Вал. Шевчук).

25. Риторичне звертання:

а) називає конкретну особу чи осіб, увагу яких привертає мовець до свого висловлення,

б) не розраховане на безпосередню реакцію тих, кому воно адресоване, і стосується відсутніх осіб, тварин або неживих предметів.

26. Виділіть речення зі звертальним компонентом:

а) *О часе! Часе мій! Хоч ти почервоній!* (Є. Плужник),

б) *Кобзарю, ...нелегка епоха оцей двадцятий невгамовний вік* (Л. Костенко).

27. Утворіть речення зі звертальним компонентом, встановіть ступінь поширеності звертання (поширене/ непоширене):

28. Який із синтаксично незв'язаних ускладнювальних компонентів наявний у реченні – *Еге! Це ваші груші!* (І. Нечуй-Левицький):

а) вигук,

б) частка,

в) еквівалент речення.

29. Ускладніть речення *Сніг понад лісом пливе* (Г. Чубач) вигуком:

30. Зробіть повний синтаксичний аналіз речення:

Либонь, колись тут була рівнина (В. Яворівський).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

7. Ускладнення простого речення. Різновиди ускладнення структури простого речення.
8. Однорідність компонентів у простому реченні.
9. Ряд, ряд однорідних компонентів та сурядний ряд.
10. Диференційні ознаки однорідних компонентів.
11. Однорідні й неоднорідні компоненти (назвіть випадки неоднорідності компонентів) у простому реченні.
12. Засоби вираження однорідності в простому реченні.
13. Способи поєднання однорідних компонентів.
14. Однорідність компонентів I та I ступеня.
15. Семантико-синтаксичні відношення між однорідними компонентами.
16. Узагальнювальні слова при однорідних компонентах в простому реченні.
17. Однорідність головних компонентів простого речення.
18. Координація присудка із сурядним рядом підметів у числі й роді.
19. Однорідність другорядних компонентів.
20. Пунктуація в простому реченні з однорідними компонентами.
21. Відокремлення як лінгвальне явище.
22. Обов'язкове та факультативне відокремлення.
23. Відокремлені компоненти речення.
24. Відокремлені одиничні та поширені компоненти речення.
25. Відокремлені напівпредикативні та уточнювальні компоненти речення.
26. Обов'язкове відокремлення означень.
27. Обов'язкове відокремлення прикладок.
28. Обов'язкове відокремлення додатків.
29. Обов'язкове відокремлення обставин.
30. Відокремлення уточнювальних компонентів речення.
31. Пунктуація в простому реченні з відокремленими компонентами.
32. Формально незв'язаний компонент. Різновиди формально незв'язаних компонентів.
33. Вставний компонент, його функції в простому реченні.
34. Формальні особливості вставних компонентів (структурні типи, морфологічне вираження).
35. Семантична типологія вставних компонентів.
36. Пунктуація в простому реченні зі вставним компонентом.
37. Вставлений компонент, його функції в простому реченні.
38. Формальні особливості вставлених компонентів (структурні типи).
39. Семантичний діапазон вставлених компонентів.
40. Пунктуація в простому реченні зі вставленим компонентом.
41. Звертальний компонент, морфологічні форми його вираження, структурні типи (одиничний/ поширений звертальний компонент).
42. Апелятивна та експресивна функції звертального компонента.
43. Власне звертання й риторичне звертання.
44. Пунктуація в простому реченні зі звертальним компонентом.
45. Вигук як ускладнювальний компонент простого речення.
46. Пунктуація в простому реченні з вигуком.

47. Еквівалент речення як ускладнювальний компонент простого речення.
48. Пунктуація в простому реченні з еквівалентом речення.

ЛІТЕРАТУРА

- Вихованець І.Р.* Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
- Дудик П.С.* Відокремлення в синтаксисі: загальний огляд // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Філологія. – Вінниця: ВДПУ, 2000. – Вип. 2. – С. 74-78.
- Дудик П.С.* Просте ускладнене речення. – Вінниця: Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського, 2002. – 335 с.
- Загнітко А.П.* Основи українського теоретичного синтаксису. – Горлівка: ГДППМ. – 254 с.
- Кадомцева Л.О.* Українська мова. Синтаксис простого речення – К., 1985.
- Каранська М.У.* Синтаксис сучасної української літературної мови: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, що вивчають дисципліну “Українська мова”. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.
- Комарова З.І.* Формально-синтаксичні і семантико-функціональні параметри дієприслівникових зворотів у структурі речення: Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К, 2008. – 20 с.
- Кульбабська О.В.* Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові: Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 1998. – 17 с.
- Мірченко М.В.* Структура синтаксичних категорій. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ “Вежа” Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2001. – 340 с.
- Олійник З.П.* Вставні і вставлені компоненти у структурі висловлювання і тексту: Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2002. – 19 с.
- Островська Л.С.* Категорія атрибутивності в структурі простого речення: Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2006. – 20 с.
- Павлушенко О.А.* Сучасна українська літературна мова. Синтаксис: Орієнтири для самопідготовки. Опорні конспекти. Практично-теоретичні модулі. – Вінниця, 2004. – 79 с.
- Прокопчук Л.В.* Сучасна українська літературна мова. Синтаксис: Посібник для студентів IV курсу філологічного факультету спеціальності “Українська мова і література та українознавство”. – Вінниця: Вид-во Вінницького державного педагогічного ун-ту, 2003. – 35 с.
- Радіонова Т.М.* Статус, семантика і функції ряду в структурі простого речення: Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2004. – 19 с.
- Скаб М.С.* Граматика апеляції ф українській мові. – Чернівці: Місто, 2002. – 272 с.
- Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф.* Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання: Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів університетів. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
- Сучасна українська літературна мова: Підручник для вузів / За ред. М.Я. Плющ.* – К.: Вища шк., 2000. – 430 с.
- Сучасна українська літературна мова: Підручник / За заг. ред. А.П. Грищенка.* – К.: Вища шк., 1993. – 336 с.
- Сучасна українська мова / За ред. О.Д. Пономарева.* – К.: Либідь, 1997. – 399 с.

Телеки М.М. Соціальні категорії модусу в сучасній українській мові: Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Ін-т філології – К, 2006. – 20 с.

Українська мова: Енциклопедія. – К.: “Українська енциклопедія”, 2000.

Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Інститут української мови. – К.: Наук., думка, 2002.

Урок української мови на тему “Однорідні члени речення”: [Педагогічний досвід] // УМЛШ. – 2002. – №6. – С. 41.

Христіанінова Р.О. Просте речення в шкільному курсі української мови. – К.: Рад. шк., 1991.

Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 406 с.

Ющук І.П. Українська мова: Підручник. – К.: Либідь, 2004.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

АЛГОРИТМ АНАЛІЗУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ КОМПОНЕНТАМИ

1. Запишіть речення.
2. Підкресліть компоненти речення (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини).
3. Встановіть комунікативні характеристики речення:
  - 3.1. За метою висловлення;
  - 3.2. За експресією;
  - 3.3. За стверджувальністю/ заперечністю.
4. Виявіть формально-граматичні ознаки речення:
  - 4.1. За кількістю предикативних частин;
  - 4.2. За кількістю головних компонентів (у випадку односкладності речення визначити його різновид);
  - 4.3. За наявністю другорядних членів речення,
  - 4.4. За наявністю всіх необхідних членів речення (у випадку неповноти речення визначитийого різновид),
  - 4.5. За наявністю ускладнювальних – однорідних – компонентів речення:
    - 4.5.1. Вкажіть спосіб та засоби поєднання компонентів у ряд.
    - 4.5.2. Виявіть тип семантико-синтаксичних відношень між компонентами ряду.
    - 4.5.3. Встановіть ступінь однорідності.
5. Випишіть окремо кожен компонент речення, виявіть його формальні та семантичні параметри (морфологічні форми вираження, структурні особливості, семантичні різновиди).

Наприклад:

І не втратив я довіри ні в короля, ні в його наближених (П. Загребельний) – розповідне, неокличне, загально- й частковозаперечне; просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними додатками, поєднаними повторюваними єднальними сполучниками;

я – простий підмет, виражений займенником;

і не втратив – простий дієслівний присудок, виражений дієсловом дійсного способу минулого часу чоловічого роду, ускладнений підсилювальною та заперечною частками;

довіри – прямий простий додаток, виражений іменником у родовому відмінку без прийменника при наявності заперечної частки не при присудку;

ні в короля, ні в наближених – непрямі прості додатки, виражені іменниками в родовому відмінку з прийменниками, ускладнені заперечними частками;

його – просте неузгоджене означення, виражене займенником у родовому відмінку.

АЛГОРИТМ АНАЛІЗУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМ КОМПОНЕНТОМ

1. Запишіть речення.
2. Підкресліть компоненти речення (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини).
3. Встановіть комунікативні характеристики речення:
  - 3.1. За метою висловлення;
  - 3.2. За експресією;
  - 3.3. За стверджувальністю/ заперечністю.
4. Виявіть формально-граматичні ознаки речення:
  - 4.1. За кількістю предикативних частин;
  - 4.2. За кількістю головних компонентів (у випадку односкладності речення визначити його різновид);
  - 4.3. За наявністю другорядних членів речення,
  - 4.4. За наявністю всіх необхідних членів речення (у випадку неповноти речення визначити його різновид),
  - 4.5. За наявністю ускладнювального – відокремленого – компонента речення:
    - 4.5.1. Вкажіть різновид відокремленого компонента (обов'язковий/ факультативний; напівпредикативний / уточнювальний; одиничний/ поширений).
    - 4.5.2. Встановіть підставу для відокремлення компонента речення.
5. Випишіть окремо кожен компонент речення, виявіть його формальні та семантичні параметри (морфологічні форми вираження, структурні особливості, семантичні різновиди).

Наприклад:

Жилава, суха, маленька, вона вела всі господарські справи, ніколи не втомлюючись, ніколи не хворіючи... (О.Гончар)

(Розповідне, неокличне, стверджувальне; просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене відокремленими напівпредикативними однорідними означеннями, вираженими одиничними прикметниками (відокремлюються на тій підставі, що означають особовий займенник), та відокремленими напівпредикативними однорідними обставинами, вираженими дієприслівниковими зворотами (відокремлюються як такі, що є поширеними й займають контактну постпозицію):

вона – простий підмет, виражений особовим займенником;

вела – простий дієслівний присудок, виражений дієсловом у минулому часі однини жіночого роду;

всі справи – прямий додаток аналітичної будови, виражений сполученням слів із кількісним значенням: займенника в знахідному відмінку з іменником у знахідному відмінку;

господарські – просте узгоджене означення, виражене прикметником у множині знахідного відмінка).

АЛГОРИТМ АНАЛІЗУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ ЗІ ВСТАВНИМ КОМПОНЕНТОМ

1. Запишіть речення.
2. Підкресліть компоненти речення (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини).
3. Встановіть комунікативні характеристики речення:
  - 3.1. За метою висловлення;
  - 3.2. За експресією;
  - 3.3. За стверджувальністю/ заперечністю.
4. Виявіть формально-граматичні ознаки речення:
  - 4.1. За кількістю предикативних частин;
  - 4.2. За кількістю головних компонентів (у випадку односкладності речення визначити його різновид);
  - 4.3. За наявністю другорядних членів речення,
  - 4.4. За наявністю всіх необхідних членів речення (у випадку неповноти речення визначити його різновид),
  - 4.5. За наявністю ускладнювального – вставного – компонента речення:
    - 4.5.1. Вкажіть структурний різновид вставного компонента
    - 4.5.2. Встановіть семантичний тип вставного компонента.
5. Випишіть окремо кожен компонент речення, виявіть його формальні та семантичні параметри (морфологічні форми вираження, структурні особливості, семантичні різновиди).

Наприклад:

Навпаки, він тоді трусився від гніву (О. Довженко).

(Речення розповідне, неокличне, стверджувальне; просте, двоскладне, поширене, повне, ускладне вставним словом, що вказує на послідовність викладу):

він – простий підмет, виражений займенником;

трусився – простий дієслівний присудок, виражений дієсловом минулого часу чоловічого роду;

від гніву – проста обставина причини, виражена іменником у родовому відмінку з прийменником;

тоді – проста обставина часу, виражена прислівником.

Родина поповнилася ще двома синами (близнюками) (Аеліта Стаховська)
(розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене вставленим словом, що виражає пояснення):
родина – простий підмет, виражений іменником;
поповнилася – простий дієслівний присудок, виражений дієсловом минулого часу однини жіночого роду;
ще двома синами – непрямий складений додаток, виражений сполученням числівника в родовому відмінку й поширювального іменника в орудному відмінку, ускладнений часткою.

Додаток 4.

АЛГОРИТМ АНАЛІЗУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ ЗІ ВСТАВЛЕНИМ КОМПОНЕНТОМ

1. Запишіть речення.
2. Підкресліть компоненти речення (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини).
3. Встановіть комунікативні характеристики речення:
  - 3.1. За метою висловлення;
  - 3.2. За експресією;
  - 3.3. За стверджувальністю/ заперечністю.
4. Виявіть формально-граматичні ознаки речення:
  - 4.1. За кількістю предикативних частин;
  - 4.2. За кількістю головних компонентів (у випадку односкладності речення визначити його різновид);
  - 4.3. За наявністю другорядних членів речення,
  - 4.4. За наявністю всіх необхідних членів речення (у випадку неповноти речення визначитийого різновид),
  - 4.5. За наявністю ускладнювального – вставленого – компонента речення:
    - 4.5.1. Вкажіть структурний різновид вставленого компонента
    - 4.5.2. Встановіть семантичний тип вставленого компонента.
5. Випишіть окремо кожен компонент речення, виявіть його формальні та семантичні параметри (морфологічні форми вираження, структурні особливості, семантичні різновиди).

Наприклад:

Родина поповнилася ще двома синами (близнюками) (Аеліта Стаховська)
(розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене вставленим словом, що вказує на уточнення):
родина – простий підмет, виражений іменником;
поповнилася – простий дієслівний присудок, виражений дієсловом минулого часу однини жіночого роду;

ще двома синами – непрямий складений додаток, виражений сполученням числівника в родовому відмінку й поширювального іменника в орудному відмінку, ускладнений часткою.

Додаток 5.

АЛГОРИТМ АНАЛІЗУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАЛЬНИМ КОМПОНЕНТОМ

1. Запишіть речення.
2. Підкресліть компоненти речення (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини).
3. Встановіть комунікативні характеристики речення:
  - 3.1. За метою висловлення;
  - 3.2. За експресією;
  - 3.3. За стверджувальністю/ заперечністю.
4. Виявіть формально-граматичні ознаки речення:
  - 4.1. За кількістю предикативних частин;
  - 4.2. За кількістю головних компонентів (у випадку односкладності речення визначити його різновид);
  - 4.3. За наявністю другорядних членів речення,
  - 4.4. За наявністю всіх необхідних членів речення (у випадку неповноти речення визначити його різновид),
  - 4.5. За наявністю ускладнювального – звертального – компонента речення:
    - 4.5.1. Вкажіть структурний різновид звертального компонента
    - 4.5.2. Встановіть комунікативний тип звертального компонента.
5. Випишіть окремо кожен компонент речення, виявіть його формальні та семантичні параметри (морфологічні форми вираження, структурні особливості, семантичні різновиди).

Наприклад:

Як ти співаєш, Півне, веселенько (Л. Глібов).

(Речення розповідне, стверджувальне, неокличне; просте, поширене, повне, ускладнене власне звертальним компонентом, вираженим іменником у кличному відмінку):

ти – простий підмет, виражений займенником;

співаєш – простий дієслівний присудок, виражений дієсловом теперішнього часу II особи однини;

веселенько – проста обставина способу дії, виражена прислівником.

Додаток 6.

АЛГОРИТМ АНАЛІЗУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ З ВИГУКОМ

1. Запишіть речення.

2. Підкресліть компоненти речення (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини).
3. Встановіть комунікативні характеристики речення:
  - 3.1. За метою висловлення;
  - 3.2. За експресією;
  - 3.3. За стверджувальністю/ заперечністю.
4. Виявіть формально-граматичні ознаки речення:
  - 4.1. За кількістю предикативних частин;
  - 4.2. За кількістю головних компонентів (у випадку односкладності речення визначити його різновид);
  - 4.3. За наявністю другорядних членів речення,
  - 4.4. За наявністю всіх необхідних членів речення (у випадку неповноти речення визначити його різновид),
  - 4.5. За наявністю ускладнювального компонента речення – вигука (вказіть семантичні функції вигука).
5. Випишіть окремо кожен компонент речення, виявіть його формальні та семантичні параметри (морфологічні форми вираження, структурні особливості, семантичні різновиди).

Наприклад:

Ну, тепер Мирон взагалі був на коні! (Галина Тарасюк “Між пеклом і раєм”)
(розповідне, окличне, стверджувальне; двоскладне, поширене, повне, ускладнене вигуком, що вказує на пафос висловлювання):

Мирон – простий підмет, виражений іменником-онімом;

був на коні – складений іменний присудок, виражений сполученням дієсівної зв’язки в минулому часі однини чоловічого роду та фразеологічним сполученням;

тепер – проста обставина часу, виражена прислівником.

Додаток 7.

АЛГОРИТМ АНАЛІЗУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАЛЬНИМ КОМПОНЕНТОМ

1. Запишіть речення.
2. Підкресліть компоненти речення (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини).
3. Встановіть комунікативні характеристики речення:
  - 3.1. За метою висловлення;
  - 3.2. За експресією;
  - 3.3. За стверджувальністю/ заперечністю.
4. Виявіть формально-граматичні ознаки речення:
  - 4.1. За кількістю предикативних частин;

- 4.2. За кількістю головних компонентів (у випадку односкладності речення визначити його різновид);
- 4.3. За наявністю другорядних членів речення,
- 4.4. За наявністю всіх необхідних членів речення (у випадку неповноти речення визначити його різновид),
- 4.5. За наявністю ускладнювального компонента речення – еквівалента речення (вказіть семантичні функції еквівалента речення).
5. Випишіть окремо кожен компонент речення, виявіть його формальні та семантичні параметри (морфологічні форми вираження, структурні особливості, семантичні різновиди).

Наприклад:

Додаток 5.

АЛГОРИТМ АНАЛІЗУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАЛЬНИМ КОМПОНЕНТОМ

1. Запишіть речення.
2. Підкресліть компоненти речення (дотримуйтеся загальноприйнятої системи виділення формально-граматичних компонентів – підмета, присудка, головного компонента односкладного речення, означення, прикладки, додатка, обставини).
3. Встановіть комунікативні характеристики речення:
  - 3.1. За метою висловлення;
  - 3.2. За експресією;
  - 3.3. За стверджувальністю/ заперечністю.
4. Виявіть формально-граматичні ознаки речення:
  - 4.1. За кількістю предикативних частин;
  - 4.2. За кількістю головних компонентів (у випадку односкладності речення визначити його різновид);
  - 4.3. За наявністю другорядних членів речення,
  - 4.4. За наявністю всіх необхідних членів речення (у випадку неповноти речення визначити його різновид),
  - 4.5. За наявністю ускладнювального – звертального – компонента речення:
    - 4.5.1. Вкажіть структурний різновид звертального компонента
    - 4.5.2. Встановіть комунікативний тип звертального компонента.
5. Випишіть окремо кожен компонент речення, виявіть його формальні та семантичні параметри (морфологічні форми вираження, структурні особливості, семантичні різновиди).

Наприклад:

Ні, сонцем стань! (О. Олесь).

(Речення спонукальне, окличне, стверджувальне; просте, двоскладне, непоширене, неповне, контекстуальне, ускладнене заперечним еквівалентом речення):

Сонцем стань – складений іменний присудок, виражений сполученням дієслівної зв'язки в наказовому способі та іменника в орудному відмінку.

ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

- Арібджанова І.М.* Структура простого речення (формально-граматичний аспект): Навчальний посібник. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2001. – 128 с.
- Балко М.В.* Семантико-синтаксичні і структурні аспекти цілісних словосполучень сучасної української мови / Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 2004. – 20 с.
- Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В.* Сучасна українська мова. Синтаксис. – К.: Вища школа, 2005. – 270 с.
- Бережан Л.В.* Еліптичні спонукальні речення: Конспект лекцій зі спецкурсу. – Чернівці: Рута, 1999. – 24 с.
- Вихованець І.Р.* Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
- Греб М.М.* Семантико-граматичні чинники формування зіставного відношення у складних конструкціях сучасної української літературної. – Донецьк: Юго-Восток, 2007. – 188 с.
- Грипас Н.Я.* Структура складного речення в сучасній українській літературній мові. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський держ. пед. ун-т, 2001. – 112 с.
- Гуйванюк Н.В.* Формально-синтаксичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. – Чернівці: Рута, 1999. – 336 с.
- Гуйванюк Н.В., Шабат С.Т.* Питальні речення в сучасній українській мові. – Чернівці: Рута, 2000. – 66 с.
- Денисенко З.М.* Семантичне узгодження між компонентами словосполучення в українській мові / Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 2005. – 20 с.
- Дзюбак Н.М.* Структурно-комунікативні ознаки неповноти речення / Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 1999. – 20 с.
- Дудик П.С.* Відокремлення в синтаксисі: загальний огляд // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Філологія. – Вінниця: ВДПУ, 2000. – Вип. 2. – С. 74-78.
- Дудик П.С.* Просте ускладнене речення. – Вінниця: Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського, 2002. – 335 с.
- Єрмоленко С.Я.* Синтаксис і стилістична семантика. – К.: Наук. думка, 1982. – 210 с.
- Загнітко А.П.* Основи українського теоретичного синтаксису. – Горлівка: ГДППМ. – 254 с.
- Загнітко А.П., Вінтонів М.О., Домрачева І.Р.* Український практичний синтаксис: Навчальний посібник для самостійної роботи. – Донецьк: ТОВ “БАО”, 2004. – 144 с.
- Іваницька Н.Л.* Формально-граматична та семантико-синтаксична структура простого речення. – Вінниця: Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту, 2001. – 118 с.
- Іваницька Н.Л.* Двоскладне речення в українській мові. – К.: Вища шк., 1986. – 167 с.
- Іваницька Н.Л.* Синтаксис простого речення: Складні випадки аналізу. – К.: Вища шк., 1986. – 123 с.
- Кадомцева Л.О.* Українська мова. Синтаксис простого речення – К., 1985.
- Каньоса П.С., Карпалюк В.С.* Односкладні речення в синтаксичній системі української мови: Навчально-методичний посібник. – Кам’янець-Подільський: Медобори (ПП Мошак М.В.), 2003 – 83 с.

Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, що вивчають дисципліну “Українська мова”. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.

Клипа Н.І., Кайдаш М.А. Українська мова. Синтаксис і пунктуація. – Ніжин: Вид-во Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя, 2007. – 160 с.

Коваль Л.М. Модульний курс синтаксису простого ускладненого речення. – Вінниця: Консоль, 2008. – 108 с.

Коломийцева В.В. Варіантна структура локативних синтаксем / Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка – Київ, 2007. – 18 с.

Комарова З.І. Формально-синтаксичні і семантико-функціональні параметри дієприслівникових зворотів у структурі речення: Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К, 2008. – 20 с.

Кульбабська О.В. Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові: Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 1998. – 17 с.

Куцова Р.А. Відтворення темпоральності прийменниковими конструкціями сучасної української мови / Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський держ. ун-т. – Харків, 1997. – 22 с.

Личук М.І. Ступені фразеологізації речення / Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України. Ін-т української мови. – Київ, 2001. – 16 с.

Марцин С.О. Нові явища у функціонально-стильовій диференціації безсполучникових складних речень в українській мові / Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський нац. пед ун-т ім. Г. Сковороди. – Харків, 2007. – 19 с.

Марченко Т.В. Семантика й прагматика неповних речень в українській мові / Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Луганський нац. пед ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2007 – 20 с.

Меркулова Н.О. Засоби тема-рематичного поділу висловлення / Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський нац. ун-т– Дніпропетровськ, 2006. – 20 с.

Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ “Вежа” Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2001. – 340 с.

Навчук Г.В. Формально-синтаксичні і функціонально-семантичні особливості окличних речень у сучасній українській мові / Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2004. – 20 с.

Наливайко Ю.Ю. Синкретизм у системі членів речення / Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2007. – 20 с.

Новікова О.О. Структурно-семантичні вияви детермінантних членів речення в сучасній українській мові / Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2006. – 20 с.

Олійник З.П. Вставні і вставлені компоненти у структурі висловлювання і тексту: Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2002. – 19 с.

Островська Л.С. Категорія атрибутивності в структурі простого речення: Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2006. – 20 с.

- Павлушенко О.А.* Сучасна українська літературна мова. Синтаксис: Орієнтири для самопідготовки. Опорні конспекти. Практично-теоретичні модулі. – Вінниця, 2004. – 79 с.
- Пархонюк Л.* Складне речення в українській мові. Багатокомпонентні конструкції: теорія, тренувальні вправи, зразки синтаксичного розбору. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 80 с.
- Пещак М.М.* Комунікативний синтаксис. – К.: Довіра, 2000. – 151 с.
- Плиско К.М.* Синтаксис української мови в опорних конспектах, таблицях і завданнях. – Х: Видавнича група “Основа”, 2004. – 96 с.
- Попович Н.М.* Синтаксична структура речення з числівниковим компонентом у сучасній українській мові / Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України. Ін-т української мови. – Київ, 2002. – 16 с.
- Прокопчук Л.В.* Сучасна українська літературна мова. Синтаксис: Посібник для студентів IV курсу філологічного факультету спеціальності “Українська мова і література та українознавство”. – Вінниця: Вид-во Вінницького державного педагогічного ун-ту, 2003. – 35 с.
- Рабанюк Л.С.* Генітивні речення в сучасній українській мові / Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпатський держ. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 1998. – 16 с.
- Радіонова Т.М.* Статус, семантика і функції ряду в структурі простого речення: Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2004. – 19 с.
- Розгон В.В.* Синтаксичні функції фразеологічних одиниць у структурі речення / Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 1999. – 19 с.
- Руденко Л.М.* Обставинна детермінація в структурі тексту (семантико-синтаксичний і стилістичний аспекти) / Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 1996. – 52 с.
- Скаб М.С.* Граматика апеляції в українській мові. – Чернівці: Місто, 2002. – 272 с.
- Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф.* Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання: Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів університетів. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
- Степаненко М. І.* Просторові поширювачі у структурі простого речення. – Полтава: АСМІ, 2004. – 464 с.
- Сучасна українська літературна мова: Підручник для вузів / За ред. М.Я. Плющ.* – К.: Вища шк., 2000. – 430 с.
- Сучасна українська літературна мова: Підручник / За заг. ред. А.П. Грищенка.* – К.: Вища шк., 1993. – 336 с.
- Сучасна українська мова / За ред. О.Д. Пономарева.* – К.: Либідь, 1997. – 399 с.
- Сушинська І.М.* Структурно-функціональні різновиди номінативних речень у сучасній українській мові / Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський держ. ун-т – Дніпропетровськ, 2000. – 20 с.
- Телеки М.М.* Соціальні категорії модусу в сучасній українській мові: Автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Ін-т філології – К, 2006. – 20 с.

- Тихоша В.І., Олексенко В.П., Коротєєва-Камінська В.О.* Сучасна українська літературна мова: Просте речення. – К.: Міжнародна фінансова агенція, 1997. – 99 с.
- Українська мова: Енциклопедія.* – К.: “Українська енциклопедія”, 2000.
- Український правопис* / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Інститут української мови. – К.: Наук., думка, 2002.
- Урок української мови на тему “Однорідні члени речення”:* [Педагогічний досвід] // УМЛШ. – 2002. – №6. – С. 41.
- Христіанінова Р.О.* Просте речення в шкільному курсі української мови. – К.: Рад. шк., 1991.
- Шинкарук В.Д.* Модус і диктум у структурі речення / Автореф. ... дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України. Ін-т української мови. – Київ, 2003. – 36 с.
- Шульжук К.Ф.* Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 406 с.
- Ющук І.П.* Українська мова: Підручник. – К.: Либідь, 2004.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

Абсолютивне слово
Адвербіальні семантико-синтаксичні відношення
Адресатна синтаксема актуальне членування речення
Аналітична морфологічна форма
Аналітичний член речення
Апозитивні семантико-синтаксичні відношення
Асоціативно-граматичне узгодження
Атрибутивні семантико-синтаксичні відношення
Базова синтаксема
Бажальні речення
Безособове речення
Безпосереднє керування
Відкрита структура словосполучення
Відокремлений член речення
Відокремлення
Власне питальне речення
Вокативне речення
Вставлений компонент речення
Вставний компонент речення
Вторинна синтаксема
Головний компонент
Головний компонент односкладного речення
Головний компонент простого речення
Градаційні семантико-синтаксичні відношення
Грамматичне значення
Генітивне речення
Двоскладне речення
Детермінантний зв'язок
Дієслівне словосполучення
Додаток
Допоміжний елемент члена речення
Другорядний компонент речення
Еквівалент речення
Елементарна синтаксична конструкція
Елементарне словосполучення
Еліптичне речення
Єднальні семантико-синтаксичні відношення
Загально заперечне речення
Загальнопитальне речення
Займенникове керування
Займенникове словосполучення
Закрита структура словосполучення
Залежний компонент

Заперечні речення
Звертальний компонент речення
Зв'язковий елемент члена речення
Зіставні семантико-синтаксичні відношення
Іменне словосполучення
Іменникове керування
Іменникове словосполучення
Інструментальна синтаксема
Інфінітивний додаток
Інфінітивне речення
Інформативно недостатнє слово
Керування
Когнітивний синтаксис
Контекстуальне речення
Комплетивні семантико-синтаксичні відношення
Комунікативна структура речення
Комунікативний аспект
Комунікативний синтаксис
Координація
Кореляція
Лексичне сполучення слів
Локативна синтаксема
Напівпредикативний відокремлений член речення
Неелементарна синтаксична конструкція
Неелементарне словосполучення
Незакінчене речення
Неозначено-особове речення
Неокличне речення
Неповне речення
Неповне узгодження
Непоширене речення
Непрямий додаток
Неускладнене речення
Неузгоджене означення
Номінативне речення
Мінімальна синтаксична одиниця
Модальне дієслово
Модальність
Об'єкт синтаксису
Об'єктна синтаксема
Об'єктний інфінітив
Обов'язкові другорядні члени речення
Обставина
Однорідні члени речення
Односкладне речення

Означення
Означено-особове речення
Окличне речення
Опосередковане керування
Оптативні речення
Основний елемент члена речення
Питальне речення
Підмет
Підрядне словосполучення
Підрядний зв'язок
Повне речення
Повне узгодження
Подвійний присудок
Поширене речення
Предикат дії
Предикат кількості
Предикат місця
Предикат процесу
Предикат стану
Предикат якості
Предикативність
Предикативний зв'язок
Предикативний компонент
Предикактна синтаксема
Предмет синтаксису
Предметне значення
Прикладка
Прикметникове керування
Прикметникове словосполучення
Прилягання
Прислівний зв'язок
Прислівникове керування
Присудок
Проста будова члена речення
Просте речення
Простий дієслівний присудок
Простий підмет
Просте ускладнене речення
Протиставні семантико-синтаксичні відношення
Прямий додаток
Релятивне слово
Рема
Речення
Речове значення
Риторичне речення

Рівноправні компоненти
Розділові семантико-синтаксичні відношення
Розповідне речення
Семантико-синтаксична структура речення
Семантико-синтаксичний аспект
Семантико-синтаксичні відношення
Семантичний синтаксис
Сильне керування
Синкретизм семантико-синтаксичних відношень
Синтаксема
Синтаксис
Синтаксис тексту
Синтаксична одиниця
Синтаксична одиниця-конструкція
Синтаксичне значення
Синтаксичний зв'язок
Синтаксичний час
Синтаксичне сполучення слів
Синтетичний член речення
Синтаксично незв'язаний компонент
Ситуативне речення
Складена будова члена речення
Складений іменний присудок
Складений дієслівний присудок
Складений підмет
Складне речення
Слабке керування
Слово-речення
Словосполучення
Соціативний підмет
Стверджувальні речення
Структурна схема
Структурний синтаксис
Суб'єктна синтаксема
Суб'єктний інфінітив
Субстанціальна синтаксема
Сурядне словосполучення
Сурядний зв'язок
Сурядний ряд
Субстанціальні семантико-синтаксичні відношення
Тема
Трьохелементний присудок
Узагальнено-особове речення
Узгоджене означення
Узгодження

Умовно-граматичне узгодження
Ускладнення
Уточнювальний відокремлений член речення
Фазове дієслово
Факультативні другорядні члени речення
Формально-граматична структура речення
Формально-граматичний аспект
Формально-граматичний компонент речення
Фразеологічне сполучення слів
Частковозаперечне речення
Частковопитальне речення
Числівникове словосполучення
Член речення

